

Universitat de Barcelona
Facultat de Geografia i Història

APROXIMACIO A L'ESTRUCTURA AGRARIA DE LA COMARCA DE BAGES EN EL
SEGLE XVIII I PRIMERA MEITAT DEL SEGLE XIX

Director: Dr. Emili GIRALT I RAVENTOS

Llorenç FERRER I ALOS
Memòria de Doctorat
Desembre de 1984

Als meus pares.

INTRODUCCIO.	1
Notes	14
 FONTS	 16
 BIBLIOGRAFIA	 25
Bibliografia general	25
Bibliografia. Catalunya	41
Bibliografia. Bages	54
 1. L'EVOLUCIO DE LA POBLACIO I DEL POBLAMENT BAGENC	 72
1.1 <u>La fiabilitat dels censos demogràfics al Bages</u>	73
1.1.1 Els fogatges	73
1.1.2 El cens de 1626	78
1.1.3 Els censos de 1717-1718	79
1.1.4 El cens d'Aranda	82
1.1.5 El cens de Floridablanca	83
1.1.6 Els recomptes i censos del segle XIX	85
1.2 <u>L'Evolució de la població</u>	88
1.2.1 Les etapes de l'evolució de la població a Catalunya	88
1.2.2 L'evolució de la població al Bages	89
1.2.3 Algunes notes sobre l'evolució de la població a la Ciutat de Manresa	93

1.3 <u>La distribució de la població</u>	97
1.4 <u>El poblament a la comarca de Bages</u>	101
1.4.1 El poblament anterior al segle XVIII	101
1.4.2 El poblament en el segle XVIII	105
A/ Creació de nous masos	105
B/ El creixement dels pobles	109
1.4.3 L'exemple de Navarcles	110
A/ El ritme de la construcció en el s. XVIII	116
B/ El creixement urbà en el s. XIX	117
C/ Una casa i un hort	120
D/ Els contractes de venda i/o establiment	122
E/ Les condicions de la urbanització	125
F/ L'evolució dels preus dels patis	126
1.4.4 Poblament dispers i poblament concentrat a mitjan s. XIX	127
1.5 <u>Conclusió</u>	130
Notes Capítol 1	133
Apèndix capítol 1	144
2. SISTEMA DE CONREUS I TECNICA AGRICOLA	149
2.1 <u>La distribució dels conreus: el monocultiu vitícola</u>	150
2.2 <u>El conreu de cereals</u>	168
2.2.1 Els rendiments	176
2.2.2 Les rotacions de cereals	178
2.2.3 La pràctica de les boïgues	183
2.2.4 L'utilitat agrícola	185
2.2.5 Les feines agrícoles en els cereals	188
A/ L'àrea sembrada	188
B/ L'àrea en guaret	191
2.3 <u>El conreu de la vinya i l'elaboració del vi</u>	192
2.3.1 La producció de vi	193
2.3.2 El rendiment de la vinya	197
2.3.3 La plantació d'una vinya	202
A/ La tècnica de la plantada	206
2.3.4 Les feines a la vinya adulta	215
2.3.5 L'adobat de les vinyes	225

2.3.6 Veremar i la fabricació del vi	227
2.3.7 L'utilitat vitícola	235
A/ Tines, premses i bótes a Navarcles, el 1851	242
2.3.8 La vinya i altres conreus	245
2.3.9 La vinya i el bestiar	246
2.3.10 L'organització de l'espai	246
<u>2.4 L'horta i el regadiu</u>	247
2.4.1 Els horts	247
A/ Rendiments i intensitat de treball	248
B/ L'organització de les hortes de regadiu	249
2.4.2 El regadiu	252
A/ La sèquia de Manresa	252
B/ Les rotacions de conreus	253
C/ Els rendiments i la intensitat de treball	253
<u>2.5 La ramaderia</u>	254
2.5.1 La quantitat de bestiar	256
2.5.2 La pastura de les herbes	261
2.5.3 La importància dels porcs	263
<u>2.6 Conclusió</u>	265
Notes Capítol 2	269
Apèndix Capítol 2	285
3. L'ESTRUCTURA DE LA PROPIETAT I DE L'EXPLOTACIÓ DE LA TERRA	304
<u>3.1 Fonts</u>	304
3.1.1 Els cadastres del segle XVIII	304
A/ La utilització de la font al Bages	311
3.1.2 Els amillaraments	312
A/ Els amillaraments com a font per a l'estudi de l'estructura de la propietat	315
3.1.3 Els capbreus	319
<u>3.2 Metodologia per a l'estudi de l'estructura de la propietat</u>	321
3.2.1 L'estudi del repartiment de la terra	321
3.2.2 L'accés a la terra per professions	325
3.2.3 Propietat local i propietat forània	327
3.2.4 Els problemes de l'estructura de l'explotació	328
<u>3.3 La propietat feudal de la terra</u>	329

3.3.1	Les jurisdiccions	332
3.3.2	Jurisdiccions i domini directe	340
3.4	<u>L'estructura de la propietat de la terra</u>	343
3.4.1	Artés	343
	A/ L'estructura de la propietat a Artés en el s. XVIII	345
	B/ L'estructura de la propietat a Artés en el s. XIX	348
3.4.2	Calders	350
	A/ L'estructura de la propietat a Calders en el s. XVIII	351
	B/ L'estructura de la propietat a Calders en el s. XIX	353
3.4.3	Castelladral	355
	A/ L'estructura de la propietat a Castella- dral en el s. XVIII	356
	B/ L'estructura de la propietat a Castella- dral en el s. XIX	358
3.4.4	Navarcles	360
	A/ L'estructura de la propietat a Navarcles en el s. XVIII	360
	B/ L'estructura de la propietat a Navarcles el 1816	362
	C/ L'estructura de la propietat a Navarcles el 1860	363
3.4.5	Rajadell	365
	A/ L'estructura de la propietat a Rajadell en el s. XVIII	365
	B/ L'estructura de la propietat a Rajadell en el s. XIX	366
3.4.6	Rocafort	369
	A/ L'estructura de la propietat a Rocafort en el s. XVIII	369
	B/ L'estructura de la propietat a Rocafort en el s. XIX	369
3.4.7	Manresa	371
	A/ L'estructura de la propietat a Manresa .	371
3.4.8	Conclusió	379
3.5	<u>L'estructura de l'explotació de la terra</u>	381
3.5.1	L'extensió de les masoveries	382
3.5.2	La rabassa morta en el s. XVIII	386

3.5.3 La rabassa morta en el s. XIX	389
A/ Artés	389
B/ Calders	393
C/ Castelladral	396
D/ Navarcles	399
E/ Rajadell	401
F/ Rocafort	404
G/ Manresa	406
3.5.4 Masos i rabasses	407
3.5.5 Conclusió	410
3.6 <u>La formació d'una estructura de la propietat: l'exemple de Navarcles.</u>	412
3.6.1 Una base històrica de masos	412
3.6.2 La formació de l'estructura de la propietat en el s. XVIII	419
A/ La cessió de terres a rabassa morta	419
B/ La creació de l'horta de Navarcles	420
C/ Continuació de la fragmentació dels masos.	423
D/ Les vendes i transferències de deutes	424
3.6.3 La formació d'una pagesia mitjana	427
3.6.4 Unes notes sobre la petita propietat	438
3.7 <u>El control de la terra i la ramaderia.</u>	445
3.8 <u>Conclusió.</u>	451
Notes capítol 3	456
Apèndix capítol 3	470
4. LES ACTIVITATS NO AGRARIES	537
4.1 <u>L'estructura socio-professional</u>	542
4.1.1 Estructura socio-professional a Navarcles	547
4.1.2 Estructura socio-professional a Artés, 1774	549
4.1.3 Estructura socio-professional de Manresa	550
4.2 <u>La blanqueria a Manresa en el s. XVII.</u>	555
4.3 <u>La indústria de la llana i els paraires</u>	557
4.4 <u>La indústria de la seda a Manresa</u>	567
4.4.1 Un creixement dins del gremi	569
4.4.2 La fàbrica de Joan Bta. Soler.	574
4.4.3 Les companyies de velers	581

4.5	<u>Perxers, passamaners i vetaires.</u>	585
4.6	<u>Les fàbriques d'indianes</u>	587
4.7	<u>La indústria en el s. XIX.</u>	591
4.7.1	Un exemple de continuïtat: els Soler.	592
4.7.2	Companyies i arrendaments	596
4.7.3	L'organització del treball	602
4.8	<u>La fabricació d'aiguardent</u>	606
4.9	<u>Conclusió.</u>	613
	Notes capítol 4	618
5.	LES VIES D'EXTRACCIÓ D'EXCEDENT	632
5.1	<u>La renda senyorial.</u>	633
5.1.1	Els delmes	637
5.1.2	Els ingressos derivats del domini directe	646
5.1.3	Els arrendaments de drets feudals	651
5.2	<u>La renda de la terra</u>	657
5.2.1	L'emfiteusi.	658
	A/ L'emfiteusi en els segles XVIII i XIX	659
	B/ Els avantatges de l'emfiteusi	666
5.2.2	La rabassa morta	668
	A/ Les rabasses en el s. XVII	670
	B/ L'evolució del contracte en els s. XVIII i XIX	671
	C/ Alguns contractes privats de plantació de vinya	682
	D/ La desnaturalització de la rabassa al Bages.	683
	E/ Els contractes de plantar vinya al Bages després de la fil·loxera	685
	F/ La conflictivitat social a l'entorn de la rabassa al Bages	687
	G/ L'abolició dels censos emfitèutics	690
5.2.3	La masoveria	691
	A/ Les clàusules del contracte.	692
	B/ L'evolució de l'ingrés de les masoveries	695
	C/ Els masovers com a grup social	711
5.2.4	L'arrendament de les terres de regadiu	713
5.3	<u>L'endeutament estructural.</u>	717
5.3.1	Els censals	720
	A/ Els censalistes	726

B/ Els censataris.	731
C/ La durada i el capital.	740
D/ Les causes de rebre diners a censal	748
E/ Les conseqüències de l'endeutament a censal	754
F/ Execució sobre els béns per no pagar les pen sions.	757
G/ La conjuntura dels censals a la Seu de Manz resa	759
H. Conclusió	771
5.3.2 La venda a carta de gràcia	773
A/ Què es ven a carta de gràcia?	779
B/ Vendes a carta de gràcia i endeutament.	783
C/ Compradors i venedors	791
D/ Conclusió	795
5.3.3 Els deutoris	797
5.3.4 Les compra-venes com a forma d'endeutament.	803
5.3.5 Conclusió	809
5.4 <u>Algunes notes sobre la comercialització dels productes agrícoles.</u>	811
Notes capítol 5	818
Apèndix Capítol 5	839
6. <u>FAMÍLIA, HERETAMENT I REPRODUCCIO SOCIAL</u>	847
6.1 <u>Les llars familiars al Bages</u>	849
6.2 <u>Herència i reproducció del patrimoni</u>	859
6.2.1 Els mecanismes de transmissió de béns	860
6.2.2 Les estratègies hereditàries i matrimonials	879
A/ Les estratègies de fecunditat	881
B/ Les estratègies de degradació	881
C/ Estratègies matrimonials	885
D/ Les Causes Pies per donzelles maridar i estu diants estudiar.	900
6.3 <u>Beneficis eclesiàstics i reproducció social.</u>	907
6.3.1 Els testaments dels eclesiàstics.	908
6.3.2 Els beneficis eclesiàstics.	915
A/ La fundació de beneficis.	919
6.3.3 Eclesiàstics i grups socials.	923

6.4 <u>Els conflictes hereditaris.</u>	929
6.4.1 Conflictes relacionats amb el casament	929
6.4.2 Conflictes relacionats amb l'herència	931
6.5 <u>Conclusió: sistema d'herència i diferenciació social.</u>	933
Notes Capítol 6	936
7. ELS GRUPS SOCIALS.	946
7.1 <u>La pagesia</u>	946
7.1.1 El pagès de mas	947
A/ L'endeutament de pagesos de mas	954
B/ Concentració de masos i diferenciació social.	960
7.1.2 La pagesia mitjana ,	962
7.1.3 Els rabassaires.	964
7.1.4 Mossos i jornalers	966
7.2 <u>La petita noblesa.</u>	967
7.2.1 L'ascens social	969
7.3 <u>La burgesia urbana.</u>	976
7.3.1 L'origen de la burgesia urbana de Manresa	977
7.3.2 Diversitat de negocis i estratègies familiars	988
7.3.3 Actituds rendistes i renovació de la burgesia en el s. XIX	990
Notes Capítol 7	996
CONCLUSIONS.	1002

INTRODUCCIÓ

L'autor d'aquest treball és bagenc i aquesta és una de les raons que explica el perquè s'escull l'estudi de la societat bagenca. Però no és l'única. La realitat socio-econòmica i política emmarcada en la transició del franquisme a la democràcia han condicionat el tema i la forma de plantejar-lo (qui sap si avui abordariem les mentalitats i no les estructures socials). Probablement l'autor forma part d'aquells historiadors joves que no s'han quedat a Barcelona i han començat des dels seus pobles i des de les institucions comarcals més diverses, una producció historioqràfica que renova -precisament pel seu contacte amb el món universitari- la història local. Finalment, hom connecta amb una renovació dels estudis d'història agrària a Catalunya que diversos historiadors estan portant a terme en els darrers anys, encapçalats pel Dr. Giralt, que s'han acostat als diversos corrents historioqràfics europeus i americans els quals estan interessats per la pagesia. En la confluència d'aquests condicionants es pot entendre aquest estudi.

A Catalunya, cada poble sol tenir la seva monografia, realitzada normalment en el primer terç del s. XIX per l'erudit local (sovint era el capellà de la Parròquia). El caràcter "xovinista" local sol anar acompanyat de la concordança de la història del poble amb els fets que la historiografia romàntica catalana ha assenyalat com a cabdals (la Guerra dels Segadors, la Guerra de Successió, la de la Independència) i els conflictes socials solen presentar-se com a conseqüència de la dolenteria humana i a vegades, es reivindiquen institucions d'altre temps com a solució als proble-

mes actuals. Evidentment, tenen un caràcter desigual, però un contingut ideològic precís. Posteriorment, els erudits locals han perdut aquesta càrrega ideològica per tal d'introduir aspectes econòmics i demogràfics; malgrat tot, l'interès ha continuat centrat en l'anècdota històrica (any, situació d'un topònim) més que no pas en la comprensió de la vida local.

Aquesta història local és un pou de dades inacabable -cal anar amb precaució davant la forma rudimentària en què s'utilitzen les fonts- que cal usar com a punt de partida. La història general no ha aprofitat ni aprofitat el bagatge de recerca que es deriva d'aquestes monografies.

En aquest treball som deutors d'aquesta història local i hem intentat també que l'exemple concret -tant en el poblament com en la formació de l'estructura de la propietat o com en el sistema hereditari o en els processos d'endeutament- servís d'il·lustració d'un marc teòric general d'un nivell d'aprofundiment que unes dades macro-econòmiques no hagueren permès d'arribar.

Som evidentment deutors d'una història regional francesa que ha portat a obres extraordinàries (Goubert, Le Roy Ladurie, Baerhel) (1) i que a casa nostra ha desenvolupat i renovat magistralment P. Vilar el qual ha influït decisivament en la historiografia catalana. Tal vegada la divisió de les tres branques dels Annales "population, économies, sociétés" ens ha portat a una fragmentació de l'anàlisi que tampoc s'ha concretat en un model dialèctic i dinàmic general de la societat. L'aplicació espanyola d'aquesta història regional ha aguditzat encara més aquesta tendència (Barreiro, Pérez García a Galícia) (2).

Vilar ha fet un intent més globalitzador (3), la seva història total; però no impedí que la població esdevingués el motor central del seu model. L'abast del seu treball ha provocat que els treballs a Catalunya en els darrers anys hagin estat una ratificació de les seves hipòtesis i no han aparegut altres intents d'història regional que prenguessin un marc més limitat per tal de precisar molt millor -les tècniques de la història local i la micro-història són tan necessàries aquí- els trets de l'estructura agrària i la seva formació. D'altra banda, el llibre de Vilar presenta una història optimista de Catalunya -el país capaç de créixer i d'industrialitzar-se per un procés excel·lentment explicat- i minimitza els processos d'exploatació real damunt dels quals es bastí l'optimisme d'alguns grups socials del país. Des del nostre punt de vista ens hem posicionat més en aquests mecanismes que no pas en el "desenvolupament".

El concepte "camperolat" i "economia camperola" han estat desenvolupats especialment en el camp de la sociologia en constatar l'existència global d'un tipus humà universal en totes les èpoques històriques que es pot definir com a tal. Un tipus humà que desenvolupa una economia pròpia, una cultura i formes socials determinades i es relaciona amb la resta del món a partir d'aquesta especificitat (4). En aquest descobriment cal incorporar el descobriment que s'ha fet de Txajanov, l'economista rus que en els anys 20, va definir l'especificitat de l'economia camperola (5).

Des de la nostra perspectiva cal criticar aquesta concepció "general" del camperolat i d' "economia camperola" afegint-nos a les crítiques que entre d'altres li han fet Milton i Vilar (6). Especialment cal insistir en el caràcter ahistòric del concepte i cal reivindicar la necessitat de recórrer a un procés històric determinat per definir un camperolat concret. En cap moment aquest serà un element passiu -tradicional, reaccionari (si de cas hi serà des de la perspectiva ideològica d'alguna classe social)- sinó que serà un element actiu en el desenvolupament de la història. El camperolat tindrà uns trets específics dins de la formació social. La semblança amb altres realitats, poden servir per a contrastar, però en cap moment per a extrapolar o generalitzar cap a categories generals. La influència de la lluita de classes i de l'estructura de classes com els elements realment dinàmics de la història es desprenen també d'aquesta concepció (7).

A la historiografia catalana aquest plantejament metodològic que ha estat abordat per Eva Serra en el seu estudi sobre Catalunya en el s.XVII la qual ha resituat l'enfrontament social entre la noblesa i la pagesia. Malgrat la consolidació en el dret de les relacions socials feudals, la sortida a la crisi del s. XIV fou favorable a la pagesia que acumulà masses rònecs i consolidà una quasi-propietat agrària.

En el procés històric de diferenciació de la pagesia, a finals dels s. XVII apareixen els rabassaires que es desenvoluparan amplament en els s. XVIII i XIX. El caràcter emfitèutic del contracte, la seva cronologia (no oblidem que fou un dels conflictes de la Guerra Civil de 1936) i l'estabilitat damunt de la terra del rabassaire, ha sembrat de confusió la historiografia catalana que esperava trobar al costat de la industrialització, la proletarització del camperolat. El dubtes i reflexions han anat pels següents camins:

-com es pot lligar la marxa cap al capitalisme i la pervivència de contractes feudals (rabassa?) I com eslliga una pagesia estable que no és expropiada i una Catalunya que s'industrialitza?

-a conseqüència d'aquesta estabilitat el pairalisme ha escampat una imatge harmònica i sense conflictes en el camp català, el desenvolupament del qual és conseqüència del treball dels homes i la repartició del producte agrícola a parts de fruits.

L'esperit "pairalista" presenta una imatge deformada de la realitat. Les nostres investigacions així ho proven. Però la problemàtica a l'entorn de les classes socials al camp català tampoc queda aclarida amb les visions que tenim fins el moment i encara menys la seva pervivència fins pràcticament la meitat del nostre segle en una societat "industrialitzada".

La historiografia francesa a l'entorn de la renda de la terra, la seva articulació al capitalisme (Rey, Amin, Vergopoulos, Gutelman, Gauthier...) les diverses vies de transició al capitalisme, la resistència del camperolat i el debat entorn de l'absorció de l'agricultura pel capitalisme, podia aportar nova llum a la problemàtica del camperolat a Catalunya. La comprovació que la petita explotació camperola no havia desaparegut segons les prediccions de Kautsky (la via clàssica d'absorció de l'agricultura pel capitalisme) va desenvolupar l'anàlisi de les causes d'aquesta resistència. I es retrobà amb la definició d'una racionalitat pròpia de l'explotació camperola que no compta la quantitat de treball invertit en la producció sinó l'ingrés final, deduïts els costos d'explotació (8). Es retrobaven així amb Txajanov i els defensors de l'economia camperola. L'aportació que afirmava que la transició al capitalisme en agricultura no passava necessàriament per la concentració, ens porta a unes noves vies de reflexió a Catalunya. Es evident, que la rabassa morta era una forma d'accés a la terra estable i consolidava la petita explotació que va sobreviure fins a finals del s. XIX i desnaturalitzada fins a mitjans del s. XX.

Aquest model malgrat que ens permet endinsar-nos en la reflexió, tampoc resolva els problemes. Per una banda, la rabassa assegurava l'estabilitat però no l'accés a la terra en propietat i al llarg del s. XIX l'estabilitat real es sostenia per un fil a nivell jurídic. I a finals de la primera meitat del s. XX amb pocs feines comença seriosament la industrialització, els rabassaires deixaren les vinyes i es proletaritzaren (9). D'altra banda, hi havia realment una concentració de la propietat en el nivell que aquesta es consolidà, en els masos. Alguns propietaris eren nous (penetració de la ciutat al camp), d'altres antics propietaris de masos en-

riquets. Eren els propietaris rurals que extreien renda als rabassaires constituint-se com a principal relació d'explotació del camp bagenc.

L'estabilitat de la petita explotació basada en l'accés a la terra pel contracte de rabassa morta fou una realitat al llarg del període estudiat. I en l'anàlisi l'estabilitat de l'activitat industrial hom ha descobert que les dones eren la principal mà d'obra de la indústria tèxtil, com ho havien estat com a filadores o debanadores a la indústria de la llana i de la sedera en el s. XVIII. La petita explotació prenia així una nova vitalitat: era el punt de confluència de dues relacions d'explotació. Una racionalitat pròpia, diferent del càlcul de costos capitalista, permetia explotar al màxim la mà d'obra de la unitat familiar. L'aportació de Meillassoux i fins i tot de Txaianov es retrobaven de nou (10). Però aquesta racionalitat -l'objectiu primari de la qual era la reproducció de la unitat familiar- cercava maximitzar els ingressos, fins i tot, intentava aconseguir un ascens social. Però era l'estructura de classes la que havia convertit en impossible aquest ascens i com a molt es reproduïa la pròpia situació o pitjorava.

En un determinat nivell de desenvolupament de les forces productives, la petita explotació era l'organització del treball que permetia extreure més excedent entre d'altres causes, per la racionalitat específica de la unitat familiar. Però les condicions de producció estaven determinades per la classe dominant. Però aquest desenvolupament del capitalisme no passava per la proletarització sinó per la maximització de l'excedent. I amb escassos mitjans tècnics, l'elevada intensitat de treball que s'aconseguia en la unitat familiar pagesa era una fórmula idònia. No era pas més idònia la proletarització, almenys fins que les forces productives no assolissin un altre nivell. Tot això explicaria l'absència de jornaleros agrícoles al camp bagenc.

El concepte més útil que hem usat ha estat el d'estructura agrària en el sentit que li dona Gutelman i que amb més precisió encara aporten I. Moll-J. Suau (11). Per a ells l'estructura agrària és "un determinat sistema de relacions socials que és el resultat del procés històric global de la formació social, mitjançant el qual la classe dominant extreu un excedent a la pagesia; aquest sistema de relacions socials condiciona el desenvolupament de l'agricultura (tècnica agrícola) i de la població agrària". Per a ells els elements del conjunt agrari (sistemes i tipus de conreu, hàbitat rural, demografia, ramaderia, mode de vida, clima, relleu, sòl) són imprescindibles per a comprendre qualsevol fet agrari, no són

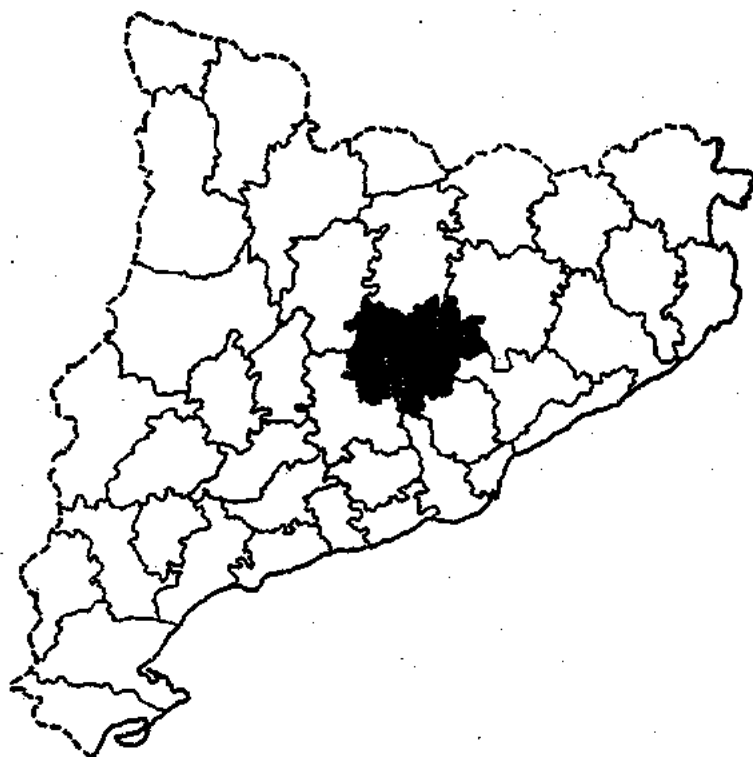
passius però tampoc determinants.

El concepte proposa una anàlisi històrica, dialèctica i ensems, centra el paper rellevant en la relació entre els homes. Es aquesta relació, d'altra banda desigual, la que condiciona l'activitat agrícola, l'organització del treball etc. Però tal com està definida és fins a cert punt estàtica, com a conseqüència d'un procés històric, encara que apareix com a punt d'arribada. Cal introduir la dialèctica en l'evolució futura i un element reproductiu: la classe dominant intenta perpetuar en el temps l'extracció d'excedent i l'estructura de classes que li és favorable. L'estudi de l'estructura agrària ha d'intentar definir els mecanismes pels quals es reprodueix en el temps.

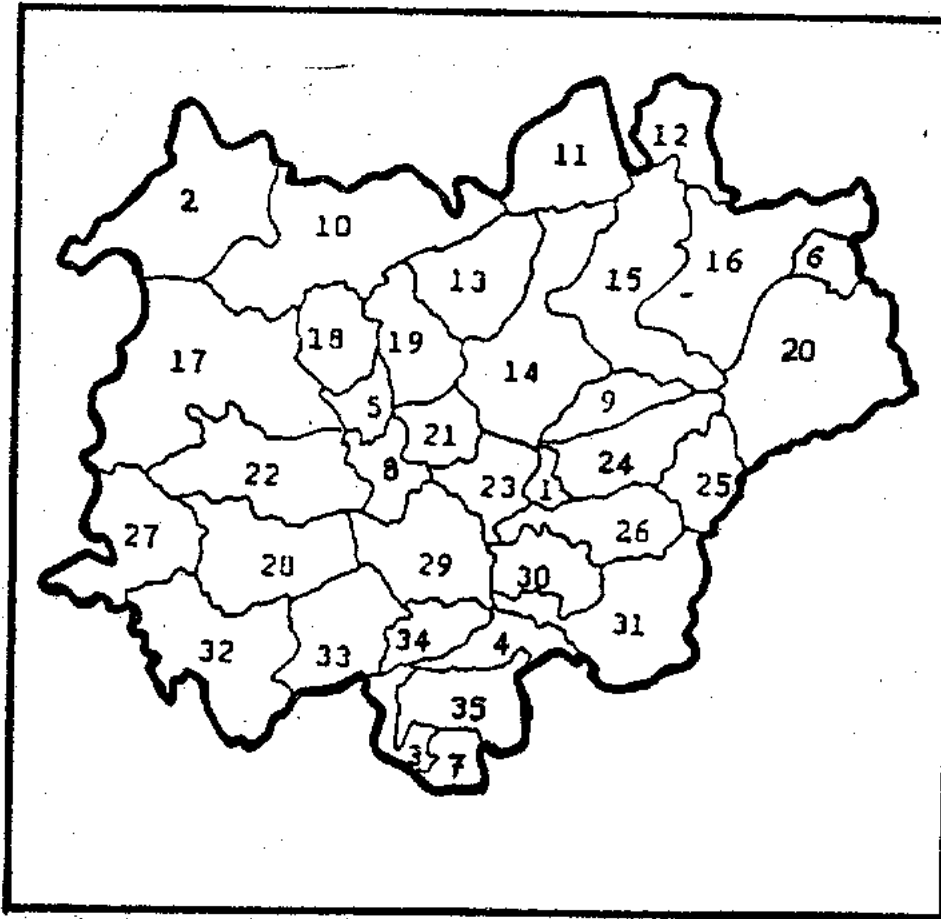
El nostre estudi abarca un període cronològic i una àrea geogràfica determinada. A nivell temporal comença a principis del s. XVIII i s'acaba a mitjan s. XIX. L'elecció ha vingut condicionada per la temàtica estudiada i per les fonts. D'una banda, a començaments del s. XVIII es detecten ja canvis en l'estructura de la propietat i de l'explotació iniciats probablement a finals del s. XVII, i que es concreten amb l'aparició dels rabassaires en els pobles concentrats bagencs. El s. XVIII veurà créixer aquest grup social, igual que la població, la producció vitícola, la indústria de la seda i la de la llana. D'altra banda, el punt d'arribada ha estat escollit perquè és la data que es realitzen els amillaraments -documents claus per a l'estudi de l'estructura de la propietat- i perquè és el moment que la indústria cotonera introdueix el vapor, mecanitza els telers i es modernitza. Fins el 1860 l'estructura agrària bagenca consolidà els seus trets que s'havien anat destacant en el s. XVIII i la mateixa estructura de la propietat ho demostra. Però som conscients que a la primera meitat del s. XIX no hem treballat aspectes tan importants com els efectes desamortitzadors i desvinculadors, si bé no creiem que modifiquessin les tesis defensades aquí.

El marc geogràfic escollit és la comarca del Bages en el centre geogràfic de Catalunya i en la confluència dels rius Llobregat i Cardener (Veure mapes 1,2,3). Presenta els seus problemes. Vilar ha demostrat fins a quin punt són profunds els lligams entre les diverses àrees catalanes. I el Bages no se n'escapa. Compra blat, ven vi, teixits de seda i llana, aiguardent etc. Fins a quin punt té sentit parlar d'estructura agrària bagenca dins d'aquestes perspectives? Utilitzem la comarca de Bages tal com va sor-

Mapa 1
SITUACIO DE LA COMARCA DE BAGES EN EL MARC DE CATALUNYA

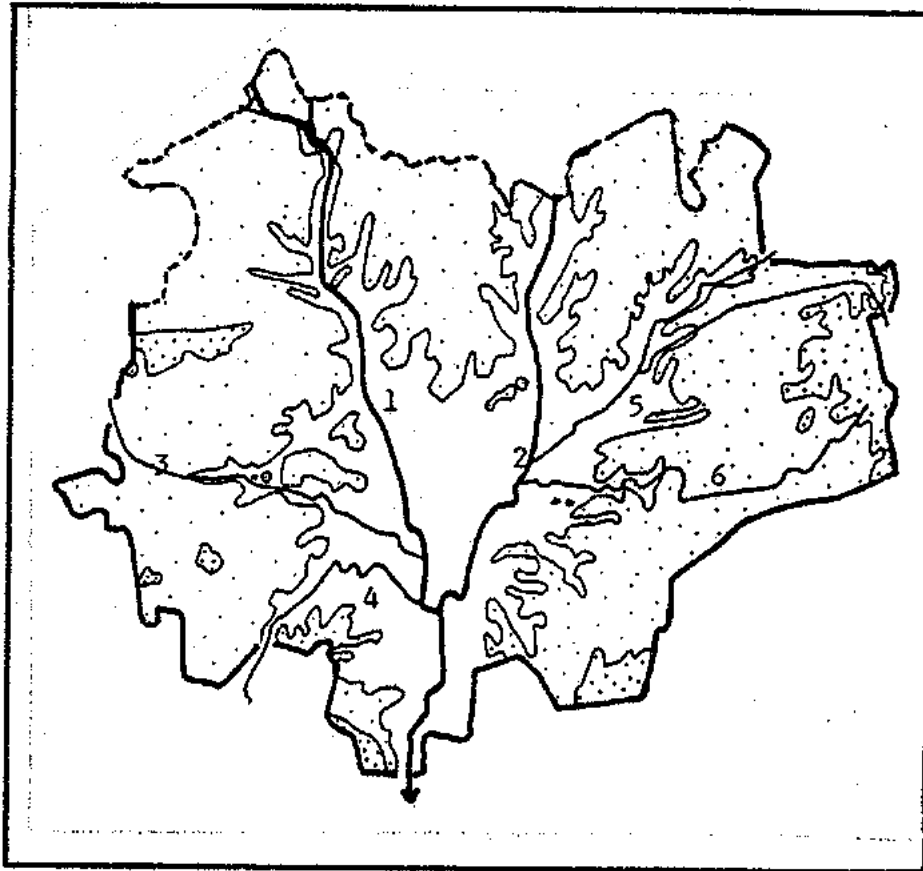

Mapa 2
MUNICIPIS DE LA COMARCA DE BAGES

1. Navarcles	19. Castellnou de Bages
2. Cardona	20. Moià
3. Sta. Cecília de Montserrat	21. Santpedor
4. St. Vicenç de Castellet	22. Fonollosa
5. Callús	23. Sant Fruitós de Bages
6. L'Estany	24. Calders
7. Monistrol de Montserrat	25. Monistrol de Calders
8. St. Joan de Torroella	26. Talamanca
9. Artés	27. Aguilar de Boixadors
10. Navàs (Castelladral)	28. Rajadell
11. Gaià	29. Manresa
12. Sant Feliu Sasserra	30. Rocafort i el Pont de Vilomara
13. Balsareny	31. Mura
14. Sallent	32. Castellfollit del Boix
15. Avinyó	33. Sant Salvador de Guardiola
16. Santa Maria d'Oló	34. Castellgalí
17. Sant Mateu de Bages	35. Castellbell i el Vilar
18. Súria	

Mapa 3
RIUS I ALTITUD A LA COMARCA DE BAGES

1. Riu Cardener
2. Riu Llobregat
3. Riera de Rajadell
4. Riera de Guardiola
5. Riera Gavarresa
6. Riu Calders

	Menys de 400 mts.
	De 400 a 800 mts.
	De 800 a 1600 mts.

tir en el disseny de la Generalitat el 1936 (12) i totes les dades per municipis fan referència a aquest marc. Però ja aleshores alguns municipis no van estar d'acord amb la divisió. Alguns es van reclamar del Moianès (Moià i l'Estany), uns altres del Lluçanès (St. Feliu Sasserra), uns altres del Cardener (Cardona), o de la Segarra (Aguilar), o de l'Anoia (Castellfollit del Boix). La comarca estricta es redueix al Pla de Bages, als altiplans entre rius, els que rodegen el Pla i les vall fluvials del Llobregat i Cardener. En els mapes que al llarg del treball aportem hom s'adonarà que aquells municipis solen presentar comportaments diferents a la resta. Es a dir, que en realitat estem pensant en un marc geogràfic més reduït que la divisió del 1936, però coherent quant a les seves relacions humanes amb una ciutat, Manresa, que actuava de centre urbà per a les parròquies de la rodalia. El caràcter reduït de la zona ha permès estudiar amb cert detall el sorgiment i els avatars dels diversos grups socials. Les relacions de força entre ells i la forma de condicionar l'organització del treball i el sistema agrícola es poden definir perfectament. En general, la presa de consciència política es produeix a un nivell del país que desborda el marc comarcal. Això no ho hem estudiat. En aquestes perspectives creiem que el concepte d'estructura agrària és vàlid per a un estudi com aquest. Caldrà veure si a altres àrees de Catalunya el funcionament és similar.

Però l'interès en el marc de Catalunya rau en què és una comarca de la Catalunya Central -com els polítics l'anomenen avui dia- més enllà de la Serralada Pre-litoral. I si d'una banda viu una especialització vitícola que no està lligada a l'experiència litoral, de l'altra desenvolupa un procés industrial, que culmina en els s. XIX, totalment autòcton. Els fabricants ja ho eren en el s. XVIII i la influència de la burgesia barcelonina és inexistent. L'anàlisi d'aquest doble fenomen presenta el seu interès en el marc de Catalunya quan massa sovint s'ha contemplat la industrialització i la història com un fenomen irradiat des de Barcelona. Una visió des de l'interior té els seus avantatges.

Ara bé, un treball que pretén acostar-se el màxim possible a una estructura agrària, en el sentit totalitzador del concepte, presenta les seves dificultats. Per una banda, la base d'investigació prèvia de l'àrea estudiada no és molt abundant i, la majoria de temes ha calgut començar-los des de zero. D'altra banda, calia abordar tants aspectes que alguns els

hem hagut de deixar de banda, altres han estat tractats amb poca profunditat -tant a nivell bibliogràfic com a nivell del material aportat- i altres creiem que queden resolts satisfactòriament. En general, creiem que malgrat aquestes dificultats, ens hem acostat a l'objectiu de definir l'estructura agrària baqenca.

Cal fer també una reflexió sobre la utilització dels protocols notarials en el present treball. No he d'insistir en la importància que tenen els estudis de contractació agrària, tècnica agrícola en la reconstrucció de biografies i genealogies familiars. Es poden utilitzar de dues maneres, a nivell quantitatiu i a nivell qualitatiu. En el primer cas sol portar una quantitat enorme de treball, es solen deixar de banda quantitat de matisos i es solen fixar en una sola afirmació del contracte. L'hem utilitzat per a la comparació de dos anys a nivell de contractació agrícola i de fenòmens d'endeutament. L'altre mètode és el qualitatiu que consisteix en fixar-se més en la història que el contracte explica. Avantatges: es reconstrueixen processos concrets, mecanismes reals, estratègies concretes que ajuden a perfilar mecanismes socials. Inconvenients: el treball es pot convertir en una relació d'exemples inacabables que el converteixen en descriptiu i a més, hi ha problemes de representativitat dels exemples i, sobretot, no es detecta la conjuntura sinó el funcionament de fons, l'estructura.

Aquest treball vol ésser una reivindicació dels Protocols Notarials com a font històrica però probablement mostra també les dificultats d'utilització. Malgrat que en alguns aspectes hem precisat la conjuntura, som conscients que ens hem acostat més a la formació d'una estructura i a la constatació de la pervivència en el temps que als fenòmens conjunturals que l'han fet avançar. A partir d'aquí la nostra aportació ha de permetre aprofundir el model definit pel Baques, i comprovar aquells aspectes poc aclarits o simplement intuïts i transformar-los a mesura que la recerca vagi endavant.

Hem dividit el present treball en set capítols que presenten cadascun d'ells una unitat. El primer fa una breu incursió en la població sense cap altra pretensió que resseguir el creixement al llarg del s. XVIII i XIX i replantejar alguns problemes a l'entorn dels censos de 1718 i 1787. No hem pretès -caldrà fer-ho en alguna altra ocasió- estudiar les diverses variables demogràfiques i les transformacions en el temps. Som conscients de la importància de l'anàlisi demogràfica en qualsevol estructura agrària però el seu estudi implicava entrar en un camp que desbordava les

nostres previsions de treball. Hem abordat en aquest capítol les dues formes de poblament bagenques, el seu origen i formació i l'evolució de la densitat.

En el segon hem estudiat el sistema de conreus i la tècnica agrícola, fonamentalment la vitícola. L'especialització vitícola provocà un reajustament en l'equilibri ecològic comarcal. El bestiar disminuï, s'adoptaren adobs vegetals i la inversió de mà d'obra fou l'element clau de la productivitat. Hem estudiat també el procés de fabricació del vi i la diferenciació social al seu entorn.

En el tercer hem estudiat l'estructura de la propietat de la terra, la qual degut a la importància de la rabassa morta i les possibilitats de la font, hem complementat amb l'estudi de l'estructura de l'explotació. Finalment hem intentat reconstruir la formació d'una determinada estructura de la propietat.

En el quart, sense una excessiva profunditat, s'aborda la importància de les activitats no agràries a l'àrea geogràfica estudiada. La seda, com a activitat fonamental de Manresa, i la llana als pobles de l'est bagenc. Hem intentat acostar-nos a la forma d'organització del treball tant d'una com de l'altra. En el s. XIX el cotó i les fàbriques a la vora dels rius substitueixen l'antiga manufactura. Hi ha canvis de localització però, els fabricants són essencialment els mateixos. Per acabar aquesta part estudiem la fabricació d'aiguardent i la seva estructura a la comarca: s'adapta al vi i no transforma res.

En el cinquè estudiem les formes d'extracció d'excedent que recauen damunt la pagesia. Fonamentalment se n'estudien dues: la contractació agrària -emfiteusi, rabassa i masoveria- i les diverses formes d'endeutament pagès -censals, vendes a carta de gràcia, compra-vendes, debitoris etc. Es deixen de banda o s'analitzen molt breument: la comercialització dels productes i la pressió fiscal tant municipal com estatal.

En el sisè hem realitzat una aproximació a la família bagenca per acabar aprofundint amb el sistema de transmissió de béns com a diferenciació social mitjançant diversos mecanismes (estratègies matrimonials, Causes Pies per donzelles maridar, beneficis eclesiàstics...)

En el setè hem procurat definir els diversos grups socials: la pagesia de mas i els processos de diferenciació interna, la pagesia mitjana la qual encara que feble, va sorgir en els municipis de poblament concentrat;

els rabassaires; la petita noblesa i el seu enriquiment en el s. XVII i la burgesia urbana de Manresa que es consolidà al llarg del s. XVIII. No hem estudiat l'artesanat urbà de Manresa en profunditat.

Finalment, a les conclusions hem intentat definir els trets principals de l'estructura agrària bagenca a partir dels diversos elements aportats al llarg del treball.

Són moltíssimes les persones a les que cal agrair alguna cosa en acabar aquest treball. Al Dr. Emili Giralt, per la seva generositat en tot el procés d'elaboració. A n'Antoni Segura que ha llegit el manuscrit i va fer-me suggeriments molt valuosos. A ell i a en Jaume Suau dec molt més del que sembla i es recull en aquestes planes. A n'Ignasi Terrades i a l'Enric Tello amb qui comparteixo problemàtiques similars. A Tomàs Vidal a qui cal reconèixer tot el que ha fet per la informàtica a la Facultat. Als secretaris municipals de diversos Ajuntaments que, malgrat la càrrega situació dels arxius dels pobles, m'han ajudat en el que han pogut. I especialment al Dr. Josep Mª Gasol, arxiver de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Manresa que va posar a la meua disposició els seus coneixements sobre la comarca i va facilitar-me la tasca de consulta dels fons municipals i protocols notariais. Als rectors de diverses parròquies bagenques que varen obrir-me les seves portes. A tants companys bagencs que d'una manera o altra m'han estimulat (en Pep Oliveras, en Jaume Serra, la Roser Serra, en Joan Mª Serra, en Francesc Comas, en Josep A. Serra, n'Albert Benet). A tots els navarclins que han seguit la gestació d'aquest treball i m'han encoratjat a arribar al final. I a companys de Barcelona que també l'han seguit amb interès (en Pep, n'Eliseu, la Cristina, l'Àngels i els antics companys de pis).

A la Roser Arissa que va passar part de l'original a màquina, la Montse Noguera que va realitzar les gràfiques, en Jordi Sitjà que va corregir al català part del manuscrit i a la Teresa González que també hi va col·laborar. Els errors i deficiències però, s'han d'atribuir tots a l'autor.

Menció a part, he de fer de la Dolors, la qual no sols va corregir part del manuscrit i va passar a màquina part d'ell sinó que va tenir més clar que ningú que aquest treball s'havia de tirar endavant. En bona part és també seu.

He d'agrair també a la Fundació Jaume Bofill i a la Direcció General d'Ensenyament Universitari el suport econòmic que varen donar-me per la seva realització.

NOTES

- (1) GOUBERT, P.: Cent mille provinciaux au XVII siècle, Ed. Flammarion, Paris, 1968; LE ROY LADURIE, E., Les paysans de Languedoc, Ed. Flammarion, Paris, 1969; BAEHREL, R., Una croissance: la Basse Provence Rurale (fin du XVI-1789), Paris, 1961, 2 vols.
- (2) BARREIRO MALLON, B., La jurisdicción de Xallas en el s. XVIII. Población, sociedad y economía, Universidad de Santiago, 1977²; PEREZ GARCIA, J.M., Un modelo de sociedad rural de Antiquo Régiem en la Galicia Costera: la Península de Salnés, Universidad de Santiago de Compostela, 1979.
- (3) VILAR, Pierre, Catalunya dins l'Espanya Moderna, Barcelona, 1964-68, 4 vols.
- (4) Un bon estat de la qüestió sobre els estudis camperols i la definició del camperolat es pot veure a SUAU, Jaume, La pagesia mallorquina al segle XVIII i primera meitat del segle XIX, Memòria de Doctorat, Universitat de Barcelona, 1979. Veure l'apartat "El camperolat com a categoria tècnica".
- (5) CHAYANOV, A.V., La organización de la unidad económica campesina, Ed. Nueva Visión, Buenos Aires, 1974. En els darrers anys s'han produït una recuperació dels treballs d'aquest autor rus i una polèmica a l'entorn del seu treball. V. en aquest sentit els treballs de THORNER, DURRENBERGER i TANNENBAUM, VILAR, etc.
- (6) HILTON, R., "El campesinado como clase", Estudios d'Història Agrària nº 1 (1978), pp. 27-37. VILAR, P., "Reflexiones sobre la noción de "economía campesina" a La economía agraria en la historia de España, Ed. Alfaguara, Madrid, 1979, pp. 351-386.
- (7) BRENNER, R.: "Agrarian class structure and economic development in preindustrial Europe", Past and Present (1976).
- (8) REY, P.P., Las alianzas de clase, Ed. Siglo XXI, Madrid, 1976²; AMIN, S., "El capitalismo y la renta de la tierra" a AMIN, S., Imperialismo y desarrollo desigual, Barcelona, 1976, pp. 50-65; VERGOPOULOS, K., Le capitalisme difforme et la nouvelle question agraire. L'exemple de la Grece Moderne, Ed. Maspero, Paris, 1977; GUTELMAN, M., Estructuras y reformas agrarias, Ed. Fontanella, Barcelona, 1981²; GAUTHIER, Florence, La voie paysanne dans la revolution française, Ed. Maspero, Paris, 1977. Una conseqüència d'aquesta via són els treballs de SERVOLIN, LEBOSSE-OUISSÉ, POSTEL-VINAY etc. Veure un recull de treballs a La evolución del campesinado. La agricultura en el desarrollo capitalista, SGTMA, Madrid, 1979.
- (9) V. les crítiques de ETXEZARRETA, Miren, "La evolución de la agricultura campesina", a La evolución..., cit. pp. 13-100.
- (10) MEILLASSOUX, Ch., Mujeres, graneros y capitales, Ed. Siglo XXI, Mexico, 1975.
- (11) MOLL, I.-SUAU, J., "Senyors i pagesos a Mallorca (1718-1860/70)", Estudios d'història Agrària nº 2 (1979), p. 95; GUTELMAN, cit. pp. 43-45.
- (12) VILA, Pau, La divisió territorial de Catalunya, Ed. Curial, Barcelona, 1977.

ABREVIATURES

AHSB	Arxiu Històric de St. Benet de Bages
AMN	Arxiu Municipal de Navarcles
AHCM	Arxiu Històric de la Ciutat de Manresa
AHSM	Arxiu Històric de la Seu de Manresa
AHSA	Arxiu Hospital de Sant Andreu
AMA	Arxiu Municipal d'Artés
ACC	Arxiu Casa Caritat
AFC	Arxiu de la Família Casanoves
ACA	Arxiu Corona d'Aragó
APLIF	Arxiu Particular Llorenç Ferrer
AHPB	Arxiu Històric Protocols de Barcelona
APB	Arxiu Parroquial de Balsareny
APA	Arxiu Parroquial d'Avinyó.
APAg	Arxiu Parroquial d'Aguilar
APD	Arxiu Parroquial de Sta. M ^a d'Oló
APM	Arxiu Parroquial de Mura
APC	Arxiu Parroquial de Calders
APCa	Arxiu Parroquial de Cardona
APSSG	Arxiu Parroquial de Sant Salvador de Guardiola
APR	Arxiu Parroquial de Rajadell
APN	Arxiu Parroquial de Navarcles
ADV	Arxiu Diocesà de Vic
CECB	Centre Excursionista de la Comarca de Bages
JMHACH	Jornadas de metodología Aplicada a las Ciencias Históricas
MEB	Miscel·lània d'Estudis Bagencs
Q	Quarteres
q.	quartans
p.	picotins
ll.	lliures
s.	sous
d.	diners
c.	cargues
MPP	Molt Petita Propietat
MPE	Molt Petita Explotació
VCG	Venda a Carta de Gràcia
NC	No Consta

OBSERVACIONS PER LA LECTURA DE LA TESI

-Les notes estan col·locades al final de cada capítol.

-Els quadres i mapes estan incorporats en la seva major part al text. Solament una part dels que corresponen als capítols 2 i 3, la intercalació dels quals complicava la lectura en lloc de facilitar-la, apareixen com apèndix al final del capítol.

-L'apèndix del capítol 1 complementa les dades utilitzades al llarg del mateix.

MESURES

1 Quartera = 0,296Ha.

1 carga = 1,2134Hl.

1 Jornal = 0,4896Ha.

1. L'EVOLUCIÓ DE LA POBLACIÓ I DEL POBLAMENT BAGENC

Per a l'estudi d'una determinada estructura agrària és necessari incorporar l'estudi dels comportaments demogràfics, tant els fenòmens que recullen l'evolució de la població a llarg termini com aquells que permeten un coneixement qualitatiu. La demografia no és una variable independent sinó conseqüència de les relacions socials que estableixen les diverses classes entre elles, però els canvis en els comportaments desenvolupen problemes que forcen a la readaptació del conjunt social.

La importància del creixement demogràfic a Catalunya ha estat posat de relleu per Vilar que, de fet, el va convertir en el model del seu model de desenvolupament econòmic. Darrerament s'ha posat en qüestió si l'augment de població va ésser tant important amb crítiques al punt de partida (el cens de 1718). D'altra banda no s'han desenvolupat estudis de demografia qualitativa que permetin descobrir quines variables varen possibilitar el creixement (el comportament de la feconditat, la mortalitat etc.).

El nostre estudi es limitarà a precisar la validesa dels censos de població pels segles XVIII i XIX, a determinar el nivell de la població bagenca i el seu creixement en el temps i a descriure els diversos tipus de poblament que es desenvoluparen al llarg del s. XVIII amb especial atenció al cas de Navarres. Som conscients que es podia haver entrat en altres aspectes de l'anàlisi demogràfica, Les fonts i algunes dades ja recollides ho permeten, però no hem disposat del temps necessari per abordar-ho o havíem de sacrificar altres aspectes que consideràvem més importants.

1.1. LA FIABILITAT DELS CENSOS DEMOGRAFICS AL BAGES

Qualsevol recompte de població, a l'hora d'estudiar la seva validesa cal sotmetre'l a dues anàlisis: l'objectiu pel qual s'elaborà i el procediment utilitzat per realitzar-lo. No és el mateix que s'elabori per finalitats fiscals que per conèixer realment la població; com tampoc ho és que l'individu hagi de presentar-se voluntàriament a un determinat lloc o que es passi casa per casa a fer el recompte. També influeix en la seva qualitat les persones que el realitzen i la seva circumstància personal. Si el capellà que l'ha de realitzar cospa que és important pot acurar-s'hi, si té pressa pot donar dades al vol i, fins i tot, les instruccions de la forma d'elaborar-lo poden ser interpretades diversament i conduir a resultats qualitativament diferents. Els historiadors, sovint al·ludeixen aquestes problemàtiques però es justifica per la seva compensació dels fenòmens que donarien validesa als recomptes. Aquesta opció pot conduir-nos a acceptar resultats que poden estar distorsionats.

Els recomptes de població al Bages, per un o altre objectiu, foren realitzats sobretot, per dues institucions: l'Estat i els Bisbats eclesiàstics. A vegades, fins i tot, es complementaren. L'Església disposava d'una xarxa de parròquies més ben estructurada i amb dependència més jeràrquica que l'Estat. El rector fou sovint el confeccionador del cens (1).

1.1.1. Els fogatges

Segons J.F. Cabestany (2) els fogatges foren la resposta a la necessitat d'un major control damunt dels contribuents, derivada de l'augment de les despeses durant el regnat de Pere el Cerimoniós i el desgavell originat després de les mortaldats de la Pesta Negra (3) i successives epidèmies a partir de 1333 o "lo mal any primer". El cobrament dels focs i l'elaboració de les llistes eren acordats per les Corts Catalanes. Aquestes llistes són els fogatges que avui coneixem.

El més antic conservat data de 1358, el segon, refosa dels decretats per les Corts de Tortosa i Cervera, de 1360/1370, el tercer redactat el 1378 va servir durant molts anys i originà protestes i correccions. El

quart data de 1497, el cinquè de 1515 i el darrer de 1553. Això no vol dir que no se'n'elaboressin més; en tot cas, no s'han descobert o s'han perdut.

Els llistats nominatius poble per poble dels caps de casa són, sens dubte, i en la precarietat documental sobre aquests temes, una font demogràfica important. Cal però criticar-los. Cabestany planteja que els fogatges tenien una utilitat funcional i la confecció era rudimentària; per altra banda, no hi ha esquemes clars de com s'elaboraven i el caràcter fiscal no pot obviar la possible ocultació. Els dominis jurisdiccionals de grans senyors pagaven una quantitat per tots els seus dominis i es dona, per tant, una dada global arrodonida de la jurisdicció. A part de dubtar del total, desconeixem les dades de cada poble. Algunes àrees geogràfiques no apareixen, ja sigui per ocultació o per la forma d'elaborar-los(4).

El problema de les "cases taxades" dins d'un domini senyorial, afecta al Bages pel vescomtat de Cardona que controlava els pobles de Cardona, Fonollosa, Castelladral i Súria, la casa de Peguera amb Balsareny i el castell de Lluçà al qual pertanyia St. Feliu Sasserra (5). En canvi, el 1553 sols falta St. Feliu Sasserra (6). Des d'aquest punt de vista el Bages queda afectat molt parcialment.

La qüestió de fons és la validesa de les dades. Val a dir que normalment es donen per bones i no s'hi introdueix cap modificació (7). El motiu no està en el seu valor absolut - si bé així s'utilitza quan es comparen amb 1717- sinó en la tendència tan clara que copsem del decreixement de població fins 1497 i la posterior recuperació. La coherència frena l'aprofundiment i qüestionament a fons de la font. Un mètode vàlid per a la comprovació de la fiabilitat és la comparació amb altres dades de l'època per veure si coincideixen amb la descripció. Cabestany parla dels seus estudis sobre Tarragona, Poblet i Santes Creus i la coincidència de les dades obtingudes amb el fogatge (8).

No tenim molts elements per fer aquesta comprovació al Bages. Estudiem el cas de Navarcles. Segons els fogatges la població de Navarcles evolucionà:

1365	21 focs (9)
1515	10 focs
1553	12 focs

L'Arxiu de Montserrat conté diversos capbreus de Navarcles els quals poden utilitzar-se com a font demogràfica aproximada per les següents raons:

-El domini jurisdiccional de Navarcles pertanyia íntegrament al Mo-

nestir de St. Benet de Bages, per tant les declaracions del capbreu afecten a la totalitat del poble.

-Cal descartar les declaracions de forans perquè no residien al poble

-El tipus de poblament bagenc -més endavant el detallarem- permet afirmar que tots -o gairebé- els habitants de Navarclés, posseïen alguna casa, hort o camp i eren subjectes de declaració.

La sèrie de capbreus dona les següents dades (10):

	Declar. Navarclés	Declar. forans	Total
1338	33	18	51
1505	8	--	8
1596	27	4	31
1687	72	13	85

Pels interessos del senyor, es procurava que tots els homes afectats fessin la declaració. L'ocultació es podia produir en el volum de censos a pagar però difícilment en el fet de declarar. Per tant, les dades dels capbreus eren correctes.

Comparem ambdues relacions: les xifres no són forassenyades unes de les altres: El 1338, abans de la Pesta però després del mal any primer, 33 declaracions/focs, una xifra a superar en el XVII; el 1365, el primer fogatge, 21 focs; el 1505, 8 declaracions i el 1515 les dues dades de diferent sèrie més properes, 10, gairebé les mateixes. Els fogatges passarien així la primera prova de fiabilitat.

Una comprovació semblant s'ha intentat fer amb Fals. Coneixem per Eva Serra un capbreu de Fals de 1303 amb 69 confessions, si bé no sabem quantes eren de fals i quantes de fora (11). De totes maneres, hi ha 52 pagesos amb mas. Fals pertanyia al Ducat de Cardona i per tant, no sabem la dada del fogatge de 1365. El 1553 apareix amb 23 focs (12). La reducció, vista la produïda a Navarclés no és discordant, acceptant lògicament la davallada de la població en aquests segles.

Respecte a l'any 1553 comptem amb un excel·lent treball sobre demografia de Rajadell del s. XVI (13) En ell, a partir de les dades del fogatge de 1553, ^{es}ressegueix l'aparició de les famílies a l'Arxiu de Protocols, així com relacions de caps de casa que ha trobat. Ressalta la important nobilitat dels pagesos de Rajadell: 7 famílies de les 10 del fogatge procedien de fora el terme i eren d'establiment recent, 2 del terme i una no ho sabia. La inestabilitat de la població confirma el buit demogràfic que els fogatges insinuen. Dues convocatòries dels pagesos pel senyor del terme aporten les següents dades:

1529 9 pagesos
 1543 14 pagesos
 1553 (fogatge) 10 pagesos

Les xifres en si, són coherents, l'ocultació en aquest cas tampoc és important.

El recurs a alguns registres parroquials permet comparar la població teòrica segons el nombre de naixements i el fogatge de 1553. Partim d'una suposició: la dificultat d'assolir taxes de natalitat superiors al 45 % per qualsevol població. Aleshores deduïm la població d'una determinada parròquia si les taxes fossin de 35,40 a 45%. Els resultats els comparem després amb el fogatge. Els naixements en aquest període són escassos i l'atzar pot influir en la seva configuració. Tot i així, creiem que el mètode permet un acostament força aproximat a la realitat (Quadre 1.1)

QUADRE 1.1

Població d'Aguilar, Avinyó i St. Maria d'Olió segons els registres parroquials i el fogatge de 1553.

PARRÒQUIA	MITJANA NAIX. ANUAL	POBLACIÓ			FOGATGE 1553	HABITANTS/ FOC
		35%	40%	45%		
AGUILAR (1561-1570)	3,7	106	93	82	15	7,06-5,47
AVINYÓ (1565-1574)	3,9	111	96	87	15	7,4 -5,8
STA.M.OLÍ (1548-1558)	10	286	250	222	26	11 -8,5

El problema que planteja el quadre a l'hora d'interpretar-lo és la relació que existeix entre nombre d'habitants i focs. Si utilitzem els tradicionals -entre 4 i 5- els fogatges d'aquestes tres parròquies (14) estarien sempre per dessota de la població teòrica fins i tot, considerem la natalitat més alta.

Abans, però, d'extreure conclusions del quadre cal aprofundir un xic aquesta problemàtica. Els diferents autors es mouen en un banda que va de 4 a 5 passant pel valor intermig de 4,5 (15). P. Vilar creu que 5 suposa un càlcul per excés i no per defecte i ho sosté mitjançant les dades del XVIII les quals gairebé mai no arriben a 5 (16). Introdueix també una relació important: és el mateix la relació foc/habitant que veí/habitant? Deixa la pregunta a l'aire.

De fora de Catalunya coneixem les següents dades:

Granada	1561	3,97
Sevilla	1561	4,53
Salamanca	1598	3,20
Granada(Alhambra)	s. XVIII	3,20-4,16
Galícia	1708	3,76
Xallas	1708	4,10 (17)

De Catalunya coneixem les dades de St. Llorenç de Morunys que documenta 3,69 el 1490 i 4,01 el 1527 (18). A Girona el 1630 seria de 4, calculat a partir d'una llista de focs i habitants, no amb finalitats fiscals, sinó per poder subministrar blat durant la crisi de 1630 (19). De 1717, tenim dades de Barcelona, l'enquesta cadastral d'aquell any permet deduir 4,27 hab./vei (20). Però entrariem en dades del segle XVIII que es tractaran més endavant.

Sobre el Bages tenim pocs elements que permetin conèixer aquesta relació amb precisió. A Rajadell, el 1599 es dona la dada de 7,56 hab./casa i 6,96 si restem del total el forn de vidre en el que hi vivien 23 persones, situació força atípica. Hem de passar al cens de 1626, que més endavant estudiarem, per estudiar aquest problema (21).

Cens parcial del Bages, 1626

Nº de cases	2405
Nº d'habitants	13005
Relació hab/casa	5,41

La relació habitants/casa de 5,41 està per damunt de les dades obtingudes a altres indrets de Catalunya. Però una anàlisi de les dades parcials dels pobles suggereix una altra hipòtesi: la ciutat de Manresa i els pobles importants de la comarca de poblament concentrat estan clarament per des-sota de la mitjana comarcal, mentre que els llogarrets i pobles petits, formats per un poblament dispers de masies escampades, estan per damunt. Els masos no acollirien solament la unitat familiar més o menys ampliada lateralment, sinó mà d'obra de l'empresa agrícola (mossos i pastors):

QUADRE 1.2

Habitants per casa en els pobles més grans i més petits del Bages, el 1626.

POBLE	CASES	HABITANTS	HABITANTS/ CASA
Manresa	1282	5497	4,28
Santpedor	192	828	4,31
Sallent	248	1265	5,1
Vallformosa	3	34	11,3
Torreella	8	55	6,875
Monistrollet	7	48	6,86
Callús	11	74	6,73
Vilaçordis	5	34	6,8
St. Iscle	4	35	8,75

A Rajadell, les dades de 1626 concorden amb les de 1599: 21 cases i 147 habitants, és a dir, 7 per casa.

En aquesta perspectiva els resultats del quadre 1.1. són comprensibles i els marges de hab./casa que resultaven de les parròquies estudiades estan dins d'aquests límits i consideracions. Caldria potser exceptuar Sta. M^a d'Oló on el fogatge està per dessota de les teòriques xifres de pobla-

ció.

Evidentment aquest mètode s'hauria d'estendre al màxim nombre de parròquies per definir la fiabilitat dels fogatges però són poques les que tenen dades aquests anys. En altres parròquies foren cremats en algun període històric.

A partir d'aquest munt d'observacions podem dir que, al marge del problema espinós i difícil dels habitants/foc al que hem intentat aproximar-nos, els fogatges de 1553 s'aproximen força a la realitat i, per tant, pot utilitzar-se demogràficament com a punt de partida per l'estudi de la població bagenca.

1.1.2.El cens de 1626

Després dels fogatges, els historiadors catalans no troben una font demogràfica general fins 1717. P. Vilar recull la dada de Damians que a la seva memòria de 1630 atribueix al Principat 25000 focs, és a dir, un milió d'ànimes. Segons Vilar no hi hagué cap recompte ni fogatge, per aquestes dates. De totes maneres, Altamira, sense citar la procedència atribueix 519.800 habitants el 1650 al Principat (22). Hi havia hagut realment algun recompte que desconeixem.

La troballa a l'Arxiu de Vic del cens del Bisbat el 1626, fragment d'un cens més general, fa plantejar als historiadors l'existència d'un graó entremig. Per sort, bona part de la comarca pertany al Bisbat i posseïm les dades publicades per A. Pladevall resum de les respostes de les parròquies (23).

Quina és la fiabilitat de les dades? Es un cens eclesiàstic amb les avantatges i inconvenients d'aquests. Els rectors contestaren la sol·licitud de l'Ardiaca de Vic i feien constar les cases, homes, dones i nens. De les 34 parròquies cap dada no és arrodonida, principal defecte segons critica Vilar del Cens d'Aranda (24). Pladevall ens assenyala que molts rectors enviaren la relació nominal de veïns, la qual es també una garantia.

A nivell global, sembla fiable. S'escapen però les particularitats de cada cas segons l'interès a nivell cultural del rector que l'elaborava. Utilitzarem, per les parròquies que és possible, el mateix mètode que pel fogatge de 1553 per tal de determinar la seva validesa (Quadre 1.3)

Són poques parròquies per donar validesa al cens però les quatre donen uns resultats totalment coherents. Les taxes de natalitat que en resulten entren dins de la normalitat encara que amb tendència a ésser baixes, pel segle que estudiem.

QUADRE 1.3
Habitants d'algunes parròquies del Bages segons els registres parroquials i el cens de 1626.

PARROQUIA	NAIXEMENTS 1621-1631	MITJANA ANUAL	35%	POBLACIÓ 40%	45%	CENS DE 1626	TAXA NATALITAT SEGONS CENS
AGJILAR	51	4.64	133	116	103	155	29.9
AVINYÓ	112	10.18	291	255	224	285	35.7
ST. SALVADOR GUARDIOLA	54	4.91	140	123	109	169	29.1
STA. M. OLO	160	14.55	416	364	323	471	30.9

Per aquest mètode, el fragment del possible cens de 1626 corresponent a la nostra comarca, apareix amb un alt grau de fiabilitat i, per tant, podem utilitzar-lo sense cap modificació.

1.1.3. Els censos de 1717-1718

Entrem en la demografia del s. XVIII. El Marquès de Campoflorido ordenà el 28-VII-1717 la confecció d'un "Vezindario General". A Catalunya José de Pedrajas el firmava el 31-VIII-1717. Obviament amb tan pocs dies no es podia fer un recompte detallat de la població, era precisa l'existència d'una documentació anterior. Bustelo precisa que des de 1712 s'estaven fent uns treballs de recompte i que per això va estar tan ràpid (26).

El "Vezindario" dona dades per veïns. Ustariz va creure que estava infravalorat i va considerar les ocultacions en un 25% i a la xifra augmentada li afegia els que estaven exempts, "nobles, pobres y eclesiasticos" (27) i multiplicava per cinc el nombre de veïns. Bustelo, estudiant aquesta documentació, creu que el "Vezindario" general lamaga com a mínim el 27% dels veïns i el 90% com a màxim "siendo la cifra más probable del orden del 60%" (28). Amb aquesta rectificació el cens seria inacceptable.

Per Eiras, l'increment que aplica Ustariz és encara insuficient. El seu argument volta a les elevades taxes intercensals en comparar-lo amb el de 1752 0,65% a nivell estatal i 1% a la Corona de Castella, quantitats gairebé impossibles. Cita el cas de la Província de Santiago de

Compostela: la població s'hauria triplicat en 35 anys i no s'hauria d'haver mort ningú. Per tant, li otorga una absoluta falta de fiabilitat (29). Baudilio Barreiro en el seu estudi sobre Xalles descarta totalment la seva utilització (30). Perez Garcia sobre el Salnès gallec s'afegeix a aquesta línia (31).

Com podem veure la depreciació del "Vezindario" és generalitzada. Vilar el defensa per Catalunya. Els seus arguments:

-a Catalunya, la rapidesa de confecció fou pal·liada per l'existència d'una enquesta per confeccionar el cadastre de 1716. La perfecció d'aquesta donaria validesa a les dades.

-cal fer una anàlisi de cada zona per detectar els errors i no una crítica global.

-l'elaboració es feu passant casa per casa i amb el rector aixecant acta.

-el doblament de la població en 69 anys, posat en dubte per Madoz, ho contesta dient que avui estem acostumats a veure situacions d'aquest tipus.

-el millor argument de Vilar: l'estudi per comarques dels recomptes de 1718 i 1787 és coherent en les zones de creixement i de decreixement.

L'argumentació de Vilar és vàlida quan planteja que a cada lloc es podia elaborar de manera diferent. Per això la poca fiabilitat a Galícia podia convertir-se en fiabilitat a Catalunya. D'altra banda, les referències a l'enquesta cadastral de 1716, sens dubte, un bon document trobat només algunes vegades (33); el poc temps en què es va elaborar el cens i la troballa d'una Descripció dels pobles per Corregiments en la qual es dona la relació detallada poble per poble dels habitants, va conduir a Vilar a donar per bo el document.

Vilar va considerar que per elaborar el "Vezindario" i la Descripció es va haver d'utilitzar l'Enquesta Cadastral de 1716. Però sols va consultar la d'Esplugues (la resta no han estat trobades a nivell general, solament algunes en alguns arxius locals), la qual li va servir per extreure conclusions generals sobre el cens.

Esplugues, segons l'enquesta que consultà Vilar, tenia 110 habitants i segons la Descripció tant sols 87. les xifres, com es veu, no concorden. No sabem si Vilar va fer aquesta comprovació. Passem a Navarcles, poble del Bages, 150 segons la Descripció i 456 segons l'enquesta. L'argument principal de Vilar no coincideix amb aquestes dades. A altres indrets de Catalunya el dubte també s'ha plantejat. Quantí dóna

dades de 1699 i de 1717:

	1699	1717
Bigues	447	320
L'Ametlla	535	819
Vilanaajor	1340	1340

Creu que les dades de 1717 són infravalorades; si fos al contrari suposaria una crisi massa important (34).

A la Bisbal, el 1718 consten 1396 i segons el cadastre de 1716, 1923 (35). Nadal i Giralt obtenint taxes de natalitat de diversos pobles posant en relació la mitjana de naixements de 1713 - 1717 amb la població citada per Vilar, es troben amb taxes per damunt del 52% a Palamós i Sitges, del 45 a Vilafranca i Creixell i de 42 % a Cassà. Són més aviat altes i ho justifiquen perquè són societats d'Antic Règim. En cap moment qüestionen l'altre element, també variable: la població (36). De totes maneres, Nadal accepta en altres treballs una correcció del 25% en les dades del cens (37).

Intentem concretar el mafge d'error al Bages. Hem exposat el cas de Navarcles: el cens de Patiño parla de 150 habitants i l'Enquesta de 1716 -molt més fiable per la relació nominal de persones- 456. La diferència és molt notable.

El 1717 podem aportar dades de 10 parròquies amb el mateix mètode utilitzat en el cens de 1626. Els resultats obtinguts són molt clarificadors per la qüestió que analitzem (38) (Quadre 1.4.)

QUADRE 1.4

Habitants d'algunes parròquies del Bages segons els registres parroquials i el cens 1718.

PARRÒQUIA	TOTAL NAIXEMENTS 1712-1722	MITJANA	POBLACIÓ			CENS 1718	TAXA NATALITAT SEGONS CENS
			35 %	40 %	45 %		
AGUILAR	77	7,-	200	175	156	69	101,4
AVINYÓ	181	16,5	471	413	367	262	67,-
BALSARENY	223 (1)	24,8	709	620	551	430	57,7
CALDERS	218	19,6	566	495	440	397	49,9
MURA	264	24,-	686	600	533	231	103,9
RAJADELL	112	10,2	291	254	226	112	91,1
STA. M ^a D'OLO	290	26,4	754	660	587	615	42,9
ST. JOAN D'OLO	58 (2)	5,3	151	132	117	117	45,3
ST. FELIU SASSERRA	341	31,-	886	775	689	554	56,-
ST. SALVADOR GUAR.	79	7,2	206	180	160	65	110,8
TOTAL			4920	4304	3826	2852	
DESVIACIÓ RESPECTE CENS			172,5	150,9	134,2		

(1) Solament 9 anys del període estudiat.

(2) Els naixements corresponen a la dècada 1716-1726.

Les parròquies estudiades representen solament el 14,9% de la població del cens de 1718. Faltèn, potser les més importants que no conserven

registres parroquials. Es però, una mostra significativa a la que cal afegir l'exemple de Navarres. Les taxes de natalitat que resulten són la majoria d'elles impossibles. Quatre parròquies estan per damunt del 90% i solament dues -Sta M^a i St. Joan d'Olló- entren dins de la franja prevista de 35 a 45 % però molt propera al 45%. Aquestes taxes mostren la incoherència de les dades i la necessitat de definir un corrector.

En el total hem calculat la població teòrica de les parròquies estudiades segons el 35%, 40% i 45% i hem relacionat els resultats amb la població que indica el cens de 1718. Si considerem 100 la dada del cens, l'índex de la població real es situaria entre el 134,1 de mínim i el 172,5 de màxim.

Amb dades absolutes, si segons el cens, el Bages comptava amb 19123 habitants, la xifra real es situaria entre 25644 de mínim i 32987 de màxim. No compartiríem per tant, l'opinió de Vilar de la validesa del cens. Al Bages almenys cal introduir modificacions importants.

1.1.4 El Cens d'Aranda

Abans d'aquest a la Corona de Castella es féu el cadastre d'Ensenada l'any 1752; el fet d'haver trobat els resultats parcials per pobles ha permès considerar-lo molt exacte. La seva utilització ha estat exhaustiva sobretot, a Galícia (39). A Catalunya, l'aplicació del cadastre després de la guerra de Successió comportà que el 1752 no es realitzés. Es una llàstima perquè seria una fita important donada la qualitat que es registra a d'altres llocs.

El 1768 trobem el cens d'Aranda. De fet sols es coneixen els resultats diocesans que es publicaren al pròleg del Cens de Floridablanca. A Catalunya ni Iglesies ni P. Vilar n'han trobat els resultats detallats (40). Eiras Roel ha criticat el cens creient que va pecar per defecte com tots els censos pre-estadístics perquè dona les mateixes dades que el 1752 i un creixement del 0,6% enfront el de 1787 (41). Bustelo compara la piràmide d'edats que en resulta amb la d'altres anys i cospa que no hi ha gran desviació de les altres conegudes, per tant, tindrà els mateixos defectes i la mateixa validesa (42).

J. Iglesias, referent a Catalunya, accepta les dades del cens i li

permeten justificar que la puixança demogràfica de Catalunya seria anterior a l'esmentat cens. P. Vilar es mostra molt més crític. Com que no es coneixen les dades detallades per pobles, creu que "ha d'ésser considerat suspecte a priori". La primera crítica és que la població és un 12% més que el Cens de 1787 i es pregunta Vilar si es pot acceptar decreixement a Catalunya. Per tant, el Cens d'Aranda estaria falsejat per excès, encara que molt estrany en aquest tipus de censos pre-estadístics. Vilar critica la forma d'elaborar els censos eclesiàstics també, i arrodonir les xifres dels individus que no eren de comunió. La crítica és vàlida però caldria preguntar-se si el Cens d'Aranda fou fet realment amb aquests criteris.

Coincidim amb Vilar quan posa reticències a les xifres globals a causa de no conèixer el detall per pobles, però trobem forçada la consideració de pecar per excès uns censos que tendien normalment a l'ocultació per evitar augment de la fiscalitat; retrobem el suggeriment d'Eiras: Vilar pel seu treball, necessita que la població dobli i un estancament esdevindria impossible (43). Creiem que no s'ha entrat en la consideració que: el Cens de Floridablanca potser no era tan perfecte que com s'ha plantejat habitualment.

Aquesta polèmica afecta poc al Bages perquè tampoc tenim les dades detallades per pobles que és el que es necessita i el total del Bisbat de Vic, sobrepassa amb molt els límits estrictes de la comarca.

1.1.5 Cens de Floridablanca

És tradicionalment considerat el millor. Vilar aporta al seu favor la forma com va estar elaborat, casa per casa i sense finalitats fiscals (no es prenia el nom del declarant), la troballa full per full de les dades de cada poble i que Francisco de Zamora "observador i estadístic apassionat" feu molts viatges recollint informació. Els errors que ha detectat són de suma i poden subsanar-se quan s'obté el detall. Pot afirmar que és complet: poblets i llogarrets quadren perfectament i dóna la població per edats i professions la qual cosa obligava a fer una feina més acurada (44).

Bustelo, quan ho analitza, copsa uns aspectes negatius: deficiències pròpies d'aquest tipus de recompte i realització del cens des-

prés d'un període de tarcianes i febres que desvirtuaria la tendència. Per altra banda, errors de suma detectats per Vilar i Iglesias a Catalunya no tenen perquè haver-se produït a d'altres llocs o en tot cas es compensarien. Els aspectes positius serien: disminució del temor a contribució i quintes en fer-se en temps de pau i no prendre el nom del declarant i una serietat general en la confecció. Proposa una correcció que oscil·lava entre el 5% i el 10% (45).

Eiras, malgrat acceptar que pot ser el millor, matisa que per uns llocs pot ser-ho i per altres no. Algunes províncies comparant-ho amb 1797 haurien crescut l'1%, del tot impossible. S'ha de fer segons ell una correcció del 5% (46).

Les dades del cens a Catalunya han estat publicades abastament (47), compreses les del Bages. Anem a sotmetre-les al mateix càlcul que el realitzat pel cens de 1718. En aquesta ocasió treballarem sobre el 48,5% de la població bagenca que proporciona el cens de 1787, un percentatge que pot garantir-nos la fiabilitat del mètode (48) (Quadre 1.5)

QUADRE 1.5
Habitants d'algunes parròquies del Bages segons els registres parroquials i el cens de 1787.

PARRÒQUIA	TOTAL NAIXEMENTS 1782-1792	MITJANA ANUAL	35 %	POBLACIÓ 40 %	45 %	CENS 1787	TAXA NATALITAT SEGONS CENS
AGUILAR	111	10,09	288	252	224	132	78,5
AVINYÓ	353	32,09	917	802	713	737	43,6
BALSARENY	366	33,27	951	832	739	874	38,1
CALDERS	242	22,-	629	550	489	458	48,-
CARDONA	1496	136,-	3896	3400	3022	2512	54,1
MANRESA (1)		595,-	17000	14875	13222	8136	73,1
MURA	428	38,91	1112	973	865	305	127,5
RAJADELL	130	11,82	338	296	263	157	75,2
STA. MR D'OLÓ	501	45,55	1301	1139	1012	570	79,8
ST. JOAN D'OLÓ	40	3,64	104	91	81	244	14,8
ST. SALVADOR GUARD.	218	19,82	566	496	440	105	188,8
ST. FELIU SAS (2)	261	37,29	1065	932	829	674	55,3
TOTAL			28157	24638	21699	14964	
DESVIACIÓ RESPECTE CENS			188,9	165,3	146,9		

(1) Sols tenim dades del quinquenni 1784-1787.

(2) Les dades de St. Feliu corresponen als anys 1816-1822.

Segons aquest mètode, al Bages la fiabilitat del cens de Florida-blanca de 1787 no queda clara. Solament dos pobles, Avinyó i Balsareny estan dins dels límits de 35 i 45 %. La resta estan per damunt -sis superen el 70% i dos d'aquests el 120% - exceptuant St. Joan d'Oló, la parròquia més petita estudiada, que es situa amb una taxa del 14%. Segons aquestes dades el cens no recolliria la realitat i donaria xifres de població molt més baixes que les reals, almenys a la comarca del Bages.

Hem intentat calcular aquesta desviació a partir del càlcul de la població teòrica segons una suposada taxa i relacionar-la amb la població que dona el cens. Ens resulta una desviació que donant el valor 100 a la població del cens, es situa entre el 146,9 i el 198,9 segons la taxa sigui del 45 o del 35 %. Aquestes dades s'allunyen molt de l'opinió generalitzada de la validesa del cens, la qual cosa anul·la el valor d'aquest a nivell general. Al Bages, però, creiem que subvalora la població.

El cas de Navarcles també és significatiu malgrat que no tenim dades dels registres parroquials. Segons el cens de Floridablanca comptava 557 habitants, gairebé quatre vegades la xifra de 1713. Un capbreu de 1779-1781 realitzat pel Monestir de St. Benet recull 216 declaracions, de les quals 12 eren foranes. És a dir, 204 veïns. Si apliquem el multiplicador 4 trobaríem 816 habitants; amb el 5, 1020 (49). En un cas i un altre, la població de Navarcles havia d'ésser superior a la xifra que li otorgava el cens, en la mateixa línia definida més amunt de subvaloració. A St. Fruitós de Bages, segons el capbreu de 1783-1791 (50), consten 150 declaracions, de les quals 120 són de St. Fruitós. El cens de 1787 defineix una població de 357 habitants i si apliquem al capbreu el multiplicador 4 en resulta 480 i el 5, 600. De nou la subvaloració.

Així doncs, la població bagenca l'any 1787, si apliquem els índex correctors obtinguts es situava entre els 45129 habitants i els 58032. Segons el cens, en tindria 30721 (51).

1.1.6 Els recomptes i censos del segle XIX.

Durant la primera meitat del segle XIX tenim dades de diversos recomptes:

- "Relación de los pueblos" de Frigola el 1819 (52). Són dades de veïns a les quals es suggereix aplicar el multiplicador 5. Es desconeix, però la procedència i la forma d'obtenció.

- Diccionari de Miñano (1826-1829) (53). Fernández de Pinedo cita un "Censo de Policia" de 1826, del que Madoz considera les millors dades del primer terç del segle XIX (54). No sabem si aquestes dades són les que aporta Miñano. En aquest cas tampoc coneixem l'elaboració i obtenció de les mateixes.

- Dades de Galobardes de 1830 (55). Són un recull de xifres de veïns i habitants publicades en el llibre de Joan Bta. Galobardes, "Catalunya en la mano", l'any 1831. Rebagliato les ha descartat per les incoherències en

la relació veí/habitant per comarca que oscil·la entre 2,83 a la Vall d'Aran i 9,3 al Pallars Jussà (56). No coincideix amb la de Miñano.

- Mas i Cases (57). En la seva obra sobre Manresa cita un "Padron General formado en 1835 por la Subdelegación de Policia de Manresa" i transcriu les dades de les poblacions més importants, però no cita tots els pobles, si bé en un altre lloc de la mateixa obra, aporta una relació de parròquies amb els habitants de cadascuna, molt menys fiable i sense saber la procedència. Aquesta darrera relació no correspon al "Padron General" perquè els pobles més importants no coincideixen.

- Diccionari de Madoz (58). J. Iglesias ha publicat les dades del resum del diccionari corresponent a la matrícula cadastral de 1842 (59). En la relació que adjuntem hem preferit utilitzar les dades poble per poble i sols en aquells casos en què no els hem localitzat, hem fet servir la relació d'Iglesias.

D'aquests recomptes desconeixem la seva elaboració i procedència i cal ressaltar que cap no es realitzà en forma de cens com el de Floridablanca o posterior de 1857 i, per tant, la seva fiabilitat és minsa. Si es comparen les dades entre ells hi ha moltes discrepàncies.

Per altra banda, com veurem més endavant, segons aquests recomptes la població oscil·laria entre els 30000 i 40000 habitants. El 1842, segons el de Madoz la població era de 37263 habitants i el 1857, quinze anys després, 58801, un salt molt notable, que com veurem, caldrà que matisem.

- Cens de 1857 (60). Unànimement el cens de 1857 és considerat com el primer cens elaborat amb metodologia moderna i per tant, altament fiable. La publicació que es feu l'any 1858, aporta les dades per municipis, les des-
tria en sexe, estat civil i edat. El criteri que es seguí per elaborar-lo fou: considerar la gent que havia dormit en un lloc determinat la nit del 21-V-1857. A Navarres, cada unitat familiar va omplir un full en què hi constaven el nom i cognom dels residents a la casa, edat de cadascun, estat civil, professió del cap de casa i de les noies obreres. No indica, en canvi, el lloc de naixement (61).

La fiabilitat d'aquest cens al Bages es pot comprovar de dues maneres:

a/ A l'AHCM es guarda el recull de respostes dels diferents pobles a les objeccions que es feren a les dades del cens de 1857 en comparar-lo amb el de 1860. Aquestes respostes són una garantia de fiabilitat. En total 10 preguntes sobre perquè sortien més homes que dones, perquè més vidus que vídues, etc. El to de realisme utilitzat és una garantia per les dades (62).

b/ Podem sotmetre les dades al mateix mètode emprat pels censos de 1718 i 1787. Es planteja un problema metodològic: mentre els registres parroquials tenen com a base geogràfica la parròquia, el cens té una base municipal. Quan els municipis estaran formats per diverses parròquies no podrem calcular la taxa de natalitat corresponent ni, com a conseqüència, comprovar la fiabilitat del cens (Quadre 1.6) (63).

QUADRE 1.6
Habitants d'algunes parròquies del Bages, segons els registres parroquials i el cens de 1857.

MUNICIPI	TOTAL NAIXEMENTS 1850-1860	MITJANA ANUAL	35 %	POBLACIÓ 40 %	45 %	CENS 1857	TAXA NATALITAT SEGONS CENS
AGUILAR	114	11,4	326	285	253	689 (2)	
AVINYÓ	497	49,7	1420	1243	1104	1718 (3)	
BALSARENY	468	46,8	1337	1170	1040	1275	36,7
CALDERS	304	30,4	869	760	676	1713 (4)	
MURA	365	36,5	1043	913	811	987	41,1
OLÍ	390	39,-	1114	975	867	1520 (5)	
RAJADELL	247	24,7	706	618	549	857 (6)	
ST. SALVADOR GUARD.	337	33,7	953	843	749	780 (7)	43,2
ST. FELIU SAS. (1)	245	24,5	1167	1020	707	932	43,8

- (1) Període estudiat 1846-1851
- (2) Aguilar i Castellar.
- (3) Avinyó, Horta, Sta. Eugènia Relat
- (4) Calders, Monistrol de Calders i Viladecavalls
- (5) Sta. M^a D'Olió, st. Joan D'Olió i Ferrassola
- (6) Rajadell, Monistrollet i Vallformosa.
- (7) Aquesta dada correspon a 1877. El 1857 no apareix la població de St. Salvador.

Per aquests anys alguns autors s'han pronunciat sobre la natalitat del país. Rebagliato dona la dada de 33,5 % pel període 1858-1860 que arribava a 35,3 % de 1861 a 1877 (64). Per Espanya, Jordi Nadal dona pel 1858, 35,3 % i pel 1865, 38,2 % (65). La natalitat real oscil·la entre 35 i 40 %.

Les divisions parroquials i municipals fan que en el quadre estudiat solament coneguem la taxa de natalitat de quatre pobles, els quals es situen entre el 36,7 % i el 43,8 %, un xic superior a les taxes de Catalunya, però totalment dins dels límits teòrics previstos. D'entrada és un resultat molt diferent als altres censos i que avalaria la seva fiabilitat. La resta de parròquies mostren simplement una lògica interna comparant-les amb dades del cens encara que no puguem calcular taxes.

En línies generals, el cens de 1857, serà un correcte punt d'arribada en el nostre estudi de la població global del Bages i donarem les seves dades com a fiables.

1.2 L'EVOLUCIÓ DE LA POBLACIÓ.

1.2.1 Les etapes de l'evolució de la població a Catalunya.

Les hipòtesis a l'entorn de les quals gira l'evolució de la població a Catalunya són les següents:

a/ El màxim sostre demogràfic s'assoliria a la primera meitat del s. XIV, malgrat que no hi hagi cap recompte per demostrar-ho. La Pesta Negra el 1348 i un seguit d'epidèmies i secades iniciarien el declivi (66).

b/ El declivi es perllongaria almenys fins el 1497. La població hauria disminuït un 42 % i es situava a l'entorn de 224356 persones. La densitat era de 6,98 Hab./Km² contra els 11,66 de 1365-1370 (67).

c/ A partir d'aquesta data s'iniciaria una recuperació demogràfica. La primera fita és el fogatge de 1553. L'increment de la població seria del 20 %. La densitat passaria a 8,43 hab./Km² molt per dessota de Castella la Vella (15,86), Lleó (13,11), València (9,63). Sols Aragó, Astúries, Extremadura i Múrcia estaven per dessota (68).

d/ De 1553 a 1626 assistim a un creixement espectacular. Nadal el xifra en un 0,78 % anual que equival a un augment del 75 %. L'observació l'efectua a partir de l'extrapolació del cens de Vic i a partir de l'evolució dels baptismes. Val a dir que és el període més important de la immigració francesa (69).

e/ De 1626 a 1655 és qualificat com "període la plus desastreuse de l'histoire démographique de la Catalogne". La guerra dels Segadors i el còlera morbo hi contribuirien. La corba dels baptismes a manca de recomptes insinua la crisi. Per Nadal, la pèrdua equival al 24,8 % de la població (70).

f/ De 1655 a 1717, creixement de la població. El guany, reedificant el cens de 1717 en un 85 %, es situaria en un 42,2 % (71).

g/ De 1717 a 1787, les dues fites censals donades per bones per Vilar, la població hauria augmentat un 121 % a un ritme de 1,2 % anual. Descarta el moviment migratori i, per tant, el creixement seria autòcton (72). Livi Bacci ha demostrat la impossibilitat d'aquest creixement si es comparava amb l'estructura per edats que surt el 1787. Si s'hagués produït, els paràmetres demogràfics serien més moderns del compte (73). Jordi Nadal a partir de l'acumulació de naixements d'onze parròquies detecta un creixement del 91 % amb etapes de fort creixement (1717-1734; 1742-1777; 1782-1796) i de dificultats (1735-1741 i 1778-1781) (74).

h/ De 1787 a 1857, donant per bones les xifres de 1787, el creixement és de 0,88 % anual, xifra també força elevada, després de travessar un període de dificultats de 1787 a 1815 (75).

i/ De 1857 a 1910, la població alenteix el seu creixement i la taxa anual es situa en un 0,43 %.

Aquestes diferents etapes tenen una incidència comarcal diferent, les xifres calculades són una abstracció, davant la realitat. Així per exemple el 1497, punt de màxima inflexió, les densitats més altes les tenia el Gironès, Tarragonès, Maresme, Empordà i Segarra que superaven el 10 hab./Km² mentre que la meitat del Principat estava per dessota els 5, amb un mínim de 2,09 al Berguedà (76). La pèrdua de població d'un fogatge a un altre havia estat molt diferent d'una comarca a una altra (Noguera, el 70 % i Berguedà, 67 %, màxims i Barcelonès, 14 % i Maresme, 16 %, mínims).

Les dades de població de Catalunya estan elaborades sota dos supòsits:

a/ Els fogatges i censos de població que malgrat criticar-los acaben essent acceptats i malgrat suggerir que indiquen tendències es sotmeten als exercicis estadístics més rigorosos.

b/ L'evolució dels baptismes d'un conjunt de parròquies. És un indicador vàlid però planteja el problema de si la mostra es prou àmplia i representativa de tot el conjunt (pobles petits/ grans, de l'interior/ de la costa, predomini agrícola/ industrial) i fins a quin punt la baixa de baptismes no és provocada per altres causes que un descens de la població (77).

Per a l'estudi de la població al Bages és útil contrastar totes les fonts, per detectar els problemes dels censos i determinar el sentit de l'evolució.

1.2.2 L'evolució de la població al Bages.

Segons els fogatges i censos oficials sense introduir cap mena de modificació, la població del Bages haguera evolucionat segons el quadre 1.7.

Segons les reflexions fetes anteriorment, a partir de 1626 cal introduir modificacions. Aquestes es basen en el següent:

- Donem per vàlides les dades de 1626 i 1857.
- Les de 1718 i 1787, segons els registres parroquials estan subvalorades i cal introduir elements correctors que ja hem definit.
- L'escassa fiabilitat dels recomptes de la primera meitat del segle XIX.

Amb aquests criteris i si introduïm en el cens de 1718 les desviacions obtin-

QUADRE 1.7

L'evolució de la població al Bages s. XIV-XIX

FOGATGE CENS	FOCS	HABITANTS	% sobre CATALUNYA	DENSITAT BAGES	DENSITAT CATALUNYA	CREIXEMENT	CREIXEMENT ANUAL
1365-70	2497 (1)	(13509) (2)	2,9	7,71	11,66		
1497	1426	(7715)	2,5	4,4	6,98	- 42,9	- 0,44
1515	1462	(8018)	2,47	4,58	7,5	3,9	0,21
1553	1819	(9841)	2,7	6,9	8,43	22,7	0,54
1626		(21134) (3)	---	16,3	---	114,8	1,05
1718		19123	4,7	14,8	12,7	- 6,1	- 0,11
1787		30721	3,42	23,6	28,1	60,6	0,68
1857		58021	3,49	44,8	51,9	88,9	0,91

(1) Manquen les dades de Cardona, Fals, L'Estany, perquè estan englobades dins de senyories jurisdiccionals.

(2) Utilitzem com a multiplicador el 5,41 que hem obtingut pel cens de 1626.

(3) Extrapolació a partir dels pobles que coneixem relacionat amb el total de 1718, i de 1787 i obtenció de la mitjana

gudes en el quadre 1.4 i en el cens de 1787, les desviacions obtingudes en el quadre 1.5 obtenim la següent evolució de la població (quadre 1.8).

QUADRE 1.8

Evolució de la població amb rectificació dels censos de 1718 i 1787.

CENS	POBLACIO SEGONS CENS	1626= 100	1718= 100	POBLACIO 35 %	1626= 100	1718= 100	POBLACIO 40 %	1626= 100	1718= 100	POBLACIO 45 %	1626= 100	1718= 100
1626	21134	100			100			100			100	
1718	19123	90,5	100	32987	156,1	100	28857	136,5	100	25644	121,3	100
1787	30721	145,4	160,6	58032	274,6	175,9	50782	240,3	176	45129	213,5	176
1857	58801	278,2	307,5		278,2	178,3		278,2	203,8		278,2	229,3

Amb aquestes modificacions extreiem conclusions diferents sobre l'increment de la població:

a/ De 1626 -un any de màxim segons Nadal- a 1718 no es produïa un retrocés global de la població com insinua el cens, sinó que s'havia produït un augment, de 4 a 11000 persones. El balanç demogràfic negatiu del segle XVII es transformaria així en positiu.

b/ Punt de partida més elevat del cens de 1718 i, ensems, punt d'arribada més alt en el cens de Floridablanca. El percentatge d'augment d'un a l'altre, segons el mètode emprat, és lleugerament superior al tradicional creixement assenyalat per Vilar (176 % front el 160,6 %). Les nostres aproximacions al cens permeten xifrar per 1787 de 45000 a 58000 habitants, xifra per altra banda molt elevada ja que gairebé atrapa la de 1857.

c/ Si considerem les dades de 1857 com a fiables i, si com hem apuntat, la població de 1787 era més elevada, aquestes dades indiquen una certa estabilització de la població en la primera meitat del segle XIX, que seria més o menys important segons acceptessin una o altra data. La primera meitat del XIX seria de crisi demogràfica i de recuperació cap a la seva fi.

La comprovació d'aquestes tendències generals de la població bagenca l'hem realitzada a partir d'una corba de baptismes. Aquesta ha resultat de l'agregació dels naixements de vuit parròquies des de 1672 fins a 1860. El problema que es planteja és la representativitat de les parròquies, les quals no s'han pogut escollir per la seva representativitat, sinó per la utilització dels arxius que es salvaren de la destrucció (78).

Les parròquies agregades són les d'Aguilar de Segarra, Avinyó, Balsareny, Calders, Rajadell, Sta. M^a d'Oló, St. Salvador de Guardiola i Mura. Excepte Balsareny, la resta de parròquies estan situades als altiplans bagencs, les quals experimenten un important creixement en el s. XVIII, mitjançant l'expansió dels rabassaires, però perden empenya davant l'arribada del XIX, en benefici de pobles més fluvials que s'industrialitzaren. Cal prendre, doncs, la corba elaborada amb una certa prudència.

QUADRE 1.9
Evolució dels baptismes en vuit parròquies bagenques de 1672 a 1860.

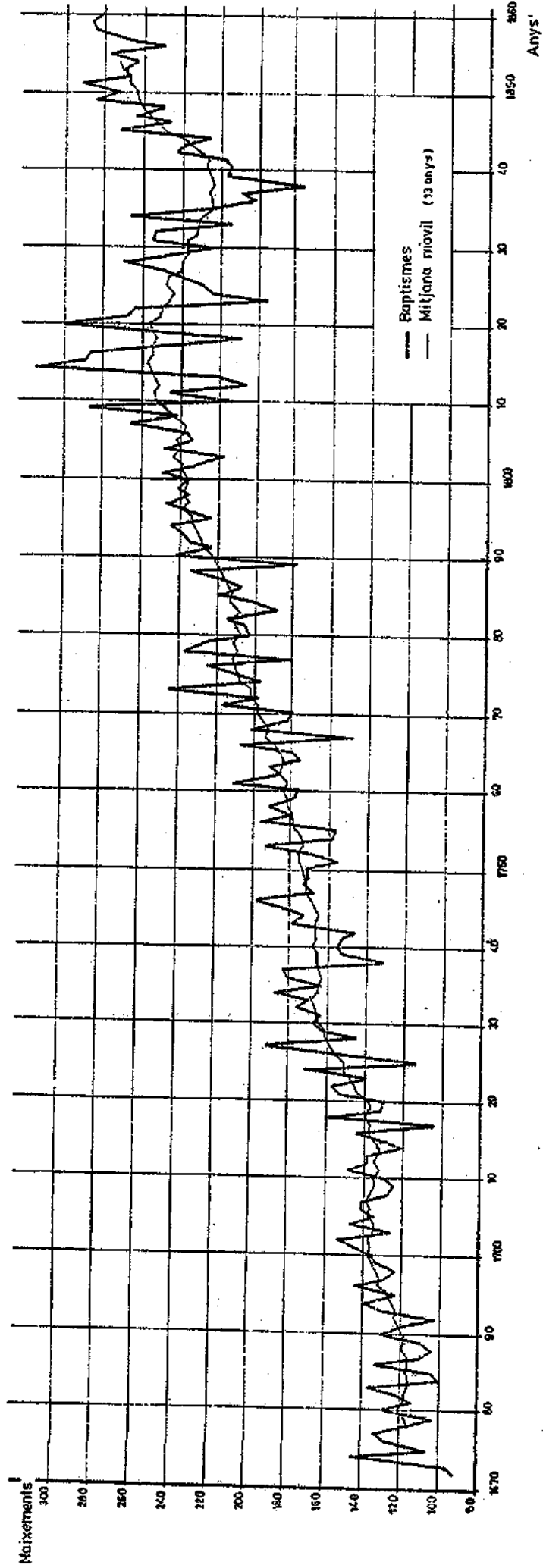
DECENNI	MITJANA ANUAL	1680-1689= 100	1710-1719= 100	1780-1789= 100
1680-1689	116,7	100,-		
1690-1699	127,3	109,1		
1700-1709	137,8	118,1		
1710-1719	134,2	115,-	100,-	
1720-1729	151,-	129,4	112,5	
1730-1739	167,3	143,4	124,7	
1740-1749	169,3	145,1	126,2	
1750-1759	174,7	149,7	130,2	
1760-1769	185,5	159,-	138,2	
1770-1779	210,2	180,-	156,6	
1780-1789	206,-	176,5	153,5	100,-
1790-1799	235,6	201,9	175,6	114,4
1800-1809	243,2	208,4	181,2	118,1
1810-1819	246,8	213,2	185,4	120,8
1820-1829	246,4	211,1	183,6	119,6
1830-1839	223,-	191,1	166,2	108,3
1840-1849	243,9	209,-	181,7	118,4
1850-1859	271,3	232,5	202,2	131,7

El quadre 1.9 recull la mitjana decennal dels baptismes d'aquestes vuit parròquies des del decenni 1680-1689. Si considerem aquest com a base 100, a 1710-1719 havia augmentat un 15 %, a 1780-1789, un 76,5 % i el 1850-1859, un 132,5 %. Del cens de 1717 als de 1787, el creixement era del 53,5 %, percentatge inferior al que s'otorga al quadre 1.8 en el qual teníem dades de més parròquies. Aquest percentatge és similar a l'augment produït de 1787 a 1857.

Però si deixem de considerar els censos com a punt de referència l'evolució dels baptismes pren un altre caràcter. El creixement des de 1680 es continuat fins el decenni 1710-1719, que retrocedeix lleugerament a causa probablement de la Guerra de Successió. Després s'inicia una ràpida alça dels baptismes solament estabilitzada amb un lleuger retrocés de 1780-1789, per continuar

GRAFIC A.1

Evolució dels baptismes de vuit parròquies bagenques (Aguilar de Segarra, Avinyó, Calders, Nura, Balsereny, St. Salvador de Guardiola, Sta. M^a d'Olibé i Rajadell), (1672-1860).

la progressiva ascensió fins la dècada 1830-1839 on s'assoleixen xifres de 1790. A la dècada següent s'arriba a la xifra de 1800 i de 1850-59 es registra una important tibada cap amunt que situa el nombre de naixements per damunt de l'anterior màxim de 1800-1809.

El gràfic A.1 recull l'evolució anual dels baptismes i la mitjana mòbil dels mateixos. En ells s'evidencia el creixement progressiu dels baptismes fins al màxim de 1815; a continuació una davallada progressiva amb el mínim de 1835-1840, seguit d'un progressiu creixement. Les etapes de creixement (1717-1734, 1742-1777, 1782-1796) i de dificultats (1735-1741, 1778-1781), assenyalades per Nadal pel període intercensal coincideixen totalment en la gràfica del Bages (79). Anterior i posterior a aquest període cal assenyalar les dificultats de l'època de la Guerra de Successió i la Guerra de la Independència.

La corba anual de baptismes, segueix de forma precisa la mitjana mòbil sense caure en oscil·lacions excessivament allunyades, la qual cosa reforça la validesa de la mateixa. El període més irregular és el de 1809 a 1825. Es tracta d'una etapa de dificultats demogràfiques molt important. Els naixements, més que reflectir-nos la xifra de població, reflecteix processos de reconstrucció de la població. Les ensorrades de naixements s'expliquen per una alça molt important de la mortalitat i l'alça espectacular amb la recuperació, anys després, d'aquelles mortandats (80).

Aquesta corba confirma gairebé en la seva totalitat, les hipòtesis plantejades més amunt sobre l'evolució de la població bagenca. A partir de 1626 no tenim dades, però a partir de 1672 la població està en procés de creixement. Aquest creixement continua i s'accelera en el segle XVIII; 1787 serà simplement una fita en aquest procés que es perllongarà fins a principis del segle XIX. De 1787 a 1857, el creixement serà inferior al període anterior i ensems més inestable. A 1838, la mitjana era la mateixa que la de 1790 i fou a partir d'aquell any que s'inicià una recuperació que superà les mitjanes més altes aconseguides. Així doncs, la corba de baptismes confirma que entre 1787 i 1857 no va haver-hi un creixement demogràfic espectacular i de la mateixa intensitat que de 1717 a 1787.

1.2.3 Algunes notes sobre l'evolució de la població a la Ciutat de Manresa.

Segons censos i fogatges, la Ciutat de Manresa hauria evolucionat de la

següent manera:

1365/70	703 focs
1497	
1515	313 focs
1553	353 focs
1626	5531 habitants
1718	5669 habitants
1780	7045 habitants
1787	8160 habitants
1819	6489 habitants
1826/29	12977 habitants
1835	16030 habitants
1842	13367 habitants
1857	15264 habitants

Intentem contrastar aquestes dades amb altres fonts. Un memorial dels Consellers de Manresa de 28-VI-1485 deia: "en temps de sa poblacio era de mes de dos millia focs y la questia real de dotze millia sous cascun any, apres per causa de les morts que se disminui acerca de mil focs la dita questia fóra reduida a set millia sous cascun any. E com per causa de las passadas turbacions d'aquest principat, la dita Ciutat de Manresa sia stada disminuida de quatre parts les tres o més car de setcents focs que ans de la guerra eran en dita ciutat avuy no basten a trescents focs" (81). La descripció de la decadència és ben clara: abans de la Pesta Negra, 2000 focs i després una reducció successiva fins a 800 focs, precisament el punt de partida del fogatge de 1515. Els consellers podien exagerar el fenomen, però ¿la tendència global del propi passat, es podia realment amagar?

El 1586, una relació dels habitants de la Ciutat, dividits per carrers, perquè es pogués cobrar més fàcilment el regadiu, és una bona font per seguir l'evolució dels seus habitants (82). Per sort consten tots tant si tenen regadiu com si no. Calia evitar l'ocultació si es volia que tothom contribuís al manteniment de la sèquia. En resulten 770 focs. Tal vegada el fogatge de 1553 no recollís tots els focs perquè doblar en 30 anys, és un creixement molt notable, però és obvi aquest avenç de la població.

Sarret ens indica que segons els cens del Rnd. Cristòfol Dalmau de 1594, Manresa tenia 973 cases o focs (83).

Disposem, a més dels naixements que es registraren de 1584-1588: 912, és a dir una mitjana de 182 cada any. Si apliquem el mètode emprat més amunt la població oscil·laria de 4044 a 5200 habitants (84).

		<u>4 hab./foc</u>	<u>5 hab./foc</u>
1586-	770 focs	3080	3850
1594-	973 focs	3892	4865

Les xifres s'acosten: Manresa tindria a finals del s XVI, probablement de 4000 a 5000 habitants; la recuperació respecte a finals del XV era clara.

El 1626, la població era de 5497 habitants (5531 amb Viladordis). La població hauria continuat creixent respecte al començament del segle.

Segons les tesis de Nadal, a partir d'aquest moment s'iniciaria una davallada. El 1633 i 1638, els consellers van tenir notícia de l'existència de pesta a altres llocs, però segons les notícies no afectà a la ciutat (85). En canvi, la pesta bubònica sí que afectà Manresa. El 1651, es coneixia l'existència de pesta a Barcelona i es decideix muntar guàrdia a les portes de la Ciutat (86). A 12 de Desembre de 1653 "Reunit lo capitol ha deliberat que per rahó de contagi, fet que causa estragos en la ciutat, se done llibertat als capitolars pera que puguen ausentarse de la Ciutat y als que's quedin sels retribuísca ab mes diners per los treballs que tindran". El 20 d'Agost de 1654 es feu buidar la ciutat i el 30 d'Agost "resolguerem per consolació del poch poble que era restat fer la professo per ciutat" (87). Jordi Nadal explica que del 16-VI al 18-X de 1654 la pesta va envair 381 llars i va causar prop d'un miler de víctimes (88).

No cal insistir. La pesta bubònica féu estralls a Manresa, però, causà una davallada demogràfica important? Cal pensar que aturà el creixement però el 1670 ja s'havia recuperat la població de 1626, almenys això es pot deduir d'un Memorial que els Consellers enviaren a la Reina perquè supliqués per retribuir el Bisbat de Manresa a 1674: "La poblacion de la ciudad consiste en poco menos de 1400 vezinos, entre los quales ay muchas casas de cavalleros, ciudadanos honrados y otras personas de graduación" o més avall "como la Ciudad es tan poblada, y pasa de cinco mil almas" (89).

Les dades de naixements del quinquenni 1672-1676 ajuden també. La mitjana anual fou de 226,4 baptismes que suposava una població que oscil·lava entre els 6469 habitants -natalitat 35‰- a 5031 -natalitat del 45‰- (90). Començà després un procés de creixement rigorós? Si hem de fer cas al cens de 1717, Manresa tindria 5669 habitants, per tant, hi hauria estancament; però si apliquem el marge d'error establert en el quadre 1.4, la població oscil·laria entre 7600 i 9800 habitants. Sarret s'aproxima a aquestes dades: "a l'acabar-lo (el s.XVII) tenia unes 1200 cases que representaven més de 2000 focs" (91). Per desgràcia els resums quinquennals de naixements de Pere Pallasno afecten aquest cens.

Què passà en el XVIII? Segons el Cens de Floridablanca, Manresa tenia el 1787, 8160 habitants. El cens del Bisbat de 1780 otorga 7000 persones -xifra

arrodonida- a Manresa. Però dos quinquennis de naixements amb procedència diferent insinuen que la població havia de ser més elevada.

	<u>Naix.any</u>	<u>35 ‰</u>	<u>40 ‰</u>	<u>45 ‰</u>
1784-1788 -	595	17000	14875	13222
1793-1797 -	639,2	18263	15980	14204 (92)

Si realitzem el càlcul al revés, és a dir, donar per bo el cens de 1787 i els baptismes, obtenim una taxa de natalitat del 72,9 ‰, realment molt elevada. Manresa atreïa pagesos dels pobles de la rodalia i, per tant, la base era jove i podria donar-se una natalitat més alta; el que no creiem és que arribés a la xifra esmentada.

La peculiaritat del creixement demogràfic de Manresa s'explica molt bé en una resposta de l'Interrogatorio de 1803: "Dejan a esta ciudad sus habitantes cuando padece atraso el comercio por algun acaso, y casi enteramente cuando ocurre guerra contra Inglaterra por cesar del todo las fabricas, singularmente de seda a que se ocupan quasi todas las familias, cuya emigración es tan perjudicial como que empobrece en tal forma a estos vecinos que quedan sin ningun mueble" (93). És important conèixer aquest vaibé; la societat pagesa i la societat urbana es complementen en aquest reflux.

De totes maneres l'enquesta de 1803 atribueix a Manresa 8494 habitants. Si haguessim de fer cas d'aquesta xifra voldria dir que s'estaria travessant un important període de crisi. El recompte de Frigola el 1819 dona encara menys habitants; però a partir de Miñano, Manresa està per damunt dels 12000.

Un altre quinquenni de naixements (1831-1835) permet de nou fer una comprovació:

	<u>Mitjana Naixem.</u>	<u>35 ‰</u>	<u>40 ‰</u>	<u>45 ‰</u>
1831-1835	605,2	17291	15130	13449 (94)

La mitjana és inferior a la del període de 1793-1797, la qual cosa insinuaria un estancament de la població manresana, precisament en el mateix període de que es detecta en el conjunt del Bages.

El 1857, Manresa comptava amb 15264 habitants, xifra que no sembla que s'allunyi gaire de la que insinuava els naixements dels anys 30. Josep Oliveres aporta més dades de naixements que ens confirma aquest estancament (95).

	<u>Mitjana anual</u>
1841-1845	568
1846-1850	571
1851-1853	606
1862-1868	611

El nombre de naixements anuals era més alt en el quinquenni 1793-1797 (639 anuals) que a mitjans segle XIX i solament igual al quinquenni 1831-1835. La

natalitat podia haver-se reduït. però si relacionem la població de 1857 amb els naixements, la natalitat resulta del 40 ‰, xifra totalment normal.

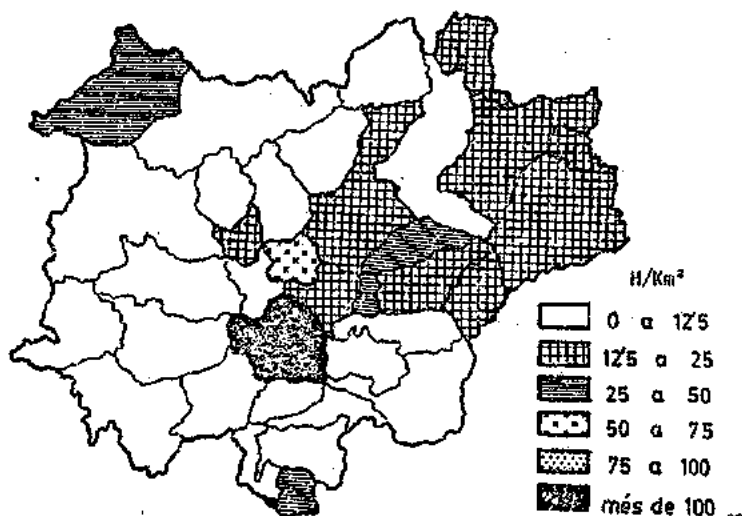
Aquestes dades insinuen al llarg de la primera meitat del segle XIX, un clar estancament de la població de Manresa, si es dona per vàlides les xifres de població detectades a partir dels naixements. Concorde amb l'evolució general de la població bagenca: creixement en el XVII i XVIII i estancament a la primera meitat del XIX. Les dades són precàries i caldria estudiar l'impacte damunt de la demografia d'aquests moviments migratoris en funció de la conjuntura econòmica de les fàbriques. No creiem, però, que alterés excessivament aquestes conclusions.

1.3 LA DISTRIBUCIÓ DE LA POBLACIÓ.

A partir del càlcul de les densitats de població per municipis és possible estudiar l'evolució de la distribució de la població a la comarca. Un exercici similar va realitzar Vilà Valentí en els censos de 1860 i 1960 (96), en el qual arribà a la conclusió que la població es concentrava progressivament a les valls fluvials del Llobregat i Cardener. Les densitats de 1717, 1787 i 1857 es troben calculades en el quadre 1.10, i representades gràficament (mapes 1.1, 1.2, i 1.3).

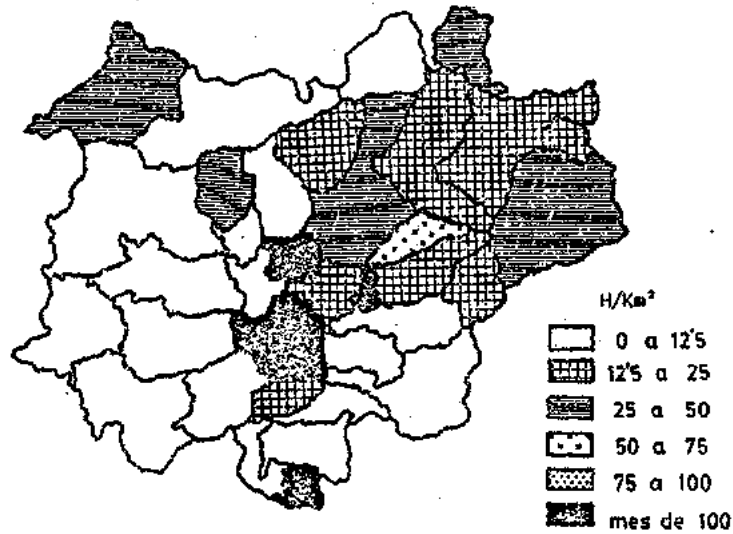
MAPA 1.1

La densitat de població al Bages a l'any 1718 per municipis.

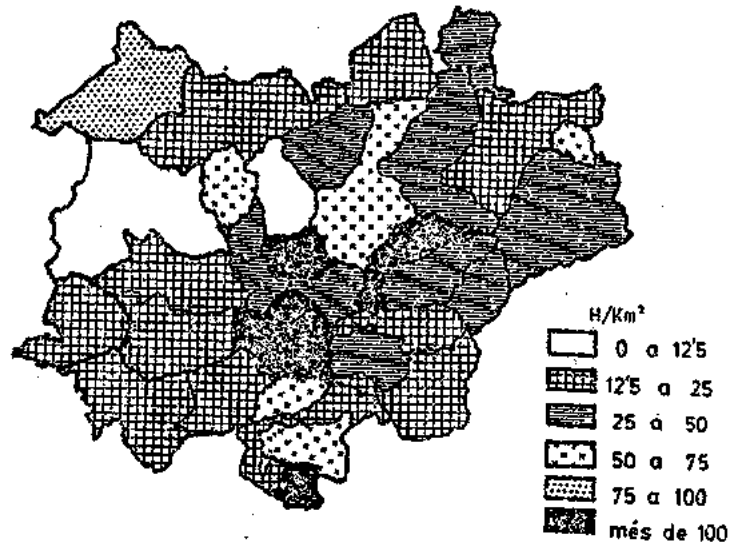
MAPA 1.2

La densitat de població al Bages a l'any 1787 per municipis.

MAPA 1.3

La densitat de població al Bages a l'any 1857 per municipis.

Aquest càlcul presenta dos problemes: en primer lloc l'extensió desigual dels termes municipals que distorsionen alguns càlculs (un poble concentrat en un municipi de 5,5 Km², no dona la mateixa densitat d'un altre de 100 Km² amb el mateix poble) i, en segon lloc, la fiabilitat dels censos, analitzada més amunt; els errors de 1718 i 1787 poden crear autèntiques distorsions en la distribució comarcal.

Malgrat aquestes objeccions ambdós dibuixen una tendència de la distribució comarcal, la qual presenta una evolució característica al llarg del perío-

QUADRE 1.10

Densitat de població al Bages per municipis a 1718, 1787 i 1857.

MUNICIPI	Km ²	1718	1787	1857
AGUILAR	43,02	2,3	5,7	16,-
ARTÉS	17,92	32,8	61,3	102,6
AVINYÓ	62,56	7,6	14,9	27,5
BALSARENY	36,64	11,7	23,9	34,8
CALDERS	33,01 (1)	13,1	15,3	30,1 (2)
CALLÚS	12,08	15,6	7,2	26,2
CARDONA	66,38	25,9	37,8	70,2
NAVASSÉ	81,70	4,5	9,9	14,7
CASTELLBELL	28,19	7,9	8,8	30,9
CASTELLFOLLIT	59,43	4,3	3,4	17,-
CASTELLGALÍ	17,16	10,-	15,4	63,8
CASTELLNOU	29,21	3,6	8,9	11,9
L'ESTANY	10,11	20,7	24,1	61,6
FONOLLOSA	51,90	5,2	6,9	24,3
GAIÀ	39,86	6,-	7,4	16,3
MANRESA	41,24	137,5	197,9	370,1
MARGANELL	13,34	4,6	8,5	24,7
MOIÀ	75,15	21,9	35,3	41,9
MONISTROL DE CALDERS	21,87	12,8	20,8	---
MONISTROL DE MONTSERRAT	12,04	28,2	111,4	131,5
MURA	53,39	4,3	5,7	16,6
NAVARRCLES	5,52 (3)	42,9	159,1	411,7
RAJADELL	45,32	3,7	6,2	16,9
ROCAFORT	21,67	4,6	7,6	39,8
SALLENT	65,60	12,5	28,3	72,1
ST. FELIU SASSERRA	23,14	23,9	29,1	40,3
ST. FRUITÓS DE BAGES	22,14	16,9	20,4	44,2
ST. JOAN VILATORRADA	16,25	7,-	13,-	27,9
ST. MATEU DE BAGES	100,97	2,5	7,6	11,-
ST. SALVADOR GUARDIOLA	36,98	4,1	4,1	(21,1)
ST. VICENÇ DE CASTELLET	17,09	8,1	6,3	14,3
STA. M ^{re} D'OLÍ	64,24	13,-	14,6	20,5
SANTPEDOR	16,80	56,4	106,6	108,2
SURIA	23,54	11,5	25,-	59,5
TALAMANCA	29,55	7,9	3,7	12,2
TOTALS	1295,21	14,8	23,7	45,4

(1) Cal afegir 2,5 Km² que actualment són de Navarreses.

(2) Es la densitat de les parròquies de Calders, Viladecavalls, Monistrol de Calders (actualment municipi independent) i 2,5 Km² de Navarreses.

(3) Hem considerat 3,52 Km² l'extensió en aquella època, en el s. XX s'incorporen 2 Km² del municipi de Calders.

de estudiat. Es destaquen els següents trets:

-El 1718 es destaca la feblesa de la població: 20 municipis estan per dessota dels 12,5 hab./Km². Per altra banda, Manresa, en el centre de la comarca, punt gairebé de confluència de les dues grans valls fluvials, es converteix en el nucli urbà més important amb una densitat que ja supera el 100 Hab/Km². L'àrea amb més població és l'oriental de la comarca (Moià, L'Estany, Sta. M^{re} d'Oló, St. Feliu Sasserra). Probablement una important indústria rural explicaria aquesta situació. L'occident està totalment despoblat, si exceptuem Cardona que a l'extrem occidental és un nucli destacat.

Artés, Santpedor i Monistrol de Montserrat són nuclis de població concentrada més importants i els tres amb punts de situació geogràfica diferent: Artés a la Vall de la Gavarresa (una riera afluent del Llobregat), Santpedor al cor del Pla de Bages i Monistrol a la vora del Llobregat.

La importància de les valls fluvials en el mapa de 1718 s'insinua molt

lleugerament, però no és continu i ni tan sols destaca.

- El 1787, el pes de la població a l'Est bagenc és encara molt important, però la influència de les valls es reforça i marca molt clarament. A l'Est hi ha intensificació però en un grau menor. Cardona continua essent l'excepció de l'Oest en plena vall fluvial del Cardener, però respecte el 1718 la densitat continua en la mateixa franja. En canvi, per damunt de 100 h/km² hi trobem Santpedor, Navarcles i Monistrol de Montserrat. Han crescut més que Cardona. La línia del Llobregat queda clarament marcada: Castellgalí, St. Fruitós, Sallent i Balsareny.

- El mapa de les densitats de 1857 introdueix canvis notables. A primera vista es destaca un augment generalitzat de població, ja criticat anteriorment i es destaca també una concentració de població clara al centre del mapa, a les dues valls fluvials del Llobregat, Cardener i a la Gavarresa.

Què ha canviat? L'Est està més poblat que l'Oest encara, però els seus pobles no han millorat la franja de la densitat. La indústria tèxtil tradicional entra en crisi i, per tant, l'àrea geogràfica en què es desenvolupava. L'oest ha millorat en general però continua encara amb unes densitats molt baixes. En canvi, a la vora del Llobregat i Cardener, els pobles creixen. La indústria tèxtil és on es localitza en el XIX, perquè necessita l'aigua que proporcionen els rius.

D'aquesta anàlisi es desprèn una relació de més densitat en aquelles àrees on es desenvolupaven activitats no agràries importants com és a l'Est del Bages. Aquesta distribució canviaria en el moment que aquestes activitats avancessin tècnicament; produïssin un canvi de localització i, com a conseqüència, una correcció de les àrees més poblades. D'uns determinats altiplans, la població se'n anà a les valls fluvials.

Més endavant podrem establir una relació entre poblament dispers/ concentrat i densitat de població. Malgrat que el poblament dispers fou el substrat o punt de partida de qualsevol poblament posterior; el concentrat va aparèixer allà on es desenvoluparen activitats no agràries. Al nord-est de la comarca s'hi troba gairebé sempre un nucli concentrat -Moià, L'Estany, Sta. M^a d'Oló, St. Feliu Sasserra, Avinyó, Sallent, Artés, Balsareny- a l'Oest, no en sorgeix cap si exceptuem les valls fluvials i alguns -Callús, St. Joan- encara foren tardans.

1.4 EL POBLAMENT A LA COMARCA DEL BAGES

El Bages com gairebé tota la Catalunya Vella, és una comarca de poblament dispers, organitzat, en bona part, per unitat típica del camp català, el mas, el qual no està pas deslligat de l'estructura agrària bagenca ja que n'és una peça important. El poblament no s'ha d'analitzar des d'una òptica geogràfica, sinó com a conseqüència de la dinàmica que enguèn les relacions de poder que caracteritzen l'estructura agrària bagenca. Altres elements (el clima, el relleu) ajudaran també a la seva definició, però difícilment siguin elements determinants.

El poblament del Bages al s. XVIII vindrà definit per dues coordenades:

- a/ l'estructura de poblament derivada del procés històric anterior.
- b/ el poblament derivat del fet de convertir-se en dominants les relacions d'explotació entre pagesos de mas i rabassaires.

1.4.1 El poblament anterior al segle XVIII

El poblament al Bages anterior al s. XVIII és un poblament dispers basat en els masos. Tot i així, ja comença a fer-se la distinció entre l'Alt Bages (les serralades al voltant del Pla i els altiplans entre els dos rius vertebradors de la comarca) i el Pla pròpiament dit. Mentre en aquell poblament dispers en masos és l'únic existent, (1) al Pla, es formen nuclis de poblament concentrat, sense perdre pes els masos existents. Manresa, Santpedor i Sallent eren els més importants, si bé en algunes parròquies començaven a aparèixer cases a redós d'una església (Navarcles) o d'un castell (Súria). Sobre aquest punt de partida enormement precari quant al seu coneixement, cal fer-hi un seguit de consideracions.

Alguna historiografia catalana ha mitificat el món de les masies i pinta un panorama de continuïtat a les famílies, remontant nissagues al s. XI-XII (98). Aquesta mitificació i la pretesa estabilitat no pretenen altra cosa que donar una determinada visió pacifista i poc conflictiva del camp català i legitimar la importància social de la família. Alguns elements coneguts al Bages permeten reflexionar-hi.

Alguns casos permeten deduir una continuïtat en el mas des de molt antic. A Navarcles, per exemple, tenim el cas del Mas Solervicens del qual

tenim notícies des de l'any 1170 (99) i amb tota certesa es sap la seva existència en el capbreu de 1338 del mateix poble (100). En aquest mateix capbreu s'hi troba una família dita Bertran, propietària del Mas Bertran, la qual es retroba encara en el s. XIX (101). A Santpedor, sembla tenir una antiguitat semblant el Mas Llusa (102).

Seria possible en alguns casos una llarga continuïtat en l'explotació del mas de la mateixa família. Però, ¿què va passar en aquesta infraestructura de masos quan va arribar la crisi del s. XIV? Molts d'ells van quedar buits, foren els masos ròncs (103). La idea que es manté és que les explotacions es van engrandir perquè els masos buits s'ajuntaren als plens. Al Bages també fou així. En el XVIII hom troba sovint en els protocols notariais l'expressió "i masos a ell units", reminiscències d'aquell moment. Per posar exemples concrets: el Mas Casajoana de Castellgalí tenia agregat el Mas Taió; el Mas Soler de Mura, el de les Solanes (104) i en alguns casos sols es mantenia el topònim o la referència que abans havia existit algun mas. En el capbreu de 1687 de Navarcles diu que a l'heretat de St. Esteve de Talamanca "hi havia en temps antics dos masos anomenats Mas d'Aiguasmorts i Mas Cucurnents" (105). Aquesta impressió es confirma també en la reestructuació que es féu a Navarcles. Gairebé tots els masos eren la unificació d'uns altres més antics (Quadre 1.11)

QUADRE 1.11

Masos de NAVARCLES a 1780 i masos antics a ells units.

MAS a 1780	MASOS ANTICS
Mas Aguilar	Mas Torra Mas Maurell Mas Puget
Mas Serra	Mas Puigonofre Mas Curta (la meitat) Mas Rocafort Mas Cura Mas Graner
Mas Torroella	Mas Curta (la meitat) Mas Martí
Mas Escalola	Mas Prat Mas Roca
Mas Bertran	Mas Bertran Mas Graner (part) Mas Cura (part)
Mas Solervicens	Mas Solervicens Mas Torra (part) Mas Graner (part) Mas Cura (part)

Si s'exceptuen els dos darrers que ja es troben citats al capbreu de 1338 i són una mostra de continuïtat, tots els altres visqueren un procés de reagrupament i els 13 masos antics van quedar reduïts a 6 (106). Per

tant, la minva de població que és constanten els s. XIV-XV es concreta en la desaparició de masos, l'estructura de la propietat es reestructura i en un mas s'agrupen diversos masos deshabitats.

Sorgeix però, una qüestió. ¿Els masos que quedaren eren habitats per antics pagesos del poble que aconseguiren subsistir als períodes de crisi i dificultats? Hom té la impressió que fins el s. XVI, el Bages va viure un període de molt poca estabilitat en el poblament dels seus masos. Vegem el cas de Navarcles ja citat. Els sis topònims dels masos coincideixen amb el cognom del pagès que hi habita, però sols dos porten el topònim del mas antic, els altres havien canviat. El 1505 ja trobem els noms nous excepte el de Torruella i ja s'havia fet l'agrupament de masos (107). El 1553, en el fogatge ja apareix en Valentí Torruella (108). La nova estructura de masos, a Navarcles es constitueix precisament després del període de crisi. Queda el dubte de si el canvi de nom del propietari fou degut a casaments hereu/pubilla. El 1596, en el Mas Serra hi entrà un pubill provinent del Mas Pahissa de Monistrol de Calders. Malgrat això, el nom de Serra s'imposà i continuà fins a l'actualitat (109). L'exemple no vol dir gran cosa perquè els s. XIV-XV foren de molta més inestabilitat i, per tant, no tenia perquè mantenir-se el nom. És sospitos que es donés en quatre dels sis casos i tots durant el període de crisi. Hi ha elements per pensar, a manca d'un estudi més aprofundit, que la major part dels pagesos dels nous masos s'havien renovat i que, precisament a partir del s. XVI, s'aconseguia l'estabilitat i continuïtat dels masos.

L'exemple de Rajadell, tan ben estudiat pel Dr. Rafart ho confirma (110). L'estudi exhaustiu a partir sobretot de protocols notariais tracta sobre els habitants de Rajadell dues coses:

a/ que dels 10 habitants a començaments del s. XVI, 7 eren de fora el terme, un és dubtós i dos del terme.

b/ que dels 10, quatre es troben a Rajadell abans de 1500 i els altres sis havien arribat a començaments del s. XVI.

La inestabilitat de la gent, ho és també dels topònims. El procés còpsat a Navarcles, és gairebé idèntic al de Rajadell.

Altres exemples: el Mas Santamaria de Serrateix, als límits entre Bages i Berguedà, consolidat plenament al XIX, no és sinó d'una família d'Avià que s'estableix a Serrateix l'any 1602 (111). I l'important Mas de les Planes de St. Mateu de Bages, segons un llibret de l'amo del mateix mas, s'originà de la família vinguda de Gaià a finals del XV, principis del XVI (112).

Els exemples que tenim permeten formular la següent hipòtesi: malgrat l'antigor d'alguns masos i dels seus habitants, el s. XIV despoblà el camp i la reconstrucció es féu a partir d'una gran mobilitat de les famílies pageses, que assoliren l'estabilitat durant el XVI i sobretot en el s. XVII. Als nous masos, se n'hi agregaren d'antics i foren, per tant, més grans que els seus homònims del s. XIV.

Tenim poques notícies de l'evolució del poblament en el s. XVII. A manca de més estudis podem avançar que es consoliden grups de cases que en el s. XVIII i els segles posteriors seran els pobles de la comarca. Aquest procés es segueix bé a Navarcles: però hi ha un altre element que ens hi fa pensar: l'ampliació i renovació de moltes esglésies en diversos indrets del Pla, si bé no sempre volia dir creixement de població, mostra almenys una situació viva que fàcilment podia notar-se a nivell demogràfic. Vegem les notícies:

-A Avinyó el campanar fou alçat el 1625, el 1635 la sagristia i el 1665, les arcades i nau del braç esquerre. El 1680 s'intentà fer nova però bandositats entre famílies ho impedí (113).

-A Artés l'Església es construí el s. XVI. El 1684 s'alçava el campanar i es feien altres obres i a principis del XVIII s'afegiren dues naus laterals i la capella del Santíssim (114).

-A Oló "l'augment de població des del s. XV va obligar a la construcció d'un nou temple que va reemplaçar l'antic l'any 1640 (...) El retaule major fou obrat l'any 1663 i, seguidament els altres, a l'estil de l'època (115).

-A St. Fruitós, tenim notícia que a l'Arxiu Parroquial s'hi guardava el següent document "Item relació de las festas se feren quant se amplià la Iglesia a que se donà principi als 18-IV-1691 y se finí a principis del any 1693 ..." (116).

-A Horta d'Avinyó "En els s. XVII, extendiéndose la población en varios arrabales, lo que motivó un ensanchamiento del templo y la construcción de capillas laterales entre los años 1686-1691" (117).

-En un dintell de la façana de l'Església Parroquial de Mura consta que fou inaugurada l'abril de 1697. Cal suposar que fou una renovació de l'anterior.

-El campanar de Navarcles i algunes naus de l'Església de Navarcles foren construïts a finals del s. XVII (118).

L'ampliació de les esglésies és una mostra més del creixement de la població i la consolidació d'alguns nuclis urbans en el XVIII. Noteu que la

majoria de renovacions es realitzaren la segona meitat de segle, coincidint amb el creixement econòmic i l'alça de la corba de baptismes(118 bis).

1.4.2 El poblament en el segle XVIII

En l'inici del XVIII el poblament del Bages es caracteritzava pel predomini del poblament dispers en masies, amb nuclis urbans clarament consolidats (Manresa, Santpedor i Sallent) i altres que es començaven a consolidar com a pobles. El XVIII amb l'augment de població concreta aquests processos.

A/ Creació de nous masos

L'augment de població apretà també damunt del poblament dispers i, en aquelles zones on aquest predominava i no hi havia cap poble a prop, el poblament dispers es densificà. Els mecanismes seguits foren diversos:

a/ Ocupació de masos rònecs antics. No es disposa d'excessiva documentació sobre el tema, però el cas del Mas aió a Castellgalí, agregat al Casajoana, i que serà habitat quan Pau Fàbregas, botiguer de Manresa el compri a carta de gràcia i és el cas del Mas Solanes, agregat al Mas Soler de Mura. Val a dir que P. Fàbregas hi col.locà un masover (119).

b/ Establiment de terra en emfiteusi, dins del qual a part d'una àrea de conreu podrà edificar-s'hi una casa. Entre el diversos exemples que es poden aportar agafem l'establiment que Josep Vila, pagès i hereu del Mas Vila de Mura, fa a Jaume Puig, pagès també de Mura. Li estableix a emfiteusi, 20Q del dit Mas. A continuació s'exposen les clàusules del contracte de conreu d'aquesta peça de terra: conrear la meitat, pagar el quart de fruits. Però dit Puig podrà fer una casa en el terreny i les clàusules donen a entendre una relació que va més enllà del conreu de les terres: l'amo farà un corral i tots els fems es destinaran a la peça de terra establerta i així mateix, en Vila, tindrà durant 50 dies el bestiar en aquell corral; en Puig, podrà tenir un parell de bous i pasturar-los per tota l'heretat de'n Vila. Hi ha d'altres clàusules que no interessin aquí. Sols fer notar aquesta creació d'un nou mas, amb contracte d'emfiteusi que tindria el propietari del Mas Vila i amb una estreta col.laboració contractual per garantir aquells aspectes que 20Q de terra no permetien de tenir, com era els adobs necessaris (120).

c/ Rabassa morta amb permís per construir casa. De fet és una variant de l'anterior. L'exemple l'agafem ara d'Aguilar, gairebé ja a la Segarra. Jaume Figueres, pagès i hereu del Mas Figueres estableix 4 jornals (2Ha aproximadament) a Ramon Camps, jove mestre de cases de Castelltallat. Haurà de plantar-los de vinya en un temps de 7 anys i pagarà el quart de la verema i la sisena part del blat. El contracte és a rabassa i la terra tornarà a l'amo quan deixin de donar fruit els ceps. En el mateix contracte, el propietari dona permís per fer una casa de "vuit canes a tot quadro", pagant de cens una gallina. La casa es complementa amb la facultat de fer un hort de "11 canes enquadro" a la vora del torrent i de fer pasturar "el parell" de bous en el temps de llaurar, 40 pams enllà de la terra establerta (121).

Cal observar que la terra retornarà al propietari un cop morts els ceps, i no la casa, per la qual es crea un cens especial.

En altres casos s'estableix una peça de terra (2 1/2 jornals), una altra peça per fer-hi hort i una altra per construir-hi la casa. De nou els tres elements (vinya, casa i hort) als quals s'hi afegeix el poder disposar d'un animal pasturant i un porc a l'estaca. Per la casa es pagarà un cens anual de 1s.(122).

Caldria delimitar l'àrea geogràfica afectada per aquest tipus d'expansió del poblament dispers. Dels 14 contractes d'aquest tipus que tenim, amb aquesta problemàtica de la segona meitat del XVIII i primera del XIX el municipi al qual pertanyen és el següent:

Fonollosa	1
Castelladral	1
Castellfollit	2
Fals	1
Mura	1
Aguilar	3
Rajadell	4
S. Mateu de Bages	1

La mostra, no molt exhaustiva, però sortida a l'atzar dels contractes de conreu estudiats, mostra que els pobles de l'Alt Bages i els altiplans muntanyosos on ja dominava el poblament dispers, aquest s'incrementà. Aquest tipus de poblament en forma de masos petits, escampats al voltant d'una masia important ocasionarà una toponímia particular amb l'aparició del topònim de Casanova, fent al·lusió al caràcter de nova construcció, o bé de Caseta, al·ludint a una casa petita, comparada amb la principal. Vilà Valentí copsà perfectament aquest fenomen i apuntà un seguit d'exem-

ples de Cases noves: Casa nova del Morisco a Avinyó, Pataluga Nou a Sallent, Casa Nova del Pont del Riu a St. Fruitós, Casa Nova del Puig a Castelladral, Casanova de la Vall a Gaià i Casa Nova del Xico a Rajadell. De Casetes també en troba diverses: Caseta de Santmartí a Sallent, Caseta de la Vila a Sta. M^a d'Oló, Caseta del Camí Ral a Calders, Caseta de n'Obradors a Castelladral, Caseta de'n Vilaró a Gaià. Per ell l'empenta es donà en els s. XVIII i XIX (123).

A partir de l'amillament de Castelladral, a l'Alt BAQes, als altiplans entre les valls del Cardener i Llobregat, es pot fer una descripció d'aquest poblament dispers. El punt d'arribada és 1861, data de l'amillament (124). Aquest municipi estava format per quatre parròquies: Castelladral, Mujalt, St. Cugat del Racó i Torroella. L'amillament indica el nom del mas o masos que posseeix cada propietari o bé indica "casa" quan no era un mas. El resultat de quantificar el número de masos per propietari és interessant (Quadre 1.12)

QUADRE 1.12
Propietaris i masos a CASTELLADRAL el 1861.

NOMBRE DE MASOS		PROPIETARIS	MASOS
Amb	1 mas	41	41
	2 masos	15	30
	3 masos	7	21
	4 masos	2	8
	5 masos	1	5
TOTAL		66	105
CASES		48	

Les 48 cases no sabem com estaven disposades damunt del municipi, però es repartien entre les quatre parròquies de la següent manera:

Castelladral	13
Mujalt	26
St Cugat del Racó	3
Torroella	6
	<hr/> 48

Suposant ^{que} el concepte de "casa" volgués dir poblament concentrat a l'entorn de l'església parroquial, el nombre de cases no era pas gaire elevat. El nucli més important estaria a Mujalt. Però el que era realment important al municipi eren els masos que significaven el 68,6% de les edificacions. Majoritàriament, població dispersa.

Si anàlitzem el nombre de masos que posseïa cada propietari es veu que el 38% tenien més d'un mas, però d'aquests el 40% més de 2. Podem pensar que s'havia donat en un moment o altre una concentració de masos, situació que podia produir-se; però una anàlisi més detallada dels que tenen més d'un mas permet observar que hi ha el mas principal i els altres són masos amb molt poques terres al voltant, en la línia del poblament dispers apuntat més amunt.

Agafem, per exemple el cas de Miquel Gusart, un important propietari. Les seves possessions són les següents:

Mas Gusart	282Q 9q	St Cugat del Racó
Mas Panós	7q 9q	St Cugat del Racó
Mas Rovira	470Q 11q	Castelladral
Les Planes	3Q 6q	Castelladral
Mas Mateu	6Q	Castelladral

Aquests masos són agrupats en dues unitats diferents; el Mas Gusart que porta el nom del propietari i el Mas Panosa i el Mas Rovira amb Les Planes i el Mas Mateu. Cal suposar que en Miquel Gusart era propietari d'una d'aquestes unitats i en un moment o altre, ja sigui per deutes, ja sigui per casament amb alguna pubilla, va annexionar l'altra unitat. El cadastre de Castelladral de 1746 ens ho confirma (125). Josep Rovira era el pagès propietari del Mas Rovira i el Mas Planes. En aquest darrer hi havia masover. Un pagès que desapareixia i un altre que acumulava el patrimoni. Força normal al llarg del s. XVIII i XIX (com veurem més endavant).

Aquest tema no ens interessa ara; només ens fixarem que el Mas Gusart i el Rovira reuneixen tots els elements del mas clàssic del Baixes (cereal vinya, erm, hort, bosc i roques) i en una extensió notable (per damunt de les 200Q). Aquest tipus de mas seria el que s'hauria consolidat després de la crisi de l'Edat Mitjana. En canvi, els altres tres, caracteritzats per la poca extensió i per ésser constituïts de secà i vinya, serien les noves emfiteusis del XVIII que hem descrit més amunt, dependents del mas principal. Generaria, poblament dispers.

Els casos es multipliquen a Castelladral. Fixem-nos en un altre cas. Josep Oliva posseeix el Mas Massanès (20Q 10q S / 12Q 10q V / 6q 0 / 39Q 6q B / 136Q 9q E / 45Q 7q Ro) i dos masos petits el Guimerà (3Q S i 1Q 6q 0) i el Garrigues (5Q 1q S, 1Q 4q V i 1Q 0). L'esquema es repeteix clarament. Aquesta vegada, però, es coneix el contracte d'establiment del Mas Garrigues firmat el 1770. El propietari del mas és el Dr. en medicina Josep Oliva i Andreu de Santpedor i l'estableix a Joan

Obradors, pagès de Castelladral. Sabem pel contracte que el Mas té 40Q i que paga 5s. de cens a l'Abat de Serrateix per Nadal. Limita amb el Mas Massanés, per tant podem pensar en una anterior segregació del mas principal. 40Q en el XVIII, mentre que en el XIX no arriba a 8. Frau a l'amirallament? És possible. Tal vegada aquests masos tan petits eren més grans en la realitat, però en definitiva, més petits que el principal. La cessió de la terra es planteja com una rabassa quant a la durada "mentre los seps te plàntats y plantarà donaran fruyt y no altrement" pagant la meitat dels fruits. Quant a la casa, el propietari accepta no treure el pagès del mas mentre visqui, però si que podrà treure el seu hereu o successor mentre aboni les millores fetes al mas, pagant un tant per cada olivera plantada i la meitat del valor dels ceps (126).

Aquest poblament fou el predominant. No es pot destriar en aquests casos el fet de construir i habitar una casa sense anar acompanyat del conreu d'unes terres. La petita pagesia aquí es consolidà de forma diferent al Pla.

Ja hem vist com Vilà Valentí parlava de l'extensió dels topònims Casa Nova i Caseta i en posava alguns exemples. A Castelladral són realment nombrosos en l'amillament de 1861:

Casa Nova	6
Caseta	4

Sobre 105 masos s'acosta gairebé al 10%.

B/ El creixement dels pobles

Aquells nuclis de les conques d'erosió obertes pel riu i que constitueixen el Pla, que ja en el s. XVII començàvem a intuir el seu creixement, visqueren en el XVIII una etapa d'expansió urbana notable. En els pobles, no anava lligat casa i terres de conreu (les vinyes). Les terres eren establiments a rabassa al marge de la construcció de la casa. Aquesta era conseqüència d'un establiment emfitèutic d'una parcel·la de terra per poder-la construir. Normalment però, darrera la casa quedava un tros per poder-hi fer un hort. Casa i petit hortet si que anaven lligats.

Els qui establien eren els propietaris dels masos que normalment, controlaven els límits de les sagreres parroquials. El creixement urbà venia orientat pels interessos d'aquests masos com passarà a Navarcles. Els contractes d'establiment per edificar casa es firmaven el mateix dia, pel mateix propietari i un darrera l'altre, la qual cosa permetia als que ana-

ven a construir, compartir parets per carregar vigues.

Un estudi detallat permetria comprovar millor aquestes hipòtesis. En la recerca a l'arxiu de protocols hem pogut comprovar com aquesta manera de fer es manté encara el 1850. Josep Soler i Freixau, pagès de Cabrianes, hereu del paraire Freixau de Sallent, feia un seguit d'establiments de patis en emfiteusi a Sallent per construir casa i hort. Aquests patis medien 7,5 mts. d'amplada per 30 de llargada. Pagaven un cens anual d'unes 7 ll. La casa havia d'estar construïda dins de cinc anys, la qual tornaria a l'establiment si no es feia i, si es devien més de cinc anualitats, el propietari reassumia la possessió i podia llogar-la al preu ben vist fins que estiguessin pagats els deutes. Les contribucions les pagava l'adquisidor i aquest contribuïa a la meitat de la claveguera que s'havia de construir enmig del camí i a enllosar la meitat del C/ de la Concepció que tenia davant (127). Més endavant estudiarem els problemes de l'emfiteusi per edificar cases en data tan avançada del s.XIX, en aquest apartat volem fixar-nos sols en el tipus de poblament que es genera: el binomi casa/hort es fa de nou patent.

A Avinyó hem localitzat un reguitzell de contractes d'establiments de cases. Pau Barnola i Anna Verdaguer, propietaris del Mas Verdaguer d'Avinyó establiren en el camí que va a St. Feliu Sasserra terrenys per edificar. En aquest cas no eren parcel·les rectangulars, sinó més irregulars però la part que donava el carrer oscil·lava de 5 a 8 mts; la profunditat permetia com a Sallent, tenir un hort darrera la casa, encara que no s'especifiqui. L'entrada oscil·lava de 753 ll. a l'establiment més gran a dos pollastres en el més petit i un cens anual de 3 ll.5s. en el més gran i 1 ll.10s. en el més petit (128).

La interrelació casa/hort com un component bàsic de l'establiment es pot donar també en parcel·les separades. El Príncep de Belmonte, senyor de Rajadell establí a Francesc Puigdellivol un terreny per edificar-hi casa de 56 pams de llarg (11 mts.) per 36 d'ample (7 mts.) però, ensems, un altre tros de terra de 12 canes quadrades per hort en el torrent del Daurell. La casa en un lloc i l'hort en un altre, però formant part del mateix establiment (129).

1.4.3 L'exemple de Navarcles.

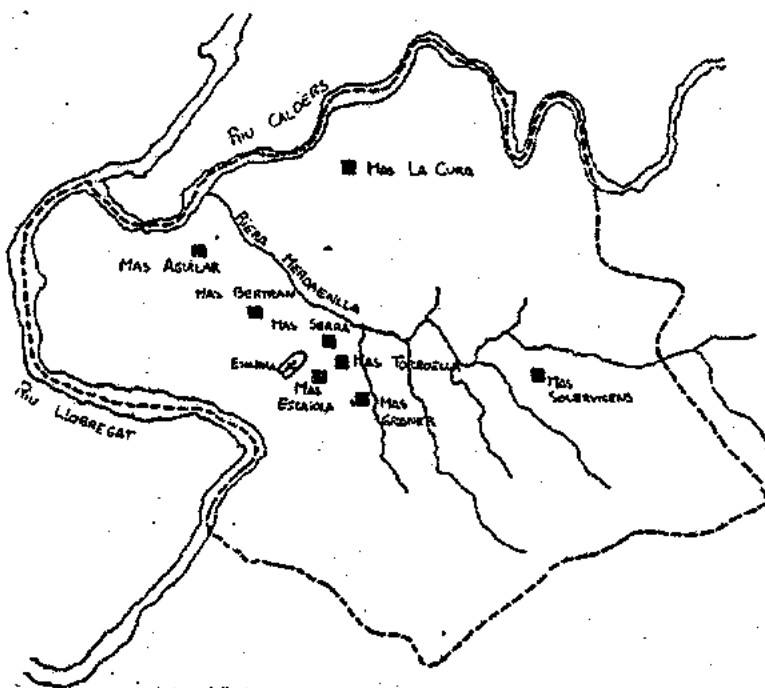
El capbreu realitzat per St. Benet de Bages, senyor jurisdiccional de Na-

varcies, de 1779 a 1781, amb un historial detallat de cada finca fins l'anterior capbreu realitzat el 1687, permeten seguir amb força detall la formació urbana del poble i, el poblament típic concentrat dels pobles del Pla.

Els tretze masos citats en el s. XIV quedaven, després de diferents agrupacions, reduïts a 6 en el s. XVIII (130). Si es plasmen damunt d'un mapa hom s'adona de l'existència de dos masos relativament allunyats de l'Església Parroquial, Solervicens i Cura, mentre que la resta, es situaven damunt la carena que separa les aigües de la riera de Merdaenllà i el Llobregat alineats amb l'Església Parroquial (Mapa 1.4).

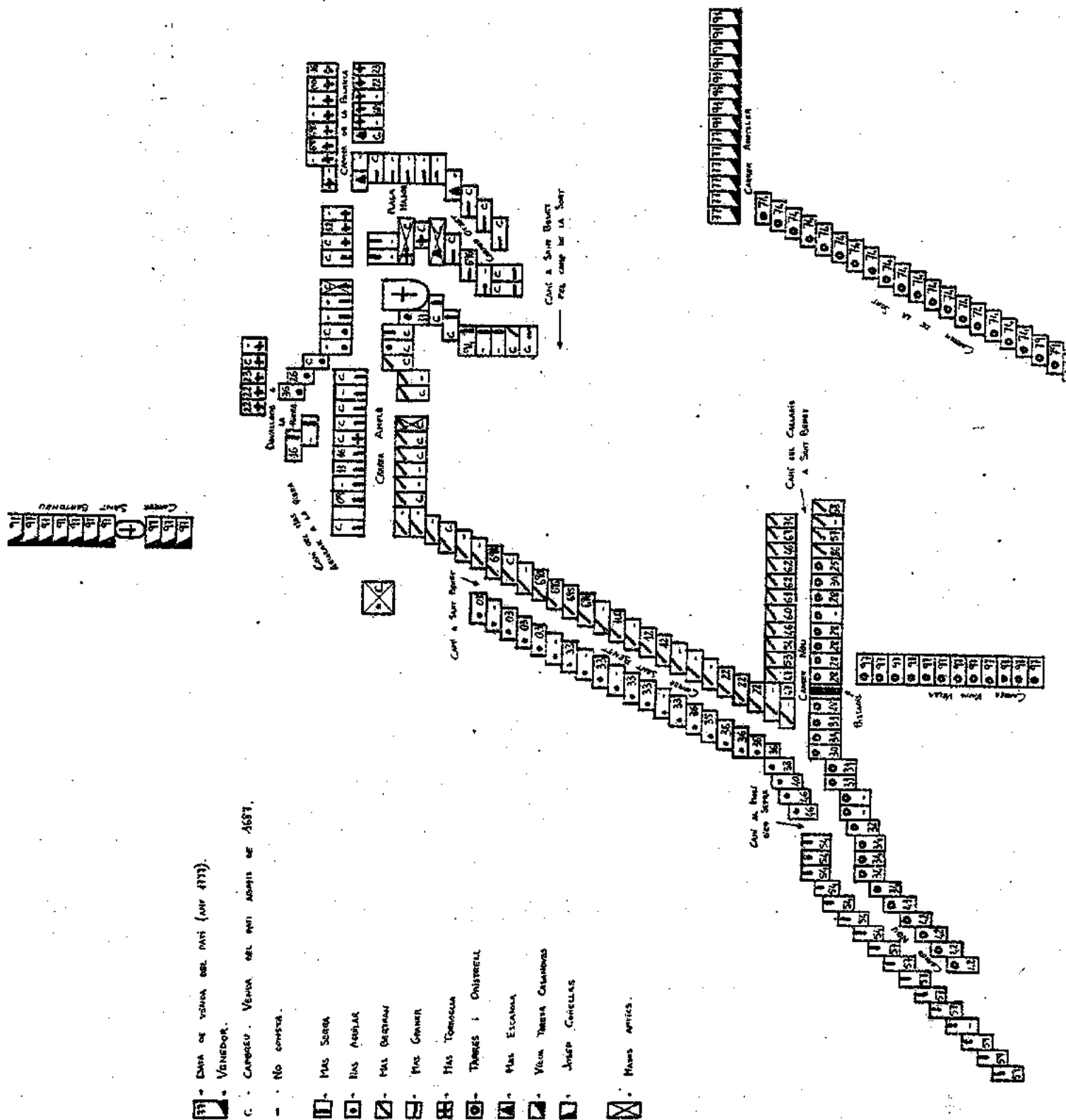
Mapa 1.4

Distribució dels masos a Navarcles en el segle XVI.

Mentre el Mas Cura i el Mas Solervicens tenien les terres alevades al voltant de la casa, els altres estaven formats per diferents peces de terra de més o menys extensió, no necessàriament al voltant del Mas. Els límits entre els masos apilotonats a dalt la carena originaven els camins de pas i aquests a la llarga es convertiren en carrers quan els propietaris dels masos varen vendre per edificar davant d'una certa pressió demogràfica. El camí que anava de la Riera a l'Església (avui baixada de les Fonts) va esdevenir un carrer amb el nom de Davallada, el camí d'anar a St. Benet pel Camp de la Sort és avui el C/ Jacint Verdaguer i el C/ de la Sort i el camí d'anar a St. Benet pel Molí de'n Serra es convertiria en el C/ St. Benet o C/ de França.

El creixement urbà de Navarclés fins a 1800

Com s'observa en l'esquema de creixement del poble (Mapa 1.5) (cada rectangle significa una casa), és al voltant de l'església i dels masos, seguint la carena, que es construeix el poble en el s. XVII. No és estrany que l'Església s'ampliés a finals de segle, després d'una expansió notable. En aquesta primera etapa de creixement es distingeixen dues vies que s'encadenen en el temps: ... en un primer moment es va construir al costat dels antics masos i amb ocupació de les seves dependències (corrals i eres) i la disposició d'aquests va condicionar l'organització urbana. La Plaça de davant l'Església era probablement l'era del Mas Serra i la Plaça Vella. L'era del Mas Graner; la segona fase corresponia a l'edificació de les vores d'una parcel·la de terra d'algun mas. El C/ Ample direcció al Mas Aguilar divideix una parcel·la del Mas Rocafort (o Mas Serra) i el Mas Bertran; el C/ de la Palanca fou la urbanització d'una peça de terra del Mas Torroella.

Fins a finals del XVII el creixement de Navarres es fa damunt la carena i relliga l'espai entre masos però des de principis del XVIII, la construcció de cases respongué als interessos (a vegades de lucre, a vegades de solució de deutes) d'alguns propietaris i les alienacions de cases sorgiran als llocs més insospitats.

Les cases no es construïran aïllades o sense lògica entre elles, sinó arrenclerades com a conseqüència de l'establiment de patis de terra iguals de llarg i d'ample. Se'n deriva una certa uniformitat.

Així doncs, el C/ Ample es prolongà seguint els límits del Mas Bertran pel camí a St. Benet i originà el C/ St. Benet o de França (segons Fortià Solà pels immigrants francesos que hi habitaren) (131). S'havia arribat al final l'any 1722 i calia girar per seguir el límit del Mas. No es faria fins uns anys després.

El propietari del Mas Bertran, el mateix que havia venut els patis del C/ de França, havia venut a carta de gràcia a quitar dins cinc anys un tros de terra de 4 Q. dita la Vinya Vella, el 1633 a Joan Oristrell (132). Aquesta peça de terra venuda era a continuació de la peça de terra que donà lloc al C/ de França. El 1780 el propietari era Joan Tarrés i Oristrell, pagès de Calders que ho havia heretat de la seva mare Maria Oristrell i aquesta ho rebé per donació del Rnd. Valentí Oristrell, vicari de Calders.

El pagès de Calders, potser perquè vivia lluny, s'adonà que li era més rendible establir patis per construir cases davant de la demanda que no pas arrendar la terra o establir-la a rabassa. Parcel·la la peça de terra i la va establir a diverses persones. Així sorgia una primera banda del C/ Nou

que es convertiria en topònim definitiu seguint el límit de la Vinya Vella. El primer establiment data de 1725 -immediatament que Valentí Bertran completés el C/ de França- i el darrer de 1742. En total 26 cases en 17 anys.

Entremig d'aquests establiments es completà l'altra banda del C/ de França, començant el 1703. Eren els límits d'un altre mas, el Mas Aguilar i el camp es coneixia amb el nom del Camp dels Magraners o de les Oliveretes i s'establiren patis fins al final del camp on hi havia un camí cap el Molí d'en Serra que limitava amb el Camp del Rech propietat del Mas Serra. Els patis s'establiren de 1733 a 1746.

El Carrer Nou començat per en Joan Terrés calia completar-lo per l'altra banda. Així doncs, el Mas Bertran continuà seguint els límits del camp, i quan va superar el darrer pati establert pel pagès de Calders, continuà el carrer quatre cases més amunt. Això es produí de 1747 a 1774.

Mentrestant, però, el propietari del mas Serra continuà el carrer Nou per l'altra banda; establí el Camp del Rech (16 cases) de 1754 a 1759. A partir d'aquest moment, s'omplirien els espais buits a nivell urbà? El creixement urbà, molt intens com estem veient, continuà responent als interessos d'alguns propietaris.

A Joan Terrés li quedava, relativament a la vora del poble un camp que es coneixia amb el nom de la Sort i establí el 1774, 18 patis perquè els adquirentors hi fessin casa i hort. Els patis ocupaven de llargada tot el que donava el camp. El 1779, encara establí tres cases més. Per la situació en el mapa, es pot copsar la seva situació totalment aliena a la resta de la xarxa urbana del poble. Hi baixava però, un camí del poble cap a St. Benet de Baques.

Poc després d'aquesta tongada fou Teresa Casanovas, Vda. de Navarcles, la que, per problemes de deutes (els diners que farà seran per quitar censals) establí patis a la part superior d'on ho havia fet Joan Terrés al C/ de la Sort, en una peça de terra que s'anomenava Ametllers i que originà el C/ Ametller. El 1777, hi havia sis patis establerts.

Teresa Casanoves no era una gran propietària. Segons el Capbreu posseïa una casa al C/ Otzet, donació feta pel seu pare; les 3 Q. del camp dels Ametllers comprades al Mas Serra el 1732; una altra peça al Rial del Mas Maurell, part campa i part vinya comprada també el 1732; 1,5 Q de vinya al Pla del Cos ja declarada al capbreu de 1687 i un hort de 3 q. a les hortes de Sta. Margarida (d'aquest hort en tenia 1 q. Manel Fontcuberta a carta de Gràcia comprat el 1726 (133).

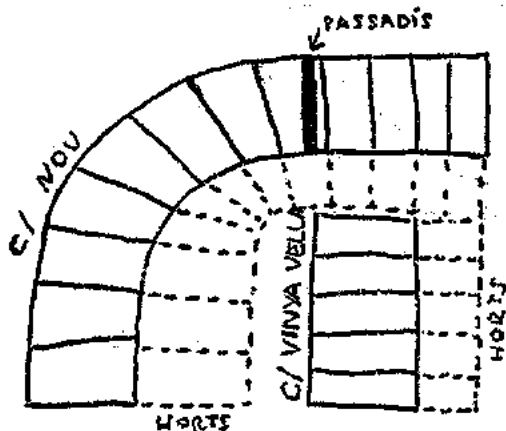
Ens pot sorprendre la constitució d'aquest patrimoni amb la compra de diverses peces de terra, però estudiant el que posseïa el 1687 segons un altre capbreu hom pot copsar una gran mobilitat (134). I una excessiva mobilitat insinua inestabilitat i, tal vegada, un esforç considerable per escapar-se de la situació de petit pagès.

Quan fa els establiments sabem que són per pagar un censal de 200 ll. a la Causa Pia de Gardinla i un de 76 ll. 10s. al Convent del Carme, diverses pensions vençudes i per quitar VCG (135).

El capbreu de Navarcles estudiat ha permès dibuixar el creixement urbà fins el 1780. Que passà després? Hem pogut detectar alguns establiments posteriors gràcies al Llibre de "Laudemios, Tercios y Foriscopios" de St. Benet de 1757 a 1817 (136). En ell es recullen els lluïsmes que es pagaven a St. Benet, a vegades molts anys després de la venda i hem trobat indicacions sobre cases construïdes posteriorment a 1780, la consulta posterior en els protocols notariais ha permès comprovar alguns blocs de nous establiments, fins el 1800 (137). No vol dir que hi siguin totes les cases, però sí tots els carrers, almenys comparat amb les dades del cadastre de 1816.

Anem per parts. El 1791, trobem l'acabament del C/ Ametller amb l'establiment de la resta de patis del Camp dels Ametllers, per Josep Casanovas, pagès. El 1797, dos carrers més: el C/ de la Vinya Vella i el C/ St. Bartomeu.

En el primer, Joan Tarrés de Calders establí per fer cases la resta de terra de la peça dita la Vinya Vella esmentada més amunt. Va haver de fer un invent curiós. La peça de terra havia estat edificada pel seu límit superior en tota la seva extensió, les cases a edificar al darrera no tenien entrada al C/ Nou. La sortida que es trobà fou realment original: edificar la resta de la parcel·la, comprar els baixos de la casa que encarava dit carrer, per convertir-los en un passadís i donar així entrada al C/ Nou als veïns del carrer que encara s'havia d'edificar. Vegem-ne un esquema:

Parcel·lació de la peça de terra anomenada la Vinya Vella a Navarcles.

Popularment aquest carrer de 12 cases serà conegut també com C/ del Detrás (darrera les cases del C/ Nou) o C/ del Miraculs, perquè donava als darreres de les cases del C/ Nou.

Joan Tarrés, aprofità així el màxim edificable de la parcel·la.

El C/ St. Bartomeu, el més allunyat del poble, té darrera una història de deutes que forçaren a un pagès -Josep Comellas- a establir patis en el Camp de St. Bartomeu (un total de 19) dels quals se n'edificaren 8. Originà el C/ St. Bartomeu a la vora de la capella del mateix nom(138). Altra volta un petit pagès amb deutes que havia de recórrer a la fragmentació del sòl i a la urbanització per treure més diners i poder fer front a les dificultats.

A/ El ritme de la construcció en el s. XVIII

El capbreu de 1779-1781 dóna l'historial de cada peça de terra fins a l'anterior capbreu de 1687 a Navarcles. A partir d'aquí, hem establert la cronologia, però no sabem la data de construcció de la casa, sinó de l'establiment del pati i, per tant, hi ha un desfasament cronològic fins que l'edifici estava fet. Fins i tot, alguns patis podien quedar-se sense edificar. De totes maneres, el ritme de l'establiment dóna el ritme del creixement del poble.

Per altra banda, no totes les declaracions arriben fins el moment de l'establiment del pati, podia haver-hi una venda entremig i no remuntar-se fins els orígens. En el mapa 1.5., les cases amb un guionet indiquen que: la font no dóna l'any de l'establiment del pati. Podríem haver donat aquestes cases com "no consten" però hem preferit el següent criteri: quan la casa sense data està entre dues cases amb data igual, hem considerat el pati establert en aquella data, si les dues són diferents, l'hem considerat com no consta. Aquest mètode és justificat precisament per la lògica de la resta d'establiments. Gairebé sempre s'establien al mateix temps un seguit de patis.

Precisat això passem a la quantitat de patis establerts per dècades durant el s. XVIII (Quadre 1.13)

De començaments del s. XVIII, fins a 1720 no és pas una època bona, sols 14 cases construïdes en aquesta època. En canvi, a partir de 1720 i fins a 1740, els patis establerts són 48 (el 39% dels establerts de 1700 a 1780).

Després entrem en dècades alternes, pocs establiments (1741-1750 / 1761-1770) i molts (1751-1760 / 1771-1780), com si seguís el compàs de les generacions: cada vint anys una fornada de cabalers.

QUADRE 1.13
Establiment de patis a Navarcles el s. XVIII.

ANYS	Nº PATIS	%
Abans de 1700	80	32,4
1701-1710	6	2,4
1711-1720	8	3,2
1721-1730	20	8,1
1731-1740	28	11,3
1741-1750	8	3,2
1751-1760	21	8,5
1761-1770	5	2,-
1771-1780	28	11,3
		No consta al capbreu: 10 (1)
1781-1790	--	---
1791-1800	33 (2)	13,4
TOTAL	247	100,-

(1) Fins aquest any les dades són extretes del Capbreu de Navarcles 1779-1781. ANSB

(2) Aquests patis corresponen a part del C/ Ametller, C/ St.Bartomeu i C/ de la Vinya Vella.

Els darrers vint anys del segle -ja hem parlat de la dificultat de constatar que hi hagi tots els patis- es seguí el mateix ritme: pocs establiments de 1781-1790 i molts -el màxim del segle- de 1791 a 1800. Caldria plantejar-se si els que construïen les noves cases, eren cabalers de les altres cases del poble, o bé eren pobladors procedents de les masies de les rodalies. És molt difícil estudiar-ho però una anàlisi de cognoms permetrà apropar-nos-hi més endavant.

B/ El creixement urbà en el s. XIX

No tenim pas cap document en el s. XIX que permeti seguir amb el mateix detall que el capbreu de 1779-1781 el creixement urbà de Navarcles. Tenim però unes relacions de cases per carrers que permeten saber el nombre de cases el 1816, 1853 i 1883 (139). Una de les dificultats que plantegen és el canvi de noms dels carrers.

Segons es desprèn del quadre 1.14 el creixement de cases continuà amb força intensitat fins el 1816. Després va disminuir el ritme (de 1,56 cases per any a 0,73) fins 1853 i s'estancà a partir d'aquest any. A la sego-

na meitat del s. XIX va sorgir un altre fenomen: el creixement en alçada i no en extensió com fins aleshores.

QUADRE 1.14
Evolució del nombre de cases a NAVARCLES 1780-1883.

ANY	CASES	INDEX 1780=100	Δ	AUGMENT CASES/ ANY
1780	214	100		
1800	247	115,4	33	1,65
1816	272	127,1	25	1,56
1853	299	139,7	27	0,73
1883	290	139,3	-1	-0,033

Malgrat el problema que ocasionà perquè alguns carrers estaven comptats de diferent manera, es pot destacar del quadre 1.15 que de 1780 a 1816 havien aparegut dos carrers nous (el C/ Vinya Vella o Detrás i el C/ St. Bartomeu) i són la base del creixement entre ambdós anys. No trobem un nou carrer fins el 1883 amb el C/ Manresa. Tot el creixement que es registra consisteix en allargar per les puntes els carrers existents (C/ Ametller, St. Bartomeu, C/ Verger etc.).

QUADRE 1. 15
Evolució del nombre de cases per carrers a NAVARCLES 1780-1883.

CARRER	1780	1816	1853	1883
NOU	62	62	65	60
VINYA VELLA	---	11	12	11
ST. BENET	46	48	48	46
AMETLLER	6	19	24	21
ST. BARTOMEU	---	7	8	12
AMPLE	36	33 (6)	42	45
DAVALLADA	5	19	25	24
VERGER	4			
LA PALANCA	15	23(1)	23(5)	17
PLAÇA	8	---	---	8
SORT	21	31 (2)	24	23
BERTRAN	10	---	28 (4)	24
OTZET	5	19 (3)		
MANRESA	---	---	---	6

- (1) Apareix el c/ del Serra que agafa des de l'Església (per tant un troç del carrer Ample si carrer de la Palanca.
- (2) Apareix el carrer Bertran i de la Sort
- (3) El C/ Otzet aquí inclou la Plaça
- (4) Inclou el C. Bertran i el C/ Otzet
- (5) Inclou la Plaça i el C/ de la Palanca.
- (6) No complet. Una part afegit al C/ del Serra

Alguns carrers redueixen cases el 1883. No ho creiem possible, més aviat és possible que falli la font ja que no es tracta d'una relació de cases : sinó de persones i el lloc on viuen i d'aquest hem deduït les cases dels carrers.

De totes maneres es possible assentar que el creixement de cases que dissenyaren el poble s'havia produït abans de 1800 i que almenys fins el 1883, no havia aparegut cap carrer nou i s'havien engrandit lleugerament els que hi havien.

El cadastre de 1816 proporciona el número de cases que hi ha llogaters. Sempre es tracta de cases llogades, habitades per una persona diferent al propietari i que en cap moment es troba una casa amb dues famílies diferents. Així doncs, no hi haurien pisos. Aquests són els resultats.

Cases el 1816

Deshabitades	10	3,7%
Habitades per llogaters	28	10,3%
Habitades pel propietari	234	86%

D'aquí se'n desprèn una conclusió important: la majoria de les cases estaven habitades pels seus propietaris. Els petits pagesos -grup social majoritari- accedien a un habitatge propi. El 1883 els resultats eren:

Habitades per llogaters	61	20,4%
Habitades per propietaris	238	79,6%

El percentatge de llogaters s'ha doblat, si bé el nombre de propietaris continua a l'entorn del 80%. L'accés majoritari a la propietat de l'habitatge continua essent important.

Però podem matisar més: els lloguers poden no ser cases senceres, sinó pisos. L'estancament observat en la construcció de cases noves es compensava amb un creixement vertical, amb la construcció de pisos a les golfes de les cases unifamiliars: 46 cases tenen algun pis de lloguer, el 15,4% de les cases i amb tendència a créixer. Suposant que els 61 llogaters ocupen els 46 pisos (si sols n'hi hagués un per casa), ens queden 15 cases llogades senceres; menys que la xifra absoluta de 1816 (140).

Dues coses s'han de destacar: la substitució del creixement horitzontal pel creixement vertical a la segona meitat del XIX i la constatació que la majoria de cases (més del 80%) són habitades pels seus propietaris, de la qual cosa resulta una estructura urbana força igualitària.

Les dificultats socials no es concretaven en la possessió o no d'una casa, sinó en el tipus de casa. El cadastre de 1816 divideix les cases segons la qualitat (Quadre 1.16).

El resultat no sorprèn. Les millors cases (les de 1ª qualitat) es troben en el C/ Ample, damunt la carena originària on es trobaven els masos primitius (141). La que hi ha a la Davallada correspon a Miquel Cura, una casa nova construïda per un pagès mitjà en ascensió al llarg del s. XVIII. Les de segona qualitat, un xic més nombroses, es troben igualment situades en la part més antiga del poble (C/ Ample, del Serra i la Plaça reuneixen el 68% de les de segona qualitat). És precisament en el poblament més antic -del s. XVII- on estava instal·lada la pagesia mitjana juntament amb els masos, la qual cosa es reflecteix amb la qualitat de les cases.

QUADRE 1. 16

Qualitat de les cases de NAVARCLES al 1816 per carrers.

CARRER	QUALITAT CASES						TOTAL	%(1)
	1ª	2ª	3ª	4ª	Caseta	NC		
NOU	--	4	7	50	--	1	62	17,7
VINYA VELLA	--	--	--	11	--	--	11	0,-
ST. BENET	--	2	7	39	--	--	48	13,8
AMPLE	3	6	8	16	--	--	33	51,5
DAVALLADA/ VERGER	1	--	3	15	--	--	19	21,1
SERRA	2	5	7	8	1	--	23	60,9
PÇA I C/ OTZET	--	2	5	11	1	--	19	36,8
BERTRAN I SORT	--	--	2	29	--	--	31	6,5
ANETLLER	--	--	--	18	1	--	19	0,-
ST. BARTOMEU	--	--	2	5	--	--	7	28,6
TOTAL	6	19	41	202	3	1	272	
%	2,2	7	15,1	74,3	1,1	0,4		

(1) 1ª+2ª+3ª Qualitat/ 4ª qualitat.

La relació de cases de 1ª, 2ª, 3ª / 4ª és molt alta al C/ Ample i C/ del Serra (per damunt del 50%) el que confirma aquesta tendència de concentració en aquests carrers dels grups socials més ben situats econòmicament.

El 74,3% són cases de quarta categoria i són majoritàries en els carrers nous que es van construir al llarg del s. XVIII. La petita pagesia vivia en aquestes cases.

C/ Una casa i un hort

Quin tipus de parcel·les s'establien al llarg del s. XVIII? Un binomi que apareix en la majoria de contractes: en el pati s'havia de construir

una casa i els darreres s'havien de convertir en hort. Un complement necessari pel petit pagès. En alguns casos es va preferir dedicar el tros de darrera a corral, amb la mateixa finalitat de complement.

Agafem el C/ St. Bartomeu establert el 1797. En total s'estableixen 19 patis. La llargària és de 40m. i l'amplària oscil.la de 5 a 7,5m. (8 de 5m.; 4 de 5,7m.; 3 de 6m.; 4 de 7,5m.). L'amplària mínima per fer casa és gairebé sempre de 5m. -potser la més estesa en aquest tipus d'establiments- i la llargària, sols era lògica si hi anava un hort (142). La confirmació es troba en el Cadastre de 1816 a la Partida dels Horts del C/ St. Bartomeu; en la descripció d'un qualsevol se'ns diu: "Un Hort de dos picotins. Tèrmena a Orient amb Anton Guitart, a Migdia amb casa propia, a Ponent amb Valentí Marganell i al Nort amb Marti Masane" (143).

Aquest cadastre es veu obligat a definir unes partides d'hortos que estan darrera les cases.

- Horts de secà del C/ St. Bartomeu.
- Partida dels horts del C/ del Verger.
- Partida dels horts del C/ Ametller.
- Partida dels horts del C/ de la Sort.
- Partida dels horts del C/ de la Vinya Vella.
- Partida dels horts del C/ Nou més amunt.

El binomi casa/hort és generalitzat. No necessàriament, l'hort havia de d'estar darrera la casa: a Navarcles hi ha una zona de regadiu dedicada a horta: la Partida dels horts de Sta. Margarida, Partida dels horts d'aquesta part de la Riera i la Partida dels horts de la Riera de la part de la font.

En el C/ Ametller, establert per Teresa Casanovas, els patis són de 5m. per 40m. de llarg (144).

El Carrer de la Villa Vella fou establert l'any 1797. L'amplària dels patis oscil.la entre 5 i 5,5 m. Un de 10,95 m. és establert a dos germans i en sortiren dues cases i un altre és de 9,4m. Els contractes diuen que la llargària és "tot el que té la partida de la Vinya Vella". Per la posició del C/ de la Vinya Vella (perpendicular al C/ Nou i coneixent en quina casa del C/ Nou s'acabava el camp hem pogut calcular que la llargària era d'uns 40m. (8 cases a 5m. per casa), la mateixa que la que hem vist més amunt (145).

El Carrer de la Sort, els patis de la qual foren establerts entre el 1774 i 1779, eren també de 5m. i de llarg el que tenia la peça. No hem pogut comprovar la mida exacte però que hi cabia un hort s'ha vist en la relació del Cadastre de 1816.

En canvi, al C/ Nou, tant les cases establertes per Jaume Serra i Pahissa el 1754 al Camp del Rech (146) com les de Joan Tarrés el 1728 (147) les cases són de 5m. (algunes de Tarrés són de 9,5m.) i la llargària 10 cames, és a dir, 16m. Amb aquesta profunditat sols hi cabia la casa o, com a molt, un corral darrera. Els nous adquirentors renunciaven a l'hort? Tenien dues possibilitats:

a/ adquirir un hort a la zona d'hortes del poble (a La Font, a la Riera o a Sta. Margarida) (148).

b/ adquirir l'hort de darrera la casa en un altre moment (149) posterior a l'adquisició del pati.

En el cadastre de 1816 la relació casa/hort és la següent:

<u>Propietaris amb...</u>		
Casa i hort	184	70,2%
Només hort	13	5 %
Només casa	62	23,7%
Altres terres	3	1,1%

Aquesta relació no implica que qualsevol dels propietaris que tenen alguna d'aquestes combinacions no tingui altres terres. Hem volgut destacar la importància de la possessió en propietat de casa i hort. El 70,2% dels propietaris de Navarcles tenen les dues coses, el 28,7% una de les dues i sols l'1,1% cap de les dues.

D/ Els contractes de venda i/o establiment

S'haurà notat que fins el moment present s'ha parlat de vendes de patis i d'establiments, relació contractual ben diferent una de l'altra, així com s'ha parlat de propietaris en una època on, almenys jurídicament parlant, la propietat absoluta de la terra no existia (150).

Per sintetitzar podem dir: el domini directe de Navarcles corresponia a St. Benet de Bages i el domini útil havia estat cedit en forma d'establiments emfitèutics als propietaris dels masos de Navarcles que, per un procés històric determinat, s'havia dividit entre altres habitants de Navarcles, via venda d'aquest domini útil (151). Són els propietaris d'aquest domini útil els que parcel·laren terreny per poder edificar cases. Els mecanismes jurídics emprats són dos.

-venda del domini útil del pati: per un preu determinat el propietari ven el domini útil d'una parcel·la de terra. El comprador ha de pagar

lluïisme o dret de traspàs al senyor directe i aquest es reserva el dret de prelació o fadiqa.

-establiment emfitèutic: el propietari estableix una parcel·la a emfiteusí, comparteix el domini útil i el comprador ha de pagar un cens anual i una entrada més o menys alta segons sigui el total del cens. El contracte és indefinit i en alguns casos es contempla que el cens es podrà lluir.

Si el cens es podia lluir, en definitiva és una venda allargada en el temps, fins que el comprador tingui els diners per lluir el cens. Tant la venda com l'establiment per temps indefinit donaven el caràcter de quasi-propietat -fent servir el terme de Vilar- als adquirentors d'un pati per fer casa.

El cas de Navarcles aporta els següents exemples:

a/ Carrer Nou, partida de la vinya vella, Joan Tarrés, sastre de Calders, 1728. Es venen patis de 4,8m. x 16m. a 21 ll. i s'especifica que són per edificar-hi casa. Els de 9,2m. x 16m. a 41 ll. Val la pena destacar que el comprador crea un censal de 21 ll. pensió 2ls. (5%) abans de realitzar-se la compra. Hi ha doncs, traspàs del domini útil, però el comprador no tenia els diners, i tenia d'endeutar-se. En els sis contractes coneguts aquest fenomen es dona en tots (152).

b/ Carrer Nou, partida del Camp del Rech, Jaume Serra, amo del Mas Serra 1754. Coneixem set contractes. Es venen patis de 5,8m. x 16m. a 39 ll. i de 4,8m. x 16m. a 36 ll. Aquí tampoc el comprador paga en efectiu, sinó que s'encarrega la part d'un censal més gros que prestava l'amo del Mas (153). Altra volta un procés de falsa compra amagant un endeutament. Amb aquest mecanisme l'amo del mas també reduïa les seves càrregues financeres. ¿Establia els patis per resoldre els seus deutes o per obtenir un benefici més gran? Possiblement amb la venda de parcel·les s'aconseguia més rendibilitat i per tant, es reduïen més ràpidament els propis deutes. Però, per quins motius un Mas com el Serra tenia dificultats?

Val a dir, que a més del preu de la venda, pagaven també 4s per Nadal de cens i havien de pagar lluïsmes al senyor directe que equivalien al 10% del valor de la venda (154).

c/ Carrer Ametller, partida Camp dels Ametllers. Teresa Casanovas, Vda. 1777. La parcel·lació del Camp dels Ametllers es fa a base de contractes d'emfiteusí. Agafem el cas de Valentí Puigoriol, mestre de cases. Se li estableix un pati per edificar casa i hort de 25 pams d'ample per 26 cames de llarg. Haurà de pagar cada any 2s. de cens anual i una entrada de 100 ll. Aquesta quantitat no la paga en efectiu, sinó que 50 ll. seran

destinades a encarregar-se un censal que Casanovas presta a la Causa Pia de Guardiola, 27 ll. 10s de pensions endarrerides d'aquest i la resta les hi podrà demanar quan vulgui l'establient per poder rescatar terres que té venudes a carta de gràcia (155).

L'entrada més el cens capitalitzat al 3% dóna el preu de compra que havia de pagar el comprador (103,3 ll.). Caldria afegir el lluïme que equivalia al 10%. D'aquest càlcul es dedueix que Valentí Puigoriol, va pagar 114 ll. pel pati.

El 1791, es firmaren una altra tongada d'establiments. La terra establerta és la mateixa (pati de 5m. x 40m.) però les entrades són més reduïdes 25 ll. i el cens més alt 2 ll. 12s 6d. Fent la capitalització al 3%, caldria pagar 112,5 ll. S'hauria pujat un 9% respecte als anteriors contractes (156). A l'Arxiu particular d'una casa d'aquest carrer es troba el següent document: "reconeix que Josep Casanovas, pare de Navarres li ha pagat 100 ll. las que son y me serveixen en llució total extinció de aquell cens redimible y de pensió anual als 15 d'agost de 3 ll. lo qual vos fou imposat ab lo acte de establiment que mon difunt pare vos feu de la casa posseia en dit lloc" (157). Desconeixem la causa jurídica de la quitació d'un cens emfitèutic normalment perpetu, però el cert és, i interessa històricament, que l'establiment s'havia convertit en venda perpètua. Havien passat des de l'establiment 25 anys.

Tant la venda perpètua com l'establiment emfitèutic, conduïen a nivell social al mateix procés: L'adquisició d'un pati per part d'un comprador, amb la possessió del domini útil del mateix però amb el retardament del pagament via cens emfitèutic redimible o via censal encarregat per fer front al preu de la venda. El caràcter perpetu del contracte donava el caire d'estabilitat a la propietat, estessin o no tornats els diners deixats d'una manera o altra (cens emfitèutic/censal)

d/Carrer de la Vinya Vella. Joan Tarrés i Oristrell, pagès 1797. Aquests establiments presenten unes característiques peculiars. Els patis del C/ de la Vinya Vella establerts l'octubre de 1797 ho foren amb contracte emfitèutic: d'extensió (5m. x 40m.), d'entrada, un parell de pollastres i de cens, una quantitat fixa de blat (de 5,5 a 6q) (158). Algunes cases del Mas Bertran establertes en aquests anys també paguen el cens en espècies, i una entrada en diner (159).

Cal pensar que a finals del XVIII és un període de preus alts i, per tant, de devaluació de les rendes en diner (160). Es prefereix que els cen-

sos siquin en espècie precisament per aprofitar-se de l'alça dels preus. El blat forment venut al Mas Noquera de Manresa registrava les seqüents fluctuacions deu anys abans de l'establiment dels patis el 1797 (161).

1787	100,
1788	172,5
1789	135,-
1790	120,-
1791	120,-
1792	210,-
1793	172,5
1794	210,-
1795	217,5
1796	187,5
1797	179,3

Mitjana 1788-1797 = 172,4 sous

No és estrany que amb aquesta tendència alcista els propietaris preferissin el blat en espècie que no pas el diner efectiu.

Aquest era el benefici per l'establient: 6q de blat per parcel·la a un preu miq de 8,6 ll. la Quartera, donaria un cens anual de 4,3 ll. que capitalitzant-lo al 3% dóna el preu del pati a 138,3 ll., un 18,7% més que els patis del C/ Ametller establerts sis anys abans. Amb l'alça el propietari hi guanyava.

E/ Les condicions de la urbanització.

Ja hem exposat més amunt que la majoria de carrers van aparèixer lligats a interessos de determinats propietaris que construïren seguint el límit de la pròpia parcel·la, que al mateix temps, coincidia amb els camins per anar als diferents indrets. Aquesta lògica constructora és la que explica l'estranya forma del creixement de Navarques.

En els contractes de venda i/o establiment hi figuren algunes clàusules que expliciten el sentit de la urbanització i la forma de les edificacions:

-es pacta normalment que es compartirà la paret mitgera, en la qual ambdós veïns hi podran carregar la teulada encara que la pagaran a mitges. Implicava estalvi important en la construcció de la casa.

-a l'hort de darrera sols es podrà fer paret de dos pans (al C/ St. Bartomeu) o de tres (al C/ Vinya Vella) per no tapar el sol al veí.

Són dues instruccions generalitzades, altres són clarament particulars:

-al C/ de la Vinya Vella, per exemple, l'establient dóna pas sempre per sota de la casa de Pere Comellas perquè tinguin així accés al C/ Nou. Els veïns es feien càrrec d'acòndicionar-lo.

-"la rasa de davant de les terres de la Rectoria hagi de tenir 7 pams d'ample, que vos dono jo dit establient, a vos dit adquisidor per lo fi y efecte de inclinar las ayguas pluvials al restant camp a mi dit Josep Casanovas quedant; que estaren vos dit Adquisidor obligat a mantenir-lo junt ab los demes Adquisidors" (162).

Els contractes no donen més informació sobre les condicions d'urbanització.

F/ L'evolució dels preus dels patis

Volem respondre a dues qüestions:

a/ si era més rendible pel propietari parcel·lar en patis alguna propietat.

b/ L'evolució del preu del pam al llarg del s. XVIII a Navarres.

Sobre la rendibilitat, agafem els casos dels que tenim dades més exactes sobre l'extensió establerta i fem una comparació amb la renda extreta si s'hagués donat la peça de terra a rabassa morta, al quart, segons els rendiments de la vinya al Baques (Quadre 1.17)

QUADRE 1, 17

Comparació dels ingressos provinents de vendre patis per edificar o de conrear-los a rabassa morta.

PEÇA DE TERRA	m ² ESTABLERTS	Q.	PRODUCCIO CARGUES VI	RENDA 1/4	INGRESSOS VINYA	INGRESSOS EDIFICANT
C/ Vinya vella 1797	2700	0,91	3,28	0,82	3,9 ll.	51 ll. 50.. llq. blat
C/ Sant Bartomeu 1797	4813,8	1,63	5,87	1,47	7,- ll.	73,7 ll.
C/ Ametller 1791	1400	0,47	2,1	0,53	2,4 ll.	23,6 ll.
Rendiment vinya 1797 (1792-1802) = 3,6 cargues/ Q. 1791 (1786-1796) = 4,4 cargues/ Q.						
Preus vi 1797 (1792-1802) 95,6 s. 1791 (1786-1796) 89,6 s.						

Malgrat els diferents càlculs, alguns d'ells de valor relatiu, la diferència entre els ingressos anuals derivats de l'establiment de patis i el que s'obtidria si es cedia la terra a rabassa, és abismal. En els tres casos està als voltants de 10 a 1. Valia doncs la pena als propietaris de terra establir o vendre patis, sempre i quan l'empenta demogràfica possibi-

lités la seva col·locació.

L'evolució del preu del pam ha estat calculada a partir de les dades que aporta el llibre de lluïsmes de St. Benet i alguns contractes d'establiment. Per desgràcia no es disposa sempre de totes les dades de cada pati (mides, preu, lluïsmes) i, a vegades, no tenim un preu global sinó que una part es paga en forma de cens. Considerem el preu de la terra com la suma de l'entrada, el cens capitalitzat al 3% i el lluïsmes. Aquest preu dividit pel nombre de pams quadrats de la peça de terra dóna el que costava en sous el pam quadrat. (Quadre 1.18).

QUADRE 1. 18

Evolució del preu del pam quadrat de les parcel·les per edificar a NAVARCLES el s. XVIII.

CARRER	ANY	EXTEN.	TOTAL	PAM QUADRAT
NOU	1728	1920	2311. 1s.	0,24
NOU	1728	3680	4511. 1s.	0,25
NOU	1728	3520	4211. 19s.	0,24
NOU	1754	2600	4211. 18s.	0,32
NOU	1759	880	2111. 15s. 6d.	0,49
NOU	1760	1760	3811. 10s.	0,44
NOU	1762	2000	4911. 10s.	0,495
AMETLLER	1777	5200	113,3 ll.	0,64
NOU	1800	2000	44,6 ll.	0,44

Les dades no són molt abundants i la conclusió que se'n pot extreure és una pujada notable de 1728 a 1769, període en el qual el preu del pam es dobla precisament en l'etapa de més edificació a Navarcles. A partir d'aquest any i fins a finals de segle s'observa un estancament en el preu del pam quadrat de terreny. Si bé pot ser poc fiable la mostra analitzada, es pot apuntar que malgrat els preus estancats, la rendibilitat era alta. Per altra banda, s'establia cada vegada a persones amb menys credibilitat econòmica i calia reduir preus perquè poguessin accedir a tenir una casa. No podem oblidar alguns patis venuts per gent amb dificultats econòmiques, que podia incidir també en la tendència a la baixa. De totes maneres són hipòtesis que caldria aprofundir.

1.4.4 Poblament dispers i poblament concentrat a mitjan s. XIX.

Els amillaments de mitjan s. XIX presenten al final un resum en el qual especifiquen les cases que hi ha en el nucli urbà, les cases de la

"àlavor en el campo", fàbriques i molins i les que estan exemptes. Malgrat problemes locals d'interpretació i de classificació dels edificis (com es classificaria, per exemple, un raval de cases relativament allunyat del nucli urbà) aquests resums permeten estudiar l'índex de poblament dispers/concentrat al Bages i representar-ho damunt d'un mapa. Hem utilitzat amillaraments de diversos anys, la data de confecció dels quals oscil·la entre 1851 i 1865. El Quadre 1.19 exposa les dades dels resums i el percentatge de les cases del nucli urbà i les cases de pagès.

QUADRE 1. 19
Poblament dispers i concentrat al Bages. 1851-1865

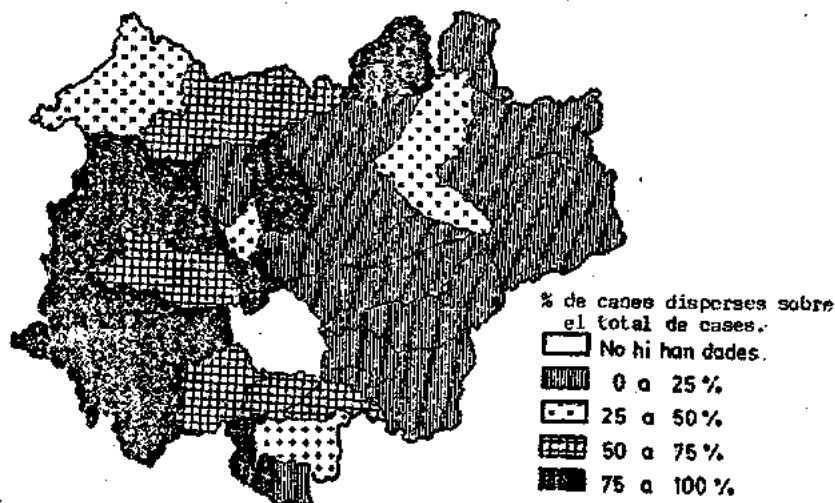
POBLE	ANY	A. NUCLI URBÀ	B. CASES PAGES	C. FABRIC/MOLINS	D. ALTRES	E. TOTAL	% A/E	% B/E
AGUILAR	1861	---	86	---	---	86	---	100
ARTÉS	1862	314	24	3	---	341	92,1	7
AVINYÓ	1862	220	98	4	---	322	68,3	30,4
BALSARENY	1861	172	33	3	6	214	81,5	15,6
BALDERS	1861	261	38	1	---	300	87,-	12,7
CALLÚS	1861	38	18	2	---	53	62,3	34,-
CARDONA	1865	481	184	14	23	702	68,5	28,2
CASTELLADRAL	1861	48	105	---	---	153	31,4	68,6
CASTELLFOLLIT	1861	---	110	---	---	110	---	100,-
CASTELLGALI	1853	36	46	3	---	85	42,4	54,1
CASTELLNOU	1861	---	46	---	---	46	---	100,-
L'ESTANY	1851	73	15	1	---	89	82,-	16,9
FONOLLOSA	1853	99	98	2	---	199	37,1	41,6
GAIÀ	1861	---	106	1	---	107	---	99,1
MANRESA	---	---	---	---	---	---	---	---
MARGANELL	1862	---	68	1	---	69	---	98,6
MOIÀ	1859	504	83	18	8	605	83,3	23,7
MONISTROL	1861	295	9	8	24	336	87,8	2,7
MONTSERRAT	---	---	---	---	---	---	---	---
MURA	1861	126	38	---	---	164	76,6	23,2
NAVARCLES	1861	306	1	1	---	308	99,3	0,3
RAJADELL	1862	---	120	2	---	122	---	98,4
ROCAFORT	1853	110	15	1	---	126	87,3	11,9
SALLENT	1861	453	90	13	15	571	79,3	15,8
ST.FELIU	1864	174	36	2	6	218	79,8	15,5
ST.FRUIJÓS	1862	179	32	1	---	212	84,4	15,1
ST.MARTÍ	1861	---	52	5	---	57	---	91,2
ST. SALV. GUA.	1862	64	80	2	---	146	43,8	54,8
ST. VICENÇ	1861	32	57	1	9	99	32,3	57,6
STA. Mª GLÓ	1862	258	---	7	34	299	86,3	---
SANTPEDOR	1862	361	14	7	---	382	94,5	3,7
SÚRIA	1865	165	55	3	1	224	73,7	24,6
TALAMANCA	1862	86	17	---	---	103	83,5	16,5
CASTELLBELL	1872	96	99	4	---	199	48,2	49,8
ST. MATEU	1861	---	150	---	---	150	---	100,-
TOTAL		4906	2025	102	126	7159	68,5	28,3

A partir de la darrera columna del quadre s'ha elaborat el mapa 1.6 en el qual es representa la intensitat del poblament dispers per municipis. La comarca queda clarament dividida en dues parts, a l'est predomina el poblament concentrat i a l'oest, el dispers, que es correspon amb les àrees de més densitat i de menys densitat de la comarca. Val a dir que aquesta mateixa divisió la retrobarem quan estudiem la localització dels telers de llana en el s. XVIII, així com en la profunditat de l'especialització vitícola. Tot sem-

bla indicar que el paper de les valls fluvials per modificar decisivament la població i el poblament no es va produir fins a mitjans del s. XIX, especialment a la vall del Cardener.

MAPA 1.6

Població dispersa al Bages 1851-1865 per municipis.

En aquest sentit, i per les dades que foren elaborats els amonaments utilitzats, el mapa ja recull les influències de la industrialització del cotó que, a nivell de localització, estava condicionada per la utilització de la força motriu de l'aigua del Llobregat i Cardener. En el s. XVIII, la indústria rural estava dispersa en municipis que no era precis disposessin de cursos fluvials importants, en el s. XIX, en canvi eren imprescindibles. Per això el mapa recull, d'una banda, el poblament concentrat anterior al s. XVIII, el que es desenvolupà en aquesta centúria que no necessàriament estava condicionat per l'aigua (l'est bagenc en general) i el que es començà a originar a conseqüència de la nova localització industrial en el s. XIX (vegi's Callús i Súria en el mapa a la vall del Cardener). El mapa recull, per tant, el punt d'arribada d'un procés.

1.5 CONCLUSIÓ

De l'estudi de la població i del poblament al Bages podem extreure les conclusions següents:

a/ Hem demostrat la poca fiabilitat dels censos de 1718 i 1787 al Bages i la correcció de les dades de 1626 i 1857. A partir d'aquí hem constatat el creixement demogràfic del s. XVII, corroborat per la renovació de les esglésies bagenques. Si féssim cas dels censos, la població hauria disminuït: hauria passat de l'índex 100 el 1626 a l'índex 90,5 el 1718. Amb les modificacions introduïdes, l'índex, sempre positiu, es situaria entre 121,3 de mínim i 156,1 de màxim el 1718, respecte el 1626.

En el s. XVIII, la població bagenca era superior a les dades de Vilar i el creixement fins el 1787, també superior (176 en lloc de 160,6). Si en canvi, considerem les corbes parroquials, era lleugerament inferior (153,5) però no tenim dades dels pobles amb més activitats no agràries.

Si el 1787, hi havia més habitants que els assenyalats pels censos, no era així el 1857. En el període 1787-1857, el creixement fou menor, i els baptismes, recullen una crisi que arriba fins a la dècada de 1830-1840. En aquest sentit, l'evolució de la població recull la crisi de la societat bagenca de la primera meitat del s. XIX, després del brillant darrer terç del s. XVIII.

b/ La distribució de la població damunt del territori -deixant de banda en aquest cas la fiabilitat del censos- mostra tres aspectes: per una banda, la preeminència de Manresa com a nucli important de població i, des del primer cens, punt de referència obliquada de la resta de la comarca si exceptuem Cardona i Moià, els dos altres centres a la perifèria de la comarca; per altra banda, els mapes mostren clarament una divisió est/oest segons la qual a l'oest (i el sud-est) trobem les àrees més despoblades i a l'est (especialment el nord-est) les àrees amb més densitat de població; finalment, malgrat aquesta distinció l'augment dels nuclis urbans es registra a les valls fluvials (Cardener i Llobregat), la qual cosa queda totalment reflectida el 1857. A partir d'aquest any augmentarà la tendència de la població a instal·lar-se a les valls.

L'est bagenç coincideix amb la vall del Llobregat i els afluents que han obert olles d'erosió importants (Gavarresa i Calders). Malgrat això, no sembla que l'aigua hagi estat l'element determinant: mentre a la vall del Cardener la població no s'hi concentrarà fins ben entrat el s. XIX, a l'est bagenç sorgeixen i es consoliden pobles allunyats dels cursos fluvials (Moià, Sta. m^a d'Oló, St. Feliu Sasserra). La localització industrial de les fàbriques tèxtils en el s. XIX es convertirà en la causa fonamental de la redistribució comarcal de la població.

Aquesta dicotomia est/oest a la comarca la retrobarem en altres aspectes del nostre estudi.

c/ Dins de la comarca de Bages hem pogut distingir dos tipus d'evolució en el poblament que hem exemplificat en els pobles de Castelladral i Navarries.

El poblament dispers de Castelladral es caracteritza pel desdoblament dels masos principals en petites masoveries, la qual cosa origina una intensificació del poblament dispers. El creixement demogràfic és absorbit mitjançant l'establiment d'una peça de terra del mas principal amb permís per a edificar casa i hort. El paisatge es defineix per un mas principal, que es reconeix per la categoria de la casa, i dos, tres o més casetes (aquest toponim és freqüent) al seu entorn.

En canvi, al Pla de Bages i en general a la vall del Llobregat es desenvolupà un poblament concentrat en pobles no molt grans. L'exemple de Navarries ha permès estudiar el creixement a costat de l'església parroquial que fou organitzat pels masos que venien parcel·les, seguint els límits de la seva propietat que coincidien amb els antics camins.

La venda perpètua o l'establiment emfitèutic foren els contractes utilitzats. Els patis solien medir 5m. per 40m. de llarg i es venien un darrera l'altre. Els compradors compartien la paret mitgera i, la llargària del pati permetia convertir els darreres de la casa en hort.

La complementarietat casa/hort és un dels trets més significatius d'aquest poblament, juntament a l'accés en propietat de cada petit pagès a una casa i un hort.

Aquest creixement horitzontal continuarà alentit durant la primera meitat del s. XIX i no serà fins a la segona meitat que es produirà - i caldria veure la influència de la industrialització massiva - el creixement vertical (conversió de les golfes en pisos).

La urbanització segueix els antics camins que coincideixen amb els límits i línies de contacte dels masos. Però no únicament urbanitzen els masos; hem trobat també un pagès mitjà d'un poble veí que estableix probablement per especular i perquè les terres li queden lluny per conrear-les i, dos pagesos més, carregats de deutes. L'estructura urbana que en resulta està d'acord amb aquests interessos i no amb qualsevol planificació del creixement.

Així doncs, damunt d'una estructura de masos antiga similar, sorgiren dos poblaments diferents: el dispers (intensificació de masos amb masos petits) i el concentrat (formació de pobles amb cases unifamiliars i hort propietat

del petit pagès). A l'est bagenc predominà aquest darrer i a l'oest, el dispers. La densitat de població més alta coincidí amb el poblament concentrat.

d/ L'estudi de Navarres permet observar que en la venda dels patis destaca la transferència de deutes que realitzen els masos en favor dels compradors. Aquest fet insinua que els masos sortiren de la Guerra de Successió amb problemes -per quina causa?- i trobaren en l'establiment de patis -afavorit pel creixement demogràfic- una fórmula de traspasar les dificultats a un grup social nou que estava apareixent.

No per casualitat, més endavant retrobarem altres manifestacions, de 1720 a 1740 es van vendre i/o establiren 48 patis (el 28,7% de tots els del segle), probablement el període de màxima dificultat dels masos bagencs que van resoldre en part, amb la transferència de deutes. ¿Fins a quin punt aquestes dificultats reforçaren la tendència al poblament concentrat? No cal pensar en una causa absoluta però les dificultats condicionaven determinades opcions i tant la venda de patis com la cessió de terres a rabassa que veurem en el capítol tercer, eren fórmules que permetien la recuperació del mas sense cap mena de cost. En l'origen de l'estructura agrària que es configurà al llarg del s. XVIII i XIX aquestes s'han de considerar.

NOTES CAPITOL 1

- (1) El fragment de cens trobat a Vic de l'any 1626, A. PLADEVALL l'atribueix a un possible recompte general de Catalunya. Fou confeccionat pels rectors del Bisbat. PLADEVALL, A. "Un cens general de Catalunya fins ara desconegut", Ausa nº 75 (1973), pp. 129-142. El Cens d'Aran-da sembla que també fou elaborat a partir de dades diocesanes. VIALR, P., Catalunya dins l'Espanya Moderna, Barcelona, 1965-1968, Vol. III, pp. 33-36.
- (2) CABESTANY, J.F., "La crisi demogràfica del s. XIV-XV" a Història de Catalunya, Barcelona, 1978, Vol. III, pp. 166-171.
- (3) VILAR, P., Catalunya..., cit. Vol. II, pp. 147-151.
- (4) SERRA, J.M.-SERRA, J.A., Bages, Berguedà i Solsonès, Dossiers Rosa Sensat, Barcelona, 1981, p. 46. Al vescomtat de Cardona se li otorguen a 1365-1370, 3500 focs i a la Casa de Peguera, 110. Es impossible destriar els focs per pobles a partir d'aquesta informació.
- (5) CABESTANY, cit. p. 170.
- (6) IGLESIES, J., El fogatge de 1553, Barcelona, 1979.
- (7) CABESTANY, cit. pp. 170-171; NADAL, J., "La població" a NADAL FARRERAS-WOLF, Ph., Historia de Catalunya, Barcelona, 1983, pp. 66-68 i "La població catalana al s. XVI i XVII" a Història de Catalunya, Barcelona 1978, pp. 52-53.
- (8) CABESTANY, cit. p. 170.
- (9) SERRA, J.M.-SERRA, J.A., cit. pp. 58-60, per la dada de 1365; Fogatge de 1515, ACA per la de 1515 i IGLESIES, J., cit. p. 477 per la de 1553. La dada de 1553 és aproximada perquè en el fogatge apareixen barrejats els focs de Navarcles, Valldeishorts i St. Benet.
- (10) Capbreus de Navarcles de 1338, 1505, 1596 i 1687. AHSB.
- (11) SERRA, E., "El règim feudal català abans i després de la Sentència Arbitral de Guadalupe", Recerques nº 10 (1980), p. 24.
- (12) IGLESIES, cit.
- (13) RAFAT, F., "Demografia de Rajadell al s. XIV", Miscel·lània d'Estudis Bagencs nº 2 (1983), pp. 125-134.
- (14) Per Avinyó, Llibre de Baptismes 1561-1624, APA; per Aguilar, Llibre de Baptismes 1565-1775, APAg i per Sta. Maria d'Olló, Llibre de Baptismes 1539-1649, APO.
- (15) Jordi NADAL utilitza el multiplicador 4 "preferit pels historiadors actuals", "La població catalana als s. XVI-XVII", cit. p. 53. CABESTANY prefereix el 4,5, cit. p. 171 i IGLESIES, el multiplicador 5, Distribució comarcal de la població catalana a la primera meitat del s. XVI, IEC, Barcelona, 1957.
- (16) VILAR, P., Catalunya..., cit. Vol. II, pp. 230-234.
- (17) CASTELLS, N., "L'estructura familiar de la població gironina el 1631" Estudi general nº 2 (1982), p. 129. Cita les dades d'un treball de Bernard VICENT de 1976.
- (18) SEGRET, M.-RIU, M., "Una villa señorial catalana en el s. XV. St. Llorenç de Morunys", Anuario de Estudios medievales nº 6 (1969), p. 361.

- (19) CASTELLS, N., cit. pp. 128-131.
- (20) NADAL, J.- GIRALT, E., "Barcelona en 1717-1718. Un modelo de sociedad pre-industrial", Separata de Homenaje a D. Ramon Carande, Madrid, 1963, pp. 9-11.
- (21) PLADEVALL, "Un cens...", cit. pp. 129-142.
- (22) VILAR, P., Catalunya..., Vol. II, pp. 349-350.
- (23) PLADEVALL, "Un cens...", cit. pp. 129-142.
- (24) VILAR, P., Catalunya..., Vol. III, p. 36.
- (25) Per Aguilar, Llibre de Baptismes, 1565-1775, APAG; Per Sta. M^a d'Oló, Llibre de Baptismes 1539-1649, APO; Per Avinyó, Llibre de Baptismes 1561-1624, APA i Llibre de Baptismes, 1625-1708, ADV.
- (26) BUSTELO, F., "Algunas reflexiones sobre la población española de principios de siglo XVIII", Anales de Economía nº 15 (1972), p. 97.
- (27) BUSTELO, cit. pp. 97-98.
- (28) BUSTELO, cit., p. 101.
- (29) EIRAS ROEL, A., "Problemas demográficos del siglo XVIII" a ANES, G. y otros, España a finales del siglo XVIII, Tarragona, 1982, p. 15.
- (30) "está en la línea de lo observado por Ustariz pero en un grado ultrasuperlativo; digamos que ridículo", BARREIRO, B., La jurisdicción de Xallas en el siglo XVIII. Población, sociedad y economía, Santiago de Compostela, 1977², pp. 51-61.
- (31) PEREZ GARCIA, J.M., Un modelo de sociedad rural de Antiguo Régimen en la Galicia Costera: la Península del Salnés, Santiago de Compostela, 1979, pp. 25-26.
- (32) VILAR, Catalunya..., cit. Vol. III, pp. 21-33.
- (33) Al Bages hem localitzat només la de Nawarcles i és un document excel·lent per conèixer el poble a començaments del segle XVIII. AMN.
- (34) DANTI, J., "Granollers i comarca als s. XVI i XVII: Evolució demogràfica i econòmica", Revista Catalana de Geografia (Abril/Maig/Juny 1982), nº 18, p. 182.
- (35) PORTELLA COMAS, J., "Estudi demogràfic del prelitoral gironí (s. XVI-XVII)", Treballs d-Història, Girona, 1976, p. 47.
- (36) NADAL, J. -GIRALT, E., La population catalane de 1553 a 1717. L'immigration française et les autres facteurs de son développement, Paris, 1960, pp. 15-16.
- (37) NADAL, J., "La població", cit. p. 66.
- (38) L'elecció d'aquestes taxes de natalitat sens dubte arbitràries, la fonamentem en un seguit de treballs que han fixat la natalitat a l'Estat Espanyol al voltant d'aquesta xifra: PEREZ MOREDA, V., Las crisis de mortalidad en la España interior, Madrid, 1980, pp. 135-138; BARREIRO, B. cit. pp. 96-112; LIVI BACCI, M. "Fertility and nupciality changes in Spain from de late 18th to the early 20th century", Population Studies XXII, nº 1 (III-1968), p. 90 i BUSTELO, F., "Las poblaciones estables y su aliación al s. XVIII español", I JMHACH, 1975, Vol. III, coincideix amb Livi Bacci a l'otorgar una natalitat de 42,3% i una mortalitat del 38%, pp. 323-328.

Estem plenament d'acord amb Bustelo en "la necessitat de tenir sempre molt present que en demografia hi ha unes lleis de les quals no s'escaça cap població", BUSTELO, F., "La població del País Valencià al s. XVIII", Recerques nº 5 (1975), p. 96. A Catalunya s'han calculat taxes -i surten per damunt del 50% - sense criticar les dades a partir de les quals s'han elaborat (per exemple el cens de població de 1718). Aquestes utilitzacions les trobem a NADAL-GIRALT, La population..., cit. pp. 15-16 i PORTELLA, J., "Estudi..." cit. p. 45. Aquesta crítica també la fa Bustelo a un treball de Burriel sobre l'horta de València, "La població del País Valencià al s. XVIII" cit. p. 92. Burriel detecta taxes de natalitat superiors al 50%. Per aquestes raons creiem que el mètode invers, és a dir, suposar una natalitat fixe i a partir dels registres parroquials, deduir la població possible i comparar-la amb els censos, és millor. Per evitar els accidents dels pobles petits en el nombre de naixements anuals, calculem la mitjana aritmètica de cinc anys abans i cinc després de la dada del cens.

Per realitzar aquest càlcul hem consultat els següents registres parroquials: Aguilar, Llibre de Baptismes 1565-1775, APAG; Avinyó, Llibre de Baptismes 1709-1747, APA; Balsareny, Llibre de Baptismes 1667-1738 APB; Calders, Llibre de Baptismes 1662-1761, APC; Mura, Llibre de Baptismes 1697-1734, APM; Rajadell, Llibre de Baptismes 1704-1760, APR; Sta M^a d'Oló, Llibre de Baptismes 1709-1731, APO; St. Joan d'Oló, Llibre de Baptismes 1716-1815, ADV; St. Feliu Sasserra, Llibre de Baptismes 1701-1723, ADV i St. Salvador de Guardiola, Llibre de Baptismes 1600-1755, APSSG.

- (39) BARREIRO, B., cit. ; PEREZ GARCIA, Un modelo..., cit. i VILLARES, R., La propiedad de la tierra en Galicia (1500-1936), Madrid, 1982, pp. 9-30.
- (40) VILAR, P., Catalunya..., Vol. III, pp. 33-36. i IGLESIES, J., El cens del comte de Floridablanca, Barcelona, 1969, Vol. I, pp. 9-11.
- (41) EIRAS, A., cit. p. 15.
- (42) BUSTELO, F., "La población española en la segunda mitad del siglo XVIII", Moneda y crédito nº 123 (1972), pp. 63-70.
- (43) EIRAS, cit. p. 15.
- (44) VILAR, Catalunya..., cit. Vol. III, pp. 36-43.
- (45) BUSTELO, F., "La población española en la segunda mitad...", cit. pp. 71-79 i 92-93.
- (46) EIRAS, cit. pp. 16-17.
- (47) VILAR, Catalunya..., cit. Vol. III, pp. 141-181 i IGLESIES, El cens del comte..., cit. La part de la Vall d'Aran de la que sols es coneixia el total de població ha estat publicada per LLUCH, E., "El cens del comte de Floridablanca de 1787 (part de la Vall d'aran)", Recerques nº 11 (1981), pp. 161-177.
- (48) Hem utilitzat per aquest quadre els següents registres parroquials: Aguilar, Llibre de Baptismes 1776-1877, APAG; Avinyó, Llibre de Baptismes 1748-1784 i 1785-1802, APA; Balsareny, Llibre de Baptismes 1739-1781 i 1782-1810, APB; Cardona, Llibre de Baptismes 1782-1799 i Llibre de Baptismes i Desposoris de la Colegiata 1744-1853, APCa; Manresa, Pregunta nº 166 de l'Enquesta de Zamora de Manresa; Mura, Llibre de Baptismes, 1763-1793, APM; Rajadell, Llibre de Baptismes 1760-1786 i 1786-1826,

- (64) REBAGLIATO, cit. p. 18.
- (65) NADAL, J., La población española (s. XVI-XX), Barcelona, 1976, p. 145.
- (66) J. NADAL presuposa 500000 habitants el 1300 i 476820 el 1347, "La població", cit. pp. 66-68. Val a dir que les dades aportades per diferents autors no coincideixen, així com tampoc la data del fogatge. A vegades la confusió es produeix en no distingir la Catalunya administrativa actual de la Catalunya d'aleshores que incorporava la Catalunya Nord.
- (67) NADAL defineix així la imatge de Catalunya: "Amb l'òptica d'avui, no hi ha dubte que la Catalunya de Ferran el Catòlic era un ermot. Una capital ben modesta (Barcelona comptava el 1497 amb 5847 focs equivalents a poc més de 23000 habitants) que amb tot, aplegava la dècima part de tots els pobladors del territori; una dotzena i mitja de ciutats i vil·les de 1000 i menys de 4000 residents i una munió de llogarrets insignificants, enmig d'un paisatge desolat, trencat només per la silueta dels pobles abandonats i dels masos rònecs", a "La població catalana als s. XVI-XVIII", cit. p. 53.
- (68) NADAL, Id. p. 53.
- (69) NADAL-GIRALT, La population..., cit. p. 19; NADAL, J., "La població", cit. p. 68.
- (70) NADAL-GIRALT, Id. p. 20; NADAL, "La població", cit. p. 68.
- (71) NADAL, "La població", cit. p. 68. Si s'accepta aquest creixement, canvia lleugerament l'opinió esmentada en el llibre NADAL-GIRALT, La population..., cit. pp. 21-23 en què s'insinuava un període d'anys bons i dolents, amb fases de creixements i decreixement.
- (72) VILAR, Catalunya..., cit. Vol. III, pp. 51-56.
- (73) LIVI BACCI, "Nuptiality and fertility..." cit.
- (74) NADAL, J., "La població catalana al s. XVIII", a Història de Catalunya, Barcelona 1978, Vol. IV, pp. 263-266.
- (75) NADAL, J. "La població catalana al s. XVIII", cit. pp. 267-268 i "La població", cit. p. 79.
- (76) NADAL, J., "La població catalana als s. XVI-XVII", cit. p. 53.
- (77) Pel període 1630-1660 que és quan es detecta la caiguda dels naixements, trobem la Guerra de Separació i la Peste de 1651-1654, una de les més greus. Una i altra possiblement reduïssin la població física, però també la desorganitzessin. Una crisi de mortalitat no sols provoca morts, sinó caiguda dels naixements i una guerra pot crear unes perspectives que no fomentin precisament la natalitat. En aquests casos la població no s'hauria reduït al ritme proporcional que la baixa dels naixements.
- (78) La Guerra Civil de 1936 va ésser nefasta pels arxius parroquials dels pobles més importants de la comarca. La majoria d'ells foren cremats i no es conserven el Llibres de Baptismes, casaments o defuncions. Podríem citar els casos de Navarres, Santpedor, Manresa, St. Fruitós de Bages, Artés, Monistrol de Montserrat... els pobles més importants. A l'Arxiu Diocesà de Vic no es guarden còpies d'aquells llibres. Així, la història demogràfica de la comarca és difícil de reconstruir.
- (79) V. nota 74.
- (80) La mortalitat en el període 1805-1816 evolucionà en aquestes parròquies de la següent manera:

ANY	DEFUNCIONS	CREIX. VEGETATIU
1805	194	38
1806	188	47
1807	172	93
1808	222	18
1809	737	-452
1810	235	-23
1811	192	52
1812	423	-216
1813	193	27
1814	121	192
1815	130	158
1816	151	134

- (81) SARRET i ARBOS, J., Història de Manresa, Manresa, 1921, Vol. I, p. 282
- (82) "...en aquest llibre son continuats tots los noms dels ciutadans y habitants de la dita Ciutat de Manresa dividits per carrers pera que mes facilment se puga cobrar lo regadiu que quiscun dells fa y presta quiscun any a la Universitat de dita Ciutat per la assequia per raho de los honors y possessions", AHCM.
- (83) SARRET, cit. p. 282.
- (84) PALLAS, P., Topografia mèdica manresana, cit. pp. 192-193.
- (85) PALLAS, P., cit. pp. 246-247; RAFAT SELGA, J., "Aspectos de la medicina en Manresa. S. XIII al XVII." a I Congrés Internacional d'història de la medicina catalana, Actes, Vol. I, pp 120-121.
- (86) TORRADEFLOT, J., Real Confraria de Sant Salvador y gremi de pagesos de Manresa, Manresa, 1906, p. 83.
- (87) PALLAS, P., cit. pp. 247-248.
- (88) NADAL, J., "La població catalana als s. XVI-XVII", cit. p. 62.
- (89) Consell d'Aragó, Leg. 211, Doc. 6, ACA.
- (90) PALLAS, cit. p. 194.
- (91) SARRET, cit. p. 372.
- (92) V. nota 51 i 52.
- (93) OLIVERAS, J., "La ciutat de Manresa en començar el s. XIX", MEB nº 2 (1983), p. 110.
- (94) PALLAS, cit. pp. 194-195.
- (95) OLIVERAS, J., Desenvolupament industrial i evolució urbana a Manresa (1800-1870), Memòria de Llicenciatura, Universitat de Barcelona, 1983, Vol. II, p. 25.
- (96) VILA, J. "Bages" a Geografia de Catalunya, Ed. Aedos, Barcelona, 1964, Vol. II, p. 476.
- (97) VILA VALENTÍ ha analitzat les causes de l'origen d'aquest poblament a la Catalunya Vella, El món rural a Catalunya, Barcelona, 1973, sobretot en els articles "El mas, una creació subpirinenca", pp. 63-78 i "L'artigatge, la colonització i el poblament rural", pp. 21-39.
- (98) V. per exemple el llibre de J. CAMPS I ARBOIX, Les cases pairals catalanes, Barcelona, 1965.
- (99) V. Resum històric de la família Solervicens, Ed. familiar, Navarces, 1951.

- (100) Capbreu de Navarcles de 1338. AHSB.
- (101) Amillament de Navarcles, 1860. AMN.
- (102) PRAT, J., "Aproximació als inicis d'un cognom santpedorenc: els Llussa", Dovella nº 6, pp. 15-17.
- (103) SERRA, E., "El règim feudal català" a Estructura social i econòmica del camp català, Barcelona, 1983, p. 98.
- (104) FERRER, Ll., Conreus, accés a la terra i proletarització a Manresa en el segle XVIII, Memòria de llicenciatura, Universitat de Barcelona, 1980, pp. 245-254.
- (105) Capbreu de Navarcles, 1687. AHSB. Declaració del Mas Solervicens.
- (106) Caldria exceptuar d'aquest procés el Mas Cura que superà la crisi del s. XIV i va arribar al s. XVII amb un pagès que es deia com el Mas. Fou al llarg d'aquest segle que es va desintegrar en diverses parts, la més important de les quals va passar al Mas Serra. Amb el Mas Graner passà una cosa similar.
- (107) Aquests noms són: Joan Scayola, Valentí Soler (vicens), Valentí Graner, Joan Cura, Joan Serra, Bernard Aquilar i Rafael Bertran. Apareix un altre Joan Serra, propietari del Mas de la Sala que no apareix en cap altre conreu. Capbreu de 1505. AHSB.
- (108) IGLESIES, J., El fogatge de 1553, cit. p. 477.
- (109) Capbreu de Navarcles, 1596. AHSB.
- (110) RAFAT, F., "Demografia de Rajadell al s. XVI", MEB nº 2 (1982), pp. 123-134.
- (111) TERRADES, I., Tradició i crisi en el món rural, Inèdit, 1982, pp. 16-17.
- (112) PLANAS, J., Les Planes de St. Mateu. Una casa pairal, Barcelona, 1969, pp. 30-33.
- (113) CLAPERS, J., Notes històriques de St. Joan d'Avinyó, Manresa, 1932, pp. 10-11.
- (114) GALO BARDES, J.-PUIGBO, J., Notes històriques d'Artés, Manresa, 1933, pp. 19-21.
- (115) FREIXA, LL., Esglésies parroquials i capelles del municipi d'Oló, 1978, p. 4.
- (116) SOLER I MARCH, L., "Sant Fructuós de Bages. Arxiu parroquial", CECB III (1910-1913), p. 175.
- (117) VILA, R., Prev., "Història de Sta. m^a d'Horta", Vincit nº 36 (Oct. 1964)
- (118) SOLÀ, F., Notes històriques de Navarcles, Manresa, 1910, pp. 90-93.
- (118bis) NADAL, J., "La població catalana als s. XVI i XVII", cit. p. 57, VILAR, P. Catalunya..., cit. Vol. II, pp. 373-412.
- (119) FERRER, LL., Conreus..., cit. pp. 245-254.
- (120) Not. MAS de Santpedor, 1769-1770, fols 41-43, 23-II-1770.
- (121) Not. RALLAT, 1761, fols 37-39, 12-I-1761.
- (122) El contracte es firma entre Ventura Matifoll, àlies Perich, pagès de Rajadell i Francesc Font, pagès de Rajadell. L'entrada que ha d'abonar en Font és 150 ll., el qual, com que no les té, haurà d'endeutar-se creant un censal de pensió anual 4 ll. 10 s. Mentre no torni el censal

- el domini el continua tenint el pagès propietari. A més paga de firma per senyoria al senyor 16 ll. Not. Rallat, 1761, fols 96-99 i 108-109.
- (123) VILA VALENTI, J., La comarca de Bages, Memòria de Doctorat inèdita, Madrid, 1955, Vol. III, p. 491.
- (124) Amillament de Castelladral, 1861. ACA.
- (125) Cadastres de Castelladral i St. Cugat del RAcó. Llig. Cadastres Pobles. AHCM.
- (126) Not. MAS de Santpedor, 1769-1770, fols. 24-25, 11-II-1770.
- (127) Not. CERAROLS, 1850, fols 60-62, 4-II-1850, fols 87-89 i 227-230. Els establiments que coneixem es fan a BARTOMEU Comas bracer i moliner de Monistrol de Montserrat, Francesc Planas bracer de St. Mateu i Josep Berenguer teixidor de cotó de Berge i veí de Sallent.
- (128) Not. CERAROLS, 1850, fols 393-401, 24-X-1850. El primer establiment es fa a un altre gran propietari d'Avinyó, en Segimon Portella. La peça de terra establerta té 16 mts. per la banda que dona al carrer i uns 35 mts. de fondària. L'entrada que pagaran als Verdaquer és molt elevada comparada amb els altres establiments (75311. front 150 ll.). Pensem que l'establiment als Portella podria venir d'alguna altra problemàtica entre ambdós masos que no coneixem (pagament de deutes, algun dot, etc.).
- (129) Not. MANDRES 1849-1850, fols 94-96, 19-IV-1850.
- (130) V. Capítol 3. El capbreu utilitzat és el de Navarcles, 1779-1781. AHSB.
- (131) SOLA, F., Notes..., cit. p. 73.
- (132) Capbreu de Navarcles de 1687. AHSB.
- (133) Capbreu de Navarcles, 1779-1781. Declaració de Teresa Casanovas, vda. AHSB.
- (134) Casa al C/ Otzet, vinya de 3Q. al Montpeità, 4q de llavor de cànem d'hort, dues vinyes al Pla del Cos, 2Q. de terra camps, un porxo i un hortet al C/ Otzet i un altre hort de regadiu.
- (135) Not. ABADAL, 1777, fols 271-273. L'establiment es reserva una part de l'entrada per pagar VCG que no especifica. L'adquiridor havia de pagar aquesta quantitat quan l'establiment volgués.
- (136) AHSB.
- (137) Pel C/ de la Vinya Vella, Not. Camps de Sallent, 1797, fols 259-274; pel C/ Ametller, Not ABADAL, foranis, 1786-1791, fols 320 i ss.; 15-VIII-1791 i pel C/ St. Bartomeu, Not. CAMPS de Sallent, 1797, fols 303-306, 329 i ss.
- (138) Coneixem més coses que el cas de Teresa Casanovas, vda. Josep Comellas posseïa una casa al C/ Major, 3 Q. de vinya al Coll de l'Angla, 1 Q. de vinya al mateix lloc, 3 q. d'hort provinents tots de l'herència de la seva mare Angela Graner. Posseïa també una peça de terra de 3Q. de terra camps (el camp de St. Bartomeu) comprada una part al Mas Escaiola el 1734 i l'altra al Mas Serra, establerta al quart i rescutada després la quarta part el 1755 i 2Q. de terra camps al Pla del Cos provinent del seu pare.
- El 1797, es ven l'hort de 3q. de Sta. Margarida a CG a Jaume Tàpias bracer de Navarcles (Not. CAMPS, 1797, fols 329-330); el 1801, la casa al C/ Major per 2350 ll. (Not. MAS I CASELLAS, 1801, 4-X-1801) i el 1802, per 2700 ll. i per fer front a una pila de deutes que especifica en el contracte, l'hort abans venut a CG i les dues vinyes del Coll de l'Angla.

(139) Cadastre de 1816 de Navarcles i Visori de les cases de Navarcles el 1853 i Cèdules Personals de 1882-1883. AMN.

(140) Per carrers, les cases amb pis es distribuïen de la següent manera:

Carrer	Cases	Cases amb pis
Nou	60	3
"Detrás"	11	1
Manresa	6	-
St. Benet	46	2
Ample	45	12
Verger	24	5
St. Bartomeu	12	2
de Baix	17	1
Plaça	8	3
Otzet	24	13
Sort	23	1
Ametller	21	2
Despoblat	1	1
Total	299	46

- (141) Els propietaris d'aquestes eren: Felip Neri Ubach (Mas Aguilar), Manuel Altimiras, Jaume Bertran (Mas Bertran), Francesc Cura, Francesc Serra (Mas Serra) i Josep Generes. El Mas Escaiola i el Mas Torroella són considerades de segona. Val la pena adonar-se, com també a nivell urbà es produeix l'ascensió d'una pagesia mitjana (els Altimiras, els Cura, els Generes, per exemple).
- (142) Not. CAMPS de Sallent 1797, fols 329 i ss.
- (143) Cadastre de Navarcles de 1816, AMN.
- (144) Not. ABADAL foranis, 1786-1791, fols 320 i ss., 15-VIII-1791.
- (145) Not. CAMPS de Sallent, 1797, fols 259 i ss.
- (146) Not. ESCORCELL 1754, fols 28-51.
- (147) Not. SOLER 1728, 12-IX-1728.
- (148) Posem-ne dos exemples: Joan Alsina, boter de Navarcles posseïx casa al C/ Nou per compra de pati que féu a Joan Tarrés, sastre de Calders el 14-II-1741; però al mateix temps va comprar un hort el 1743 a Valentí Escaiola a la Riera. El cas de Josep Altimiras és el mateix: un pati per fer casa al C/ Nou comprat l'any 1734 i un hort al Timoner comprat el 1738.
- (149) És el cas de Pere Arsegol: comprà un pati al C/ Nou per fer casa al propietari del Mas Bertran el 1753 i el 1778 comprà un tros darrera la casa per fer-hi hort. Francesc Bertran, teixidor de llana, feu exactament el mateix. Capbreu de Navarcles 1779-1781, AHSB.
- (150) Sobre els trets de la propietat a l'Antic Règim i després de la Revolució Burgesa, vegeu PESET, M., Dos ensayos sobre la propiedad de la tierra, Madrid, 1982.
- (151) La venda del domini útil podia tenir diversos canals: la venda normal (traspàs del domini útil d'una porció de terreny), venda a carta de gràcia que a la llarga es convertís en perpètua o establiment a rabassa amb posterior compra per part de l'adquiridor de les parts de fruits.

- (152) Not. SOLER 1728, 12-IX-1728.
- (153) "per quitar 39 lliuras d'aquell censal de 455 ll. 15 s. 4d., en l'original creació 1500 ll. a la Rda. Comunitat de Santpedor". Not. ESCORCELL 1754, fols 28-29. Les vendes de 1754 del Mas Serra es troben a Not. ESCORCELL 1754, fols 28-51.
- (154) Laudemios, Tercios y foriscapios, 1750-1817. AHSB.
- (155) Not. ABADAL, 1777, fols. 271-273.
- (156) Not. ABADAL foranis, 1786-1791, 15-VIII-1791, fols 320 i ss.
- (157) Not. Esteve de MAS, 9-X-1816. AFC.
- (158) Not. CAMPS de Sallent, 1797, fols 259 i ss.
- (159) Sols un exemple: Jaume Bertran, amo del Mas Bertran, estableix un pati al C/ Nou de 5 mts. x 16 mts. el 1800. ES paga 30 ll. d'entrada i 1/2 q. de blat de cens. Not. CAMPS 1800, 9-V-1800. De lluïsmo va pagar 10 ll. 5s.
- (160) VILAR, Catalunya..., cit. Vol. III, pp. 371-392.
- (161) Llibre de comptes dels masos de la Seu 1770-1805. Mas Noguera de Monistrol de Rajadell. AHSM.
- (162) Not. ABADAL 1786-1791, foranis, 15-VIII-1791. Establiment a Josem Casanovas i Galobart, AFC.

APENDIX CAPITOL 1

Evolució dels baptismes a vuit parròquies del Sagas (1650-1860).

ANY	AVINYO	BALSARENY	CALDERS	MURA	AGUILAR	RAJADELL	ST. SALVADOR DE GUARDIOLA	ST. MÉS D'OLLO	TOTAL
1650	13	25		12	9		6	16	
1651	11	22		12	4		5	15	
1652	13	25		12	2		4	18	
1653	20	24		20	5		9	13	
1654	11	21		10	4		9	14	
1655	16	15		16	1		4	12	
1656	9	21		12	3		5	12	
1657	21	30		16	6		9	20	
1658	12	21		19	2		5	18	
1659	17	25		10	3		9	18	
1660	14	28		13	6		2	22	
1661	18	23		11			5	13	
1662	11	19	6	14	4		10	17	
1663	17	25	8	11	1		6	15	
1664	16	18	15	21	6		8	24	
1665	11	15	12	9	4		8	14	
1666	16	33	12	16	1		8	20	
1667	15	15	13	14	6		4	23	
1668	9	18	9	12	5		6	17	
1669	11	21	11	18	2		9	21	
1670	7	10	9	11	8		7	13	
1671	12	21	17	16	5		6	18	
1672	9	27	15	12	4		7	14	
1673	15	21	10	15	9	5	8	11	93
1674	13	42	23	21	7	8	7	23	96
1675	11	27	12	12	6	6	11	17	144
1676	24	26	12	24	7	11	7	16	102
1677	14	39	16	13	6	7	10	27	127
1678	17	26	11	22	11	8	6	14	134
1679	16	24	13	16	1	5	7	22	115
1680	15	40	12	17	8	11	8	18	104
1681	19	24	12	11	4	9	9	27	129
1682	14	22	14	25	7	9	11	20	115
1683	22	38	15	20	5	10	7	20	122
1684	10	22	15	13	8	6	7	19	137
1685	13	27	16	17	4	10	4	13	100
1686	21	31	19	18	9	8	7	21	104
1687	17	24	13	19	5	7	4	22	134
1688	15	19	20	15	8	8	2	18	111
1689	20	20	17	20	6	7	6	14	105
1690	24	24	21	19	6	10	7	19	110
1691	19	29	14	24	7	6	9	12	130
1692	17	21	17	19	3	6	2	17	120
1693	17	30	18	22	5	12	8	17	102
1694	19	27	15	22	7	11	7	31	129
1695	24	26	22	10	6	6	5	24	139
1696	15	25	16	30	11	13	8	26	123
1697	18	26	15	21	6	8	7	28	144
1698	19	25	15	19	5	14	2	25	129
1699	20	28	18	14	8	4	7	34	124
1700	21	25	17	23	5	16	9	20	133
1701	23	25	21	12	8	13	7	35	136
1702	18	39	22	15	7	11	6	32	144
1703	16	22	19	20	7	7	10	30	154
1704	18	21	24	22	3	10	8	41	127
1705	19	39	13	19	11	6	5	24	147
1706	16	19	25	18	6	9	7	41	136
1707	18	24	28	20	4	8	6	32	141
1708	14	27	19	18	8	4	7	31	140
1709	15	20	24	17	7	10	10	22	128
1710	14	18	26	22	9	11	5	24	125
1711	22	25	21	22	4	11	9	34	129
1712	17	29	21	21	3	5	7	35	148
1713	10	22	17	32	7	11	9	31	139
1714	18	25	16	19	9	12	7	15	121
1715	15	23	21	13	3	12	4	37	128
1716	15	35	17	29	7	7	6	27	143
1717	14	22	13	18	6	11	6	15	107
1718	14	24	28	27	8	8	11	38	158
1719	16		24	17	11	10	6	20	
1720	20		17	23	3	9	4	27	
1721	11		27	32	7	11	10	27	
1722	26		21	21	8	12	8	34	
1723	22		17	33	8	9	6	18	
1724	20		26	35	8	14	11	30	
1725	15		10	19	5	11	4	23	
1726	23	16	21	32	3	12	11	29	147
1727	24	31	29	36	10	14	8	40	192
1728	24	32	17	24	8	10	4	30	145
1729	16	28	27	27	5	9	12	37	161
1730	23	31	19	35	7	17	7	28	167

(.....)

ANY	AVIYO	BALSARENY	CALDERS	MURA	AGUIJAR	RAJADELL	ST. SALVADOR DE GUARDIOLA	ST. M ^o D'OLO	TOTAL
1731	24	33	31	22	7	7	5	35	164
1732	28	41	22	23	5	12	4	41	176
1735	23	32	27	22	4	7	8	46	169
1734	25	38	26	37	6	13	6	36	187
1735	25	32	22	23	7	9	7	38	163
1736	24	21	31	31	11	11	6	45	180
1737	37	45	21	33	8	9	6	24	183
1738	11	17	28	18	7	11	5	35	132
1739	20	30	27	26	6	7	6	30	152
1740	25	29	19	20	6	11	7	37	154
1741	25	29	29	27	9	3	5	26	152
1742	21	27	15	24	3	9	9	39	147
1743	20	34	26	27	10	7	6	48	178
1744	28	36	27	31	5	5	11	30	173
1745	26	37	21	25	16	7	9	39	180
1746	29	32	26	36	4	7	14	49	197
1747	25	24	23	29	14	5	10	38	168
1748	21	33	28	39	8	4	7	32	172
1749	20	28	21	31	4	4	9	54	171
1750	23	32	23	34	9	9	8	33	171
1751	14	22	21	34	5	7	11	41	155
1752	28	30	21	26	8	10	7	39	169
1753	21	25	28	41	4	13	17	43	192
1754	20	24	25	25	7	9	8	40	158
1755	15	32	17	30	5	15	15	28	157
1756	20	28	31	40	6	12	9	49	195
1757	24	37	27	21	2	16	15	39	181
1758	28	31	21	34	6	11	10	50	191
1759	22	39	22	26	8	12	10	39	178
1760	28	32	21	32	5	13	13	32	176
1761	26	42	38	22	10	16	8	47	209
1762	22	27	24	42	8	15	10	40	186
1763	27	37	30	25	14	11	13	34	191
1764	21	34	21	26	9	13	7	45	176
1765	28	35	26	26	6	15	7	37	180
1766	36	31	27	27	16	8	14	47	206
1767	25	23	12	25	6	14	6	38	149
1768	33	37	30	28	8	11	9	44	200
1769	28	27	26	33	11	7	9	41	182
1770	32	29	19	26	15	9	11	41	180
1771	36	29	34	33	18	10	10	46	216
1772	22	48	25	36	6	10	13	37	197
1773	59	35	35	30	14	10	14	46	243
1774	24	35	32	27	9	12	15	42	196
1775	47	37	16	27	14	7	21	38	207
1776	45	25	32	42	13	11	10	45	223
1777	31	29	18	30	8	8	12	44	180
1778	48	33	29	35	12	11	20	48	236
1779	46	33	24	37	6	9	19	50	224
1780	34	36	19	34	11	9	16	43	202
1781	32	33	31	30	8	6	22	43	205
1782	44	31	19	32	14	11	15	48	214
1783	30	29	19	32	10	11	14	43	188
1784	27	27	21	45	9	6	22	41	198
1785	27	42	24	37	15	12	19	43	219
1786	34	28	17	41	8	14	21	44	207
1787	30	39	20	41	8	8	21	49	216
1788	32	34	26	37	13	14	22	53	233
1789	28	24	22	37	5	8	13	41	178
1790	31	40	27	42	14	11	26	49	240
1791	34	37	20	48	7	18	16	43	223
1792	36	35	27	36	8	17	29	45	233
1793	43	34	29	34	10	20	21	47	238
1794	31	35	32	44	12	13	27	49	243
1795	42	23	28	40	12	15	21	42	223
1796	43	29	33	37	5	16	27	45	237
1797	42	34	34	40	16	12	20	47	245
1798	46	36	26	34	10	14	25	50	235
1799	31	31	34	36	16	15	21	55	239
1800	40	39	25	34	10	8	30	50	236
1801	42	35	42	36	10	14	26	43	248
1802	42	36	25	33	13	12	20	49	230
1803	33	38	29	32	10	13	25	36	216
1804	58	32	29	37	12	15	21	61	245
1805	44	33	26	34	9	7	29	50	232
1806	57	43	33	28	8	12	21	33	235
1807	51	31	38	43	11	10	28	53	265
1808	34	43	35	35	11	11	27	44	240
1809	59	50	22	45	17	13	29	50	285
1810	34	31	17	42	8	22	18	40	212
1811	33	42	31	36	9	16	33	44	244
1812	43	39	19	27	13	11	18	37	207
1813	42	45	24	24	12	20	25	29	220
1814	51	58	38	39	12	15	36	70	313
1815	53	44	35	44	11	20	23	58	298

(.../...)

ANY	AVINYÓ	BALSARENY	CALDERS	MURA	AGUILAR	RAJADELL	ST. SALVADOR DE GUARDIOLA	STA. MR D'OLIO	TOTAL
1816	36	53	28	43	8	17	32	48	285
1817	42	46	31	32	15	21	20	45	252
1818	36	36	22	23	9	15	33	34	208
1819	44	46	32	35	10	19	22	51	259
1820	50	48	36	39	12	24	39	50	298
1821	62	42	20	33	11	22	27	49	266
1822	38	47	29	33	11	20	33	51	262
1823	27	27	23	32	6	19	19	41	194
1824	34	40	25	25	10	15	36	36	221
1825	38	29	24	46	10	18	19	43	227
1826	40	37	22	36	8	17	30	48	238
1827	45	41	27	23	14	19	26	53	248
1828	45	30	29	44	7	20	37	56	268
1829	46	33	34	34	11	17	23	44	242
1830	31	35	20	34	10	18	31	44	223
1831	42	30	35	35	9	14	27	61	253
1832	40	51	33	32	8	15	23	49	251
1833	40	36	26	28	12	13	19	40	214
1834	46	39	34	33	12	14	25	52	265
1835	42	30	24	35	12	9	23	49	224
1836	32	31	26	30	11	9	21	40	200
1837	31	30	25	37	6	11	22	46	208
1838	23	30	13	38	8	14	19	31	176
1839	31	38	31	28	5	13	24	45	215
1840	40	41	21	35	10	19	19	30	215
1841	40	34	29	27	4	16	28	38	216
1842	54	46	25	29	7	20	20	40	241
1843	49	43	22	45	6	15	18	39	237
1844	46	39	29	26	13	11	21	40	225
1845	67	45	28	31	10	23	30	36	270
1846	44	43	32	36	7	20	21	40	243
1847	58	43	26	38	9	20	23	45	262
1848	56	44	31	30	9	21	19	39	249
1849	61	52	31	31	10	20	29	48	262
1850	59	45	24	27	12	28	30	46	271
1851	57	54	38	38	6	20	38	39	290
1852	48	42	31	39	9	19	35	43	266
1853	57	44	30	29	12	24	28	45	269
1854	49	44	35	38	9	22	34	31	262
1855	49	45	35	37	7	28	32	43	276
1856	50	43	21	32	15	22	34	32	249
1857	39	51	28	37	10	18	37	44	264
1858	57	45	26	39	13	33	34	35	282
1859	47	43	24	34	21	41	30	44	284
1860	44	57	36	42	12	20	35	34	280

	1553 (FGCS)		1626		1718		1780		1787		1819 (VEINS)	
AGUILAR DE BOIXADORS Castellar	15 12	27	267 258	525	69 32	101	120 110	230	132 114	246	48 54	102
ARTES	54	54	390	390	588	588	1155	1155	1099	1099	206	206
AVINYÓ St. Eugènia de Relat Morta	15 9 16	39	285 144		262 140 74	476	764 200 142	1106	737 130 66	933	93 11 16	120
BALSARENY	36(1)	36			430	430	674	674	874	874	170	170
CALDERS Viladecaballs de Calders	20 15	35	123		397 60	457	670 96	746	458 77	535	69 12	81
CALLUS	12	12	74	74	188	188	103	103	87	87	13	13
CARDONA Veinat de Cardona	206 17(2)	223			1720	1720			2072 440	2512	317	317
NAVAS (Castelladral) Mujalt St. Cugat del Racó Torroella	22(3) 9 12	43			265 37 66	368			454 129 50	812	86 18	
CASTELLBELL I EL VILAR	19	19	397	397	224	224	393	393	247	247	25	25
CASTELLFOLLIT DEL BOIX Gruelosa Meians	16 7	23	172 99 71		138 75 42	255	282 72	354	112 71 61	204	18 20 19	57
CASTELLGALI	20	20	206	206	171	171	350	350	265	265	30	30
CASTELLNOU DE BAGES Argençola	15	15	255	255	104	104	236	236	206	261	16	16
L'ESTANY	10	10			209	209	650	650	244	244	94	94
FONDOLLOSA I CAMPS Fala	16 23	39	143 199	342	133 136	269	237 296	533	199 160	359	26 10	30
GAIA	20	20	336	336	238	238	480	480	296	296	64	64
MANRESA Viladordis	350 3	353	5497 34	5531	3647 22	5669	7000 45	7045	8136 24	8160	1438 4	1442
MARGANELL St. Cecília	5 6	11			61	61			114	114	8	8
MOIA Ferrarones Rodors	177 2 7	186	1368 43		1468 96 80	1644	2240 120 100	2460	2481 103 74	2658	392 13 13	418
MONISTROL DE CALDERS	11	11	225	225	279	279	627	627	454	454	68	68
MONISTROL DE MONTSERRAT	81	81			339	339			1341	1341	157	157
MURA	16	16	283	283	231	231	746	746	305	305	50	50
NAVARCLES	12(4)	12	185	185	150	150	900	900	557	557	98	98
RAJADELL Monistrolat Vallformosa	11 3	14	147 48 34	229	112 38 19	167	143 56		157 105 21	283	93 6 3	102
ROCAFORT	10	10	134	134	99	99	125	125	165	165	17	17
SALLENT Cornet Serrahims Serrasans	106 13 3 2	123	1265 142	1407	682 97 43	822	1911 100 31 61	2103	1693 69	1861	265 14 3	284
ST. FELIU SASERRA					554	554	677	677	674	674	78	78
ST. FRUITOS Dizinelles St. Iscle Valldeishorts	12 3 4 6	25	130 35		214 21 75 64	374	504 50		357 15 39 40	451	76 3 4 5	88
ST. JOAN DE VILATORRADA Joncàdella St. Martí de Torroella	2 6 6	14	55		28 33 52	113	39 78		41 57 114	212	5 8 11	24
ST. MATEU DE BAGES Castellcaliat Claret Coaner Meià i Saló	16 27 9 13	65	291		78 94 25 53	250	182 301		87 226 45 163	770	15 29 33	
ST. SALVADOR DE GUARDIOLA Sallèles	7 16	23	169		65 87	152	180 107	287	105 48	153	20 8	28
ST. VICENC DE CASTELLET Vallhonesta	7 4	11			94 45	139			50 57	107	11 6	17
STA. MÈ D'OLÓ Solà St. Feliu de Terrassola St. Joan d'Oló	26 19 12	57	471		615 102 117	834	800 72		570 14 107		87 2 10	
SANTPEDOR	118	118	828	828	948	948	1504	1504	1791	1791	377	377
SURIA	25	25			270	270	798	798	589	589	154	154
TALAMANCA	15	15	191	191	230	230	346	346	167	167	33	33

- (1) Inclou Argençola.
(2) Correspon a la Coromina.
(3) Inclou Valldeperes i Orriols.
(4) Apareix junt a la Valldeishorts.

AGUILAR DE BOIXADORS Castellar	260 205	465	240 279	519	92 92	1837 689
ARTES	1287	1287	1386	1386	1279	1279
AVINYÓ St. Eugènia de Relat Morta	643 85 77	805	460 85 77	622	574 56 194	824 1718
BALSARENY			769	769	979	979
CALDERS Viladecavells de Calders	296		689 230	919	406 156	562 1713(7)
CALLUS	61	61	61	61	193	193
CARDONA Veïnats de Cardona	2962	2962			2366	2366
NAVAS (Castelladral) Mujalt St. Cugat del Racó Torroella	412 84		423 20 84	527	321 65 38 96	520 1197
CASTELLBELL I EL VILAR	121	121	122	122	493	493
CASTELLFOLLIT DEL BOIX Gruvalosa Maians	319 102 174	595	319 102 49	470	318 62	380 1808
CASTELLGALI	981	981	648(5)	648	549	549
CASTELLNOU DE BAGES Argançola	224		224 20	244	171	171
L'ESTANY	492	492	492	492	492	492
FONOLLOSA I CAMPS Fols	53 66	119			86 74	116 1262
GAIA	404	404	404	404	284	284
MANRESA Viladordis	12921 56	12977	16000 30	16030	13339 28	13367 15264
MARGANELL Sta. Cecília	37	37	60 10	70	216	216
MOIA Ferrerons Rodors	2620 62 63	2745	1800 62 15	1877	2649 112 101	2962 3147
MONISTROL DE CALDERS	337	337	30	30	383	383
MONISTROL DE MONTSERRAT	1028	1028	1000	1000	1299	1299
MURA	262	262	100	100	283	283
NAVARRES	481	481	1081	1081	614	614
RAJADELL Monistrolat Vallfornosa	461 66 30	557	400 130 55	585	330 47 22	399 857
ROCAFORT	175	175	286	286	182	182
SALLENT Cornet Serrahims Serrasans	1306 144 120	1470	1906 144 15 31	2096	2564	2564
ST. FELIU SASSERRA	380	380	1050	1050	388	388
ST. FRUITOS Gixiralles St. Iscle Valldelshorts	605 92 77	774	605 50 92 60	807	615 19 40 77	751 979
ST. JOAN DE VILATORRADA Joncadella St. Martí de Torroella	238 162 74	474	30 74 162	266	77 52 112	241 454
ST. MATEU DE BAGES Castelltallat Claret Conaer Meia i Saldó	91		91 12		96 152 (9) 38 103	389 1112
ST. SALVADOR DE GUARDIOLA Sallies	97 59	156	600 150	750	561 42	603 780(8)
ST. VICENÇ DE CASTELLÉ Vallhonestà	122 106	228	52 106	198	195 106	295 527
STA. Mª D'OLÓ Solà St. Feliu Terrassola St. Joan d'Oló	682 46 127	855	70 10 46 127	253	519 13(*) 34 65	631 1320
SANTPEDOR	2339	2339	1480	1480	1957(*)	1957
SURIA	754	754	246	246	275	275
TALAMANCA	158	158	147	147	264	264

Fonts:

1553: IGLESIES, Josep, El fons de de 1553, Barcelona, 1979.

1626: PLADEVALL, A., "Un cens general de Catalunya fins ara desconegut", AUSA nº 75 (1973), pp. 129-142.

1718 i 1787: VILAR, Fierre, Catalunya dins l'Espanya Moderna, Vol. III, Barcelona, 1965.

1780: PLADEVALL, A., "Un cens demogràfic i econòmic del Bisbat de Vic del 1780", Revista Catalana de Geografia Any I, Vol. I, nº 4 (Oct-Des 1978), pp. 577-616.

1819: FRIGOLA, Vicente, Relación de los pueblos de que consta el Principado de Cataluña, Barcelona, 1824.

1826-1829: MIRANO, Sebastián, Diccionario geográfico-estadístico de España y Portugal Madrid, 1826-1829.

1830: IGLESIES, J., Investigaciones sobre la población de Cataluña en la primera mitad del s. XIX, Memorias de la RACA, Vol. XXVII nº 14, Barcelona, 1967, pp. 385-481.

1842: MADRIZ, Pascual, Diccionario geográfico-estadístico de España y sus posesiones de ultramar, Madrid, 1845-1850.

1857: Censo de Población de España según el recuento verificado el 21-VI-1857, Madrid, 1858.

- (5) 48 habitants corresponen a la Quadra Font dels Cirerencs.
(6) Els totals dels pobles amb asterisc són extrets del Resum del partit Judicial.
(7) Inclou Monistrol de Calders.
(8) No hi ha dades de 1857 i 1860. Utilitzen la de 1877.
(9) Amb St. Mateu.

2. SISTEMA DE CONREUS I TECNICA AGRICOLA

En aquest capítol pretenem estudiar fonamentalment el sistema de conreus que durant els segles XVIII i XIX es va desenvolupar al Bages, el seu equilibri intern i les seves contradiccions. Podem avançar dos trets rellevants: per una banda, la tendència al monocultiu vitícola (1) amb el conseqüent dèficit de cereals i la utilització de l'adob vegetal en lloc de l'animal i, per altra banda, un sistema que demanarà la inversió de molta mà d'obra per maximitzar la producció. La tècnica agrícola pràcticament no es va desenvolupar en el vinyar davant la preferència a utilitzar massivament la mà d'obra.

Delimitar la lògica interna del sistema de conreus i el seu equilibri és l'objectiu d'aquest apartat, però sovint toparem amb les relacions d'explotació que estableixen els diversos grups socials entre si i que modelen i adapten el sistema segons els seus interessos. El sistema de conreus que es descriu encaixarà perfectament en una estructura agrària de classes polaritzada a l'entorn dels propietaris de masos i els petits pagesos. Aquests realitzaran la inversió de mà d'obra en petites explotacions propietat dels masos. A més treball, més excedent extret pels grups dominants. La interrelació entre sistema de conreus i relacions de explotació és òbvia. L'estudi aïllat d'aquell respon únicament a una necessitat metodològica de l'exposició.

2.1. LA DISTRIBUCIO DELS CONREUS: EL MONOCULTIU VITICOLA

Si algunes etimologies fan derivar el nom de Bages de Bacus, déu grec del vi, altres autors assenyalen la importància de la vinya ja en època romana en aquesta zona (2) i sobretot en època medieval. Benet assenyala que el Monestir de St. Benet en la seva consagració va rebre dotze mujades de vinya, quatre vegades més que de cereal; l'expansió d'aquest conreu seria ascendent en les tres darreres dècades del s. X i una gran expansió a la primera meitat del s.XI (3). Vilà Valentí insisteix també en aquest aspecte. Creu que a la franja oriental del Pla de Bages es va formar un vinyar important que en part queia sota el domini de St. Benet, el qual cuidava de la seva reorganització i expansió(4).

Calen però molts estudis per lligar aquesta pretesa especialització vitícola i el que succeirà realment en el s. XVIII. Podem assentar la següent hipòtesi: durant el s. XVIII el Bages va assistir a una extensió progressiva del conreu de la vinya, més en el Pla que en els altiplans, que arribarà fins a finals del segle XIX, i es va convertir gairebé en monocultiu. Ara bé, la vinya era ja molt important, com a mínim a principis del s. XVIII i sobretot en el Pla.

Notícies aïllades confirmen aquesta importància:

a/ L'inventari del Mas Vilarasau de Sta. Maria d'Olló, de l'any 1631 mostra perfectament la consolidació del celler amb una tina de pedra, una tina de fusta, cinc bótes grosses (per desgràcia no especifica la cabuda), 3 bótes de 2,5 cargues, 1 bóta de 1 carga, 1 bóta de 1/2 carga, 4 portadores, 2 barrals i 2 cèrcols de bótes grosses (5).

b/ L'Enquesta contestada pel rector de Navarcles el 1716 (6) dóna la següent distribució de conreus:

	QUARTERES	% TERRA CONREADA	% TERRA ENCADASTRADA
Sembradura	152Q 6q	50,1%	21,2%
Vinya	141Q 11q	46,6%	19,7%
Oliveres	3Q 4q	1,1%	0,5%
Horta	6Q 8q	2,2%	0,9%
Bosc	234Q 4q		32,6%
Roques	179Q 10q		25 %

Malgrat que el total de terres no coincideixi amb el total que tenia realment el municipi, les xifres mostren la tendència que s'esperava: la vinya ocupa el 46,6% de les terres conreades, lleugerament per dessota de la sembradura. Era, per tant, ja important a començaments de segle i, previsiblement abans (7).

c/ Els inventaris d'alguns ciutadans honorats i doctors en medicina mostren una important capacitat d'emmagatzemar vi, a partir de les bótes que tenen en els seus cellers. I aquesta capacitat sols s'explica si el vi era important.

Tomàs Mollet, doctor en medicina el 1719 -	277 cargues
Manel Calcina, ciutadà honorat el 1713 -	179 cargues (8)

d/ Les dades sobre Manresa són també clarificadores: el 1737, el 56,7% de la terra conreada es dedicava a la vinya i el 43% de la terra total del terme. El següent conreu era el regadiu de la sèquia que suposava el 25,4% i el 19,3% del total (v. quadre 2.18). Però la documentació sobre el cadastre permet afirmar, malgrat que en xifres menys exactes, que aquestes proporcions es donaven ja en la segona dècada del s. XVIII (9).

L'exemple de Sta. M^a d'Oló, allunyat del Pla i els exemples de Manresa i Navarres, a manca de més recerca en profunditat, permeten afirmar que, almenys en alguns indrets, l'extensió del conreu de la vinya era ja notable a principis del s. XVIII. Més endavant, quan estudiarem l'estructura de l'explotació de la terra comprovarem que l'establiment a rabassa, base de l'expansió vitícola tenia un cert desenvolupament ja en la segona meitat del segle XVII (10).

No podem oblidar que el Bages es troba a l'interior de Catalunya i fins a l'actualitat s'ha interpretat l'expansió vitícola com un fenomen de la costa catalana i no pas de l'interior. J. Cardó, en el seu estudi sobre el Camp de Tarragona deixa clar que les comarques de la costa estaven més conreades de vinya que les de l'interior a començaments de segle XVIII (11). Navarro Miralles afirma que el 60% de les vinyes del Camp estan al llarg d'una franja litoral de 10Km. (12). Barbaza en el seu estudi sobre la Costa Brava afirma també que l'especialització vitícola s'ha produït en els pobles dels litorals (13). Les dades que aporta E. Giralt per l'any 1717 pels partits judicials de Vilafranca, Vilanova i el Vendrell, així com el detall per pobles, es cospa perfectament com la comarca de Vilanova, que toca a la costa predomina molt més la vinya que a les comarques del Penedès (14). El Maresme es mostra també especialitzat en vinya segons els treballs de Llobet i Vinyals (15). Sitges segueix la mateixa tònica, el 1716 el 74,86% dels conreus són vinya (16).

En contrast amb aquestes dades de la costa, els pobles de comarques de l'interior eren absents de vinya: Castelló de Farfanya a La Noguera el 1734, el 5,8% de la terra conreada (17), a la Segarra, el 3,4% el 1716 (18),

a Berga era inexistent (19), a Lleida, el 3,2% (20) i a Vic, a començaments del segle XVIII els ceps ocupaven 60 sobre les quasi cinc mil del terme (21).

Els treballs fins aquí esmentats confirmarien la hipòtesi d'una especialització vitícola costera a començaments del XVIII, però caldria introduir el Pla de Bages entre les zones vitícoles amb una funció molt estricta en la producció de vins: subministrar a partir d'una situació privilegiada vi a la Catalunya pirinenca, pre-pirinenca i a les terres de la Depressió de l'Ebre (la Segarra i terres de Lleida). Més enllà del Bages el conreu de la vinya es feia molt difícil.

Diversos contemporanis fan al·lusió a aquest paper. En el viatge que Zamora realitzà pel Bages ho especifica clarament: "Algunos pueblos de este territorio se hallan en el Pla de Bages muy conocido en los Pirineos porqué se surten de él de mucho del vino que necesitan" (22). Roig i Armengol diu: "lo notable del cultiu de la vinya de dit Pla s'ha fet extensiu a tot lo Partit constituïnt aquest en conjunt lo celler que proveeix a l'Alta Muntanya de la Provincia y fins una no escassa part de las de Lleyda y Gerona, essent coneguts aquestos vins ab lo nom generich de Pla de Bages" (23). Vilà Valentí creu també en aquesta funció: "Bages es el país del vino frente a todo este arco de países septentrionales y orientales en los que la viña nunca tuvo importancia" (24). El límit del Berguedà es fixat pel propi Zamora en els seus viatges: més avall de Casserres troba els primers ceps "por ser el terreno más templado" i quan puja cap a Berga després de Castelladral reconeix "se acaban aquí las viñas y olivas" (25).

Curiosament Pere Gil describia una situació semblant a la que estem apuntant: "Vi se cull en tota Catalunya tant en la part marítima com mediterranea; excepto Vic ab lo Pla d'Ossona, lo Pla de Serdania, y casi tots los monts pyrineos ab ses faldes. Porque en dits llocs per raho de las neus, y grans frets y gelades, no poden los rahims madurar perfectament". A la resta, però, se'n feia en abundància i Catalunya mai tenia necessitat de vi (26). La descripció data de 1602 i el 1920, després de la fil·loxera un informe sobre la rabassa determinava una gradació dels partits judicials segons la importància de la vinya:

a/ Conreu de la vinya predominant: Arenys de Mar, Manresa, Sabadell, Terrassa, Vilafranca del Penedès, Valls, Vendrell i Falset.

b/ Conreu de la vinya igual a altres conreus: Igualada, Mataró, Vilanova

i la Geltrú, Reus i Tarragona.

c/ Importància molt petita de la vinya: Barcelona, Granollers, St. Feliu de Llobregat, Gandesa, Tortosa, Lleida, Balaguer, Les Borges, Cervera, Solsona, Tremp, Figueres, La Bisbal i Sta. Coloma de Farners.

d/ La vinya inexistent: Berga, Vic, Seu d'Urgell, Sort, Viella, Girona, Olot i Puigcerdà (27).

Tant en un segle com en un altre el Bages podia jugar el paper de punta de llança i la seva especialització vitícola vindria condicionada per la seva situació geogràfica: la zona més a l'interior de Catalunya on encara era possible fer vi i un ampli mercat al seu voltant.

Però, òbviament hi ha un altre aspecte que expressament hem deixat de mencionar: la fabricació d'aiguardent. Les respostes de Manresa al qüestionari de Zamora sobre el comerç diuen: "No es de menor consideración el comercio de vinos y aguardientes quando es abundante la cosecha, pues los vinos los llevan a la montaña y en retorno traen a esta Ciudad las legumbres que aquella produce. Los aguardientes mucha parte se llevan por mar a Inglaterra, Holanda e Indias" (28). Mas i Casas a mitjans segle XIX plantejava la mateixa dualitat "del cual (el vi) se hacen expediciones a la montaña y convertido en aguardiente para el extranjero" (29).

Alguns autors han afirmat que el vi bagenc es destinava sobretot a aiguardent a conseqüència d'una visió històrica basada en l'organització de la producció des de la perspectiva del comerç marítim.

Així Vilar "la conca de Manresa consagra la destil·lació la major part de la seva collita, això li permet exportar 6000 cargues d'aiguardent l'any" (30). Giralt ha assenyalat els avantatges de la fabricació d'aiguardent: abaratiment de costos de transport i disminució del risc de malmetre's en llarg viatge.

Això explicaria que els vins de l'Alt Penedès, Muntanyes de Prades, Pla de Bages i altres indrets de l'interior col·loquessin els seus vins en aiguardent mentre que les comarques de la costa (Tarragona, Vilanova, Sitges, Mataró etc.) exportessin els seus "caldos" (31).

Per nosaltres en canvi, al Bages, el vi es destinava al consum local i a l'exportació cap a l'interior de Catalunya i sols en els anys que en sobrava o quan el vi corria el risc de malmetre's, eren transformats en aiguardent que s'exportava cap a la costa. Dos fets poden confirmar aquesta hipòtesi:

a/ Les dades de producció de vi de 1780 que posseïm, malgrat problemes de fiabilitat que analitzarem quan estudiem la producció vitícola, dona per 42 parròquies conegudes - d'un total de 68- 54.966 cargues de vi de producció (32). Si suposem que per obtenir una carga d'aiguarent se'n necessitaven de 3,75 a 5 de vi, segons el tipus (33), les 6000 cargues que s'exportaven suposarien de 22.500 a 30.000 cargues de vi, del 40,9% al 54,6% de la collita, sense oblidar però que no estem treballant amb tots els pobles del Bages.

b/ La feble i escassa infraestructura aiguarentera de la comarca. Aquest caràcter de complementaritat ja es desprenia del nostre article sobre l'aiguarent a Manresa a mitjan segle XVIII i no sembla pas haver canviat al llarg del segle. El 1780 i segons A. Pladevall, trobem les següents oficines d'aiguarent (34):

MURA	2	fàbriques	d'aiguarent
SALLENT	5	fàbriques	d'aiguarent
SANTPEDOR	7	fàbriques	"
NAVARCLES	1	"	"
CASTELLBELL	3	"	"
MANRESA	14	"	"

32 fàbriques d'aiguarent

Més endavant, estudiarem amb més detall aquesta indústria i precisarem més les afirmacions fetes aquí.

Així doncs, es pot afirmar que l'especialització vitícola bagenca havia començat ja a inicis del segle XVIII amb una funció pròpia i independent dels pobles costaners que s'especialitzaren en l'exportació: es tractava del subministre de vi a aquelles comarques del Nord i Oest de Catalunya que no en produïen i el vi sobrant o de poca qualitat era convertit en aiguarent i exportat a la costa per embarcar-lo cap a d'altres països.

Però si l'especialització vitícola en alguns indrets data ja de començaments del s. XVIII, cal afirmar que durant tot el s. XVIII i el XIX no es va produir altra cosa que l'extensió d'aquesta especialització. És molt difícil datar aquesta expansió perquè les nostres fonts estadístiques del s. XVIII no són bones tal com veurem en el capítol següent. Les proves de l'expansió vitícola són les següents:

a/ Alguns cadastres fiables. Hem vist Navarcles el 1716, tenim dades també del cadastre de 1747 (Quadre 2.24)-molt poc fiable, però que recull la tendència - i després dades de 1816: la vinya ocupa el 57% de les terres conreades i el 47,9% de les terres encadastrades, sense oblidar que el vinyar de Navarcles era fora el terme municipal que era molt petit (35).

En el cadastre d'Artés de 1774, realitzat amb recanació, la vinya ocupava el 57,2% de les terres conreades i el 32,7% de les terres encadastrades (Quadre 2.4.).

A Manresa, la vinya continuava suposant el 56,7% de les terres conreades i el 43,3% de les encadastrades el 1789 i el 1803 els percentatges s'havien elevat lleugerament (Quadre 2.18).

Els cadastres que es guarden a l'Arxiu de la Ciutat de Manresa sobre les parròquies de la comarca són totalment infiables per l'anàlisi dels conreus.

b/ L'extensió del contracte de rabassa morta. Les referències en els protocols notariais a contractes de rabassa que fan al·lusió a plantació de noves vinyes són infinites i molt difícils de sistematitzar. En l'anàlisi de l'estructura de l'explotació que farem en el capítol següent, esbrinarem més a fons aquest problema. Citem aquí algun cas de masos que han establert vinyes a rabassa:

-el Mas Llucià de Sallent el 1747 té almenys 19 parcels dels quals tots menys un tenen vinya (36).

-el Mas Bosch de Monistrol de Calders era repartit entre 29 parcels dels quals 20 tenen bosc i roques, 7 cereal de secà i 2 hort. No tenim més informació, però no ens estranyaria que fossin establiments recents de bosc per plantar vinya (37).

-el Mas Pahissa de Monistrol de Calders el 1741, tenia 11 parcels, tots amb vinya (38).

-el Mas Monrós de Calders el 1741 tenia 12 parcels, tots amb vinya i a dalt indicava "viñas nuevamente hechas" (39).

-i l'amo del Mas Posa d'Avinyó, estableix el 1770 a 18 parcels perquè plantin vinya (40).

c/ Els observadors de l'època mostren aquesta abundància de vinya a finals del s. XVIII. Zamora en el seu viatge travessa la comarca seguint l'eix del Llobregat i d'una punta a l'altra descobreix vinyes (41). Caresmar en el seu Discurso descriu la situació de Manresa i comarca: "La causa de la destrucción lastimosa de los Montes que se experimenta en este corregimiento, se atribuye al exceso de plantación de viñas, asegurándose que el término de su capital apenas ay un palmo de tierra que no esté cultivado y ocupado con viñas, de modo que se cogen anualmente en su territorio de lengua y media de extensión más de 5.000 cargas de vino". Més endavant

continua: "Desde Calders a Calaf y desde Monistrol de Montserrat hasta Balsareny que hai seis lenguas de distancia, son todas montañas cultivadas de viñas" (42). La Resposta al qüestionari de Zamora també ho confirma (43).

Aquests mateixos obsevadors que constaten l'extensió de la vinya, constaten també la manca de grans.

- " La cosecha de trigo es escasa, aunque este es bueno (...) dependiendo la abundancia del que viene de la Segarra y Urgel" (44).

- Sobre Cardona: " Su territorio que llaman de graderia o Fexas está plantado de viñas, olivos y frutales; pero es escaso en granos(...) Para los nueve meses que le faltan granos, se surten de los que conducen del Urgel y de Cerdaña" (45).

- " El pan por lo regular se hace de trigo que viene de Urgel, Segarra y Montaña, por no cogerse en esta ciudad y su partido para mantener aun la mitad del año" (46).

Les poques estadístiques i l'observació indirecta permeten confirmar amplament l'avenç de la vinya el s. XVIII, fins al grau d'arribar gairebé al monocultiu vitícola en alguns indrets i provocar, per tant, la manca de grans que calia importar d'altres comarques veïnes. Sense aquesta especialització comarcal excel·lentment descrita per Viàar (47) l'evolució de l'estructura agrària i les relacions d'explotació que en el seu sí es donen, hagués estat probablement molt diferent.

Durant el s. XIX aquesta tendència continuà i la vinya s'estengué amb els mateixos mecanismes que ho va fer en el s. XVIII: el contracte de rabassa morta, fins al punt que el 1890 era la comarca que més Hl. de vi produïa. Per partits judicials aquestes eren les Hectàrees i Hl. produïts el 1890 (48).

PARTIT	HECTÒLITRES	HECTÀREES
MANRESA	462400,-	27714,-
VILAFRANCA	375150,-	19704,-
IGUALADA	309900,-	11981,-
TERRASSA	230900,-	11981,-
ST. FELIU DE LLOB.	197550,-	14306,-
SABADELL	164500,-	8277,-
VILANOVA	114800,-	5770,-
MATARÓ	104295,-	7319,-
GRANOLLERS	85444,-	7406,-
ARENYS	44025,-	4183,-
BARCELONA	41995,-	2928,-
BERGA	18700,-	1252,-
VIC	4325,-	329,-

Tant l'extensió de vinya com la producció de vi seria el màxim a que hauria arribat el conreu de la vinya (49). Després de la fil·loxera l'àrea vitícola es reduí notòriament. A 1943-48, l'extensió de la vinya a la comarca de Bages -que no coincideix exactament amb el partit judicial- s'havia reduït a 4927 Ha. (50). La xifra és allunyada i probablement incidís sin altres factors, a més de la fil·loxera.

Però el nostre treball acaba a mitjans de segle XIX i per la dècada 1850-1860 tots els pobles varen fer el seu amillament i podem estudiar la distribució dels conreus per pobles.

A partir d'aquests que es guarden a la Corona d'Aragó i de les dades dels seus resums hem elaborat els quadres 2.1 al 2.37, on consten l'extensió de cada conreu i el percentatge sobre terra conreada i sobre terra amillarada. De tots els pobles consten dades de dos o més amillaments propers, així com dades de cadastres del S.XVIII quan són fiables amb la intenció d'establir comparacions sobre l'evolució dels conreus. Molt aviat vàrem adonar-nos que relacionant l'extensió total amb l'extensió actual del municipi les diferències eren molt notables i més encara, en comparar extensions totals de diferents amillaments del mateix municipi.

Agafem, per exemple, el cas de Balsareny (quadre 2.6). El 1851, el resum de l'amillament dona una extensió total de 5088,2 Quarteres; el 1861, l'extensió era de 8118,9 Q. i l'extensió real del municipi era 12369,7 Q. La superfície amillarada el 1851 era el 40,9 % de la real i la de 1861, 65,6 %. Es podien establir comparacions entre anys propers amb aquestes diferències? Hem preferit no fer-ho, però sí que s'han elaborat els quadres 2.1 i 2.2 a partir dels resums dels amillaments més propers a 1860. En el quadre 2.2, a costat del nom del municipi s'hi troba l'any de l'amillament utilitzat. Excepte Castellgalí que és de 1853 i no se'n conserva cap de posterior, el més proper a 1860 és el de Moià de 1859 i per damunt d'aquesta data, els més allunyats són els de Cardona i Súria de 1865. Podem afirmar que les dades que exposarem foren elaborades entre 1859 i 1865.

Malgrat que la fiabilitat no ve sols determinada per la relació extensió total de l'amillament/ extensió real del municipi, si que pot ajudar-nos a determinar-la. La darrera columna del quadre 2.2 estableix aquesta relació en forma de percentatge. En conjunt, el 65,5 % del Bages estava "amillat", 20 pobles sobrepessaven aquesta mitjana i 14 estaven per dessota. Rajadell era el que tenia la relació més alta (92,4 %) i Mura, la més baixa (48,8 %). Així doncs, a nivell d'extensió total, els amillaments del Ba-

ges disten molt de reflectir el total del municipi, però poden reflectir a nivell de tendència l'extensió de cada conreu i, sens dubte, amb més certesa que els cadastres.

Tant el quadre 2.1 com el 2.2 recullen l'extensió de cada conreu en quarters (51), el percentatge sobre la terra "amirallada" o total i el percentatge sobre la terra conreada, és a dir, excloent les terres bosquines, ermes i rocals (52).

El quadre 2.1 recull la distribució dels conreus al Bages cap al 1860. Malgrat que sols consti el 65,5 % de la terra, es copsa clarament que tant el bosc com l'erm són els que ocupen més extensió (el 28,7 % i el 33,3 %), dels conreus, la vinya era el que ocupava més terreny, el 22,1 % i força endarrera el cereal de secà (10,2 %). Realment insignificants sobre el total eren l'olivera 1,3 %, el regadiu, 0,9 % i l'hort 0,2 %. L'àrea conreada equivalia al 34,8 % de la superfície "amirallada". El bosc i l'erm eren les terres que retrocedien davant l'avenç de la vinya, al mateix temps que eren necessaris per l'alimentació del bestiar, llenya i brossa per formiguers. Un excessiu retrocés podia posar en perill el propi sistema.

És en els percentatges sobre la superfície conreada on es veu clarament el monocultiu vitícola: el 63,5 % de l'àrea conreada era plantada de vinya, el 29,4 % ho era de cereal. Molt enrera trobem l'olivera, 3,8 %, el regadiu 2,5 % i l'hort 0,7 %. Però, aquest monocultiu vitícola es copsa encara més en el quadre 2.2 on els percentatges apareixen detallats per pobles i sobretot als mapes on hem pintat per municipis l'extensió de cada conreu. Els matisos locals són realment interessants.

El mapa 2.1 té en compte la terra conreada de cada municipi. La zona més conreada i, per tant, amb menys extensió de bosc i erm correspon al Pla de Bages en sentit més estricte (Manresa, Navarres i Santpedor superen el 80 % i per damunt del 50 % St. Fruitós, Castellgalí, St. Salvador de Guardiola, Artés i Sallent). El Pla per un cantó, però per l'altre les valls del riu Llobregat i Cardener, així com d'algunes rieres que s'endinsen transversalment als dos rius (la Gavarresa, a Artés i Avinyó i la riera de Fonollosa, per Fonollosa). És curiós com tots els municipis, a part dels esmentats que hi toquen els rius, l'àrea conreada està almenys entre 25 i 50%. Els altiplans, en canvi, són els menys conreats i coincideixen precisament amb la perifèria de la comarca: altiplà del Moianès (Moià, l'Estany, Sta. M^a d'Oló), el Lluçanès (St. Feliu Sasserra), els altiplans entre rius (Castellnou i Castelladral a l'enforcadura dels dos rius principals), St.

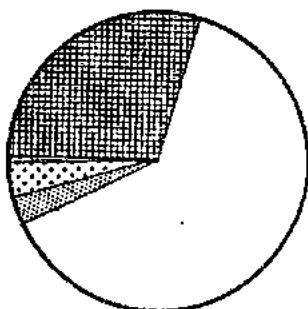
QUADRE 2.1
Distribució de conreus en la COMARCA DEL BAGES.1960.

CONREUS	EXTENSIO Q.	EXTENSIO Ha.	% (1)	% (2)
CEREAL SECA	29326,8	8680,7	29,4	10,2
VINYA	63284,9	18732,3	63,5	22,1
REGADIU	2518,3	745,4	2,5	0,9
ERM	95278,3	28202,4	---	33,3
OLIVERA	3807,8	1127,1	3,8	1,3
HORT	688,9	203,9	0,7	0,2
BOSC	82122,7	24308,3	---	29,7
ROQUES	9425,6	2790,-	---	3,3
TOTALS	286453,3	86790,1	34,8	100,-

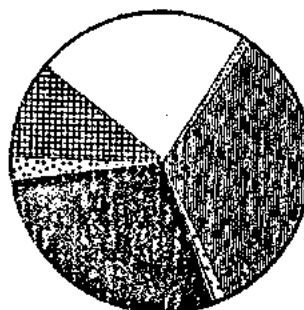
BAGES. Extensió actual: 1295 Km²/437565,6 Q.

(1) % sobre superfície conreada

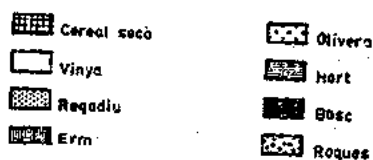
(2) % sobre superfície encadastrada

sobre superfície conreada

sobre superfície encadastrada

Mateu de Bages entre el Cardener i el camí natural a la Segarra i Castellfollet del Boix i Rajadell entre aquell i el camí natural a Igualada. Mura o el punt de contacte amb la Serralada Prelitoral pel Montcau i St. Llorenç de Munt.

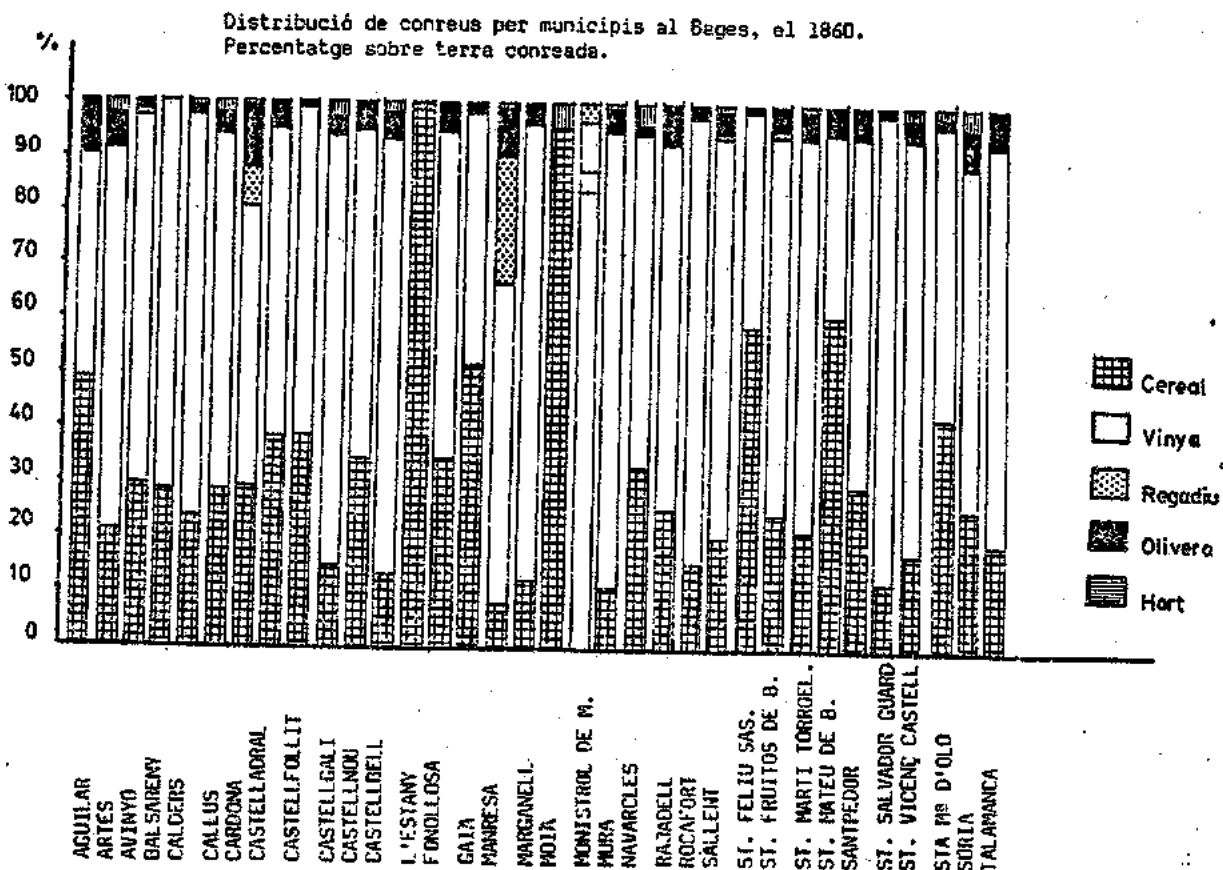
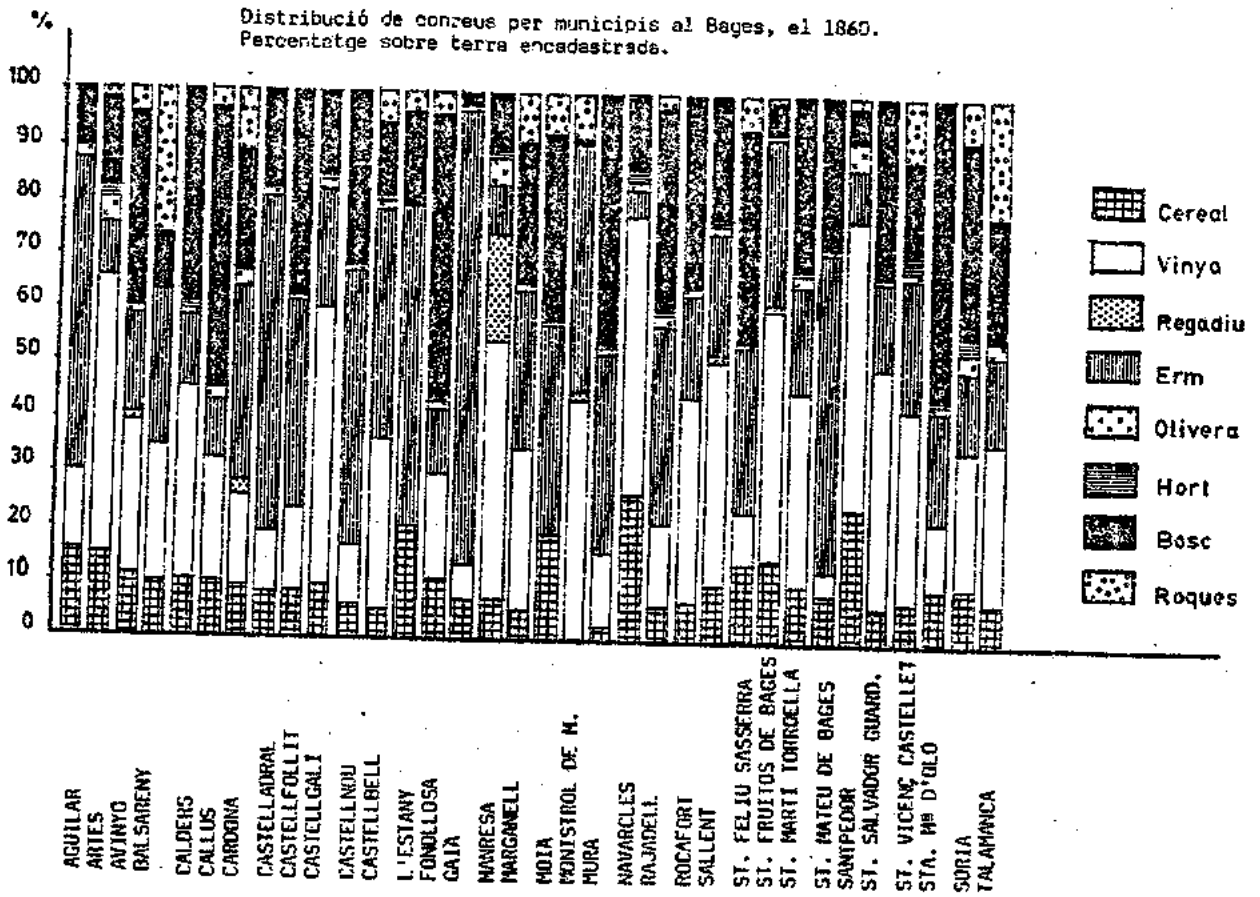
Es podria dir, doncs, que les àrees més conreades es corresponen amb el Pla de Bages i, en grau menor però també importants, les valls dels dos rius fluvials més importants i algunes rieres transversals que són al mateix temps vies de comunicació. Les menys conreades coincideixen amb els

QUADRE 2.2

Distribució de censos per municipis al Egeus, el 1860

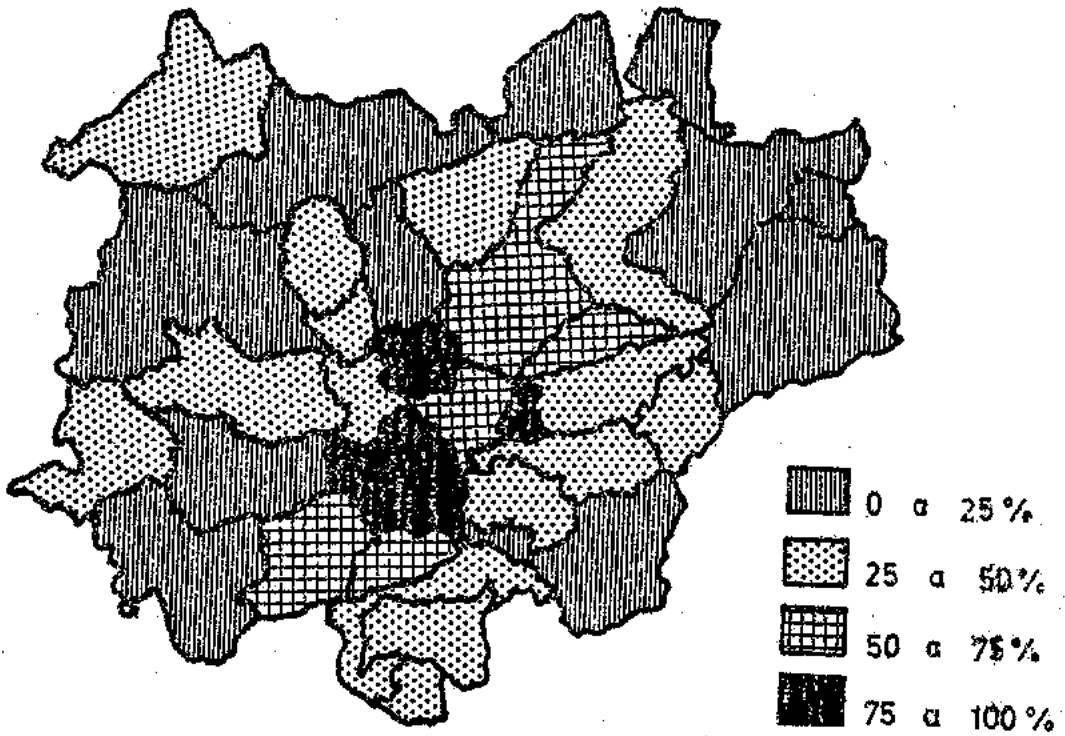
POBLE	GENERAL (1)	(2)	VINÇA (1)	(2)	REGADIU (1)	(2)	EREN (2)	OLIVERA (1)	(2)	HORT (1)	(2)	BOSC (2)	ROQUES (2)	TOTAL	(3)	(4)
AGUILAR	1861 512,8	49,4	16,5	435,4	41,9	14,-	1765,9	89,8	8,7	2,9	2,9	303,5	---	3107,4	33,4	21,4
ARTES	1862 521,8	21,-	15,1	488,6	71,-	51,2	362,4	155,7	5,9	4,3	4,3	596,3	9,8	3649,6	72,1	60,3
AVINHO	1862 1503,6	29,6	12,5	3442,2	67,8	28,5	2260,7	99,2	2,-	0,8	0,8	4220,2	4,1	12057,-	45,6	37,1
BALSARNY	1861 831,6	28,7	10,2	2071,-	71,3	25,5	2322,5	28,6	---	---	---	913,8	24,4	8118,9	35,8	65,6
CALDEES	1861 1270,-	23,7	11,5	3976,-	74,2	35,9	1538,-	13,9	1,3	0,6	0,6	4168,-	---	11067,-	48,4	57,6
CALLUS	1861 323,3	28,8	10,3	758,1	65,6	23,4	301,5	10,5	4,2	1,5	1,5	1624,7	3,6	3239,4	35,7	25,-
CARONA	1865 113,2	29,5	9,7	1989,4	52,7	17,3	4069,8	35,4	10,1	3,5	3,5	2412,5	10,8	11497,1	32,8	51,1
CASTELLADRAL	1861 1275,9	37,4	8,1	1965,4	57,6	12,5	9729,4	62,1	5,-	1,1	1,1	2521,7	---	15664,4	21,8	56,8
CASTELLFOLIT	1861 1285,9	35,7	8,7	2243,9	62,3	15,1	5729,2	38,6	1,9	0,5	0,5	9511,-	---	14839,6	24,3	78,1
CASTELGALI	1853 445,-	15,2	9,8	2331,3	80,-	51,2	1005,8	81,-	2,8	1,8	1,8	605,-	---	4923,9	64,4	74,-
CASTELLARON	1861 510,9	34,6	6,7	897,9	60,9	11,8	3833,7	50,2	4,5	0,9	0,9	2326,8	4,4	7635,6	19,3	77,4
CASTELLIBELL	1862 322,3	13,7	5,5	1866,5	79,2	31,9	2457,-	42,-	5,6	2,2	2,2	778,3	---	5847,6	40,3	61,4
L'ESTANY	1862 540,3	100,-	21,5	---	---	---	1472,3	58,6	---	---	---	424,-	7,5	2314,1	21,5	23,7
FONOLLOSA	1861 1613,2	35,-	11,1	2816,7	61,2	19,3	1754,4	12,-	3,5	1,1	1,1	7602,3	4,3	14592,5	51,6	83,3
GAJA	1860 779,8	50,8	7,1	736,8	48,-	6,7	9219,-	83,7	1,2	0,2	0,2	263,5	---	11015,9	13,9	81,9
HANRESA	1860 775,6	9,-	7,4	5114,3	59,1	48,7	940,3	9,-	6,9	5,7	5,7	898,8	---	10496,6	82,5	75,4
MARGARELL	1862 165,6	13,6	4,9	1020,8	83,6	29,9	965,4	28,3	2,9	1,-	1,-	897,2	---	16655,8	19,6	73,5
NOIA	1859 5512,4	96,-	18,8	773,3	2,-	0,4	7055,5	37,9	---	---	---	13,2	9,6	3412,-	46,-	48,8
NOVISTROU M.	1861	---	---	996,6	96,2	44,3	1082,8	46,3	---	---	---	12,2	---	14134,-	82,1	80,-
MURA	1861 183,5	12,4	2,1	1236,5	83,9	14,-	3215,5	36,5	3,-	0,5	0,5	1112,5	---	8802,5	16,8	48,8
NAVATIGES	1861 257,3	33,3	27,2	479,7	62,-	50,7	53,3	5,6	1,5	1,2	1,2	46,7	---	2250,6	46,-	55,4
RAJADELL	1862 881,5	25,-	6,2	2378,8	67,4	16,8	5141,-	36,4	7,-	1,8	1,8	116,4	---	802,5	82,1	80,-
TOCCAFORT	1861 405,9	15,4	7,-	2183,8	82,7	37,9	1067,7	18,5	1,9	0,9	0,9	2055,5	---	14134,-	24,9	92,4
BALIENT	1861 1265,7	20,4	11,2	4682,6	74,8	41,-	2539,4	23,3	3,1	1,7	1,7	2482,8	---	5764,4	45,8	78,8
ST.FELIU S.	1864 670,7	59,6	14,6	437,7	38,9	9,5	1363,2	29,6	1,4	0,3	0,3	1820,1	---	11323,7	54,8	51,-
ST.HUYVES R.	1862 963,-	25,3	16,2	2695,4	72,8	49,4	1829,5	30,8	2,9	1,8	1,8	254,4	6,4	4603,9	24,5	58,9
ST.MARTI TOR.	1861 470,-	22,9	11,1	1480,5	72,1	35,-	816,-	19,3	4,2	2,-	2,-	6677,2	0,7	5932,6	56,2	70,4
ST.MATEU BAG.	1861 2156,2	62,1	9,-	1155,3	39,1	4,8	13948,4	57,8	2,9	0,8	0,8	1350,8	---	4229,-	48,5	77,1
SANTPEDOR	1862 1157,7	30,4	25,1	2430,7	63,7	52,7	446,7	9,7	4,8	0,7	0,7	32,2	---	24112,8	14,5	70,7
ST.SALV.GUAR.	1862 534,4	13,8	7,-	3286,6	85,-	43,1	446,7	16,5	5,9	4,9	4,9	276,2	1,6	4612,1	82,7	81,3
ST.VIC.CAST.	1861 501,4	18,4	8,5	1256,5	76,6	35,6	1260,4	16,5	1,2	0,6	0,6	2490,8	---	7617,7	50,8	61,-
STA.MA D'OLO	1862 1754,6	43,5	10,7	2154,4	53,4	13,2	856,3	24,2	3,7	1,7	1,7	659,9	---	3533,3	46,4	61,2
SUPIA	1865 507,9	26,8	11,2	1161,9	61,4	25,7	3189,3	19,5	2,1	0,5	0,5	9143,5	---	16369,2	24,7	75,5
TALAMANCA	1862 465,8	20,-	8,1	1700,3	73,1	29,5	658,-	14,6	6,9	2,9	2,9	1625,6	---	4516,8	41,9	56,8
TOTAL	29326,8	63284,9	2518,3	95278,3	688,9	82122,7	3807,8	688,9	2518,3	688,9	82122,7	9425,6	286453,3	37,8	65,5	

- (1) % sobre terra censada
- (2) % sobre superfície assolada
- (3) % terra con reasos del municipi
- (4) % sobre extensió actual del municipi

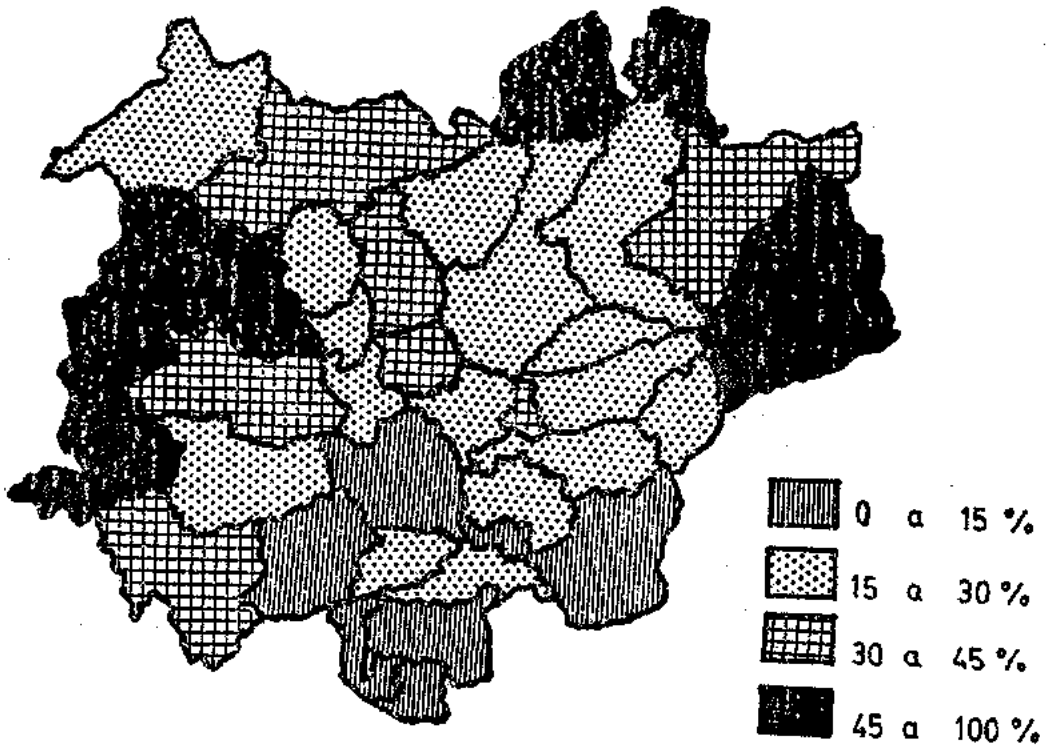
MAPA 2.1

Terra conreada al Bages, el 1860
per municipis.

MAPA 2.2

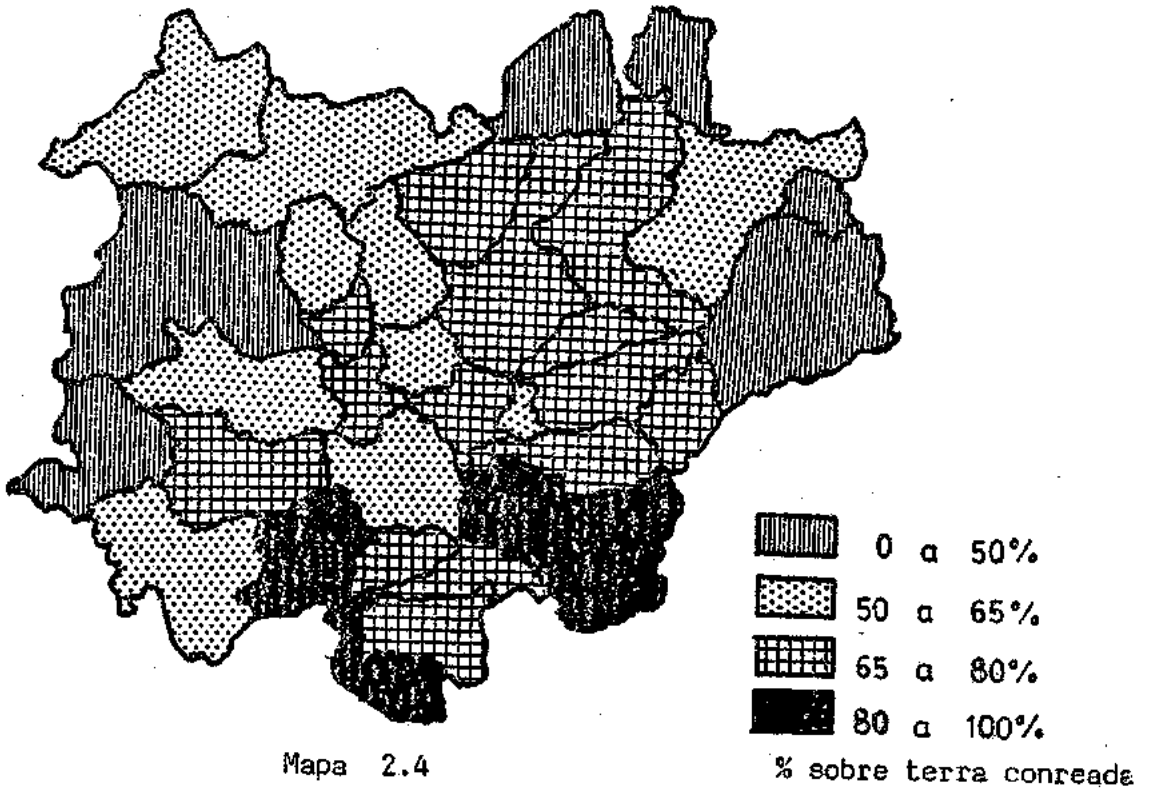
Extensió que ocupen els cereals al
Bages, el 1860, per municipis.

% sobre terra conreada

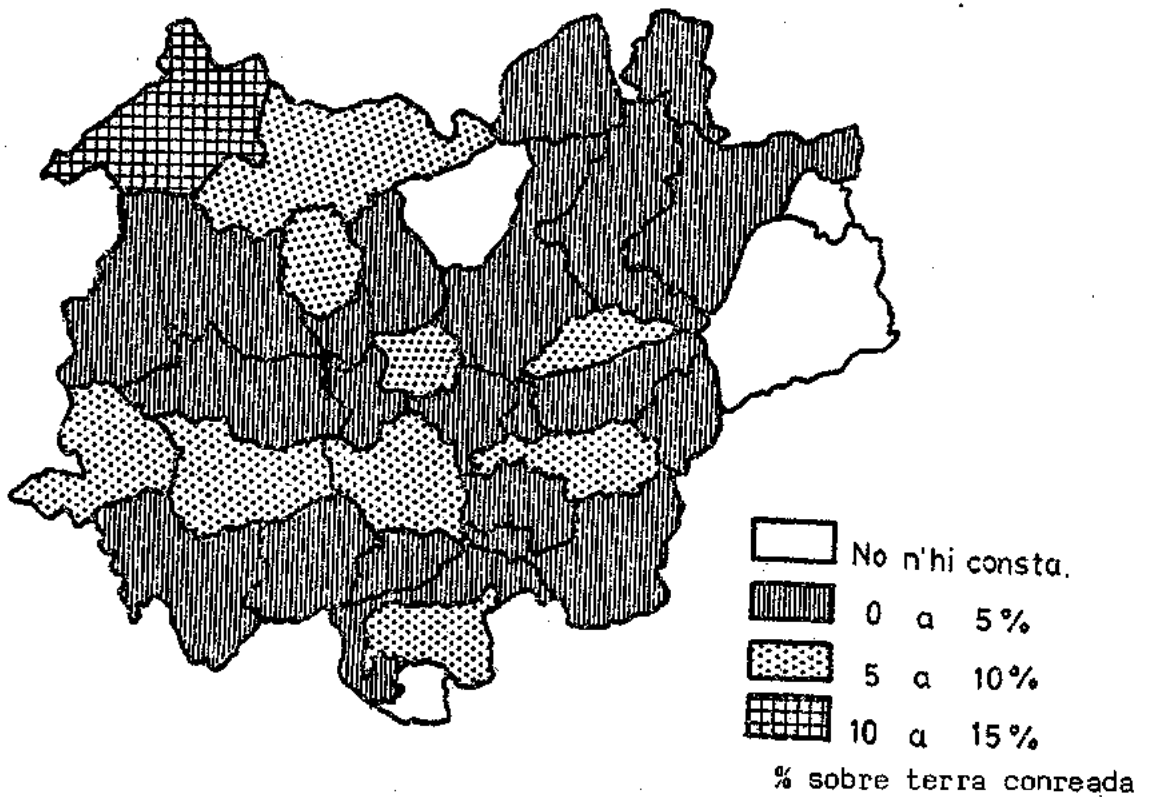
Mapa 2.3

Extensió que ocupa la vinya al Bages, el 1860, per municipis.

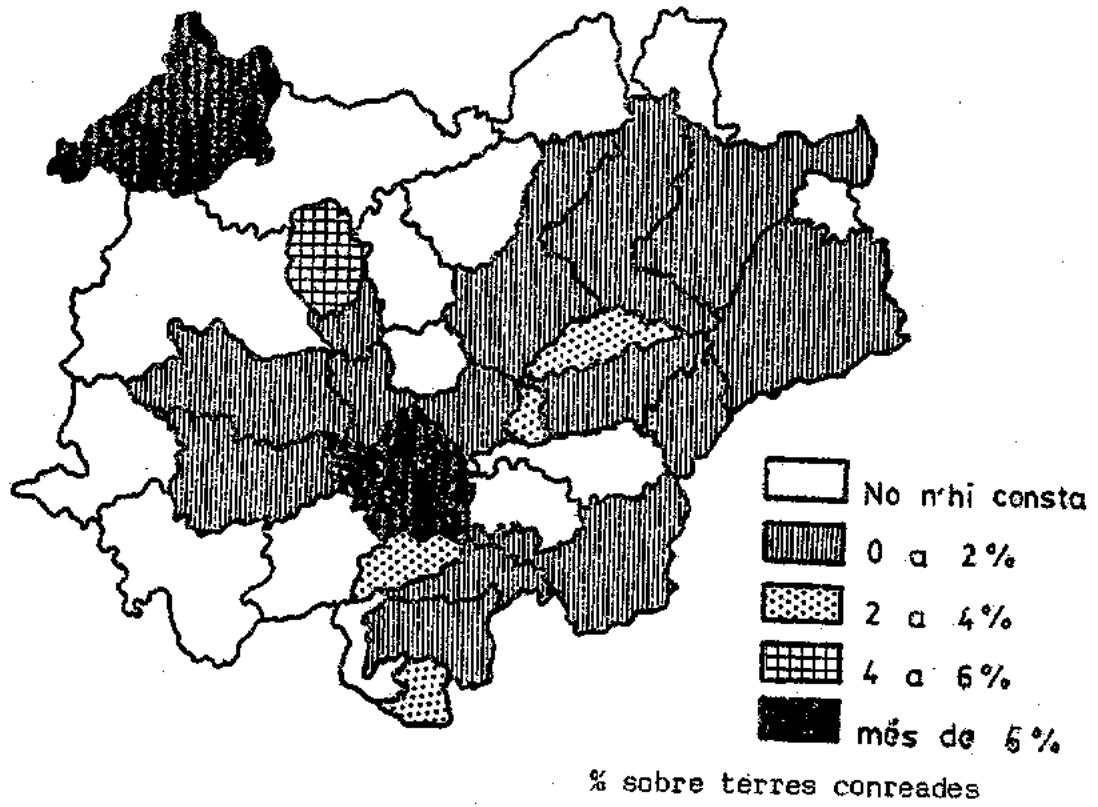
Mapa 2.4

Extensió que ocupa l'olivera al Bages, el 1860, per municipis.

Mapa 2.5

Extensió que ocupen l'horta i el regadiu
al Bages, el 1860, per municipis.

altiplans, que voltegen el pla, tallats per aquestes vies de comunicació. Té la seva importància assenyalant la posició central del Pla (i de Manresa) vers els altiplans que anomenem Alt Bages.

El mapa 2.2 analitza el pes dels cereals en les àrees conreades de cada municipi. Cal fer notar que per captar més matisos els grups representats són inferiors als del mapa 2.1. Podem fer les següents consideracions:

a/ En els termes municipals en què el cereal de secà està damunt del 45 % coincideixen tots els termes que tenen poca àrea conreada (v. mapa 2.1), excepte Aguilar de Segarra. Però, mentre Moià i l'Estany de l'altiplà Moianès, el cereal de secà ocupa el 96 % i el 100 % de l'àrea conreada -que posa en evidència l'absència de vinya i el predomini del cereal-, als altres no supera el 60 %, excepte St. Mateu de Bages (62,1 %), la qual cosa insinua que, malgrat ésser un conreu important, sovint n'apareix un altre -la vinya- que el complementa. Aguilar de Segarra es presenta com una àrea conreada important, però precisament per encarar-se a una comarca veïna cerealícola, el cereal de secà ocupa una extensió notable.

b/ Aquesta correlació que hem establert suava (àrea conreada petita, predomini dels cereals) es continua amb el grup de 30 a 45 % de cereal de secà. Castelladral, Sta. M^a d'Oló, Castellnou, Castellfollit ho confirmen. Però, trobem tres excepcions: Navarres, Santpedor i Fonollosa. En els dos primers, l'extensió de cereal pot ésser deguda a què el vinyar d'ambdós pobles estigui, més aviat, a les rodalies i es destinin més terres immediates al poble a cereal (ambdós entren en el grup molt justos 33,3 % i 30,4 %) i Fonollosa, tal vegada per influència de la Segarra sobretot a la seva part occidental.

c/ Ens queda Mura i Rajadell que contradiu la correlació: poca àrea conreada, poca extensió de cereals. S'explica perquè els habitants dels pobles del Pla (Navarres i Manresa sobretot) exploten les vinyes amb més abundància que el cereal que conreessin els amos de les cases de pagès d'aquests termes (53).

d/ A més àrea conreada, menys extensió de cereal, podríem deduir de la resta de municipis. Les baixes xifres de Manresa, el 9 % s'han de compensar amb el regadiu on, sobretot, es conreava cereal.

De l'observació d'aquest quadre es pot concloure que on més gran era l'àrea conreada, menys ocupava percentualment el cereal de secà, la qual cosa permetria suggerir que l'extensió de l'àrea conreada, mantenia constant el cereal, i augmentava la vinya que feia perdre pes al cereal de se-

cà. Aquesta afirmació es podria basar en què sobre les terres "amirallades" sols en tres pobles superava el 20 % el cereal de secà; que després pesés més o menys depenia en definitiva de l'extensió més o menys notable de la vinya.

El mapa 2.3 dibuixa el pes de la vinya dins de l'àrea conreada de cada municipi. De nou els grups són diferents. Es copsa el següent:

a/ Que la vinya suposi menys del 50 % sols afecta a sis municipis, els quals coincideixen amb els altiplans més perifèrics. A Moià i l'Estany és inexistent, mentre que en els altres volta el 40 % (Gaià, 48 %; St. Feliu, 38,9 %; St. Mateu, 33,1 % i Aguilar, 41,9 %). Àrees de transició a altres zones i l'expansió vitícola, tal com s'ha fet al Pla, ha arribat molt més tard i fins i tot, potser sigui obra del s.XIX.

b/ Els altres pobles amb menys àrea conreada engruixeixen el grup en què la vinya ocupa del 50 al 65 %, Sta. M^a d'Olió, Castelladral, Castellnou, Castellfollit del Boix. De nou dues excepcions, Rajadell sota la influència, quant a conreu de vinya, de Manresa i Mura (54).

En aquest grup apareixen també Navarres, Santpedor i Manresa que ja destacaven en el cereal -a Manresa calia afegir-li el regadiu- i que ara es repeteix en la vinya. No és que el seu vinyar no sigui important, sinó que és en els pobles de les rodalies on tenen les vinyes.

Cal també destacar com Súria i Cardona, la part més occidental de la comarca, perden en part el tren i el pes de la vinya no és tan important com a altres zones.

c/ El vinyar per excel·lència es troba decantat a la part oriental de la comarca, a la vall del Llobregat i començaments del Cardener, amb estribacions cap a la riera de Rajadell, riu Calders i riera Gavarresa. En aquesta àrea perfectament dibuixada al mapa, les vinyes suposen més del 65 % de l'àrea conreada.

d/ Pot establir-se també una relació entre alts percentatges de vinya sobre l'àrea conreada i alts percentatges sobre terra "amirallada" i viceversa. És a dir, que en els llocs on la vinya ocupava alts percentatges, en el paisatge semblava molt més extensa perquè el bosc i l'erm sobretot, havien reculat. En canvi, on els percentatges eren menors, les terres no conreades eren més extenses i semblava que hi havia menys presència de vinya. On l'àrea conreada era més extensa ho era també la vinya.

El mapa 2.4 dibuixa el pes de l'olivera a cada municipi dins de l'àrea conreada. Moià i l'Estany segueixen la seva tònica diferent dins de la comar-

ca posant de relleu els trets diferencials del Moianès: en aquest cas no en consta. Tampoc en consta a Balsareny i Monistrol de Montserrat. Predominen els pobles en què l'olivera no arriba al 5 % de l'àrea conreada i alguns del Pla es troben en el grup superior (Castellbell, Manresa, Rocafort, Santpedor i Artés). Súria i sobretot Cardona, mostrarien també interès per aquest conreu. El conreu de l'olivera era marginal però, no deixa de cridar l'atenció la seva aparició en petites quantitats en gairebé tots els municipis: complement necessari del mas bagenc i en algunes ocasions de les vinyes dels rabassaires.

El mapa 2.5 analitza el pes de l'horta i el regadiu acumulats. De regadiu, entès com a parcel·les de sembradura regades i no petites parcel·les destinades a la producció de verdures pel consum familiar que caracteritza l'horta, al Bages sols se'n troba a Manresa (el 24,2 % de l'àrea conreada, a Cardona, el 7,2 %, a St. Fruitós, que aprofitava la mateixa sèquia de Manresa, 1,1 % i Sallent el 0,6 %. A la resta de pobles trobem hortes.

Com s'observa en el mapa, són els pobles de la banda oriental els que posseeixen algunes quarteres d'hort. Normalment estaven situats a la vora d'alguna riera. Els més notables eren Súria, a la vora del Cardener, Artés, a la vora de la Gavarresa, Navarcles, a tocar el Calders i Castellgalí i Monistrol a la vora del Llobregat.

Els pobles de l'altiplà nord-occidental sembla que no utilitzaren aquesta forma d'explotar la terra. Tal vegada no en la forma d'hortes de regadiu reunides a la vora del riu perquè, com veurem més endavant, en aquests pobles els contactes contemplen la possibilitat de reduir a hort una petita porció de la vinya establerta. Es tracta d'hortes de secà que no es recullen tan bé als 'amirallaments'.

Al llarg d'aquestes planes hem volgut mostrar sobretot la tendència al monocultiu vitícola en la comarca de Bages als s. XVIII i XIX. Expansió vitícola que probablement té els seus orígens abans d'aquestes centúries i que es basa en l'exportació del vi cap a comarques no productores de Catalunya i complementant això, la fabricació d'aiguardent per exportar cap a Amèrica o d'altres indrets. L'àrea vitícola va créixer contínuament fins a finals del segle XIX, si bé a nivell comarcal tenia una presència desigual. Al Pla de Bages i a la vall del Llobregat, Calders i Gavarresa superava el 65 % de l'àrea conreada, mentre que en els altiplans que rodejaven les valls, sobretot els occidentals la penetració fou molt més lenta. Aques-

ta expansió havia anat en detriment del bosc i l'erm. En els altiplans, en canvi, les terres boscanes i l'erm eren molt més abundants.

Aquesta expansió de la vinya necessità un equilibri intern i extern. A nivell extern la possibilitat d'ésser deficitària en grans i la garantia del subministre de les comarques veïnes, així com les possibilitats d'exportar el vi més enllà de la comarca. A nivell intern, la recerca d'uns sistemes de conreu que no trenquessin l'equilibri ecològic fins el punt de fer impossible la reproducció del sistema, a mesura que terres ermes i bosquines anaven essent posades en conreu.

Aquest equilibri, necessari per la reproducció del propi sistema, era una conseqüència de les relacions d'explotació que establiren entre si les classes socials bagenques i, en carrera instància, el que una d'elles havia imposat a l'altra en funció de la força de cadascuna en l'estructura de classes.

2.2 EL CONREU DE CEREALS

El punt de partida per una aproximació al conreu dels cereals és el dèficit de grans que la comarca patia a conseqüència de l'especialització vitícola:

- a Manresa no arribava per quatre mesos a l'any.
- a Súria per sis mesos.
- a Cardona per tres mesos (55)

A Navarres aquesta situació encara persistia a començaments del segle XX: "... y en l'actualitat se'n cull escassament per una quarta part del consum" (56).

Aquesta manca de gra havia d'originar un fluxe comercial de les comarques bladères al Bages per subministrar el gra que faltava. Desconeixem els mecanismes que s'utilitzaven, però podia ésser una font de negocis important. La companyia d'Aragó, fundada a Osca el 1777, podria ésser un exemple de societat, l'objectiu de la qual era transportar blat de les zones d'Aragó a Catalunya. I no estranya tampoc trobar els socis de la companyia a dos manresans, Tomàs Ignasi Soler i Josep Sacristà representants de la burgesia manresana, que participaren amb la setena part del capital (10740 ll. 10s. 6d.) (57).

La distribució dels grans generava problemes d'especulació com sembla deduir-se de les Actes de l'Ajuntament de Navarcles: "... atès lo abus que comet diàriament de agavallar tot lo gra que portan los traginers en lo present poble, de lo que resulta quels vehins no poden provehirse del necessari per la subsistència de las suas familias y que per precisió han de acudir a segona ma pagantlo a major preu del que los costaria si poguessen comprarlos als mateixos traginers" (58).

Anem però a la producció autòctona. Dos tipus d'empreses agrícoles produïen gra: a/ el mas, un dels trets fonamentals del qual era que dedicava

QUADRE 2.38
Composició de les collites de grans del Mas Botjosa de Sallent

ANYS	SEGLOS	FORMENT	VESTALL	ORDI	MILL	ALTRES
1691			(1)		8Q	
1696	28Q 10q	6Q 7q				
1697	12Q 6q (2)					
1698		1Q 6q	12Q			8q d'espelta i civada
1699						32Q 10q de blat
1700	20Q			3Q		
1704	15Q			3Q		
1706	20Q 3q	4Q 1q				9q d'espelta
1708	24Q 6q					
1709						
1710	8Q 11q					13Q 9q de blat
1711			23Q 5q			
1712	14Q					

(1) No es collí blat per ésser un any molt dolent.

(2) Apareix barrejat amb el forment.

una porció de terreny a quintanes en les que sembrava cereal i una altra petita part a boïga i b/ la petita explotació pagesa, en la qual el cereal era un conreu marginal, ja en una petita parcel·la pròpia, ja en els anys anteriors a la plantació d'una vinya, ja com a cereal que plantava entremig dels ceps quan aquests estaven plantats a mitjans clars. El conreu de cereal no solia ésser continuat i eren aquestes petites explotacions que generaven i patien el dèficit de grans. Cal doncs centrar-se sobretot en el mas per l'estudi dels cereals.

Quin tipus de cereal es collia? A partir de sèries de producció discontinues d'algunes heretats es pot detectar el cereal que es collia a les quintanes dels masos.

De 1691 a 1712 tenim la composició de les collites de cereal del Mas de la Botjosa de Sallent, propietat de l'Ajuntament de Manresa (59) (Quadre 2.38).

El blat segolós sembla ésser el predominant en aquests anys (7 anys clarament majoritari sobre 12), seguit del mestall (dos anys) i 2 anys l'anomenat "blat" sense que sapiguem a quin tipus es refereix. El forment és el segon cereal, en cinc anys.

Un quadre similar podem elaborar amb dades de producció de l'heretat de la Riera de Santpedor (60), propietat també de l'Ajuntament de Manresa (Quadre 2.39).

QUADRE 2.39

Composició de les collites de grans de l'heretat de la Riera de Santpedor (1706-1737)

ANY	SEGOLOS	FORMENT	MESTALL	CIVADA	ESPELTA	MILL	ALTRES
1707	190 8q			6Q 2q		4Q	
1708							
1709	10Q						
1710	18Q 8q	2Q 6q					
1711	8Q	4Q					
1712	21Q			9q	2Q 2q 5Q		3Q 8q (No consten)
1713-21(1)							
1722			18Q				
1723	15Q			1Q			
1724	1Q 6q					1Q	
1725	18Q			1Q			
1726	20Q			1Q			3Q (Brdi)
1727	4Q 6q						
1728	21Q			1Q			
1729	9Q	1Q 3q					
1730	18Q	4Q					
1731	17Q						
1732	15Q				1Q		
1733	8Q						4Q (meitaderic)
1734	15Q						
1735 (1)							
1736	15Q 6q						
1737			11Q				

(1) En aquest any no hi ha dades.

Si exceptuem 1722 i 1737 en què el mestall és l'únic gra collit, en la resta el blat segolós és el majoritari; alguns anys es cull amb civada i altres amb forment i espelta. El paral·lelisme entre l'heretat de la Riera i la Botjosa és notable.

Observem un altre cas, el Mas Gorrians de St. Feliu Sasserra, propietat de la Seu de Manresa, del que tenim l'evolució de la producció des de 1770 a 1805 (61). Les dades anuals per conreus poden veure's en el quadre 2.40.

El quadre recull una informació molt completa de la producció de grans. De nou destaca que el blat segolós era el cereal d'hivern majoritari i per excel·lència. Solament els tres primers anys, en lloc de segolós es sembra mestall, però després sempre és el segolós.

La resta de cereals i llegums completen el quadre de les collites que es produeixen en l'àrea guaret. Destaca la continuïtat dels llegums -si bé no se'ns especifica de quin tipus- i el blat de moro, semblant a la del blat d'hivern; així mateix, la continuïtat de la civada com a gra del qua-

QUADRE 2. 40

Composició de la collita anual del Mas Gorrians de Sant Feliu Sasserra (1770-1805).

ANY	SEGOLÓS.	CIVADA	ESPELTA	GRA GROSSER	XEIXA	MESTALL	MILL	FESOLS	LLEGUMS	BLAT DE MORO
1771		20 6q			7q	20Q	3Q		4Q 3q	2Q 11q
1772		4Q				17Q 2q			4Q	3Q
1773		5Q	3Q			9Q	5Q 9q		6Q 6q	3Q 9q
1774	22Q	6Q 9q	3Q 6q				3Q 6q		5Q 3q	2Q 7q
1775	31Q 9q	1Q 9q	1Q 6q				8Q	10q	4Q 6q	2Q
1776	25Q 6q	6Q 3q	1Q 5q				1Q	4q	8Q	2Q 3q
1777	35Q	1Q 6q					4Q 9q		10 Q 3q	1Q 3q
1778	24Q 9q			4Q 4q			3Q 9q		4Q 10q	2Q 4q
1779	22Q 8q						8Q 6q		4Q 6q	2Q 9q
1780	23Q 1q		2Q 3q				4Q 6q		5Q 5q	
1781	25Q	1Q							7Q 9q	3Q 1q
1782	16Q	1Q							3Q	1Q 6q
1783	20Q	1Q 2q							2Q	1Q 9q
1784	24Q 1q	1Q							3Q 6q	1Q 9q
1785	13Q 7q	1Q							4Q 10q	10Q
1786	21Q 6q								3Q	8Q
1787	20Q								2Q	9Q 1q
1788	12Q 3q	4q							2Q	7Q 4q
1789	23Q 6q	3q 2p		6q					2Q 1q	8Q
1790	21Q 4q								1Q 11q	7Q 4q
1791	18Q 2q								3Q 7q	5Q 3q
1792	19Q 1q	1Q 6q							1Q 6q	6Q 4q
1793	22Q 2q	1Q							3Q	7Q 6q
1794	20Q 6q	9q							3Q 1q	7Q
1795	17Q 6q	10q							1Q 6q	5Q 8q
1796	16Q 3q								2Q 7q	7Q
1797	18Q 1q								3Q 2q	8Q 5q
1798	16Q 3q								3Q 4q	5Q 6q
1799	19Q 2q	1Q 6q							2Q	4Q 6q
1800	15Q 2q	1Q 3q							4Q 6q	7Q
1801	19Q 7q	1Q 6q							4Q	7Q
1802	16Q 1q	9q							2Q 8q	8Q
1803	21Q 5q	1Q 6q								7Q 6q
1804	20Q 1q	2Q 6q							2Q 6q	8Q 9q
1805	23Q 8q	4Q 3q							1Q 6q	7Q 3q

ret, combinat sobretot en els primers anys de la sèrie amb l'espelta i el mill. D'aquest quadre cal deduir-ne doncs, a part del segolós com a cereal important, el conreu permanent del guaret amb llegums i blat de moro, si bé caldria determinar-ne l'extensió.

Per acabar volem aportar el quadre de producció del Mas Noguera a Monistrol de Rajadell també propietat de la Seu de Manresa i en el mateix període de temps 1770-1805. Veure quadre 2.41 (62).

El quadre de producció d'aquest mas presenta similituds i diferències amb el Mas Gorrians. En primer lloc el gra més important és el blat segolós que constitueix la collita fonamental del mas, igual que en tots els exemples exposats fins aquí. Els llegums -fonamentals en la rotació del

Mas Gorrians- pràcticament desapareixen del Mas Noguera, concentrant-se en la dècada 1770-1780, per desaparèixer després i, en canvi, millora la varietat de grans. La causa pot trobar-se en que no es conreen, però una clàusula del contracte de masoveria ho aclareix: quan el masover planti llegums sobre fangada no haurà de pagar parts i, és possible, que així ho fes el masover, en lloc de sobrellaurada que aleshores si que n'havia de

QUADRE 2. 41
Composició de la collita anual del Mas Noguera i Bargay a Monistrol de Rajadell (1770-1805)

ANY	SEGOLÓS	FORMENT	ORDI	CIVADA	FESOLS	ESPELTA	FAVES LLEGUMS	PÀMULA	MILL
1770	20Q 6q	1Q 3q	2Q 4q	1Q 6q	2q				
1771	19Q	10q	2Q	8q		2Q	1Q		
1772	20Q 9q	11q	2Q 6q	3Q 4q		9q	5q		
1773	19Q 6q	7q	2Q 1q(3)	1Q 3q					
1774	14Q 3q	1Q 6q	6q	10q		1Q 6q	1Q 3q(1)	1Q	
1775	12Q 6q	3q	1Q	1Q 3q		3q	2q		1q
1776	19Q 3q	1Q 6q	3Q 4q	1Q 6q		2Q 9q	10q (2)		
1777	20Q 3q	2Q 1q	2Q 6q	6q					
1778	13Q 9q	2Q 1q	2q	2Q		5q			
1779	13Q 6q	9q	3q 2q	9q		6q			
1780	14Q 3q	1Q 9q	1Q 6q	2Q		4q	2q		
1781	25Q 1q								
1782	14Q 9q	2Q 6q		3Q 3q					
1783	16Q 8q	2Q		7Q					
1784	15Q 6q	3Q 3q		2Q		1Q			
1785	22Q 7q	2Q		2Q 3q		10q			
1786	16Q 3q	2Q 7q (2)	5q	1Q 7q					
1787	18Q 6q	3Q 3q		2Q		9q			
1788	14Q 6q	2Q	6q			2q			
1789	21Q 3q	3Q 3q	6q	3q		6q			
1790	21Q 7q	5Q 3q	8q 9q	3q					
1791	14Q 11q	3Q 2q	1Q 7q	4q					
1792	11Q 9q	5Q	1Q 1Q	1Q		1q			
1793	12Q 6q	5Q 6q		4Q 4q		3Q			
1794	11Q 3q	4Q	1Q (3)	1Q 6q					
1795	20Q	3Q 9q	5q	1Q 11q		5q			
1796	21Q	2Q	3Q 8q(4)	3q		6q			
1797	21Q 3q	7Q	1Q 3q			3q			
1798	10Q 7q	3Q	2Q	2Q 5q					
1799	26Q	6Q 3q	1Q 3q	5Q		6q			
1800	13Q 6q	2Q 8q	5q	1Q 10q		1Q 4q			
1801	18Q	6Q	8q	2Q 2q		6q			
1802	19Q 11q	4Q 1q	3q	3Q 8q		10q			
1803	23Q 9q	6Q	2Q 7q	2Q 6q		8q			
1804	17Q 8q	1Q 6q	8q	2Q 4q		1Q 5q			

(1)- Faves, moreus
pesols llegums
(2)- Llegums,
guixes
(3)- Ordi, pàmula
herp...
(4)- Ordi, pàmula

pagar.

Millora la varietat de grans. El forment apareix cada any i suposa entre el 10 % i el 30 % del que es cull de segolós. Amb la mateixa periodicitat apareix la civada, però amb una proporció un xic menor al forment; l'ordi a continuació i l'espelta a petites quantitats i no tots els anys.

Un darrer estudi sobre la composició de les collites són les dades que aporta el llibre Major de St. Benet (1805-1835), per quadriennis sobre el que s'havia recollit de cada cereal (tant de delmes com de collita pròpia) (63).

El quadre 2.42 recull, doncs, dades d'un marc més ampli que el d'una simple explotació agrària com hem vist fins ara. Estem davant dels cereals més importants i no de la totalitat de conreus. El resum de les collites de St. Benet (64) sols distingeix entre blat -i no especifica quin-, sègol -i no pas segolós- i ordi. Pel que hem vist de totes les explotacions es-

QUADRE 2. 42

Composició dels delmes que recull el Monestir de St. Benet de Bages per quadriennis (1801 - 1835)

ANYS	BLAT	%	SÈGOL	%	ORDI	%	TOTAL
1-III-1801 28-II-1805	521Q 5q	32,9	607Q 5q	38,3	455Q 10q	28,8	1584Q 8q
1-III-1805 28-II-1809	384Q 4q	29,4	532Q 9q	40,7	392Q 7q	29,9	1309Q 8q
1-III-1814 28-II-1818	141Q 1q	16,2	555Q 2q	63,6	176Q 9q	20,2	873Q
1-III-1820 28-II-1824	13Q 6q	0,6	1693Q 4q	80,7	392Q	18,7	2098Q 10q
1-III-1824 28-II-1828	107Q 10q	6,4	1144Q 9q	67,8	436Q 6q	25,8	1689Q 1q
1-III-1828 28-II-1832			2648Q 4q	73,1	975Q 4q	26,9	3623Q 8q

tudiades fins ara se'ns fa difícil creure, per exemple, que el sègol aparegués sol i no pas com a blat segolós, així com el blat genèric creiem que es referia al forment. Si acceptem això, el primer que es constata és el pes del sègol com a cereal més important, seguit de l'ordi i a vegades del forment que presenta notables oscil·lacions.

Però, si el sègol és el primer, cal veure com el percentatge evoluciona en sentit progressiu (del 38,3 % del total al primer quadrienni a 73,1 % en el darrer) i aquest augment de percentatge es realitza a costa del forment que evoluciona del 32,9 %, el 1801-1805 a desaparèixer en el darrer. Pel contrari l'ordi apareix estabilitzat amb uns percentatges que oscil·len del 20 al 30 % del total. Sembla doncs que sègol i forment complementin la seva evolució.

Si retornem al Mas Noguera (Quadre 2.40) serà fàcil observar com el forment -sense desbancar mai al segolós- obté els seus màxims a partir de 1797 i es mantenen fins al final de la sèrie. Coincidència? Tal vegada, però l'empremta dels preus de finals de segle i principis del XIX podia fer augmentar el pes del forment, que anava més car en el mercat (65).

Aquesta anàlisi sobre la producció de grans pot complementar-se també a partir de les existències que disposen alguns particulars i cases de pagès a l'hora de fer l'inventari dels seus béns. En el quadre 2.43 hem re-

QUADRE 2. 43

Cereals i llegums en masos bagencs en el moment de fer l'inventari.

DATA	MAS	CEREAIS I LLEGUMS
8-III-1770	Joan CANADELL pagès d'Artés	3Q 3q blat mestall
5-III-1770	Mas ROCASALBAS St. Martí de Serrahima	23Q mestall/4Q civada/2Q espelta 2Q garrofins/1/2Q de guixes
21-III-1773	Fco. GRANER pagès de Navarres	4Q segolós/4 Q mestall/4Q d'ordi/4Q de faves
17-II-1790	Mas FONT DE LA SERRA Manresa	14Q de xeixa/alguns quintars de palla
10-II-1790	Mas COSTAFREDA Súria	6Q de blat/2Q de faves/10 quintars de palla
18-IV-1820	Mas MASSANA Fals	104Q segolós/20Q de xeixa/100 quintars de palla
31-III-1830	Andreu PONS pagès de Castellgalí	4Q segolós i veces/2Q de moreus
13-IV-1830	Mas BASORA de Fals	40Q mestall/2Q favons/3q llegumet/40 quintars de palla A les quintanes: 23Q de blat mestall i 1Q d'ordi i a la fangada 3Q de faves o llegums.
21-IX-1846	Mas TAPIAS de Viladecavalls	170Q de mestall/60Q de xeixa/40Q d'ordi/30Q de civada/40Q de faves/3Q de guixes/Portió de palla, 2/3 parts de la pallissa
30-I-1850	Mas SOLER de Cabrianes (Sallent)	50Q mitadenc/6Q de xeixa/3Q de blat de moro/1Q de civada 3q favons/3q de fesols
14-II-1850	Joan LLOBET pagès de Guardiola	5Q de segolós/15q de pàmula/2Q de trumfos/12 quintars de palla

collit aquesta informació. Fem constar la data de realització de l'inventari per saber el moment del procés productiu en què es trobava el mas, el propietari i el poble d'on era, així com tots els productes relacionats amb el conreu de cereals.

Aquest recull d'inventaris mostra la diversitat de situacions, derivades en part del període en que cada un d'ells es realitzà (les quintanes podien estar sembrades o no, el gra sobrant venut, etc.) i, en part, de la situació econòmica i social en què es trobava l'inventariat. A grans trets podem observar:

a/ que en la majoria d'exemples està clarament definida la dualitat cereals/llegums i en el cas del Mas Basora concretat amb els conreus a les quintanes.

b/ que entre els cereals conservats són majoritaris en cinc el mestall, en tres el segolós i en un la xeixa (en un altre apareixen per igual el segolós i el mestall, i en el darrer, sols indica "blat"). Val a dir que el predomini de la xeixa apareix precisament a Manresa en un mas en què les seves terres són majoritàriament de regadiu. La xeixa apareix, de forma minoritària, en tres altres inventaris, però no suposa mai, més de la cinquena part de la collita i els inventaris són del s. XIX. Podriem suposar un avenç de la xeixa en el s. XIX? Civada, espelta i ordi apareixen sovint però en quantitats petites, pro-

bablement complementaris de les necessitats de l'explotació pagesa.

c/ L'anàlisi d'aquests inventaris fa prestar més atenció en els mestalls que no havíem tingut a l'estudiar les altres explotacions. Però tant el segolós com el mestall eren barreges de grans.

Sobre la composició, les barreges i les utilitats dels cereals tenim poca informació. Slicher Van Bath planteja que en el s. XVIII el sègol era, com a França, el cereal panificable més extès. A la sembra mixta blat/sègol ho anomenaven mestall (66). Però ell mateix explica la diversitat de barreges que es diuen aquest nom o similars amb la lògica complicació de la qüestió.

Els avantatges del sègol estaven en la resistència al fred -molt superior al blat- que podia garantir millor la collita (67). Terrades en estudiar el Mas Santamaria de Serrateix copsa també la importància del sègol i n'explica els avantatges: "el sègol es feia servir tant per a pa per al consum humà, com per aliment per al bestiar. Són difícils d'esbrinar les proporcions exactes que es destinaven a aquests usos, però sembla més important per l'època que ens ocupa la quantitat destinada al consum humà. Es sembrava amb xeixa, en una proporció de 100 a 5. El sègol en donar força palla, es feia servir de ferratge per a les vaques, els burros i els bèns (...). El sègol era el "blat" i s'anomenava així tant si era sol com barrejat. A Santamaria el sègol constituïa com a mínim el 50% de les collites. Es pot considerar com la gramínea més útil (palla, pa, pinso...) i sembla també com una de les més resistents. També era el que més es venia" (68).

Serrateix ja no és el Bages, però limita amb el Bages i aquestes possibilitats del sègol justificarien potser la seva abundància. Cal destacar que no es tracta de sègol sol, sinó de "blat segolós", probablement una barreja com insinua Terrades. Però amb xeixa i la mateixa proporció que indica?. Aquests aspectes no els podem aclarir.

Tampoc ho podem fer amb el mestall. Per Terrades era una barreja de xeixa, ordi i civada i era l'aliment per al bestiar, sobretot el de tir i càrrega com els matxos, mules i burros i amb ell, es fabricava un pa de baixa qualitat (69).

Eva Serra, en estudiar el Vallès en el s. XVII conclou que es produeix una evolució inversa entre Barcelona i el Vallès. Al Vallès cap a finals de segle s'imposen els mestalls al blat, mentre que a Barcelona s'imposa el blat als mestalls i l'ordi a la civada. Ella mateixa ho interpreta com la diferent evolució dels respectius mercats. Al Vallès, l'interès deixaria de centrar-se en blats de qualitat.

tat i llegums per centrar-se en productes comercialitzables (el vi) mentre que en el Barcelonès la pròpia ciutat, exigia grans de qualitat (70). Aquesta tendència sembla plenament desenvolupada en el s. XVIII (71).

La producció de cereals al Bages tenia com objectiu no l'exportació del sobrant cap a terres llunyanes, sinó alimentar al màxim possible de població, primer als habitants del mas, després al mercat local. Calia doncs, trobar un cereal que resistís el fred - a la Catalunya Central glaça sovint-, que fós panificable i al mateix temps produís palla abundant pel bestiar i produís el màxim d'adobs. El cereal que complia aquestes funcions era el sègol i probablement per aquí, podem entendre la seva importància en les explotacions bagenques.

2.2.1. Els rendiments

No tenim el resultat de cap explotació que permeti estudiar els rendiments dels grans en el secà al Bages. Les nostres dades són disperses i algunes procedents de fonts oficials amb les limitacions que això suposa.

A l'Enquesta de Navarres de 1716, una pregunta demana pels rendiments dels conreus, pels cereals especifica que cada quartera de 1ª qualitat en produeix quatre, la de 2^a, 3 i la de 3^a, 2. No sabem el tipus de grans sembrats i les dades són molt estandaritzades (72).

Al final del període estudiat, a 1859 tenim la Cartilla Evaluatòria de Navarres, document que es confeccionava per determinar el que havia de pagar cada peça de terra del municipi, per això calia definir que rendia cada conreu durant una dècada. El borrador defineix els següents rendiments (73):

ANY	QUALITAT TERRA		
	1 ^a	2 ^a	3 ^a
1850 Blat i sègol	8	7,5	7
1852	9	8	7
1854	9	8	7
1856	6	5	5
1858	8	7	6
Mitjana	8	7,1	6,4

Però la Cartilla definitiva que feia càlculs genèrics i no especificava anys, donava uns rendiments més baixos. És que en la dècada 1850-1860 els rendiments dels cereals havien estat molt alts? Aquestes eren les da-

des oficials de la Cartilla oficial de Navarcles de 1859 (74):

CONREU		QUALITAT		
		1ª	2ª	3ª
2nd any	Blat	6	5	4
4rt any	"	6	5	4
6è any	"	6	4,5	4
8è any	"	7	5	4
10è any	"	6	5	4
Mitjana		6,2	4,9	4

El 1910 a Navarcles el blat donava 12 per 1 (75). Sols disposem les dades reals de dues evaluacions de dos masos que permeten considerar els rendiments:

a/ el Mas Goberna de Castelltallat. Tenim la relació dels experts del que pot rendir el Mas durant un quinquenni. Els rendiments són els següents:

1ª qualitat	10Qx1Q
2ª qualitat	6Qx1Q
3ª qualitat	4Qx1Q

A les boïgues com es veurà després el rendiment oscil.lava del 15x1 el primer any al 6x1 el cinquè any (76).

b/ Antoni Blaha, propietari i veí de Barcelona, propietari del Monestir de St. Benet, efectuava un càlcul del que li rendia l'heretat perquè sobre aquest càlcul li carreguessin la contribució. Per aquest motiu cal relativitzar les dades:

-18Q de terra produeixen 33Q de gra que equivalen a la tercera part que és el que paga el masover. La producció és de 99Q. Si considerem que sols es sembren 9Q, el rendiment seria de 1'11 per 1 (77).

Les dades sobre rendiments a Catalunya són molt diverses i variades en funció també dels càlculs que es realitzen, els quals solen partir d'una mostra d'observació limitada en la qual l'atzar té un pes molt important. Alguns exemples ho posen de manifest:

segle XVIII

- L'Urgell: blat 1:7; ordi 1:9
- La Noguera: blat 1:3,84; ordi 1:5,36
- Plana de Vic: Blat 1:3,63 (any dolent)
- Sentmenat: similars a la Plana de Vic (78)

Pla de Barcelona s.XVIII

Qualit.	blat	Ordi/civada	Faves
secà 1ª	1:8	1:12	1:14
secà 2ª	1:6	1:8	1:3
secà 3ª	1:4,6	1:5	1:2 (79)

Tàrrega (1763-1773)

-Xeixa	1:5,10
-Ordi	1:6,16
-Mestall	1:4,3
-Sègol	1:2,96

Però el mestall i l'ordi sovint són sembrats al regadiu (80).

Penedès. Can Bruna 3XVIII: Els cereals rendien de 4 a 6 per 1. El blat poques vegades passava de 5. Giralt atribueix aquests baixos rendiments a la sembra espessa (81).

Premià 1728

Cereal de secà de 1ª qualitat: 7Q/1 mujada (4,23Q/1Q)

Cereal de secà de 2ª qualitat: 4,5Q/1 mujada (2,72Q/1Q)

Cereal de secà de 3ª qualitat: 3Q/1 mujada (1,81Q/1Q) (82)

Vic 1716 (83)

Terres amassades:

Part sembrada:1ª qualitat	5/1
2ª qualitat	4/1
3ª qualitat	3/1

Part de guaret

faves	1ª qualitat	5/1
	2ª qualitat	3/1
	3ª qualitat	2,5/1

La Segarra (1846-1857): Mitjanes dels comptes d'una casa de pages (84):

"Escandia	3,2
Centenoso	3,9
Trigo pisano	5,6
Trigo Rojo	5,8
Cebada	8,5 "

Aquests exemples de Catalunya i els que hem aportat del Bages no difereixen gaire. El sostre màxim el trobaríem potser amb el 10xi de Castellardal, però era a les terres de primera qualitat, les collites normalment estaven per dessota i no creiem tampoc que al llarg del període estudiat canviessin gaire perquè les tècniques de conreu tampoc ho feren (85).

La intensificació dels cereals en l'estructura agrària bagenca es produí sobretot en les boïgues i per un tracte més acurat en els guarets.

2.2.2. Les rotacions de cereals

No tractarem aquí les rotacions que es produïen en els anys de preparació d'una plantada de vinya ja que ho farem més endavant. Ens interessa

sobretot les rotacions de les quintanes de cereals, les àrees que més gra produïen.

Podem afirmar amb tota certesa que a mitjans s. XIX la rotació de conreus que encara predominava a tota la comarca era el sistema biennal. Malgrat el creixement demogràfic notable no tenim cap referència de pas al sistema triennal (86). A 1850 les quintanes del Mas Guberna de Castelltallat eren conreades any per altre. Les del Monestir de St. Benet també (87). I els diferents contractes de masoveries que estudiem en alguna de les seves clàusules es contempla o s'intueix que un any la terra reposa: "que queda obligat lo masover a sembrar cada any la mitat de la quintana y cubrirla de formiguers" (88). La Cartilla evaluatòria de Navarcles de 1859, tant el borrador com el definitiu estableixen clarament una rotació blat/llegums (89).

L'alternància cereal/guaret no era pròpia del Bages, i la trobem a molts altres indrets de Catalunya: en el segle XVII al Barcelonès, al Vallès, Pla-na de Vic, Urgell i Segarra (90), al Pla de Barcelona en el s XVIII (91), a Can Bruna del Penedès (92), a Tàrrrega (93) etc. La fórmula "any per altre" apareix molt sovint a la documentació.

L'any de guaret havia de garantir que la terra refés la capacitat productiva que perdia en l'any productiu. Aquesta garantia no s'obtenia pas deixant la terra en repòs absolut -guaret mort- sinó fent-li un seguit de feines que eren l'autèntica regeneració del terreny. Podem destacar pel Bages les següents:

- plantació de llegums o cereals de primavera
- feines de llaurada i, sobretot, de fangada.
- adob del camp amb fems i formiguers.

a/ La plantació de llegums o cereals de primavera. El 1868 a la Ciutat de Manresa es produéix un avalot que serà conegut popularment com l'Avalot de les Favas. La causa inicial que engegà el motí fou la sentència d'un plet contra els pagesos que es negaven a pagar delme de faves, cebes i alls a la Seu de Manresa. L'inici del plet data de finals de segle XVI (94). A part de l'anàlisi social de la revolta, crida l'atenció precisament, l'intent de cobrar delme d'un conreu segurament nou com eren les faves. És possible doncs que és generalitzés el seu ús al llarg del XVII. Aquesta mateixa expansió la troba Eva Serra a Sentmenat (95).

La utilització de llegums implicava un ús més intensiu de la terra ja que es plantaven en l'any de repòs. El seu avantatge principal consistia

en què enriqueixen el sòl de nitrògen, precisament el que necessitaven els cereals. Ambdós conreus es complementaven (96).

La importància de llegums també està posada de manifest en les dades de producció del Mas Gorrians (Quadre 2.40 i en el 2.43) en anotar les provisions que constaven en els inventaris. Les Cartilles de Navarres especifiquen en els seus càlculs de costos que si el primer any es planta cereal, el següent es planta llegums ("habas, habichuelas") com un fenomen plenament consolidat. (97). Més endavant quan s'estudia el vinyar es palpa el pes d'aquests com a conreu de les carenes i els valls.

Els pactes de masoveria expliciten el conreu de llegums i ho relacionen amb una feina agrícola intensificadora que després estudiarem: la fangada.

- " Si es fa la llegum sobre llaurada, la llegum que es culli pagarà el quart però si és sobre fangada, serà franc de parts" (98)

- " Deu quiscun any fangar en las quintanas de dita heretat 1 jornal de llaurada de mulas poch mes o menos y sembrara de llegum y pagar les parts" (99).

El Mas Basora de Fals, en el seu inventari es declara que a les quintanes té 23Q de blat mestall, 1Q d'ordi i 3Q de faves o llegums a la fangada (Quadre 2.43).

Sembla doncs que una petita part del guaret es destinava a l'obtenció de llegums (sobretot faves) i una altra porció a algun cereal de primavera.

b/ Feines de llaurada i fangada

Tant Giralt pel Penedès com Garrabou per la Segarra assenyalen que durant l'any de guaret calia fer quatre llaurades: emprimar (a finals de gener), mantornar (a l'abril), tercejat (al juny) i abans de sembrar si la terra estava molt bruta de l'estiu (100). Al Bages no tenim referències sobre aquestes feines, la qual cosa no vol dir que no es fessin. Els contractes de masoveria que podrien descriure-les solen amagar-les sota la frase de "a ús i costum de bon pagès". La feina en canvi, que apareix citada sovint és la fangada i dóna la impressió que era considerada la labor més productiva pel camp però també la més lenta i feixuga. Era feta per l'home i consistia en clavar la palafanga fins el fons, arrancar la terra i girar-la. Barba i Roca deia que "la operació de layar es costosa, pero no puede suplirse ni con el arado, ni con otro instrumento" (101).

La Cartilla de Navarres quan descriu les feines a fer en els llegums l'any que no es sembrava blat cita en primer lloc "15 jornales de layar" (102). Ferrand y Dumont criticava la manera com els manresans realitzaven

la fangada "presentan el inconveniente de usar algunos la laya depala, cuando la dureza de sus tierras arcillosas exige la laya de puas, y sobretudo es muy viciosa la practica que la mayor parte siguen de no desmenuzar la tierra que levantan con la laya cada vez que se practica esta operaci3n, resultando de ello una labor muy imperfecta, por la necesidad de haber el operario de demenuzar la tierra removida al concluirse el jornal. Adem3s esta laya puede considerarse defectuosa por ser muy larga de puntas, lo que les obliga a entrarla con gran oblicuidad, pues de otra manera no podrian ni vencer la cohesi3n del terreno que cogeria el instrumento, ni levantar3n sino con gran dificultad la mucha tierra que podr3a tomar. Por otra parte las puntas o el plano del instrumento es recto, lo que les priva de apoyo en la extensi3n del instrumento para separar la tierra y aumenta por lo tanto considerablemente la necesidad de fuerza para vencer la cohesi3n. Usen un mango sin cruzeta estando por lo mismo privados de ejercer el m3ximum posible de fuerza con las manos al clavar el instrumento, y de la seguridad que la cruzeta da cuando se voltea la tierra para que el instrumento no resbale y tienda a girar" (103).

La fangada era una feina dura i per estimular-la els contractes de masoveria acostumaven a deixar franques de parts tot el que es collia fangent, aix3 s'intentava que cada any es fanguessin una part de les quintanes fins arribar un moment que tot est3s fangat. L'exempci3 de parts era gratificaci3 i al mateix temps estimul perqu3 es realitz3s. Solament en els contractes del Mas Valldeperes hem trobat la menci3 expl3cita a l'obligatorietat de fangar l jornal de llaurada cada any i plantar-hi llegums pagent la cinquena part (104).

Llensa de Gelcen explica que per realitzar una "cava profunda" de 35 a 50 cm de profunditat, un home en terres fortes cavava 12m² en una hora, 18m² en terres mitjanes i 23 m² de terres soltes (105). En una jornada de 10 hores, en les terres m3s f3cils un home cavava 230 m².

La t3cnica de la fangada fou un dels mecanismes d'intensificaci3 de la producci3 en una 3rea on els adobs eren escassos per la dedicaci3 exclusiva a la vinya. Implicava una utilitzaci3 intensiva de la m3 d'obra, per tant s'aprofitar millor el treball de la unitat familiar pagesa.

c/ Adobar els camps

Van Bath ha assenyalat amplement -3s una de les tesis del seu llibre- la necessitat de l'equilibri entre bestiar i 3rea conreada. El bestiar

produeix els adobs necessaris per mantenir la fertilitat de la terra, però al mateix temps necessita una àrea que produeixi l'alimentació necessària per aquest bestiar (106). L'aparent cercle viciós pot trencar-se de diverses maneres i una d'elles es trobar adobs substituïts de l'adob animal, els fems.

Al Bages s'optà per aquesta darrera fórmula: trobar un adob substitutiu. Caresmar insinua una devastació dels boscos molt important degut a la plantació de vinyes i a la llenya necessària per fabricar aiguardent. Significava que de bestiar se'n criava una desena part del que es criava abans (107). A Cardona es justificava l'escassetat de bestiar per l'augment de "los plantíos, que producen mas y cuestan menos y tambien concurre a ella, el ser los territorios propios, sin que aya comunes porque los dueños particulares, no dexan llibertad para nada a los demas vecinos" (108).

Més endavant, a partir dels inventaris, podrem plasmar aquesta realitat de la segona meitat del XVIII de l'escassetat de ramats de bestiar, sobretot cabres o ovelles que produïssin els fems necessaris per l'heretat. El bestiar familiar es reduïa als animals de tir, algun porc i gallines pel consum familiar.

El Mas Massana de Fals hem vist que tenia 230 de mestall sembrat a les quintanes. Cal suposar que pel sistema d'un any per altre havia deixat 230 en repòs. Per adobar amb fems, cada quartera necessitaria 16 cargues de fems segons la Cartilla de Navarres, és a dir, un total de 368 cargues de fems i per produir-les -segons la mateixa Cartilla- caldria un ramat de 245 ovelles (109).

La tècnica per adobar els camps fou la utilització de tota mena de fems i la pràctica dels formiguers. Els formiguers consistien en fer garbes de ramatge, brossa, arrels d'herbes, sarments etc. i distribuir-les per igual damunt del terreny. Es cobrien de terra en forma cònica deixant a la part superior. S'encenia la garba i s'hi tirava més terra al damunt. Després s'escampaven per igual la terra cuita i les cendres pel camp (110).

Així doncs, en els contractes de masoveria es sol contemplar l'obligatorietat de femar els camps i de fer formiguers allà on no arribin aquells.

"Y fent ditas fangadas en lo estiu seguent los formiguers necessaris y aixi mateix en lo demes de las quintanas alla ahont no abastia lo fems segons costum, fent los pilas o fexos en los bosques de ditas heretats sens maltractar ni tallar arbres sino los pins inutilis"(111).

"Esta obligat Grau a fer per adop de las Quintanas dos mil formiguers cada any y queda a la sua llibertat ferne mes. La brossa pels formiguers la

traura de alli haon sia mes util y menos perjudicial a la heretat" (112).

El mètode dels formiguers implicava dues coses: per un cantó mà d'obra disponible i per l'altre una reserva de bosc d'on poder obtenir la brossa necessària. En aquest sentit el bosc del Mas jugava un paper important, però calia no intensificar excessivament la seva producció si no es volia trencar l'equilibri. Les clàusules sobre la prohibició d'explotar el bosc excepte per satisfer les necessitats de la casa i els formiguers són molt freqüents. La rompuda dels boscos per l'avenç de la vinya tenia una compensació clara dins del sistema: els sarments de la vinya en forma de garbons eren un substitutiu de la brossa dels boscos. Servia per adobar la pròpia vinya com veureu i fer formiguers per les quintanes. En aquest sentit no hi perdia.

Però la forma d'intensificació per excel·lència que utilitzaven els masos amb rendiments, per altra banda molt notables, eren les boïgues.

2.2.3. La pràctica de les boïgues

La pràctica de boïgar no és altra cosa que una forma antiquíssima d'exploració de la terra: conrear-la sense adobar-la fins que s'exhauria, abandonar-la a continuació perquè el pas del temps li fes recuperar la fertilitat (113). Però per fer boïgues indefinidament cal molta extensió de terreny abans de retrobar de nou la terra boïgada al principi. El principal avantatge residia en els alts rendiments que s'obtenien en aquestes terres degut a l'alta fertilitat de les mateixes. L'estructura del mas permetia aquesta pràctica: unes quintanes conreades any per altra i una ampla extensió de bosc del qual es rompia una parcel·la de bosc i es conreava intensament per abandonar-la anys després. I així successivament cada any. Era perfectament factible fer-ho perquè el mas comptava amb terra suficient. Els contractes de masoveria mostren que era molt freqüent aquesta pràctica:

"Item es pactat que las Boygas que lo Collector li deixarà en ditas heretats aura de traurerlas alla ahont las señalara lo Collector y no podra traurerlas en part alguna sens sa llicencia y deurar conresar aquellas segons lo estil de dit terme sens arrancar ni maltractar los arbres fruiters que se encontrarian en ellas com esporgarlos be, y segons estil del Pla de Bages, aventlos de sembrar sinch anys seguits de las llavors que se estila. y sera convenient" (114).

- Al Mas Junyent de Pinós i al Mas Boixeda de Castelltallat, el col·lector també assenyala on les ha de fer, prèvia llicència seva (115).

- "Deu quiscun any traurer una rompuda o boïga de 1 1/2Q al puesto ahont seli assenyalara en dita heretat" (116). En el contracte de 1817, no s'especifica l'extensió sols se li indicarà on les ha de fer.

- En el Mas Taurons de St. Cugat del Racó, el masover podrà treure de 1 a 1,5 quarteres de boïga a l'any i si en vol treure més haurà d'ésser amb el consentiment de l'amo (117).

- En el Mas Angla, propietat de l'Ajuntament de Manresa trobem una clàusula que indica el final del procés d'una boïga: "Sapia lo arrendatari que lo ultim any se sembrara lo restoble de las boïgas que vuy son tretas al temps que se sembrara de gra dega fer y sembrar pinjó a sos gastos" (118). La boïga tornava així a convertir-se en bosc. En canvi, a l'heretat de la riera de Santpedor, tal vegada suficientment conreada, es prohibia explícitament la facultat de restoblar i fer boïgues (119).

El que desconeixem és la rotació que es seguia. Portem aquí la rotació que es feia a les boïgues del Mas Santamaria de Serrateix: "El terreny preparat per al conreu i que abans era bosc s'anomenava boïga al primer any. S'hi sembrava blat candial, xeixa normalment. A vegades, s'hi feia també civada o ordi. Al segon any s'hi feia sobretot, trepadella que deixava les terres com s'hi haguessin estat adobades i, si no, s'hi plantaven patates, blat de moro, guixes, faves, mill o pedrerol. En el segon any la boïga s'anomenava restoble. Al tercer any es llaurava i s'hi sembraven cereals diversos. El "gra grosser" o el sègol eren els preferits. Al quart any s'hi feien llegums o blat de moro i al cinquè o sisè any (boïgot) tornava la trepadella o espelta. Per poder continuar en conreu a partir de llavors, la terra havia de femar-se o, si no, abandonar-la. . . Al cap d'uns anys, el terreny abandonat podia tornar a artigar-se per convertir-lo en boïga" (120). La descripció no sabem fins a quin punt és vàlida pel Bages però no creiem que s'allunyés molt.

El Mas Guberna de Castelltallat ens confirma la seva pràctica habitual i els alts rendiments que produïen. Els experts que valoraren el rendiment del mas van fer els següents càlculs (121):

- Les artigues (o boïgues) s'han fet des de l'any 1829 fins 1850. Consisteixen en 63Q de rompuda que corresponen a 3Q per any, cultivant-se sense interrupció en resulten 15Q de permanents:

3Q primer any	a 15Qx1
3Q segon any	a 12Qx1
3Q tercer any	a 10Qx1
3Q quart any	a 8Qx1
3Q cinquè any	a 6Qx1

Cal destacar d'aquest exemple: 1/ el caràcter permanent i sistemàtic de la boïga. 2/ La durada de cinc anys de la rotació i 3/ els alts rendiments obtinguts. (el que s'obté el darrer any correspon a la segona qualitat de les quintanes del mateix mas).

L'extensió de la vinya a costat del bosc posava en perill el sistema de boïga al limitar l'àrea de rotació. No sabem si podria posar-se en relació aquesta limitació i l'aparició del masover que viu al mas on resideix l'amo i es fa càrrec d'unes determinades terres. La producció de la boïga era substituïda per unes noves quintanes estables i amb els mètodes de conreu tradicional. La vinya podia estendre's aleshores lliurement.

La boïga sols es podia donar en el mas, l'explotació agrària que comptava amb unes extensions de terres bosquines considerables. Els alts rendiments obtinguts sense utilització d'adobs, sols era possible per una utilització intensiva de mà d'obra en la roturació i preparació. Era una tècnica que, com la fangada, rendibilitzava el treball humà disponible a l'explotació.

2.2.4. L'utilitatge agrícola

Una font importantíssima per conèixer l'utilitatge agrícola usat a la comarca i la seva evolució són els inventaris. En ells es relacionen detalladament almenys fins a mitjans de s. XIX tots els béns que posseïa el difunt tant mobles com immobles i, per tant, les eines que utilitzava habitualment. La comparació entre inventaris allunyats, per anar bé de la mateixa família permeten seguir amb cert detall els canvis en l'utilitatge, però això la major part de vegades no és possible i, com a molt, tenim un conjunt d'inventaris heterogenis, dels quals la principal dificultat a l'hora de treballar-los de conjunt estriba en el mètode a seguir per detectar els canvis en l'utilitatge. El Quadre 2.44 pretén sintetitzar, dels inventaris que estudiem, les eines relacionades amb la producció de cereals.

Aquest quadre és realment significatiu. Les eines dels pagesos del s. XVIII no havien canviat en absolut, i tampoc ho havien fet si ho comparem amb l'únic inventari els s. XVII que coneixem (122). L'utilitatge con-

sistia en eines d'ús manual i individuals, generalment de ferro i segons la importància de l'explotació apareixen les arades que a vegades especifica amb "sos quarniments" i a vegades ho destria en relles de ferro i els ore-

Quadre 2.44
Utilitzatge cerealícola a partir d'inventaris pagesos
del Bages (1)

	Aixades	Magalles	Arpes	Palafanga	Fals	Relles de ferro	Sienou	Magalles	Aixades	Paló de llançat	Arades	Argans	Arpens	Xarxa	Dretralls	Reacles	Pastorsos	Soreres	Romanes	Garbells	Batards	Purgadors	Furques	Fuspins	Forcats	Passadors	Parpals	Pales de ventar	OBSERVACIONS	RESTAR		
Valentí OLIVERES pages de Navarries 3- II-1770	2	1	1												1	1																
Joan CASANOVAS, pages de Santpedor 12- IV-1770	2	2	2	2	3	1									2	2	1															
Mas PUIG DELS ABADALS Castellbell 27-VII-1770	3	3				4	2	2							1															1 mulo 1 mola 1 porç		
Mas GENERES Telamancà 18- IV-1770	2	3	3					1							3	3	1	1	2	1										2 burros		
Joan CANADELL, pages i pareire d'Artés 8-III-1770	3	2	2					1	1	1	1	1	1	1	2				1	1												
Mas ROCASALBAS de Serrehima 5- II-1770	6	5	1	3	4	5		1	1	1	3			1	4	3	1	1		1	1	1	1	1	1					2 burro		
Francisco GRANER, pages de Navarries 21-III-1773	2		2			4		2																						1 burro 1 parell de bous		
Mas FONT DE LA SERRA Manresa 17- II-1790	2	8	2	8	3	1			3	3	1			2	2	1	2		4	2		6	1	2	1					2 maces		
Mas COSTAFREDA Súria 10- II-1790	2	2	2	1		2		2	3	2					2	3	2						3							2 maces		
Josep ARMAN, pages de Manresa 17- I-1790	3	2	1	2		1	1	2							3	1														2 maces		
Valentí TORRAS, pages de Navarries 3- IX-1798	1		1	1		1									1	1														1 burro		
Andreu PONS, pages de Castellolí 31-III-1830	6	1	2	3	1	2			2	2					2	2	1	1	1	2										2 burros		
Mas BASORA de Juncadella 9- IV-1830	2	3		3	5	2		1	1						1	1		1	1	1		6								2 burros 1 polif.		
Mas MASSANA de Fals 18- IV-1850	2				6	2		3		2					3	1	2		1	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	Rodes petites de carro 1 mace 1 burro	
Mas TAPIAS de Viladecavalls 21- IX-1846	12	6	2	5	6	4		2						10	7	2			5		19	1		2	1					1 trill 2 burros 1 polif.		
Mas SOLER de Cabriles 30- V-1850	4	4	1	3	2	2		2	3	2				2	4	1	1	1	3		2	4	6	2	1	2				5 forques són de ventar 1 carro 1 parell de bous		
Pere BRUNET, pages de Guardiola 1- IV-1850	1	2		1				1																							1 mulo 2 forques són de ventar 1 burro	
Mas SOLER, pages de Manresa 24- I-1850	1	1						1	1					1	1	1																
Joan LLOBET, pages de Guardiola 14- II-1850	3	7			2			3	1					1	2	2	1		2	2		3	1								1 trill	
Josep SOLA, pages de Navarries 11- IV-1850	1	1		1		1		1							1	1															El forcat és una arada 1 mulo	
Inventaris en què surt l'eina esmentada.	17	17	8	17	5	11	1	3	12	8	2	7	4	2	4	6	11	8	4	8	8	4	4	8	3	5	2	4				
Mas VILARASAU Sta. Maria d'Olo 1631	3	3		1	4			2	1						3	3	2		4												15 1 mulo 2 burros	

(1) Aquests inventaris es troben seguint el mateix ordre en els notaris següents:

Not. MAS de Santpedor 1770, fols 15-16, 3-II-1770; Not. MAS 1769-1770, fols 64-65, 12-IV-1770; Not. MASRAMON 1770, fols 162-163, 27-VII-1770; Not. MASRAMON 1770, fols 65-68, 18-IV-1770; Not. FERRUSOLA 1770, fols 121-124, 8-III-1770; Not. FERRUSOLA 1770, fols 69-74, 9-II-1770; Not. ABADAL 1773, 21-III-1773; Not. RAURES 1790-1791, fols 38-41, 17-I-1790; Not. CAMPS 1798, fols 197-198, 3-IX-1798; Not. MANDRES 1830, 31-III-1830; Not. MANDRES 1830, 9-IV-1830; Not. RALLAT 1848-1851, fols 75-78, 18-IV-1850; Not. Fco. de ANAS 1846, fols 533-535, 21-IX-1846; Not. CERAROLS 1850, folie 51-60, 31-I-1850; Not. MAS I COMA 1849-1850, fols 81, 1-IV-1850; Not. MANDRES 1849-1850, fols 19-20, 24-I-1850; Not. MANDRES 1849-1850, fols 41-42, 14-II-1850; Not. MAS I COMA 1849-1850, fols 92-93, 2-IV-1850.

llons. Sembla que l'arada era l'única eina que necessitava ésser tirada pel bestiar. Haurem d'esperar els inventaris de mitjans de s. XIX, per trobar un trill (dues vegades), un carro (una vegada).

Les diferències qualitatives d'una explotació a una altra a nivell d'utilitatge estan en la desaparició de l'arada en les més petites i la reducció de la quantitat d'eines tant dels diferents tipus -el mas en té més unitats- com de les destinades al batre -garbells, porgadors, forques etc.

Si intentéssim definir les eines que caracteritzen l'explotació pagesa podríem fer-ho a partir del mateix quadre i fent una gradació de l'eina que apareix citada més vegades a la que apareix citada sols en la meitat d'inventaris. Donaria el següent resultat:

Pasteres	18	x
Palafanga	17	x
Magalles	17	x
Aixades	17	x
Destrals	16	x
Magall	12	
Sisenes	11	
Relles de ferro	11	x
Rascles	11	

(La columna de la dreta indica les eines que ja posseïa el pagès de Sta. M^a d'Olió el 1631).

Les eines d'utilització manual són les que apareixen en més inventaris (123); la palafanga, les aixades i les magalles eren les eines fonamentals per realitzar les cavades (124) i fangades, tant en els horts com en els cereals i a les vinyes; les destrals permetien tallar la llenya, esporgar arbres etc. I darrera, una altra eina de cavada: el magall. Les eines directament vinculades amb la producció de la terra, que implicaven un ús manual eren les més abundants i extenses a tots els grups pagesos. Tindrà a veure amb la intensificació via treball manual dels conreus.

Més endarrera, i afectant la meitat dels inventaris, trobem les relles de ferro i els rascles per esterrossar després d'haver llaurat. Coincideix gairebé sempre amb els masos o amb pagesos d'una certa categoria, encara que en els inventaris apareixen separats de les arades i orellons i, a vegades l'expressió "arada amb sos guarniments" es presta a confusió. En general, però les arades estaven a mans dels pagesos del mas. No creiem que s'allunyés molt del que descriu en Garrabou: " Es tractava de l'antiga arada romana, amb millores importants, però que

mantenia l'estructura típica de l'arada del tipus dental, bàsicament de fusta, amb orellons de ferro i rella triangular, que només trencava la crosta més superficial de la terra, sense donar-li la volta com farà després la de pala" (125). Van Bath anomena a aquest tipus "arada deslitzant" i el troba adaptat al clima sec de la zona mediterrànea. Quan s'utilitza no es vol voltejar la terra, sinó solament trencar la capa superior de la mateixa. Voltejar la terra es realitza cada 10 ó 12 anys amb la fanga (126).

Arada de fusta, relles, orellons de ferro i rascles composaven l'instrumental de llaurar del pagès bagenc fins almenys la segona meitat del segle XIX. I no tots els pagesos -sobretot els de les petites explotacions- en podien tenir.

Per llaurar era fonamental la força de tir. Més endavant farem una anàlisi global del bestiar. Interessa fixar-nos en els resultats dels inventaris. De 20, 15 tenen bestiar de tir -bous, mules i matxos- o de càrrega -burros, pollins- i dels 15, 11 el tenen de tir. Val a dir que s'estableix una relació entre posseir arades/relles/orellons i animals de tir i, d'altra banda, no tenir arada implica o no posseir bestiar o posseir solament burros.

2.2.5. Les feines agrícoles en els cereals

Hem definit les rotacions, els rendiments, el tipus de cereal, els mecanismes d'intensificació (tant dels guarets com de les boïgues), l'utilatge agrícola i ens queda ara una anàlisi de les diferents feines que requerien els cereals i una aproximació a la quantitat de mà d'obra que necessitava cada feina. Comencem per les quintanes sembrades i seguim després pel guaret (127).

A/ L'àrea sembrada.

Les feines fonamentals eren: llaurar, sembrar, escardar, collir i batre.

a/ Llaurar: Hem vist l'utilitat que s'utilitzava més amunt. El bestiar que llaurava eren mules o un parell de bous. Txajanov creu, en l'àrea russa que estudia, que calen 3,27 jornals/Ha per realitzar aquesta feina (128). Van Bath indica que a Suïssa es llaurava 0,36 Ha per dia en el XVII i a Anglaterra un parell de bous 0,4Ha i amb cavalls entre 0,5 i 0,6 Ha. Assenyala també que amb el pas dels dies la capacitat de llaurar disminuïa i de 0,4 Ha es passava a 0,2Ha (129).

Les dades que tenim sobre Catalunya no són molt abundants. A mitjan segle XIX, a Guissona, llaurar 15has amb un parell de bous comportava uns 20 dies de feina. Amb un dia, doncs es llauraven, 0,75Has (130). És una xifra elevada.

Obviament, la capacitat de llaurar depenia de l'edat dels animals, la seva alimentació, el tipus de terres a llaurar etc. Llensà de Gelcen va elaborar un quadre que intenta introduir aquestes variables.

"Trabajo medio de labranza conseguido en un dia normal o sea, de sol a sol, con profundidad de rotura de 0,20 m"

Tierras tenaces	2 caballos muy robustos	45/50 áreas
	2 caballos medianos	35/40 áreas
	2 bueyes	25 áreas
Tierras de consistencia media	2 caballos muy robustos	55/60 áreas
	2 caballos medianos	45/50 áreas
	2 bueyes	30 áreas
Tierras sueltas	2 caballos muy robustos	70/75 áreas
	2 caballos medianos	55/60 áreas
	2 bueyes	40 áreas (131)

Si agafem les terres de consistència mitjana i la mula la comparem al cavall mitjà, podem dir que per llaurar una Ha es passaven de 2 a 3 dies. Val a dir, que al Bages i a la resta de Catalunya la unitat de mesura era el jornal de llauradora de bous o de mules, i es calculava com la capacitat de llaurar aquests dos animals durant un dia. Al Bages posteriorment s'establí en 0,4896Ha, tal vegada la superfície que es llaurava. Si fós així calien dos dies per llaurar 1 Ha.

I la Cartilla d'Evaluació de 1859 de Navarres quan descriu les feines a fer per una quartera de blat es diu "un jornal de mulo". Per Ha serien una mica més de tres jornals (132).

b/ Sembrar ; A continuació es sembrava. Garrabou descriu per mitjans segle XIX que un sembrador escampava la llavor homogèniament amb la mà; darrera un animal amb arada o rascles colgaven la llavor i per a què

quedés suau i flonja es feien passades amb la curra (133). Barba ja assenyala cap a finals del XVIII els avantatges de sembrar en solc, però a mitjans del XIX al Bages tampoc es feia segons les crítiques de Josep Vidal (134).

Ensems la sembra es feia espessa. Aquesta crítica es recollida per Barba i Roca a nivell general i per Josep Vidal pel cas del Bages a la segona meitat del segle XIX (135).

Txajnov atribuïa a la sembra 1,55 jornals/Ha i a Navarcles, úniques dades de les quals disposem, s'especifica 1 jornal d'home per sembrar, és a dir, 3,38 jornals/Ha.

c/ Escardar: La feina es feia pel mes de Març i significava arrancar les males herbes d'entremig dels sembrats. Txajanov considera que suposava 4 jornals i a Navarcles, a 1859, es necessitaven segons la Cartilla 3 jornals de dona per Q, equivalents a 10,1 jornals per Ha (136).

d/ Segar: Tots els autors coincideixen en afirmar que era el moment de màxima intensitat de treball, calia segar el cereal en el menys temps possible per disminuir el risc de qualsevol incident meteorològic i de la maduració excessiva del sembrat. Segons Garrabou es començava a segar entre les dues i tres de la matinada i no se'n movien fins a posta clara. Començaven per l'ordi que granava més aviat i seguien pel blat, mestalls i sègol. L'eina principal era la falç i la varietat del volant. Acabada la sega les dones encara anaven a espigolar, i collir les espigues que romanien en el camp (137). La dalla com a eina per segar, sembla que no s'utilitzà fins a meitat del segle XIX, si bé, al Penedès hi ha notícies a 1783. Al Bages en canvi era encara totalment desconeguda a mitjans del segle XIX (138).

Per Txajanov, als uezd russos, segar significava 3,91 jornals/Ha. A Norfolk en el s. XVIII, per segar una Ha es necessitaven de 3,5 a 5 homes (139).

L'única dada que coneixem del Bages és la Cartilla de Navarcles de 1859, segons la qual es necessitarien 2 jornals/Q equivalents a 6,76 jornals/Ha.

e/ Batre: El gra segat calia transportar-lo a l'era, estendre'l i començar la tasca de separar el gra de la palla mitjançant diferents operacions (140). Aquesta feina ocupava tot el juliol i bona part de l'agost, en funció evidentment de l'extensió sembrada.

Per Txajanov batre el gra d'una Ha de conreu suposava 6,73 j.

(1,73 pel transport, 3,27 pel batre i 1,73 pel aventament). Van Bath considerava que la feina de batre suposava el 63,1 % de la feina d'una explotació, però podia fer-se a l'hivern. A Mallorca, en canvi, suposava el 25 % (141).

No sabem quan es tardava al Bages en realitzar aquesta tasca. Obviament es feia el Juliol i l'Agost, immediatament després de segar. La Cartilla de Navarcles, tal vegada perquè sols considera les despeses de conreu fins a la collita no diu absolutament res, sols menciona unes despeses de transport però no indica els jornals.

B/ L'àrea en guaret.

Les feines que es desenvolupaven a l'àrea de guaret eren les següents: llaurades a l'àrea que reposava, fangada d'una part, plantació i recol·lecció de llegums i adobat dels camps amb fems o bé amb formiguers.

a/ Llaurades: si seguim l'esquema de Garrabou en els guarets es feien quatre llaurades: Emprimar al Gener, Mantornar a l'Abril, Tercejar al Juny i una altra, abans de sembrar, si la terra estava molt bruta de l'estiu. A la Cartilla de Navarcles de 1859, entre les feines del blat hi consta "3 arados en alzar, viñar y terciar" que probablement es referissin a aquestes tasques de preparació (142).

Caldria contar de dos a tres jornals per Ha en cada una d'aquestes llaurades.

b/ Fangades: El temps dedicat a fangar depenia de l'àrea de guaret que es volgués fangar. Hem vist el seu caràcter lent i feixuc però necessari per fertilitzar el sòl.

El Borrador de la Cartilla de Navarcles de 1859, atribueix 15 jornals de fangar per quartera, és a dir 50,7 per Ha. A les quintanes però, sols es fangava una part que no podia ésser molt gran degut a la quantitat de mà d'obra que absorbia. Aquestes dades no estan lluny de les de Llensà de Gelcen: un home podia fer una cavada profunda (35 a 50 cms.) de 12 m²/h en terres fortes i 23 m² en terres toves. Per 10 hores de feina i suposant un rendiment constant, al cap del dia hauria cavat entre 120 m² i 230 m²; per cavar una hectàrea es necessitarien de 43,5 a 83 jornals. Realment no està lluny dels 50,7j./Ha que hem atribuït.

c/ Conreu de llegums: les dades del Borrador de la Cartilla de Navarcles són també les úniques referències: caldrien per Ha 3,38 jornals d'home per

sembrar, 10,1 jornals de dona per arrancar i 6,76 jornals d'home per carvar.

d/ Adobar els camps: Hem plantejat més amunt que els tipus de fems més utilitzats eren els de bestiar i els formiguers. Si continuem amb el Borrador de la Cartilla de Navarcles a 1859, per adobar 1 Q. de terra calien 16 cargues de fems, és a dir 54,1 cargues de fems per Ha (6751,7 Kg.).

Però on no arribaven els fems calia abastar-ho amb formiguers. Es feien a l'estiu i suposaven molta mà d'obra, si bé no podem precisar, per manca de dades, la seva proporció per Ha.

Totes aquestes dades cal pendre-les amb cautela perquè provenen únicament de la Cartilla d'Evaluació de Navarcles. Cal tenir en compte que aquesta era elaborada per definir les despeses que ocasionaven els conreus, les quals es restaven dels possibles ingressos per determinar el líquid imponible dels amirallaments. Així com més altes fossin les despeses menys s'havia de pagar. Per tant, és possible que la Cartilla proporcionés dades per damunt de la realitat.

Cap altre comptabilitat permet estudiar la distribució del treball. Les masoveries de la Seu sols recullen els fruits però no les feines i, a darrera instància, tampoc coneixem l'extensió de les quintanes. Aquestes dades, aportades en aquest apartat, cal considerar-les com una aproximació de les que és arriscat treure conclusions definitives.

2.3 EL CONREU DE LA VINYA I L'ELABORACIÓ DEL VI

Hem pogut destacar en el primer apartat d'aquest capítol com la comarca del Bages, amb totes les matitzacions que calgui introduir, esdevenia l'àrea que més vi produïa de Catalunya i en algunes àrees amb autèntic caràcter de monocultiu. Volem en el present capítol estudiar el sistema de conreu que afectà la vinya, com s'adaptà o modificà equilibradament el sistema de rotació biennal, predominant en els masos, i que ja hem estudiat, les tècniques de conreu que es desenvoluparen (utillatge agrícola, feines agrícoles), els mètodes d'elaboració del vi i finalment, una anàlisi del conreu de la vinya des de l'òptica de la intensitat de treball.

La nostra hipòtesi de partida és que l'expansió vitícola es realitzà a costa de grans esforços de treball (tant en posar en conreu les terres

-a vegades en llocs incomprensibles- com en els jornals necessaris per mantenir productiva la vinya) més que d'avenços tècnics. La nova relació d'explotació que s'establí entre els que controlaven el domini útil de la terra i els que havien d'accedir a la terra, modelà el sistema de conreu per fer possible la màxima explotació: com més treball invertit més volium d'excedent extret. Òbviament la regulació d'aquesta explotació fou per mecanismes jurídics que més endavant analitzarem.

2.3.1 La producció de vi.

No tenim molta informació estadística sobre l'evolució de la producció de vi al Bages. Una sèrie la podem elaborar a partir de les descripcions de cada parròquia fetes el 1780 del Bisbat de Vic, que proporciona les carques de vi que es produïen en cada una d'elles (143). Aquest tipus de dades presenten problemes sobretot perquè no coneixem qui és l'informant. L'altra relació, sens dubte més fiable, és de 1890 i es refereix als pobles del Partit Judicial de Manresa abans de la fil·loxera (144). Aplicarem a l'extensió de vinya de 1860 del quadre 2.2 el rendiment mig de 1890 per copsar com ha evolucionat la producció. De tot això n'ha resultat el quadre 2.45.

El quadre presenta molts problemes. A 1780 les dades són desiguals i baixes. Si fèssim cas del mateix, Calders i St. Salvador de Guardiola serien els municipis amb més producció de vi, mentre que Artés i Manresa queden molt per dessota. Problemes de fonts sens dubte.

Caresmar en el seu Discurso reconeixia que a Manresa "en su territorio de lengua y media de extensión se cogen 50000 cargas de vino" i la resposta a l'interrogatori de Zamora reconeixia la mateixa quantitat (145). A 1890 s'otorgaven 60000 Hl. gairebé la mateixa quantitat. Segons les dades de 1780 Manresa sols produïa 3700 carques. Les dades del Bisbat de Vic són, en aquest cas poc fiables. Pels cadastres coneixem que l'àrea vitícola de Manresa era pràcticament la mateixa des de començaments del segle XVIII.

A Sallent segons Zamora es produïen de 10 a 11 mil carques de vi (146). I segons la descripció del Bisbat de 1780, 4800 carques. La diferència també era notable.

Amb aquestes objeccions, les dades de 1780 serveixen de poc: constatar un nivell més baix de producció que a anys posteriors però, no tant fons com insinuen les dades i que uns pobles ja destacaven sobre els altres constituint l'autèntica zona de vinyar: el Pla de Bages, valls de Calders, Ga-

QUADRE 2.45

Producció de vi en Hl. els anys 1780, 1860 i 1890 al Bages.

POBLE	PRODUCCIO 1780	TOTAL MUNICIPIIS	EXTENSIO VINYA 1860	PRODUCCIO 1860	PRODUCCIO 1890
AGUILAR DE SEGARRA Castellar			128,9	2150,-	8000,-
ARTES	3630,-	3630,-	553,2,-	9225,7	22500,-
AVINYÓ	1452,-				
Sta. Eugènia de Relat	145,2				
Horts	1161,6	2758,8	1018,9	16995,3	26000,-
BALSARENY	3630,-	3630,-	613,-	10224,8	12000,-
CALDERS	4235,-				
Viladecavalls	2420,-				
Monistrol de Calders	1815,-	8470,-	1176,9	19630,7	15000,-
CALLUS	533,6	533,6	224,4	3743,-	7500,-
CARDONA			588,9	9822,9	
Veinat					
CASTELLADRAL					
Mujal					
St. Cugat del Racó					
Torroella			581,8	9704,4	12000,-
CASTELLBELL I EL VILAR	242,-	242,-	552,5	9215,7	15000,-
CASTELLFOLLIT DEL BOIX	48,4				
Crevalosa					
Maials			664,2	11078,9	15000,-
CASTELLGALI	3388,-	3388,-	690,1	11510,9	15000,-
CASTELLNOU DE BAGES	2008,6				
Arguacola			255,8	4433,5	16000,-
L'ESTANY					1800,-
FONDLLOSA	1089,-				
Fals	1331,-	2420,-	833,7	13906,1	20000,-
GATA			218,1	3637,9	4000,-
MANRESA	3630,-				
Viladordis	96,8	3726,8	1513,8	25250,2	60000,-
MARGANELL			302,2	5040,7	2500,-
MOIA	75,-				
Ferrerons					
Rodors			21,7	362,-	900,-
MONISTROL DE MONTSERRAT			295,-	4920,6	10000,-
MURA	1525,8	1525,8	366,-	6104,9	2500,-
NAVARCLES	756,3	756,3	142,-	2368,6	5000,-
RAJADELL	823,2				
Monistrollet	834,9				
Vallformosa			704,1	11744,4	16000,-
ROCAFORT	968,-	968,-	646,4	10782,-	3500,-
SALLENT	5436,5				
Cornet	133,1				
Serralta	237,2	5806,8	1374,2	22921,7	36000,-
ST. FELIU SASSEIRA	169,4	169,4	129,6	2161,7	2500,-
ST. FRUITOS DE BAGES	3630,-				
Olzinelles	193,6				
St. Iscle					
Vall dels horts			797,8	13307,3	25000,-
ST. JOAN DE VILATORRADA	96,8				
Joncadella					
St. Martí de Torroella	544,5		438,2	7309,2	13500,-
ST. MATEU DE BAGES	242,-				
Castelltalat	484,-				
Claret					
Coaner					
Meib			342,-	5704,6	5000,-
ST. SALVADOR DE GUARDIOLA	2449,-				
Salalles	4235,-	6684,-	972,8	16226,3	20000,-
ST. VICENÇ DE CASTELLET			371,9	6203,3	8000,-
Vallhonesta					
STA. MARIA D'OLO	968,-				
La quadra del Solà					
Terrasola					
St. Joan d'oló	363,-		637,7	10636,8	18000,-
SANTPEDOR	2904,-	2904,-	719,5	12001,3	23500,-
SURIA	4356,-	4356,-	343,9	5736,3	12000,-
TALAMANCA	2057,-	2057,-	503,3	8395,-	7500,-

varressa, Llobregat i Cardener.

La columna de 1860 intenta constatar uns nivells més baixos que el punt d'arribada de 1890. Presenta problemes: l'ocultació dels amillaments -sols hi ha el 65,5 % de la comarca amirallada- i l'aplicació d'un rendiment constant a àrees relativament diverses segons reconeix Roig a les seves dades de 1890 (147). Si exceptuem Calders, Marganell, Mura, Rocafort, St. Mateu de Bages i Talamanca, els altres pobles creixen notablement en nombre d'hectòlitres. Podrien correspondre a àrees de rendiments baixos i la mitjana haver distorsionat el càlcul. L'àrea de vinyar queda en la columna clarament delimitada.

L'única comprovació que podem fer de la columna de 1890, són unes dades de Santpedor de 1881 que otorguen al municipi una producció de 25000 Hl. i Roig n'atribueix 23500 (148). Però, és un poble. La tibada cap amunt és notòria en la producció fins arribar, com ja hem vist, a ésser el partit judicial que més vi produïa i que més hectàrees tenia plantades. Aquesta tendència es produí arreu de Catalunya: de 1873 a 1888 l'àrea plantada augmentà a 100000 Ha., mentre que de 1800 a 1873, sols ho havia fet en 40000 Ha. (149).

El llibre Major de St. Benet de Bages en els seus resums quadriennals permet constatar l'increment de la producció vitícola (delmes i collita pròpia). Aquestes són les dades:

1801-1805	891 c.
1805-1809	1591 c.
1814-1818	1647 c. 24 q.
1818-1824*	1823 c.
1824-1828	2140 c. 31
1828-1832	2900 c.

*(1821-1822 Exclaustració)

Aquestes dades cal pendre-les amb cautela, com cal pendre tota l'administració del Monestir de St. Benet, per la barreja constant d'arrendament de la gestió dels fruits i administració directa. Així doncs, en el període 1801-1805, les cargues corresponen a la collita de les vinyes de l'heretat del Monestir, a 1805-1809 s'hi afegeixen el Mas Carrera i finalment els delmes i no tots els anys. L'augment doncs en la quantitat de vi collit estaria condicionat pel tipus de comptabilitat però, no deixa de mostrar la tibada cap amunt.

El llibre de collites de vi de St. Benet de 1751 a 1835 (150), recull el volum de cada collita d'administració directa. Tres conceptes a vegades

QUADRE 2.46

Producció de vi a St. Benet de Bagos. 1751-1835.

ANY	Heretat de St. Benet			Heretat de St. Benet + Mas Carrera			Delmas de St. Benet		
	Cargues	1751-1760 =100	Mitjana mòvil	Cargues	1767-1776 =100	Mitjana mòvil	Cargues	1795-1800 =100	Mitjana mòvil
1751	140	112							
1752	200	160							
1753	113	90,4	108,2						
1754	110	88	103,7						
1755	113	90,4	87,8						
1756	112	89,6	80,5						
1757	101	80,8	90,6						
1758	67	53,6	91,8						
1759	173	138,4	98,1						
1760	121	96,8	92,8						
1761	151	120,8	94,9						
1762	68	54,4	81,9						
1763	80	64	72,2						
1764	92	73,6	59,2						
1765	60	48							
1766	70	56							
1767				245	136				
1768				200	111				
1769				189	104,9	116,4			
1770				190	105,4	108,8			
1771				225	124,9	103,2			
1772				176	97,7	89,5			
1773				150	83,2	88,6			
1774				65	36,1	83,6			
1775				182	101	86,2			
1776				180	99,9	90,7			
1777				200	111	99,6			
1778				190	105,4	90,5			
1779				145	80,5	94,9			
1780				100	55,5	84,9			
1781				220	122,1	89,5			
1782				110	61	90,6			
1783				231	128,2	106,1			
1784				155	86	106,3			
1785				240	133,2	117,4			
1786				222	123,2	121,1			
1787				210	116,5	127,2			
1788				264	146,5	131,1			
1789				210	116,5	130,1			
1790				275	152,6	128,7			
1791				213	118,2	120,1			
1792				198	109,9				
1793				186	103,2				
1794	73	58,4							
1795	80	64							
1796	126	100,8	84,3				274	94,4	
1797	128	102,4					372	128,1	
1798	120	96					273	94	104,5
1799							229	78,9	101,1
1800				253	140,4		369	127,1	
1801				287	159,3		225	77,5	
1802	152	121,6							
1803	145	116							
1804	322	257,6	185,8						
1805	272	217,6	204,8						
1806	270	216							
1807	271	216,8							
1808				471	261,4				
1809				353	195,9				
1810	150	104		410	227,5	189,7			
1811	106	84,8		262	145,4	172,5	253	87,2	
1812				213	118,2	195,7	197	67,9	
1813	260	208		316	175,4	205	101	34,8	61,1
1814				562	311,9	221,4	100	34,4	52,5
1815				494	274,1	228,9	235	81	
1816				410	227,5	238,4	129	44,4	
1817				280	155,4	223,3			
1818				402	223,1	210,2			
1819	201	160,8		426	236,4	190,8			
1820	171	136,8		376	208,7	207,6			
1821				235	150,4		242	83,4	
1822				431	239,2		219	75,4	
1823									
1824									
1825									
1826									
1827									
1828									
1829									
1830									
1831									
1832									
1833									
1834									

apareixen junts i a vegades separats: el vi collit a l'heretat de St. Benet (terres a tocar el cenobi), el vi collit a l'heretat del Mas Carrera tant pel masover com els parcers i, finalment i a partir de 1795 el que es recull de delme. Alguns anys els conceptes es barregen, d'altres no. Per copsar si s'incrementa la producció, hem elaborat el quadre 2.46.

Per poder comparar les sèries malgrat el seu caràcter fragmentari, hem reduït a base 100 la mitjana dels deu primers anys i en una tercera columna per eliminar les puntes hem elaborat la mitjana mòbil de cinc anys. Les collites de l'heretat de St. Benet, encara que disperses, tenen una dècada d'arrencada a la baixa, per consolidar-se a l'alça en les dades posteriors. La sèrie que acumula Heretat de St. Benet/ Mas Carrera, la més continua comença també a 1760 a la baixa per enfilarse després fins a índex 200 per acabar a la dècada dels anys 30 del segle XIX, per damunt dels inicis de la corba però per dessota de començaments de segle XIX. La darrera sèrie es refereix als delmes. Aquests patiren la crisi social de finals de segle XVIII i els intents de resistència al seu pagament així com la Guerra de la Independència -baixa clara en aquests anys- però, a partir de 1820, s'inicia una vigorosa recuperació- augment de la producció? augment de l'eficàcia recaptatòria?

No volem pas forçar el quadre per extreure conclusions conjunturals pels problemes ja indicats. Si que, com a conclusió, es pot apuntar que les tres sèries apunten a un augment de la producció vitícola. En línies generals la producció vitícola augmenta al Bages perquè va créixer l'àrea plantada, de forma continuada.

2.3.2 El rendiment de la vinya.

Com hem fet amb el cereal de secà anem de les dades oficials a les dades extretes d'explotacions agrícoles. Unificarem les dades en Hl. per Ha. per poder fer comparacions, malgrat que al Bages s'utilitzava la carga (1 carga = 121,34 l. = 1,2134 Hl.)

L'Enquesta de Navarcles de 1716 atribueix a la vinya els següents rendiments (151):

1 ^a qualitat	4 cargues/jornal	9,83 Hl./Ha.
2 ^a qualitat	3 cargues/jornal	7,37 Hl./Ha.
3 ^a qualitat	2 cargues/jornal	4,91 Hl./Ha.

La següent font oficial també del mateix municipi és el Borrador de la Cartilla de Evaluación de 1859 i la Cartilla definitiva del mateix any (152).

Els rendiments que atribueixen a la vinya són els següents:

<u>-Borrador</u>	1ª	2ª	3ª	
1849	24,6	20,51	16,41	(Hl./Ha.)
1850	24,6	20,51	16,41	
1851	20,51	18,46	14,35	
1852	22,56	20,51	16,41	
1853	20,51	16,41	12,3	
1854	14,35	8,2	6,15	
1855	10,25	8,2	4,10	
1856	12,3	8,2	6,15	
1857	16,41	12,3	8,20	
1858	20,51	16,41	12,3	

Mitjanes 18,66 14,97 11,28

<u>-Cartilla oficial</u>	1ª	2ª	3ª	
1er any	26,66	20,51	16,41	(Hl./Ha.)
2on any	20,51	16,41	12,3	
3er any	28,71	20,51	16,41	
4art any	28,71	20,51	16,41	
5è any	20,51	16,41	12,3	
6è any	12,3	10,25	6,15	
7è any	8,20	8,20	6,15	
8è any	12,3	8,2	8,2	
9è any	12,3	12,3	8,2	
10è any	12,3	12,3	10,25	

Mitjanes 18,25 14,56 11,28

Entre ambdós les diferències són mínimes i al calcular les mitjanes els resultats són idèntics. Si les dades de 1716 són certes -caldría altres dades que ho verificuessin- amb un segle de diferència els rendiments s'haurien doblat.

Anem a dades més reals. Dues fonts ens subministren informació: la plantada del Mas Solèi de St. Salvador de Guardiola, que al llarg d'aquest apartat utilitzarem diverses vegades i que permet seguir l'evolució dels rendiments de 1770 a 1805 amb absoluta fiabilitat i el càlcul que a 1850 es feia dels rendiments de l'heretat de St. Benet de Bages (153).

a/ Plantada del Mas Solèi de St. Salvador de Guardiola. Es plantaven de 1774 a 1777, 13 jornals de vinya dels quals tenim la producció anual a partir de la qual podem calcular els rendiments (V. quadre 2.47).

Segons aquesta plantada el rendiment es situava en 17,37 Hl./Ha. amb un mínim d'11,10 Hl. i un màxim de 27,17 Hl. Fixem-nos com aquestes dades es troben perfectament entre la primera qualitat que assenyalava la Cartilla de Navarcles.

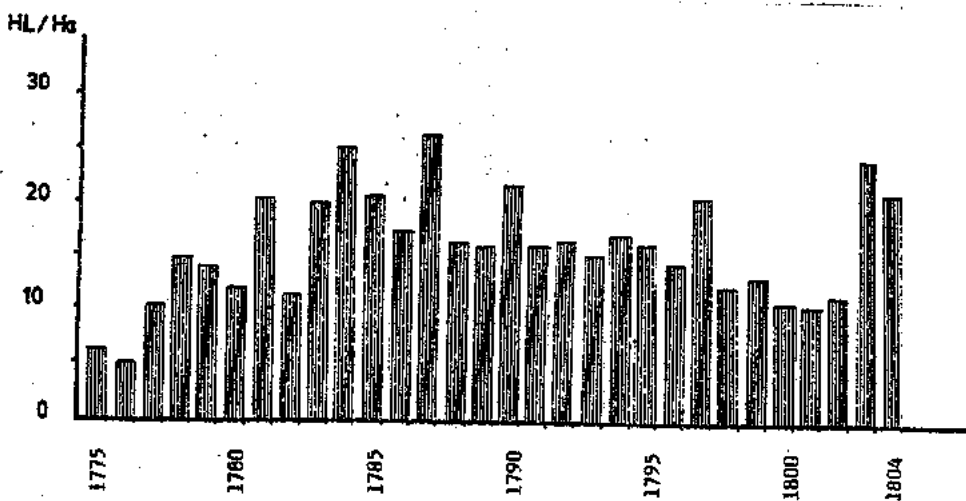
QUADRE 2.47

Rendiment de la plantada de vinyes del Mas Solei de Sant Salvador de Guardiola (1775-1804)

ANY	CARGUES COLLIDES	CARGUES JORNAL	RE COLLITS	HL/ HECTAREA
1775	34	2,62	41,26	6,48
1776	26,56	2,04	32,23	5,06
1777	56,31	4,33	68,33	10,74
1778	78,5	5,84	95,25	14,97
1779	71,88	5,53	87,22	13,7
1780	68,00	5,23	82,51	12,98
1781	109,25	8,40	132,56	20,83
1782	66,56	5,12	80,76	12,69
1783	106,06	8,16	128,69	20,22
1784	131,44	10,11	159,49	25,06
1785	110,5	8,5	134,08	21,07
1786	97,5	7,5	118,31	18,59
1787	142,5	10,96	172,91	27,17
1788	90,63	6,97	109,97	17,28
1789	89,98	6,91	109,06	17,14
1790	115,94	8,92	140,68	22,10
1791	84,69	6,51	102,76	16,15
1792	88,56	6,81	107,46	16,88
1793	83,19	6,40	100,94	15,86
1794	92,81	7,14	112,62	17,69
1795	84,63	6,51	102,69	16,13
1796	75,13	5,78	91,16	14,32
1797	110,79	8,52	134,38	21,11
1798	68,5	5,27	83,12	13,06
1799	72,69	5,59	88,2	13,86
1800	60,56	4,66	73,48	11,54
1801	58,25	4,48	70,68	11,10
1802	61,88	4,76	75,09	11,8
1803	126,25	9,71	153,19	24,07
1804	114,13	8,78	138,49	21,76

Àrea plantada= 13 jornals= 6,3647 Ha. n= 27 \bar{x} = 91,14
Mitjana= 7,01 cargues/ jornal 17,37 Hl/Ha.

(1) Aquests tres anys no comptem amb les mitjanes perquè eren els anys que començaven a donar fruit les primeres plantades. Fins a 1778 no podem considerar que estaven en plena producció.

El quadre permet observar també quins foren els anys dolents (1801 el pitjor, 1800, 1802, 1782 i 1780) i els més bons (1787 -el millor-, 1784, 1785, 1790, 1797, 1803 i 1804).

b/ L'heretat de St. Benet a 1850. A 1850 es dedicaven 25 Q. a vinya que produïen 32 C. per l'amo, que suposava les 2/5 parts de la collita. En total 80 cargues.

80 cargues/ 25 Q. = 3,2 cargues/ Q.

Significaven 13,12 Hl./ha. més baix que la plantada del Mas Solei. Però, el document notarial havia d'ésser utilitzat per finalitats fiscals i és possible que es rebaixés la producció.

A 1890, Roig Armengol atribuïa pel Partit Judicial de Manresa 16,68 Hl./Ha. amb un mínim de 8 Hl. i un màxim de 26 Hl. El Mas Solei, a la segona meitat del s. XVIII ja rendia això i els mínims i màxims són els que rendien les vinyes de Navarcles.

Comparem aquestes dades amb altres de Catalunya:

-Vallès Occidental, 1716 (154).

1ª Qualitat 16,51

2ª Qualitat 9,9

-Maresme (155).

Premià 1719 - 11 Hl./Ha. 1ª qualitat / 4,9 Hl./Ha. 2ª qualitat (156)

Pineda - 12,7 Hl./Ha.

Mataró 1717 - 17,7 Hl./Ha.

"Mas es de pensar que el rendimiento vinícola del siglo XVIII en esta comarca debía estar entre 20 y 8 Hl./Ha."

-Camp de Tarragona (157).

Cadastrre de 1717 - Litoral 8,67 Hl./Ha.

Prelitoral 4,96 Hl./Ha.

Cadastrre de 1738 Prelitoral 9,9 Hl./Ha.

-Tàrrrega (158)

Mitjan. segle XVIII. Dóna un rendiment compès entre 14,3 i 17,2 Hl./Ha.

-Pla de Barcelona s. XVIII (159)

"Els rendiments per unitat de superfície són d'un mínim de 7,10 Hl./Ha. però la quantitat més freqüent al llarg dels anys es pot considerar que oscil·la entre 14,2 Hl. i 17,04 Hl./Ha."

-Penedès. Can Bruna 1780-1790 (160).

En aquest període el rendiment màxim i mínim es situa en 20,09 Hls. i 10,7 Hl./ha. Considera, però que una vinya jove en plena producció solia

donar una collita de 15 a 16 Hl./Ha.

-El quadre de rendiments de la vinya dels Partits Judicials de la Província de Barcelona era el següent (161):

	<u>Hl./Ha.</u>	<u>Mínim</u>	<u>Màxim</u>
-Arenys	10,52	8	15
-Barcelona	14,37	13	20
-Berga	14,93	11	17
-Granollers	11,53	9	19
-Igualada	15,15	9	24
-Manresa	16,68	8	26
-Mataró	14,25	10	20
-Sabadell	19,87	12	27
-St. Feliu Llobr.	13,8	8	25
-Terrassa	19,27	13	26
-Vic	13,14	11	16
-Vilafranca	19,03	12	24
-Vilanova	19,89	15	24

Alguns treballs sobre vinyars francesos assenyalen rendiments superior als aquí exposats. Al Llenguadoc abans de la fil·loxera s'obtenien 62 Hl./Ha., rendiments realment excepcionals (162) i a la zona del Saona-Loire, l'enquesta de 1829 assenyalava 19 Hl./Ha., mentre que la de 1866 el situava entre 25 i 30 Hl./Ha. i en algunes ocasions 36 Hl. (163).

Giralt planteja un esquema d'evolució dels rendiments: a principis del s. XVIII oscil·laven entre 4 i 8 Hl./Ha.; a finals de segle assenyalava indicis, sense donar xifres, de superar aquelles xifres; a mitjans s. XIX, s'estimava entre els 5 i 11 Hl./Ha. i en vigílies de la fil·loxera variava entre 10 i 20 Hl./Ha. (164)

Per les dades aportades aquí no podem acceptar aquesta evolució lineal dels rendiments, més aviat ens decantem per creure que, almenys a mitjan s. XVIII, la vinya proporcionava uns rendiments que oscil·laven entre 10 i 20 Hl./Ha. i que es mantindrien, almenys fins abans de la fil·loxera. Les dades de principis del XVIII semblen més baixes però no són el resultat d'investigar explotacions agrícoles, sinó dades oficials obtingudes a partir de cadastres. Caldrà esperar que les investigacions avencin més i clarifiquin el problema.

2.3.3. La plantació d'una vinya.

Cal distingir quan s'analitza la plantació d'una vinya els aspectes tècnics (tipus de terra, conreus i feines preparatòries, tècniques de plantació) i els aspectes derivats d'una relació social que concretava, mitjançant les clàusules d'un contracte de conreu, els mecanismes reguladors d'una explotació. Tot el sistema de conreu era condicionat per la relació social. Sense perdre en cap moment de vista la relació social, anem a descriure la concreció o la realitat d'un determinat sistema de conreu.

La vinya es podia plantar fonamentalment damunt terres en situació diferent: bosquines o ermes, conreades amb cereals o conreades amb vinya. D'una a l'altra hi havia una gradació de les quals la principal característica era, sobretot, la quantitat de treball preparatori que es requeria per tenir la vinya productiva. L'estudi de la plantació al Bages anem a fer-lo a partir de les clàusules de contractes de rabassa morta que indiquen en quin període ha d'estar plantada la vinya i, a vegades, d'on es treurà la brossa, el repartiment de la llenya, etc. (quadre 2.48) i les dades molt complertes que tenim de la plantada del Mas Solei de St. Salvador de Guardiola.

a/ Les terres bosquines. Constituïen el que anomenem rompuda, ja que es tractava de posar una terra no conreada en conreu permanent. Calia arrancar el bosc i deixar la terra aplanada i apta pel conreu. Com es pot suposar la quantitat de treball a invertir variaria en funció del tipus de bosc. Roig cita les següents tasques a 1890:

-si el bosc és alt es fa la tala primer i després s'arranca, si era baix sols s'arrencava. Es feia servir l'aixador de pues, l'aixada i el càvec pel treball a mà ajudat de la destal. La profunditat de les feines oscil.lava entre 15 i 30 cms.

-es feien formiguers amb brossa i herbes que s'arrencaven.

-la pedra que es trobava durant el desboscament, s'utilitzava pels marges i si era molt escalonat calia fer feixes amb parets de pedra seca (165).

Segons Roig, després de fer els formiguers es sembrava de cereals, llegums i/o patates. Giralt especifica que era per indemnitzar-se de les despeses de plantació, ja que la terra en ésser verge produïa unes collites abundants (166). A continuació es plantava.

En el quadre 2.48, les referències al desboscament o a posar en conreu terres ermes, són abundants però amb poca informació qualitativa. La clau-

Clàusules dels contractes de rebassa morta referents a la plantació de vinya.

MAS	EXTENSIO	CONCREUS ANTERIORS	ANYS PER PLANTAR	CLAUSULES
CONTRACTES DE RABASSA MORTA DE L'ANY 1770				
Mas Tosa d'Avinyó	4 Q.	Erm	10	
Mas Viladoms de Vilar	3 Q.	Erm		
Mas Freixa d'Horta	2 Q. 3q.	Erm	-	-Plantar la mitat espessa i l'altra mitat a mitjans clars. -Podrà agafar la brossa del mas per fornaigujar la primera vegada.
Mas Istger de Talamanca	1 Q. 6q.	Erm	8	-Plantar de vinya i podrà plantar un arbre per ombra
Mas Fontanelles de Castellfolliit del Boix	8 Q.	Erm	8 espessa	-Cedeix el rabasser tota la brossa i llenya que hi hagi a la peça de terra. -Podrà sembrar-hi el que voldrà durant els vuit anys sense pagar res.
Mas Casanova de St. Fruitós de Bages	1 Q. 6q.	Erm	6 espessa	
Mas Generes de Talamanca	1 Q.	V-B	6	-El rabasser es quedarà els arbres i la llenya que en resulti de la recupda.
Mas Forns de Velhonestà	1 Q. 3q.	-	9 espessa	
Mas Corcoler de Rajadell	2 Q.	erm	-	-Utilitzar la brossa per coure dita terra
Mas Viladoms de Vilar	2 Q. 6q.	Erm	8 espessa	
Mas Vila del Soler d'Ardes	2 Q.	V	6 espessa	-L'amo del Mas dona permís per arrancar la vinya vella i plantar-la de nou d'espessa. -Els Mas aportarà brossa menuda per fer fornaigues només la primera vegada.
Mas Fiter de St. Vicenç C.	4 Q.	Erm	6	
Mas Gall de St. Vicenç C.	4 Q.	E/O/V	-	-Haurà de plantar de ceps la part erma
CONTRACTES DE RABASSA MORTA DE L'ANY 1790				
Mas Aguilar de Navarries	2 Q.	V/S	25	-En aquest temps haurà d'haver arrancat els ceps que hi ha i plantar-la a mitjans clars.
Mas Serra de Rocafort	1 Q. 6q.	E/S	6	-La llenya que hi ha per l'amo i la brossa pel rabasser
Mas Prat de Rocafort	1 Q. 7q.	Erm	8 espessa	-Llenya i brossa pel rabasser. -Sols podrà plantar un cirerer per fer ombra.
Mas Costafreda de Súria	3 Q.	S/V	-	-Era una rabassa de paraula que ara es legalitza. Podrà plantar país d'olivera.
CONTRACTES DE RABASSA MORTA DE L'ANY 1830				
Mas Aguilar de Navarries	-	V/E	-	-Podrà arrancar la vinya, deixar-la a conreu o tornar-la a plantar.
Mas Botjosa de Sallent	4 Q. 4q.	V	8	-2 Q. 2q. ha de plantar-les de vinya espessa o a mitjans i les altres 2 Q. deixar-les a conreu o plantar.
Mas Grau de Fals	3 Q.	V/B	1	
Mas Botjosa de Sallent	2 Q.		7 espessa	-Podrà plantar oliveres quan vulgui.
Mas Soler de la Portella Castellnou	6 Q.	Vinya	6 espessa	
CONTRACTES DE RABASSA MORTA DE L'ANY 1850				
Mas Salabernada d'Artesa	2 Q.		espessa	-L'amo dins d'un any treurà els rorcs de la peça de terra.
Mas Turcó de Baix d'Horta	1 Q. 9q.	Erm	6 espessa	-Podrà sembrar els quatre primers anys i al sisè le plantarà. -La llenya que es trequi serà pel rabasser.
Mas Illa Subirana de Sallent	3 Q.	V/E	6 espessa	
Mas Riera de Galà	1 Q. 3q.	Erm	6 espessa	
Mas Santpete de Camps	8 Q.	Bosc		-Dins de 8 anys ha d'estar arrancat el bosc (llenya i fusta per l'amo i rames i brossa pel rabasser. -Dos primers anys sembrarà gra d'espiga i després la plantarà de vinya espessa o a mitjans clars.
Mas Morera de Fals	8 Q.	Bosc		-Dins 8 anys arrancat el bosc. Llenya i brossa pel rabasser excepte trenta arbres. -Sembrarà de gra d'espiga a mesura que l'arrenqui. -Després dels dos anys, plantarà de vinya espessa i sis arbres fruiters que vulgui.
Mas Masferrer de Cabriles	3 Q.	Vinya	Espessa	-Arrancarà la vinya vella en el termini de 10 anys. -Després coure la terra i la remenarà durant quatre anys consecutius i la plantarà de vinya espessa.
Mas Viladoms de Vilar	2 Q.	B	5	-La fusta i llenya per l'amo, la brossa i ramatge pel rabasser.
Mas Morera de Fals	5 Q. 6q.	Vinyà	5	-Una part espessa i l'altra a mitjans clars
Mas Cocnet de St. Vicenç	4 Q.	B	6	-La llenya serà dues parts per l'amo i una pel rabasser.

sula més important es refereix al futur de la llenya: a vegades és tota pel rabasser però, la majoria de vegades es distingeix entre la llenya i la brossa, essent la primera per l'amo i la darrera pel rabasser. La brossa s'hauria de dedicar a fer formiguers per adobar la terra.

A 1850, dos contractes ens detallen tot un cicle: els dos establiments són de vuit quarteres. Els rabassaires tenen vuit anys de temps per arrencar el bosc, en un l'amo es queda la fusta i la llenya, en l'altre sols trenta arbres. Mentre fan això hauran de sembrar dos anys seguits de gra d'espiga i a continuació plantar de vinya. Un cop el bosc arrencat, la terra era fèrtil i en els dos primers anys es garantia uns rendiments elevats, però abans d'exhaurir aquesta fertilitat calia plantar la vinya.

La millor descripció d'aquesta tasca a la comarca la fa Roig: "la preparació del cultiu per a la vinya a terreno de bosc és notable. L'arrancada y despulla d'aquell se fa en hivern. Després fan faxines, las quals cubreixen en abril amb brossa i terra fentne formiguers y calantlosi foc. Fins a setembre no extenen el cremadís y allavors se dona una cavada de magall o aixada a una fondaria de 0,30 mts., poc mes o menys. Per novembre hi ha un conreu d'arada y sembran blat. Dura tres anys aquesta preparació y al quart s'hi planta vinya" (167).

Els contractes solien definir un temps a partir del qual la vinya havia de quedar plantada en les condicions establertes en el contracte. D'aquesta manera s'obligava al rabasser a intensificar el seu treball de la plantada en un període determinat. Des de l'òptica de l'amo calia que es fés en el període de temps més curt possible, però també amb les màximes garanties de que la vinya fós productiva. L'extensió a plantar, les dificultats més o menys grans de la peça de terra, i els interessos del propietari determinaven el període en el que s'havia de plantar passant de vuit anys o més a sis anys i en alguns cassos cinc. Aquest era un mecanisme d'enduriment de la situació del pagès.

b/ Les terres plantades de vinya: quan una vinya esdevenia vella calia plantar-la de nou. Obviament els pagesos coneixien mètodes per allargar la vida de la vinya mitjançant tècniques de renovació permanent. Els colgats i capficats i la pràctica de deixar un troç de vinya erma que s'anava renovant, eren una pràctica corrent com veurem. Però ara interessa saber que passava quan la vinya havia esdevingut vella. Segons Roig:

-s'arrencaven les herbes i els ceps (s'arrabassava).

-es llaurava o cavava el terreny i es feien formiguers per adobar-la.

-i es conreava durant un, dos, tres, quatre i cinc anys de llegums, patates o "altramuces" que s'enterraven en verd com adob (168).

Per Giralt, la nova plantada no es feia fins al cap de set o vuit anys i, mentrestant, hom sembrava ferratges, lleguminoses o cereals. L'any abans de la plantada la terra era llaurada dues o tres vegades (169).

Vegem alguns casos del Bages (Quadre 2.48):

-Mas Vila del Soler (1770) d'Artés. 2 Q. s'havien de plantar en sis anys. L'amo donava permís per arrencar la vinya vella i plantar-la de nou. L'amo aportava la brossa necessària per fer formiguers només la primera vegada.

-Mas Aguilar de Navarclés (1790). El rabasser tenia 25 anys per arrencar la vinya vella i plantar-la de nou a mitjans clars.

-Mas Botjosa de Sallent (1830). La peça de terra era de 4 Q. 4q. El rabasser tenia 8 anys per arrencar i plantar 2 Q. 2q. de vinya espessa o a mitjans clars i la resta quan volgués.

-Mas Illa Subirana de Sallent (1850). 3Q. Té 6 anys per plantar-la de vinya espessa.

-Mas Masferrer de Cabrianes (1850). 3 Q. Arrencarà la vinya vella dins 10 anys o abans si la vinya es perdés. Després courà la terra i la remenarà durant quatre anys consecutius i la plantarà de vinya espessa.

-Mas Morera de Fals (1850). 5,5 Q. En cinc anys ha de plantar una part a bancals i l'altre a vinya espessa.

D'aquest exemples es conclou que, en alguns casos, la vinya vella s'arrenca progressivament i el període de renovació de la vinya dura molt més temps. En la majoria, entre arrencar i plantar de nou es deixa un període -normalment de sis anys- en el decurs dels quals cal coure la terra i adobar-la amb formiguers.

c/ plantació en terres de secà. En el quadre que hem elaborat dels contractes de rabassa, en cap s'indica que el conreu anterior a la plantació fos el cereal de secà. En cinc, apareix conjuntament el cereal de secà amb altres conreus (erm i bosc) i, en els dos que es detalla un xic més, s'especifica que la part de cereals es plantarà a mitjans clars, o sigui, amb un cert respecte vers el conreu de cereal que continuarà entremig dels ceps.

Es confirmaria així, de nou, que la vinya s'extengué a costa del bosc i de l'erm, mentre que les àrees tradicionals de cereals (especialment les quintanes dels masos) es mantindrien com a tals.

Finalment, cal fixar-se en un altre aspecte d'enorme transcendència social que es desprèn del quadre 2.48 que estudiarem àmpliament en el capítol dedicat a l'estructura de l'explotació: les parcel·les cedides a rassa són petites, oscil·len entre 1 i 2 Q. (0,3 a 0,5 Ha.) i 8 Q. (2,4Ha.)

A/ La tècnica de la plantada.

Els tractadistes de la vinya han assenyalat l'existència de diversos mètodes de plantar el cep: per llavor (plantant un gra de raïm), capficat o amogronament (colgar un sarment del cep veí a terra, deixar-lo arrel·lar i després separar-lo del cep mare), colgat (colgar un sarment sencer del qual brotaran diversos mallols), barbat o arrelat (crear un viver de sarments i plantar-lo ja amb arrels) i per empelt (empeltant alguna planta amb empelt de cep) (170). A la Côte d'Or els ceps eren plantats sense alineacions i es reproduïen pel mètode dels colgats, així sempre hi havia ceps nous i ceps vells (171).

A Catalunya, el mètode utilitzat no era cap dels esmentats més amunt, sinó el mètode d'estaca, sarment o mallol. Navarro Mas deia que els sarments per plantar calia collir-los dels ceps quan havien donat fruit o abans de podar-los. Es collien de les vinyes veïnes o de les d'algun amic, a vegades previ pagament d'alguna cosa. Calia tallar-los per sota d'un borro. Recomanava, igual que Fra Agustí, de posar-los dins d'una bassa d'aigua de dos pans de fondària (172). Era el mètode utilitzat també al Bages i Roig diu que les vinyes vivien més temps, donaven més fruit però començaven més tard a produir (173).

Es coneixia també el mètode dels colgats i capficats i, en molts contractes, apareix com una possibilitat el realitzar-los. Servien, però, per conservar la vinya, en cap moment per estendre-la o plantar-la de nou (174).

La matèria primera -els mallols- per la plantació, no eren difícils d'obtenir en una àrea vitícola com la bagenca. En el Mas Solei no es gasta ni un sol sou en la seva adquisició. Tampoc els contractes incorporen clàusules que regulin la seva adquisició (175).

Per plantar els mallols hi havia tres mètodes: a parpal, a clavera i a vall obert (176). Fra Agustí descriu solament els dos primers però al Bages, a finals del segle XVII, ja es practicava el de vall obert. A par-

pal, consistia en fer un forat a terra amb una eina del mateix nom, fica ven el sarment a dins i després apretaven la terra. A clavera, consistia en obrir una rasa més o menys llarga i a cada punta plantar-hi un sarment. Però el mètode que proporcionava més productivitat, una vida a la vinya més llarga, era el de vall obert, encara que també era el que demanava més inversió de treball. Navarro Mas fa la següent descripció: "s'obrien unes valls de dos pams d'ample i tres o quatre de fons "echando la tierra que se saca de ellos a una y otra parte. Hecha esta maniobra se van colocando los sarmientos a distancias iguales arrimándolos contra una de las paredes de la zanja; se les echa inmediatamente encima de su extremo inferior, o su alrededor la tierra que necesita para asegurarles y dejarlos firmes en el sitio, apretándola con los pies, lo que se llama entonegar. Sigue a esta operación la de esbanicar que consiste en llenar y volver a las zanjas, después de haber puesto en ellas una porción de estiércol o de otro abono, la tierra que se les sacó primero y en limpiar y cavar la porción del terreno inmediata a los majuelos que corresponde a sus espaldas" (177).

Al Bages era el mètode utilitzat més freqüentment. En els contractes no es sol especificar, però en alguns les referències indirectes són clares:

- "hajau y siau tingut y obligat en plantar de vinya la dita y dalt designada pessa de terra tot lo que sera bo y se pora plantar a vall obert de bona planta be y degudament a us y costum de bon pages". Mas Torracabóta de Calders, 1696 (178).

- "Deu quiscun any plantar 500 ceps al puesto ahont se li senyalara fent los valls y demes treballs a us y costum de bon pages". Masoveria del Mas Valldeperes de St. Salvador de Guardiola, 1763 (179).

- "haura de plantar en las terras de dita heretat y ahont se li assenyalara mil seps tots de planta y menas negras obrint perso las canas de vall se hauran menester los quals valls hauran de ser de dos palms y mitg de fondo y tres palms de ample". Heretat de la Riera de Santpedor, 1768 (180).

- "que tot quant y los vostres fareu en las carenas dels valls de las vinyas que de ditas pessas de terra plantareu", Mas de la Culla, 1790 (181).

- "que no podran los adquisidors plantar cep algun a parpal ni a clava vaquera sino en las rasas y si en algun passatge encuentran roca no podran alli obrirhi vall algun" (...) "Deuran los adquisidors fer los valls que tingan dos palms de fondo y mitg de ample y ningun de ditas valls se tindra per rebedor o ben construït sino te las referidas midas". Mas No-

nell de Vallformosa, 1830 (182).

- "que lo adquisidor deura menar y conreas dita terra a us y costum de bon pages, habentla de acabar de plantar a vall obert de ceps de bonas especies". Mas Morera de Manresa, 1850 (183).

- "La plantada deu ser a vall obert a saber dos palms y mitg de ample y dos de fondo", Mas Servitja de Vallformosa, 1850 (184).

- "Plantadas dentro de 4 años a zanja abierta como es costumbre del pais", Mas Farreres de Manresa, 1870 (185).

La costum del país, doncs, era plantar a vall obert.

Les vinyes del Mas Noguera i del Mas Solei, com veurem més endavant, també estaven plantades d'aquesta manera.

Quines mides tenien els valls?. A Tiana, en el s. XVIII, els valls eren de 3,5 pams de fondària i 2 pams d'amplària. Roig, per la província de Barcelona, assenyalava 30, 40 o 50 cms. d'amplària (de 1,5 a 2,5 pams) i una profunditat de 50, 60 o 80 cms. (de 2,5 a 4 pams) (186). De les notes extretes als contractes, al Bages oscil.laven entre els 2,5 i 3 pams d'amplària i els 2 i 2,5 pams de fondària. Badosa indica que, el 1784 a St. Joan Despí, per cada mulada (unitat igual que el jornal) hi cabien 2132 canes de vall (3315,26 mts) i en una Ha., 6771,42 mts. (187).

La vinya podia plantar-se espessa o a mitjans clars. Les espesses es podien plantar de forma que es poguessin llaurar o de forma que totes les feines s'haguessin de fer cavant. Navarro donava els següents marcs de plantació (188):

- Les que s'havien de llaurar, però no es sembraven

.de fila a fila: de 8 a 10 pams (de 1,56 a 1,94 mts)

.de cep a cep: de 4 a 5 pams (de 0,78 a 0,97 mts.)

- mitjans clars (s'obtenia una collita de cereals entre les fileres).

.bancals: de 16 a 20 pams (de 3,11 a 3,89 mts.)

.de cep a cep: de 3 a 4,5 pams (de 0,58 a 0,87 mts.)

- vinya espessa (no es llauraven)

.de fila a fila: de 5 a 6 pams (de 0,97 a 1,17 mts.)

.de cep a cep: de 4 a 5 pams (de 0,78 a 0,97 mts.)

Roig, per la província de Barcelona, afirma que a 1890 no s'utilitzava el marc reial (la mateixa distància entre fileres i ceps) sinó el rectangular. En aquest les diferències eren notables: de 7pams x 5, a altres de 8 x 6. Els mitjans clars oscil.laven entre 1,46 i 2,2 mts. i de 1 a 1,5 mts (189). Com es pot comprovar les diferències amb les dades de Navarro eren notables.

Quin marc s'acostumava a plantar al Bages? Anem de nou a alguns contractes que especifiquen el marc:

-Heretat de la Riera, 1768, Santpedor: mitjans a 11 pams i els ceps a 4 pams (2,14 m.x0,78), (5989 ceps/Ha).

- Mas Nonell de Vallformosa, 1830 : Apunta diverses possibilitats:

.si entre ceps 4 pams, mitjans 10 pams (1,94x0,78) (6607 ceps/Ha)

.si entre ceps 4,5 pams, mitjans 9 pams (1,75x0,87) (6568 ")

.si entre ceps 5 pams, mitjans 8 pams (1,56x0,97) (6608 ceps/Ha)

-Mas Servitja de Vallformosa, 1850: "nou palms de passada a passada y cinch de cep a cep" (1,75x0,97).

-Mas Farreras de Manresa, 1870: Suggereix també dues possibilitats:

.9 pams x 5 pams (1,75x0,97) (5890 ceps/Ha)

.10 pams x 4 pams (1,94x0,78) (6607 ceps/Ha)

Per Roig, el marc predominant al Bages era el de 9 pams x 4 (1,75m x 0,78 m). Per les dades recollides, cal pensar que el marc bagenc era rectangular i oscil.lava entre 8 i 10 pams entre fileres i entre 4 i 5 entre ceps. En la classificació de Navarro, el marc bagenc equivalia a la vinya espessa que es podia llaurar, però al Bages poc es feia.

El marc de plantació que s'optés implicava una quantitat de ceps per extensió de terra. Sabent el marc utilitzat no és difícil determinar-ne la quantitat (190).

Si acceptem les possibilitats que dona el Mas Nonell, el número de ceps per jornal i per Ha serien els següents:

Marc	Ceps/Jor.	Ceps/Ha.
1,94 x 0,78 (10 x 4)	3235	6607
1,75 x 0,87 (9 x 4,5)	3216	6568
1,56 x 0,97 (8 x 5)	3235	6608

Roig atribuïa al Bages uns 6400 ceps per Ha (191).

Tenim però un cas concret. En el Mas Solei es plantaven de 1771 a 1774 43900 ceps en 13 jornals de terra el que suposava 3377 ceps/jornal i de 6898 ceps/Ha. Aquestes quantitats extremes d'una plantació real no s'allunyen gens de les dades del Mas Nonell. En el Bages els ceps plantats per unitat de superfície rondaven aquestes quantitats.

Conduir els mallols plantats a vall obert i en un determinat marc a vinya plenament productiva, volia dir quatre anys de feines continuades. Navarro descriu perfectament les labors a fer a la vinya mallola:

- Un cop plantats s'ha de deixar sortir dos o tres borrons i es talla la resta. Així es crien robustos. Cal fer una bona cavada sense

llastimar-los i recomanava fer-ho tres o quatre vegades en cada un dels anys, també recomanava no plantar res entremig perquè els perjudicava.

- Al segon any cal repondre els sarments que han fallat i als altres tallar totes les branques que han tret i tallar-los deixant sols un borró. A aquesta feina s'anomenava acotar els mallols.

- Al tercer any se'ls ha de posar en estat de donar fruit " a lo que llaman nuestros labradores ponerlos en brocada; para hacerlo como corresponde se han de alumbrar antes las tierras cepas cavándolas a su alrededor y descubriéndose algun poco su pie. Hecha esta operación se han de cortar como el año anterior, no dejándolas mas que dos yemas o botoncitos para no obligarlas a que antes de tiempo trabajen mas de lo que pueden ".

- Així s'ha de fer fins el cinquè any que ja són vinyes (192).

Roig i Armengol assenyala específicament pel Bages les següents feines:

1er. any - Entrecavar o escatar dues vegades el mallol. Alguns utilitzen l'arada.

2on. any - Cavada i escatada.

3er. any - Es talla el sarment entre dues terres, es deixa créixer i al tenir dos pams es cava i recolza i per últim s'escata novament.

4rt. any - S'adreça el sarment recolzant-lo amb terra en forma de cavallons; es caven les entretires pel llarg, llaurant-les alguns i a l'hivern es torna a escatar (193).

Per poder seguir durant tot aquest procés comptem amb la comptabilitat detallada -ja veurem els problemes- d'una plantada de vinya de 13 jornals i els resultats durant un període de trenta anys (1771-1805), (v. quadre 2.49). El Rnd. Anton Canals era l'encarregat de l'administració de les masoveries de la Seu de Manresa i tal vegada, el seu origen -fill del Mas Canals de St. Joan de Vilatorrada- li donà profunds coneixements de les tasques agrícoles. No sols es cuidà de la comptabilitat dels masos sinó que intentà millorar-ne la producció. Un d'aquests intents reeixit, per cert, fou la plantació de 13 jornals de vinya en terres del Mas Colomer de St. Salvador de Guardiola que per un procés d'endeutament que més endavant estudiarem, havia passat a la Seu. A més de la vinya hi construí una caseta que s'anomenà Mas Solei. El llibre de comptes detalla els ingressos -quantitat de vi venut, lloguer de la casa, garbons i les despeses anuals. Aquestes solen detallar els jornals emprats en determinada tasca, i el cost dels mateixos. A vegades, agrupa feines i és difícil de destriar el volum de jornals que cal atribuir a cada una. Malgrat aquests problemes la comptabilitat de la plantació és un document molt

QUADRE 2.49

Plantació de 13 jornals de vinya al Mas Solei de Sant Salvador de Guardiola (1771-1774).

1ª PLANTADA Desembre de 1771, Gener i Febrer de 1772.

Total:	<u>5 1/2 jornals</u> - <u>1800 cepcs</u>		<u>3272,7 cepcs/jornal.</u>
Cost:	<u>721 jornals</u> de fer els valls, assenyalar-los entonegar els mallols i donar les costeres.	x 6 s.	216 ll. 6 s. 4326,- sous
	<u>12 jornals de mestre de cases</u> per trencar algunes roques i aju- dar a fer parets	x 10 s.	6 ll. 120,- sous
	<u>8 jornals</u> de fer parets i podar els mallols que s'havien de plantar.	x 7 s. 6 d.	7 ll. 1 s. 141,- sous
	<u>20 jornals</u> d'entrecavar els mallols i arren- car tres roures.	x 7 s. 6 d.	7 ll. 10 s. 150,- sous
	Despeses del Not. Canals per anar a la dita plantada i el seu nebot per mirar la feina i pagar els jornalers.		5 ll. 4 s. 104,- sous
			<hr/>
			242 ll. 1 s. 4841,- sous

Inversió per jornal: 880,2 sous 44 ll. 2 d./jornal

Nº jornals: 761 - 138,4 jornals/jornal

2ª PLANTADA Desembre de 1772, Gener i Febrer de 1773.

Total:	<u>3 jornals</u> - <u>9900 cepcs</u>		<u>3300 cepcs/ jornal.</u>
Cost:	<u>320 jornals</u> per els valls, entonegar els cepcs i donar les costeres.	x 6 s. 6 d.	104 ll. 2020,- sous
	<u>30 jornals</u> pel mateix.	x 7 s.	10 ll. 10 s. 210,- sous
	<u>16 jornals</u> per triar i podar els mallols i assenyalar els valls.	x 7 s. 6 d.	6 ll. 120,- sous
	<u>20 jornals</u> d'acomodar les pedres i pels marges corresponents.	x 8 s.	8 ll. 160,- sous
	<u>11 jornals</u> per fer parets i entrecavar el mallol.	x 8 s.	4 ll. 8 s. 88,- sous
	Per la despesa del col·lector		3 ll. 16s. 6d. 76,5 sous
			<hr/>
			136 ll. 14s. 6d. 2734,5 sous

Inversió per jornal: 911,5 sous 45 ll. 11 s. 6 d./ jornal

Nº jornals: 397 j. - 132,3 jornals/jornal

3ª PLANTADA Desembre de 1773, Gener i Febrer de 1774.

Total:	<u>3 jornals</u> - <u>10500 cepcs</u>		<u>3500 cepcs/ jornal.</u>
Cost:	<u>352 jornals</u> per fer els valls i plantar els cepcs.	x 7 s.	123 ll. 4 s. 2464,- sous
	<u>36 jornals</u>	x 7 s. 6 d.	13 ll. 10 s. 270,- sous
	<u>17 jornals</u> triar els mallols i assenyalar els valls.	x 7 s. 6 d.	6 ll. 7s. 6d. 127,5 sous
	<u>20 jornals</u> de fer parets i adobar les pedres dels marges.	x 8 s.	8 ll. 160,- sous
	<u>35 jornals(1)</u> entrecavar els mallols de la pre- sent plantada i les dues plantades anteriores.	x 7 s. 6 d.	(13 ll. 2s. 6d.) (262,5 sous)
	<u>12 jornals</u> per strassiar i per les rases corresponents.	x 7 s. 6 d.	4 ll. 10 s. 90,- sous
	Per les despeses del col·lector		4 ll. 80,- sous
			<hr/>
			163 ll. 19s. 3279,- sous

Inversió per jornal: 1093 sous/ jornal - 54 ll. 13 s. /jornal.

Nº jornals: 445 j. - 148,7 jornals/ jornal.

(1) Aquests 35 jornals són per cavar els mallols de les altres dues plantades. Dividim per tres i sols afegim 11,5 jornals aquesta plantada i 87,5 sous.

Continua Quadre 2.49

4ª PLANTADA Desembre de 1774. Gener i Febrer de 1775.

<u>Total:</u>	<u>1 1/2 jornals</u>	-	<u>5500 ceps</u>		<u>3666,7 ceps / jornal.</u>
<u>Cost:</u>	<u>147 jornals</u>			x 7 s. 6 d.	55 ll. 2 s. 6 d. 1102,5 sous
	per els valls, plantar els ceps, peis marges i les perets, triar el mallol, assenyalar els valls i per les races				
	<u>12 jornals</u>			x 7 s. 6 d.	4 ll. 10 s. 90,- sous
	per entrecauar el mallol.				
	<u>9 jornals</u>			x 7 s. 6 d.	3 ll. 7 s. 6 d. 67,5 sous
	cavar els mallois de lleua.				
	<u>32 jornals</u>			x 7 s. 6 d.	12 ll. 240,- sous
	per treure gramabans de fer les plantades.				
	<u>Per 2 ll. de pólvora</u>				1 ll. 2 s. 6 d. 22,5 sous
	<u>per barrinades.</u>				
	<u>16 jornals de llaurar</u>			x 1 ll.	16 ll. 320,- sous
	<u>Despeses del col·lector</u>				2 ll. 17 s. 6 d. 57,5 sous
					<hr/>
<u>Inversió per jornal:</u>	<u>1266,7 sous / jornal</u>		<u>6311. 6s. 8 d./ jornal</u>		95 ll. 10 s. 1900,- sous
<u>Nº jornals:</u>	<u>216</u>	-	<u>144 jornals / jornal.</u>		

Despeses de les plantades en anys diferents al de plantació, abans ... que donessin fruit.

<u>24 jornals</u>		x 7 s. 6 d.	9 ll.	180,- sous
Acotar els ceps de la tercera plantada.				
<u>97 jornals</u>		x 7 s. 6 d.	36 ll. 7 s. 6 d.	727,5 sous
Acarenar i treure els mitjans de la primera plantada.				
<u>8 jornals de Sous</u>		x 1 ll.	8 ll.	160,- sous
per llaurar la 1ª plantada i trencar els solcs.				
<u>6 jornals</u>		x 7 s. 6 d.	2 ll. 5 s.	45,- sous
per cavar els marges de la 1ª plantada.				
<u>8 jornals</u>		x 7 s. 6 d.	3 ll.	60,- sous
per retillar els mallois de la 2ª plantada.				
				<hr/>
				1172,5 sous

<u>TOTAL JORNALS PLANTATS:</u>	<u>13 jornals</u>	<u>43900 ceps</u>	<u>3376,92 ceps per jornal</u>
	<u>SOUS</u>	<u>SOUS/ JORNAL</u>	<u>JORNALS/ JORNAL</u>
<u>5 1/2 Cost 1ª Plantada</u>	4841,-	880,2 sous/jornal	138,4 jornals/jornal
<u>3 Cost 2ª Plantada</u>	2734,5	911,5 sous/jornal	132,3 jornals/jornal
<u>3 Cost 3ª Plantada</u>	3454,-	1151,3 sous/jornal	148,7 jornals/jornal
<u>1 1/2 Cost 4ª Plantada</u>	1900,-	1266,7 sous/jornal	144,- jornals/jornal
<u>Despeses abans de collir.</u>	1172,5		
<u>Cost de la Plantada: 705 ll.2s.</u>	<u>14102,-</u>		

Útil, no sols per aspectes tècnics sinó per determinar la quantitat de treball necessari per plantar vinya. Centrem-nos ara amb les feines de la plantada i deixem per més endavant, les feines de la vinya quan estava en plena producció.

Els 13 jornals es plantaren en quatre anys, de 1771 a 1775:

.Des de 1771 a Febrer de 1772,	5,5 jornals	18000 ceps
.Des de 1772 a Febrer de 1773,	3 jornals	9900 ceps
.Des de 1773 a Febrer de 1774,	3 jornals	10500 ceps
.Des de 1774 a Febrer de 1775,	1,5 jornals	5500 ceps

En total 13 jornals i 43900 ceps

Ens queda perfectament precisat el període de la plantació de la vinya de desembre a febrer.

I la pròpia comptabilitat precisa matemàticament el moment que tota l'àrea plantada arribà a plena producció normal: el 1778 consten les darreres feines a la vinya mallola plantada a l'hivern de 1774 i les dades de producció assoleixen ja un ritme normal:

Any	Producció de vi	Rendiments
1775	41,26 Hl	6,48
1776	32,23 Hl	5,06
1777	68,33 Hl	10,74
1778	95,25 Hl	14,97

Això permet afirmar que un cop plantat el mallol en un hivern a la quarta collita ja produïa amb normalitat i les feines a fer eren ja les normals a qualsevol vinya.

En el quadre 2.49 s'estudia tant el cost anual de la plantació del Mas Solei com els jornals necessaris per realitzar-la. Les principals feines que originava la plantació eren les següents:

- Assenyalar i fer els valls.
- Entonagar els mallols.
- Donar les costeres.
- Entrecavar els mallols

Les feines coincideixen bàsicament en les descrites més amunt, fins i tot el nom d'alguna d'elles. Hi havia després feines que canviaven segons la qualitat del sòl. Per altra banda, també era important recollir la pedra i fer els marges que calguessin així com definir les rases que permetessin un bon drenatge de la vinya. En la darrera plantada, la quarta, apareixen uns jornals destinats a arrencar gram i a llaurar per aprofundir els valls. No sabem si responia a dificultats específiques d'aquesta plantada perquè no apareix en cap altra.

A partir de la tercera plantada la documentació comença a barrejar

jornals d'una i de l'altra, la qual cosa pot portar-nos a alguna equivocació. Hem intentat sempre destriar-ho però no és fàcil.

Realment el càlcul que interessa és la inversió que calia fer per realitzar una plantació de vinya normal. Independentment de l'accés a la terra, no calia cap altra inversió que la força de treball i les eines agrícoles més rudimentàries. No apareixen en cap moment com a despesa ni l'adquisició dels sarments ni els adobs necessaris. Tot es reduïa a la mà d'obra. I a cada plantada calien els següents jornals:

Plantada	Jornals	Jornals/jor.	Lliures/jor.	Jornal/Ha
1 ^a	761,-	141,8	44 ll 2d	289,6
2 ^a	397,-	132,2	45 ll 11s 6d	270,2
3 ^a	446,-	148,7	54 ll 13s	303,7
4 ^a	216,-	144,-	63 ll 6s 8d	294,1
Mitjana	1820	140	49 ll 1s	285,9

Les plantacions es començaren a fer el 19, el 9, el 14 i el 12 de desembre i duraren fins el mes de febrer, és a dir que les plantades calia fer-les en menys de tres mesos a l'hivern. La intensitat de treball es concentrava en aquests mesos. Si suposem que es treballava sis dies a la setmana, durant 11 setmanes (de la segona de desembre a la darrera de febrer) un jornalier sol sense ningú podia plantar 0,47 jornals o 0,23 Ha cada any. Cal tenir en compte que en aquesta plantació no es planteja la feina del possible desbescament que òbviament carregaria considerablement els jornals encara que es poguessin distribuir al llarg de l'any (194).

Però si la plantada bé clarament especificada, no ho vénen tant les feines posteriors de la vinya mallola precisament perquè es barregen amb les vinyes productives. Queda clar que a 1778 totes les plantades eren plenament productives i que la vinya mallola durava exactament quatre anys. A nivell aproximatiu hem pogut deduir que es feien les següents feines:

-Plantació des.-gener-febrer. Aquest any s'entrecavaven els mallols (140 jornals/jornal)

-Acotar el mallol (6 jornals/jor.) (2on any)

-Rotllar el mallol (2,7 jornals/jornal) (3er. any)

-En el 4rt. any el mallol s'anomenava de lleva perquè donava fruit a la propera verema.

.Acreçar mallols o també s'anomena "Acarenar i treure els mitjans" (entre 10,7 jornals i 17,6 jornals/jornal)

.Llaurar amb bous (entre 1 i 1,5 jornal) (195)

Es possible que entremig d'aquestes feines -algunes difícils de defi-

nir- es fessin cavades però no surten sistemàticament. La collita quarta des de la plantada ja es podia considerar normal i les feines d'aleshores eren ja les de la vinya adulta.

A tall de resum aquesta era la quantitat de treball necessari per posar en producció una vinya:

-Plantada (des.-gener-febrer)	285,9 jornals/Ha
-Acotar mallol	12,3 jornals/Ha
-Rotlliar el mallol	5,5 jornals/Ha
-Adreçar el mallol	de 21,9 a 35,9 jornals/Ha
-Llaurar amb bous	de 2 a 3,1 jornals/Ha

Anem a estudiar ara les feines a la vinya adulta.

2.3.4. Les feines a la vinya adulta

Les feines que cal fer a la vinya eren de dos tipus: a la terra per assegurar la fertilitat de la mateixa i a la plantada per assegurar una plena producció. Es realment difícil de generalitzar quines eren les feines que es feien. Intentem definir-les segons els tractadistes.

a/ Les feines als ceps

La primera feina que es feia a la vinya un cop s'havia veremat era podar-la. Fra Agustí aconsellava podar-les el desembre o gener i en lluna vella (196). Navarro ja distingia que hi havia llocs que podaven a l'octubre/novembre i altres que es feia a la primavera. Per ell s'havia de fer de l'octubre a desembre en els llocs de clima "templado", en tot l'hivern els de clima calent i al gener, febrer o primavera en els llocs freds. Roig era de la mateixa opinió. (197).

En el Bages, seguint aquesta lògica i com que és un país fred, la poda es realitzava al febrer o al març per por a les glaçades (198): "Deuran los adquiridors tots los anys per lo dia de Ntra Sra. de Març tenir podadas las viñas de la terra establerta" (199).

Navarro descriu el tipus de poda que calia fer: "De Brocades no ha de quedar más que una en cada brazo y una en cada tronco o cepa que no los tuviese, cortando el sarmiento principal o que se dexa por guia o solas dos yemas, a menos que la bondad del suelo y la mucha robustez de la planta exigiesen que se practicase el corte dexando otra brocada o mas yemas (...). La poda a dos yemas se llama en el país a "dos nusos y braguer" pues a más de las dos yemas hay otra que llaman braguer y es a la

parte opuesta de la yema mas baxa, comunmente no brota a menos que se pierda una de las otras dos y sirve para reemplazarla" (200)

Al Bages el mètode dominant de poda era el de deixar pocs nusos, com a molt tres (201). Un contracte de començaments dels s. XX així ho especifica: "L'arrendatari deura cultivarla a us y costum de bon pages, podant els ceps a "yema y braguer" abstenintse en absolut de espodassar, dexar pistoles y escapsar els ceps" (202).

La pods era fonamental per la vida de la vinya. Si es deixaven molts braços i nusos, el cep produïa molt però esgotava la terra ràpidament i disminuïa la durada de la producció de la vinya. Ni al propietari, ni al rabasser li interessava exhaurir la vinya. El rabassaire sabia l'esforç que li havia costat plantar-la i que si la vinya deixava de produir perdria tots els drets sobre la mateixa. L'amo sabia que forçar el tren productiu era, a la llarga perjudicial per l'explotació global encara que, conjunturalment s'obtinguessin millors collites. La poda a dos botons i braguer (botó de reserva en cas de gelades tardanes), era el que garantia l'equilibri; producció/durada de la vinya (203).

La següent feina que es feia damunt del cep era Esporgar que en realitat, consistia en una segona poda. Es tractava de tallar aquells brots que no donarien fruit i que, per altra banda, el seu creixement treia força al raïm. Calia que tota l'empenta vegetal es descarregués damunt del raïm. Fra Agustí assenyala que calia fer-ho al maig, Navarro Mas al maig o primers de juny i Barba al juny (204).

Al Bages i segons la informació del Mas Noguera que després detallarem, esporgar es feia a la primera quinzena de juny.

Alguns autors assenyalen com una darrera feina a la vinya l'espampolar o treure aquelles fulles que no deixava tocar el sol al raïm i per tant, perjudicaven la maduració. Es feia a l'agost. Barba diu que en alguns llocs anava bé i en altres no (205). En les plantades que coneixem del Mas Noguera i Mas Solei, aquesta feina no apareix citada mai.

b/ Les feines de la terra: Caldria assentar un principi: com més es treballava la terra llaurant o cavant més productiva era la vinya i més durava. Establir quantes feines es feien a la vinya sols es pot fer a partir d'estudiar explotacions concretes. Els tractadistes aporten opinions diferents segons el seu punt d'observació.

Primer aspecte: les feines es poden fer llaurant o cavant, però la manca de bestiar condicionava que les feines es fessin a mà. Vegem algu-

nes d'aquestes discrepàncies:

-Fra Agustí indica tres feines: llaurar o cavar pel mes de febrer; segona cavada a l'abril/mitjans de maig i la tercera durant el juny (206).

-Navarro i Mas: cal fer tres cavades o tres llaurades, primera gener o febrer; segona per l'abril o maig i la tercera, lleugera, el juny. Però diu que a Catalunya "al mayor numero de estas o el de las mas preciosas no admite otro cultivo que el del azadon" (207).

-Giralt assenyala per la Marina del Penedès quatre feines: eixobrir o descalçar la vinya que era el conreu més profund a l'hivern; després de brotar els ceps a la segona quinzena de març; majencar a la florescència dels ceps entre maig i juny i la darrera feina eixarcolar o extirpar les males herbes (208). El mateix Giralt, dóna un esquema diferent per la finca de Can Bruna al Penedès en el segle XVIII: "podar, binar con bueyes, cavar con azada o azadon, majencar, segunda labor de reja con los bueyes, amigronar, expurgar" (209).

La diversitat va lligada a diversos elements: la possessió d'animals per llaurar, la mà d'obra disponible, la situació del terreny, el clima de la comarca, els rendiments possibles a obtenir etc. Però si aquests elements influeixen, encara més influirà la relació d'explotació que s'establia en el sí de la pagesia i que es basava en un augment de l'excedent a costa de l'autoexplotació de les petites explotacions pageses i que eren les que realitzaven la inversió de la força de treball. Un augment d'aquesta inversió implicava augmentar la producció i, per tant, l'excedent captat per la pagesia benestant propietària de la terra.

Assentem un altre principi: al Bages totes les feines a la vinya es feien a mà, sols hem trobat la presència dels bous per llaurar els mullols de lleva en el quart any i per aprofundir els valls en la quarta plantada del Mas Solei. Durant trenta anys de conreu de la vinya, el treball del bestiar és inexistent, tot són jornals humans.

Anem a definir a partir de la plantada del Mas Solei, quines eren les feines que es donaven a la vinya i els jornals que ocupaven. Per desgràcia, algunes vegades, els jornals apareixen barrejats amb altres feines però en general estan especificats. El que no tenim és un cronologia de les feines i caldrà recórrer a la masoveria del Mas Noguera que en un any determinat, 1805, especifica les dates que són pagats els jornals i, d'aquí podrem deduir aproximadament, les dates en què es feia cada feina a la vinya.

Quadre 2.50
Feines a la vinya del Mas Soler i jorns que ocupaven
(1779-1804)

ANYS	PODAR	CAVAR	RESSEGUIR I FER COLGATS	REBORDNAR	ESCARRENYAR	ESMAGENCAR	PASSAR	ESPORGAR	TRAGINAR LA VEREMA	VEREMAR	RENTAR LA TINA	PREMSAR	TREPIJAR	ALFRES	TOTAL	
1779	19	36	8,5	36	20	30	12	6	33	NC	NC	4	4	10 cavar costes	214,5	
1780	19	34	10	34	15	36	7,5	6	33	NC	NC	6	2,5	3 cavar costes	184	
1781	20	29	21	29	15	30	12	NC	NC	NC	NC	NC	NC	98 altres feines	(154)	
1782	20	29	24,5	29	15	30	17,3	4	36,5	NC	NC	6	6	6 escurar raços	186,3	
1783	20	25	4	+	30+	20	17,3	4	47	NC	NC	6	7,5	12 fer valls	190,25	
1784	20,5	16	2	10	24	+	17,3	9,5	37	NC	10,5*	7,5	4,5	1 adobar raços	222,03	
1785	18	16	6	12	23	+	17 1/3	9,5	50	2	2	10	2,5	1 escutar raços	182,0	
1786	23	15	15	15	16	+	17 1/3	6	31	2	2	21	3,5	1 escutar raços	205,8	
1787	22	21	4	15	27	+	17 1/3	10	46	13	13	10	3	3 escutar raços	186,5	
1788	23	15	*	36+	37,5*	+	17 1/3	5,5	48,5	2	2	11	3	3 escutar raços	201,-	
1789	21	20	4	14	24	+	17	6,5	39	3	3	15	3,5	3 escutar raços	175,5	
1790	20	15	2	31+	28	+	17	0	43	3	2,5	10	2,5	3 entrecavar mallol	169,-	
1791	20	18	6	10	17,5	+	17,5	5	29	3	2,5	10	3	6 calçar els ceps 3 escurar raços	151,-	
1792	18	15	8	37+	31	+	14	6	29	3	2,5	10	4	4 esplanar carenes 15 adobar els ceps, perkar i entrecavar el mallol	189,-	
1793	21	18	+	34+	30*	+	14	5	26	3	3	10	4	9 adreçar ceps 12 compondre raços	173,5	
1794	22	20+	+	30*	16	+	14	6	23	3	3	10	4	12 aplanar carenes	214,-	
1795	22	14	+	35+	43	+	15	6	23	3	3	10	4	3 orteglar raços	212,-	
1796	20	12	5	39+	50	+	15	5	28	3	3	10	4	11 aplanar carenes	197,5	
1797	22	27	11	25+	30	+	16	5	22	3	3	10	4	8 arreqlar raços	191,5	
1798	23	21	11	24	24,5+	+	16	6	31,5	+	13	12	4		222,-	
1799	22	16	9	64+	24	+	16	4,5	27,5	+	2	12*	4		192,5	
1800	48+	+	26*	26*	24	+	16	4,5	28-	+	2	10*	4		184,5	
1801	20	26+	+	21	20,5	+	16	5	25	+	2	10*	4		173,5	
1802	24	16	6	32+	30	+	17	5	27	+	2	10*	4		214,-	
1803	26	17	12	10	48	+	17	4	24	2	2	8	3		197,5	
1804	24	14	10	23+	42	+	18	8,5	40,5	2	2	14	3		191,5	
							18	7	34,5	2	2	7	2,5		192,-	
n=24	n=22	n=19	n=12	n=19	n=7	n=13	n=26	n=25	n=25	n=9	n=9	n=19	n=17			n= 25
$\bar{x}=21,2$	$\bar{x}=19,5$	$\bar{x}=8,4$	$\bar{x}=19,2$	$\bar{x}=29,7$	$\bar{x}=17,2$	$\bar{x}=18,4$	$\bar{x}=15,7$	$\bar{x}=6,2$	$\bar{x}=33,2$	$\bar{x}=2,3$	$\bar{x}=2,3$	$\bar{x}=10,9$	$\bar{x}=2,9$			$\bar{x}= 4767,05$
																$\bar{x}= 191,06$

Les feines que apareixen a la plantada del Mas Solei són les següents:

- Podar
- Cavar
- Resseguir o fer colgats
- Rebordonar
- Esgarrenxar
- Esmagencar
- Passar
- Esporgar

Totes eren fetes a jornal i en cap moment apareixen els bous o la mula per fer-ne alguna. L'únic animal que apareix és el burro per tragar la verema i els mulos per portar el vi a vendre. En l'esquema que s'ha plantejat, podar i esporgar eren feines de cep, mentre que cavar, rebordonar, esmagencar i passar eren feines de cavada. Entre el podar i el cavar es solia resseguir la vinya i fer els colgats que calguessin i repondre aquells ceps que s'haguessin mort i no haguessin brotat als inicis de la primavera. La feina d'esgarrenxar no apareix citada en cap manual i, en canvi, en el Mas Solei té la seva importància. A manca de més dades, creiem que es tractava d'una feina de cava, potser suau i superficial com recordaria la pròpia paraula "esgarrinxar" (esquinçada suau a la pell).

A part d'aquestes feines trobem com a feina complementària que es realitzava de tant en tant, la d'arreglar i escurar les rases perquè circules l'aigua. A 1774 trobem uns jornals per fer valls i a 1793, entrecaçar el mallol. La documentació no aclareix si es tractava d'una ampliació de l'àrea plantada o simplement refer alguna part de la vinya que no hagués arrelat prou bé. Pel volum de jornals emprats, tant en una situació com en l'altra, no afecta a les mitjanes globals.

El quadre 2.50 mostra també per cada any els jornals que ocupava cada feina. Quant a la font apareixen dues labors, citem el total en una de les feines i fem un senyal a l'altra feina que apareix agrupada. La xifra així indicada és vàlida pel càlcul del total però no per la mitjana del que ocupa cada feina. A la columna del total apareixen els jornals que cada any s'empraven a la plantada i en els totals verticals la mitjana de jornals d'aquella feina i el número de vegades a partir de les quals hem obtingut aquella. Obtenim el següent quadre de feines:

Feines		jornals/jornal	Jornals/Ha
Podar	21,2	1,63	3,33
Cavar	19,5	1,5	3,06
Resseguir	8,4	0,65	1,33
Rebordonar	19,2	1,48	3,02
Esgarrenxar	29,7	2,28	4,66

(.../...)

Esmagencar	17,2	1,32	2,7
Passar	18,4	1,42	2,9
Esporgar	15,7	1,21	2,47
Treginar verema	6,2	0,48	0,98
Veremar	33,2	2,55	5,21
Rentar tines	2,3	0,18	0,37
Premar	10,9	0,84	1,72
Trepitjar	2,9	0,22	0,45
Altres	7,6	0,58	1,18
		16,34	33,38

Un càlcul similar podem fer amb les plantades del Mas Noguera. A més de la masoveria, la Seu tenia una vinya que conreava directament. Quan el Rnd.Canals se'n feu càrrec es deuria trobar amb una vinya vella que calia renovar i des del primer any de comptabilitat ja trobem referència a noves plantades, que no es poden sistematitzar com en el cas del Mas Solei.

En els primers anys, tenim més o menys detallades les feines de la vinya vella i destaquen dues llaurades, una després de cavar que es deia "prixar" i una altra abans de passar amb esqueleta que s'anomenava simplement "llaurar amb bous". A 1775, les feines de llaurar la vinya desapareixen i a la vinya nova que en resultarà, tots els jornals seran a mà. El quadre 2.51 mostra la distribució de les feines en la vinya vella.

QUADRE 2.51

Feines a la vinya vella del Mas Noguera i jornals que ocupaven.

ANYS	PODAR	CAVAR	PRIXAR AMB BOUS	RESSEQUIR I FER COLCATS	REBORDONAR	ESMAGENCAR	LLAURAR AMB BOUS	PASSAR AMB ESCALETA	ESPORGAR
1770	12	15	2	3,5	11	8	4	12	
1771		14,5+	2	+	12	8	4,5	11	8
1772			2		12	7	4	4	4
1773		12	2,5	2	12	8	5	12	
1774	10	11	2		11	10	3	11	6

Els buits de podar i esporgar més aviat els atribuïm a la dificultat de la font per aclarir quins jornals es destinen als mallols plantats i quins a la vinya vella. El quadre mostra clarament les dues llaurades:

prixar que en aquest cas ocuparia 2 jornals i llaurar amb bous que ocuparia el doble de feina (4 jornals). En no saber els jornals que hi havien plantats és impossible saber els jornals de bous per jornal i Ha. A nivell aproximatiu si relacionem el podar del Mas Noguera i el del Mas Solé -i ho fem simplement perquè el podar en aquesta última apareix com la feina més estable-, la vinya vella tindria 6,75 jornals. A partir d'aquesta suposició, les feines de llaurar ocuparien:

	Jornals/jornal	Jornals/Ha
Prixar	2,1	0,63
Llaurar amb bous	4,1	1,25

Però a partir de 1774, desapareixen les feines de llaurada i totes es fan a mà. Ja hem dit que la vinya està en un procés de renovació i d'ampliació de l'àrea plantada i podem afirmar que no és fins a 1782 que assoleix un punt de normalitat. És a partir d'aquesta data que el quadre 2.52 recull les feines i els jornals emprats.

QUADRE 2.52

Feines i jornals a la vinya del Mas Noguera 1782 - 1803.

ANY	PODAR	CAVAR	HESESQUIR I FER COLGATS	REBORDONAR	MAGENAR	PASSAR AMB ESCALETA	ESFORGAR	TRACINAR	VEREMAR	TREPITJAR	PREMSAR
1782	19	40	14	32	25	31,5	10	11	43	9	
1783	17	42+	+	38	39,5*	*	10	5,5	22		17
1784	19	31	12	40+	35	+	14	7	30,5	4	24,5
1785	19,5	36+	+	32	24	23	14,5	8	24	4	18
1786	18	36	21+	+	53*	*	19(1)	18,5	24,5	3,5	19
1787	24	27	9	25	24	24	17	7	21	4	21
1788	18	50	18,5	19	24	27	17	9	29	3,5(2)	17,5
1789	15,5	34+	+	27	26	27	12	10	31	6	18
1790	18,5	31	5	30	28	30	16	8,5	26	7	18
1791	21	27		30	28	30	12,5	10	26,5	4,5	17,5
1792	20	32	7	30	31	21	17	1	14	2	17,5
1793	19	32	7	26	26	27	13	8	26	4,5	
1794	21,5	31+	+	26	19	29	15,5	7	25,5	5	12
1795	19	31	5	62+	31	+	11,5	7	23	4	11,5
1796	21	34	12	30	34	16	9	8	32	3,5	11
1797	27	33	13	30	38	23	14	10	33	3	12
1798	20	28	16	28	27	31	15	9	24	4,5	13
1799	23		4				9	8,5	20	3	13
1800	21	35	5	35	30	30	12	6	19	3	13
1801	21	31	9	36	72+	+	19	7	21,5		13
1802	21	51	7	50	51	51	8	8	40	4,5	12
1803	22	26	8	26	26	26	23	8	23	4	12

n=22 n=17 n=15 n=18 n=16 n=16 n=20 n=22 n=22 n=20 n=20
 $\bar{x}=20,2$ $\bar{x}=32,6$ $\bar{x}=8,9$ $\bar{x}=30,6$ $\bar{x}=29,3$ $\bar{x}=27,9$ $\bar{x}=14,1$ $\bar{x}=8,3$ $\bar{x}=26,3$ $\bar{x}=4,3$ $\bar{x}=15,5$

(1) Adobar rases;

(2) A partir d'aquest any apareixen barrejats els jornals de pesar la verema dels parcs i el trepitjar. Hem anotat a aquesta columna la meitat dels jornals.

La diferència fonamental entre la plantada del Mas Solei i la plantada del Mas Noguera és que en aquesta darrera en cap moment, apareix la feina d'esgarrenxar, la que més jornals ocupava després de veremar mentre que les cavades, ocupen en aquest darrer més jornals, gairebé fins a compensar-se. Topem de nou amb el desconeixement de l'àrea plantada a la Noguera. Ho deduïm a partir de les dues feines que sembla que es fan per igual en un lloc i en un altre, podar i esporgar. Posant en relació les dues mitjanes i partint que al Solei eren 13 jornals plantats, s'obtenen els següents resultats:

Segons el podar 12,4 jornals
 Segons l'esporgar 11,7 jornals

L'escassa diferència pot confirmar-nos la viabilitat del procediment. Així podem acceptar que a la Noguera l'àrea plantada era de 12 jornals i segons això, el nombre de jornals per jornal i Ha eren els següents:

Feina	× Any	Jornals/jornal	jornals/Ha
Podar	20,2	1,68	3,43
Cavar	32,6	2,72	5,56
Resseguir	8,9	0,74	1,51
Rebordonar	30,6	2,55	5,21
Magencar	29,3	2,44	4,98
Passar	27,9	2,32	4,74
Esporgar	14,1	1,18	2,41
Traginar	8,3	0,69	1,41
Veremar	26,3	2,19	4,47
Trepitjar	(4,3)	(0,36)	(0,74)
Prensar	(15,5)	(1,29)	(2,63)
		18,16	37,09

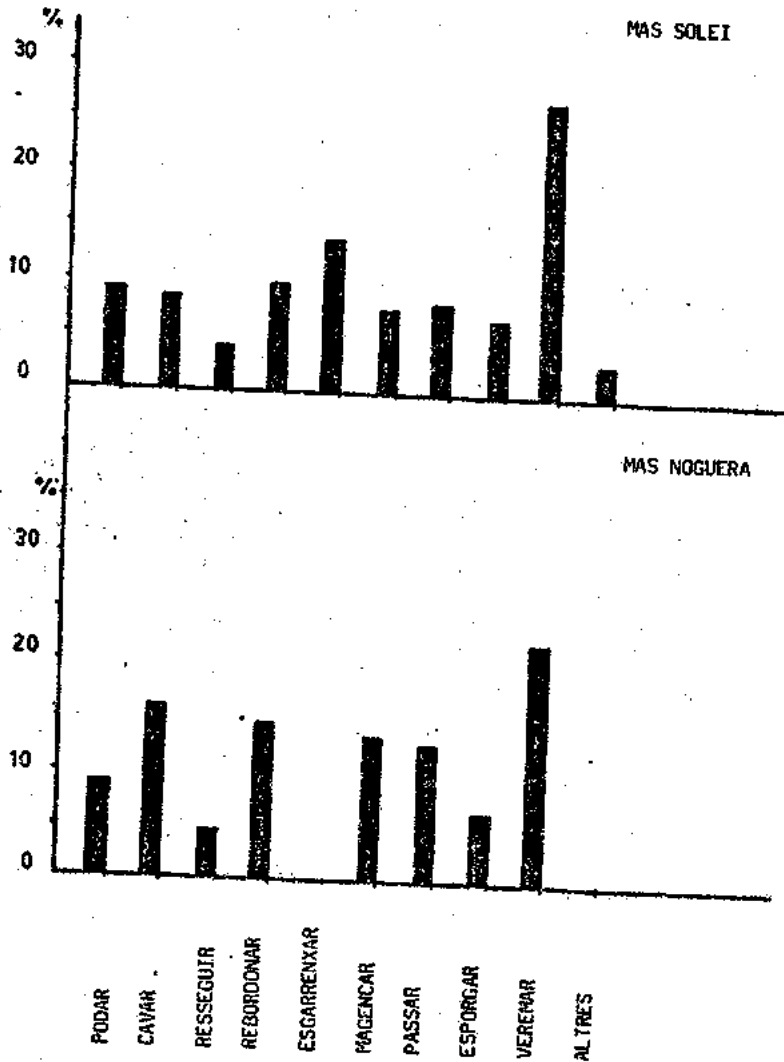
Hem posat entre parèntesi les dades de trepitjar i prensar perquè en realitat a la documentació inclouen les vinyes dels parcers i per tant, s'inverteixen més jornals que no pas a la vinya pròpia del Mas Noguera. Si substituïm aquestes dades per les del Mas Solei el total de jornals per jornal es reduiria a 17,57. El Mas Solei en necessitava 16,34. Comparant una plantada i una altra aquest és el quadre que en resulta.

Feina	Mas SOLEI		Mas NOGUERA	
	Jornals/Jorn.	%	Jornals/jorn.	%
Podar	1,63	9,98	1,68	9,56
Cavar	1,5	9,18	2,72	15,48
Resseguir	0,65	3,98	0,74	4,21
Rebordonar	1,48	9,06	2,55	14,51
Esgarrenxar	2,28	13,95	---	---

(.../...)

Magencar	1,32	8,08	2,44	13,89
Passar	1,42	8,69	2,32	13,2
Esporgar	1,21	7,41	1,18	6,7
Traginar	0,48	26,13	0,69	24,42
Veremar	2,55		2,19	
Trepitjar	0,84		(0,36) 0,84	
Premisar	0,22		(1,29) 0,22	
Rentar tines	0,18			
Altres	0,58	3,55		
	16,34		17,57	

Treballs a les vinyes del Mas Solei i Mas Noguera i durada de cadascun.

Els jornals totals per cada jornal de terra són similars, els percentatges propers en el podar, esporgar, resseguir, un xic menys en el veremar malgrat que ambdós s'aproximen al 25% de la feina total, i les cavades difereixen perquè en el Solei hi ha una feina de més que s'enduu bona part de la diferència. Podríem dir però, que a la Noguera les feines apareixen molt més ben limitades: una poda important (9,56 % dels jornals) i una de secundària l'esporgar (6,7%), una feina de reconstitució de la vinya, resseguir i fer colgats (4,21%) i quatre cavades seguides, que ocupen gairebé els mateixos jornals (de 15,48 % la primera i més important la darrera o Passar amb el 13,2%).

Ens queda clarificar quan es realitzaven aquestes feines. Per desgràcia el col·lector no va anotar mai en el Mas Solei les dates en què es realitzaven els jornals, tant sols apuntava els jornals emprats. Sols ho feu l'any 1805 i en el Mas Noguera. En realitat apuntà quan pagà els jornals, però ho feu molt sovint i les dates de pagament ens permeten aproximar-nos a quan es feien les feines.

10 de març	17,5 jornals de podar	(un jornalera dona)
24 de març	11 jornals de cavar	(un jornalera)
31 de març	15 jornals de cavar	(2 jornalera)
6 d'Abril	9 jornals (cal suposar de cavar)	(un jornalera)
15 d'abril	15 jornals resseguir i fer colgats	(2 jornalera)
20 d'abril	9 jornals de rebordonar	(un jornalera dona)
28 d'abril	4 jornals de rebordonar	(un jornalera)
5 de maig	7 jornals de rebordonar	(un jornalera)
18 de maig	12 jornals de magencar	(un jornalera dona)
19 de maig	3 jornals de magencar	(un jornalera dona)
23 de maig	10 jornals (cal suposar de magencar)	(un jornalera dona)
13 de juny	7 jornals de magencar	(un jornalera home)
2 de juny	7 jornals de passar	(un jornalera home)
13 de juny	6 jornals de passar	(un jornalera home)
9 de juny	1 jornal d'esporgar	(un jornalera dona)
13 de juny	7 jornals d'esporgar	(un jornalera)
14 d'octubre	3,5 jornals de burro	
14 d'octubre	2,5 jornals de burro	
25 d'octubre	3 jornals de burro	
14 d'octubre	3 jornals veremar	(un jornalera dona)
"	1,5 jornals veremar	(pare de la dona)
"	3,5 jornals veremar	(fill de la dona)
25 d'octubre	6 jornals veremar	(un jornalera)
	1 jornal veremar	(un jornalera)
	7,5 jornals veremar	(de minyó)

(.../...)

25 d'octubre 2 jornals de pesar i trepitjar (un jornaler)
25 d'octubre 13 jornals de premsar (un jornalesr)

Queden sense data precisa 13,5 jornals de treballar la vinya i
24 jornals de veremar.

Apartir d'aquestes dates podem elaborar el següent calendari:

Podar = finals de febrer/principis de març
Cavar = 2^a quinzena de març/1^a quinzena d'abril
Resseguir = 1^a quinzena d'abril
Rebordonar = 2^a quinzena d'abril
Magencar = maig
Passar = 1^a quinzena de juny
Esporgar = 1^a quinzena de juny
Veremar = 1^a quinzena d'octubre/ 2^a quinzena d'octubre

Després d'esporgar en el mes de juny sembla que a la vinya no s'hi feia cap més feina fins el temps de veremar, almenys no es paga cap jornal en aquest sentit. D'aquest calendari es dedueix que la vinya ocupava la mà d'obra des de finals de febrer al mes de juny de manera continuada i a l'octubre per veremar calia recórrer a tot tipus de mà d'obra disponible (dones, homes, minyons i avis segons es desprén de l'any 1805 al Mas Noguera). Queda encara per analitzar els adobs que s'empraven a les vinyes.

2.3.5. L'adobat de les vinyes

Fra Agustí deia que alguns en els forats dels sarments abocaven glans i "yerbas" i també la brisa. Més endavant suggeria que les vinyes es podien femar quan eren novament plantades i de sis en sis anys (210).

Però la impressió de la realitat era la gairebé absència d'adobs per les vinyes. Barba deia que no se'ls hi donava altre adob que les feines habituals; qui responia l'enquesta de Zamora havia de reconèixer el mateix i Roig ho generalitzava per la província de Barcelona i ho concretava al Bages: "Los adobs que s'emplean son escassissims o nuls" (211).

Giralt planteja el que venim insistint al llarg del capítol: "Calia substituir els adobs per un major esforç de treball" (212). I l'opció de la vinya pel bestiar implicava l'ús de l'adob vegetal i la vinya el produïa en bona part: els seus propis sarments i la brossa que es podia recollir en els marges o en el bosc del propietari si aquest ho deixava. Giralt exposa dos mètodes d'adobar amb brossa: Vallejar, que con-

sistia en obrir una rasa de dos pams d'ample i quatre de profunditat entremig de les files dels ceps, omplir-la de sarments, brossa i excrements si se'n tenen, i colgar-la de nou; i Peu Rocar, que consistia en obrir un forat davant de cada cep i omplir-lo de brossa "representava un treball equivalent a la plantació de la mateixa vinya" (213).

És Navarro qui informa més sobre l'adobar i permetrà confrontar-ho amb el Bages. Suggereix la següent pràctica:

-La vinya s'havia d'adobar ja el primer any colgant matèria orgànica als valls.

-Les vinyes espesses que donessin un vi mitjà calia adobar-les després de 12, 14 o 16 anys de donar fruit i després de 6 en 6 o de 8 en 8. Amb les millors vinyes s'havia de recórrer a l'adob quan arribessin a velles i disminuïssin el seu rendiment.

-S'havien d'adobar de novembre a març, vallejant, colgant fems o brossa. Creia que amb el fems es deteriorava el vi almenys els dos primers anys.

-Suggeria diverses matèries útils per adobar: orujo, brisa, el fang, la cendra, deixalles d'edificis, sebates, draps, pells, cuirs i pells, marga, argila i sorra (214).

Què passarà al Bages? D'entrada els fems eren escassos i sembla que dominava l'ús de la brossa i els sarments. Dues fonts ens informen, les plantades que hem estudiat i els contractes de rabassa morta.

Doncs bé, ni a la plantada del Mas Solei, ni a la plantada del Mas Noguera apareixen referències a l'ús d'adobs. Es podria afirmar amb certesa que en els trenta anys estudiats les vinyes no s'adobaren. Tal vegada ens trobem davant de vinyes de qualitat que com deia Navarro no calia adobar-les fins a velles. Aquesta hipòtesi se'ns confirma perquè al Mas Noguera en els primers anys hi ha referències a colgar feixos:

-1775 -"Per lo treball de fer 200 feixos per colgar-los a la vinya vella a 1 ll. 10s. lo cent i 10 jornals de fer y obrir las passadas de la vinya vella per colgar los feixos"

-1777 -"Per lo treball de fer 800 feixos portar i colgarlos a la vinya vella.

-Per fer 600 feixos a 1 ll. 10s. lo cent i per 20 jornals portar i colgarlos".

En realitat cal pensar que el Col·lector decidí arrencar una part

de la plantada vella i l'altra part renovar-la a base d'adobs.

Dos anys més apareix la feina de fer feixos i colgar-los : a 1778 (400 feixos, 10 jornals de tragar-los a coll i 12 per portar brossa i colgar-los), i a 1779 (400 feixos, 4 jornals d'home i burro per tragar-los i 13,5 per colgar-los), però ambdós casos no eren per la vinya vella sinó per les plantades noves. Se'ns confirmaria així que en els valls que es plantaven ceps solia enterrar-s'hi brossa com adob. Cal assenyalar per això, l'absència d'aquesta pràctica en el Mas Solei i en els anys posteriors.

Una altra font per detectar les pràctiques d'adobar són els contractes de rabassa morta. Les clàusules especifiquen l'ús dels garbons. A vegades se'ls podria quedar el rabassaire amb la condició d'utilitzar aquests en la peça de terra (215). Es podria generalitzar dient que aquesta obligació s'especifica a mesura que passen els anys.

Algunes vegades, s'especifica que si no es destinen per adob a la peça de terra el rabasser haurà de pagar la quarta part (216). Amb la palla s'institueixen pactes d'un tipus similar (217). Poques vegades es menciona la brisa com adob, en alguns casos es diu que quedarà pel rabasser per fer-ne el que vulgui (218), en altres s'ha de consumir per adob en la mateixa terra (219). Algunes vegades la premsa de l'amo es pot utilitzar però la brisa queda per aquest (220).

No s'indica, en canvi ni la freqüència d'adobar ni la utilització obligatòria dels fems. A mesura que passa el temps, en els contractes consta l'obligatorietat d'adobar les vinyes amb els sarments que ella mateixa produeix per garantir-ne la productivitat i que, en cas de sobrar-ne o no adobar-se l'amo estableix l'obligació de pagar-ne el quart. A vegades s'utilitzava en les mateixes condicions la brisa i la palla que la peça produïa. El sistema anava lligat a l'escassetat de bestiar que provocava inexistència d'adob animal, compensat perquè la pròpia vinya produïa el seu adob. Al bosc de l'amo sols calia recórrer-hi per fer els primers formiguers, després la vinya s'autobastia.

2.3.6. Veremar i la fabricació del vi

Després d'esporgar els ceps pel mes de juny, no es feia cap altra feina a la vinya fins la verema o recollida del raïm.

a/ Els tipus de cep.

Calia un cep que s'adaptés al terreny i al clima de la comarca. Les nostres referències són exigües perquè els contractes com a molt especifiquen que cal plantar de bones espècies, sense entrar en més detalls. Alguns aporten més informació:

-Heretat de la Riera a Santpedor; 1768: "haura de plantar cada any mil seps tots de planta y menas negras" (221).

-Mas Servitja de Vallformosa; 1850: "plantada de ceps de bones menas, no podent-hi plantar cap PAYO, ni CUAS DE MOLTO DE LAS MENUDAS" (222).

-Mas Farreres de Manresa; 1870: "no pudiendo plantar otras cepas que las llamadas SUMOLL'S; NEGRENYONS i PICAPOLLS" (223).

-Mas Servitja de Vallformosa; 1870: "vifia espesa de buena calidad y no las llamadas CAP PAYO, QUA DE MOLTO DE LAS MENUDAS Y GALCERIUS, debiendo plantar 150 cepas de las llamadas BALENSIANS Y 200 QUAS DE MOLTO GRANDES" (224).

Roig afirmava que les varietats de cep que es conreaven al Pla de Bages eren: de raïm negre SUMOLL, TERRASSENC, GARNATXA i MONASTRELL; i de raïm blanc PICAPOLL. Els més resistents al calor i la sequedat eren el SUMOLL i la GARNATXA, a la sequedat el picapoll i al fred el TERRASSENC i el MONASTRELL (225). Vilà Valentí planteja que els ceps tradicionals eren el sumoll, picapoll, garnatxa i xarel·la (226). I Jaume Raventós confirmava el 1904 el predomini del sumoll i del picapoll (227).

No podem dir més sobre el tema. Sembla, però, que al llarg del XVIII i del XIX es produí una certa especialització (o, tal vegada, tria) de les espècies més ben adaptades, i s'arribà a finals del XIX amb un predomini del SUMOLL, negre i el PICAPOLL, blanc, aquest sobretot a les rodalies d'Artés.

b/ La data de veremar.

En alguns indrets la data de començar la verema estava regulada o bé pel senyor o bé per l'autoritat municipal (228). A Roa (Burgos) la verema es portava en una tina comuna i era precís que l'autoritat municipal regulés el començament del veremar (229). Robert Laurent, per la Côte d'Or francesa defineix el ban de verema com el dret del senyor a fixar una data pel començament de la verema. La seva existència obeïa a diverses raons: no veremar abans que el fruit estigués madur (era la tendència dels petits colliters que tenien por d'alguna pedregada); que els forasters ho sapiguessin; que els veremaires treballessin junts i no causessin problemes als que no veremaven i per comoditat als que cobraven el delme (230).

No tenim cap notícia a Catalunya de l'existència d'aquesta regulació col·lec.

tiva. Al Bages, tampoc. Són els contractes de rabassa els que a vegades regulen la data. Existia un evident interès del propietari en què tots els seus parcers veremessin al mateix temps, a fi i efecte, d'omplir les tines els mateixos dies i que el pesador pogués fer la feina de tots alhora.

La regulació més simple és la clàusula que fixa que el rabassaire haurà d'avisar amb tres dies d'antelació a l'amo perquè aquest pogués estar preparat per rebre la verema i per "inspeccionar y presenciar si vol per i o altre las ditas feynas" (231). Però és obvi que aquesta opció afavoria al parcer el qual en definitiva, podia veremar quan volia, per això en algun cas trobem que s'inverteix el sistema: no podrà veremar sense permís de l'amo, al qual haurà d'avisar tres dies abans perquè li doni el permís (232).

En un altre pilot de contractes, la clàusula anterior és complementada amb una data, anterior a la qual no es podrà veremar. Aquesta data podia ésser St. Miquel (30 de Setembre) (233), Sta. Teresa (15 d'Octubre) (234) i, sobretot, el Roser d'octubre (7 d'octubre) (235). Es concretava més, però pel propietari continuaven subsistint dos problemes: a/ que malgrat esperar la data, els parcers veremaven en dies diferents i b/ i d'altra banda, el fruit podia madurar abans de la data indicada. Alguns contractes preveïen aquestes situacions:

-si hi havia sis parcers a punt de veremar l'amo podia obligar als altres (236).

-no es podia veremar fins al Roser "a no ser que a coneguda de l'amo se veges clarament que los rahims se perdessen y avisar quatre dies abans al concedent" (237).

-si es tardava a veremar més que els altres parcers hauria de pagar el pesador i se'l podria obligar a veremar a fi de tancar la tina (238).

Dels contractes podem deduir que la data a partir de la qual es veremava era a partir del Roser d'Octubre. Per Vilà Valentí els ceps tenien un cicle vegetatiu més llarg i la verema es feia de St. Miquel (Setembre) a la Festa de tot Sants (239). Les vinyes del Mas Noguera hem vist més amunt que a 1805 es van veremar sobre el 10 d'Octubre.

Podem concloure que al Bages no existí el ban de verema i que la data del començament d'aquesta era a criteri del parcer, si bé havia d'avisar a l'amo tres dies abans. Poc a poc, la relació de força que suposava el contracte, es decantà cap a l'amo que imposà una data a partir de la qual es veremava i l'obligació de fer-ho conjuntament amb els altres parcers. Aquesta homogeneïtzació afavoria sobretot l'amo que podia esperar que el raïm fos més madur,

que arribés a les tines al mateix temps i controlar i inspeccionar millor les parts dels fruits.

c/ Veremar, trepitjar i trascolar.

Fra Agustí assenyalava que la causa de molts vins agres era que a les vinyes hi havia ceps diferents i quan es veremaven no es tenia en compte la seva maduració (240). Barba en canvi assenyalava que en alguns llocs el raïm es collia segons anava madurant, mentre que en altres barrejaven raïms verds i madurs (241). No tenim cap notícia de la pràctica utilitzada al Bages si bé la configuració d'uns vins típics de la comarca -clarets, negres i blanc d'Artés- fan pensar en una certa homogeneïtat de la collita.

QUADRE 2.53

Plantada del MAS SOLEI. Jornals d'home, dona o minyó en la verema.

ANY	HOME		DONA		MINYÓ		%	%
	Jornals	Sous/jor.	Jornals	Sous/jor.	Jornals	Sous/jor.		
1777	3	7	12	4	3	5	83,3	57,1
1778	5	7	10	5	12,5	5	81,8	71,4
1779	18	7,5	15+	4,5	+	4,5	45,5	60,+
1780	18	7,5	15	5			45,5	66,7
1781	-	-	-	-	-	-	-	-
1782	14	7,5	5,5	6	5/5	5/4	52,5	80
1783	25	7,5	14	5	8	3,75	46,8	66,7
1784(2)	31	7,5	6	5	-	-	16,2	66,7
1785	20,5	7,5	29,5	5	-	-	59,-	66,7
1786	11,5	7,5	20	5	-	-	63,5	66,7
1787	15	7,5	25	6	6	5	67,4	80
1788	26(1)	7,5	14,5	5	-	-	35,8	66,7
1789	26,5	7,5	11	6	-	-	29,3	80
1790	29	7,5	14	6	-	-	32,6	80
1791	23	7,5	6	6	-	-	20,7	80
1792	29	7,5	-	-	-	-	-	-
1793	26	10	-	-	-	-	-	-
1794	23	10	-	-	-	-	-	-
1795	26	11,25	2	7,5	-	-	7,1	66,7
1796	22	11,25	-	-	-	-	-	-
1797	31,5	11,25	-	-	-	-	-	-
1798	21	11,25	6	10	-	-	22,2	88,9
1799	28(1)	11,25	-	-	-	-	-	-
1800	25	11,25	-	-	-	-	-	-
1801	27	11,25	-	-	-	-	-	-
1802	24	11,25	-	-	-	-	-	-
1803	40,5	11,25	-	-	-	-	-	-
1804	34,5	11,25	-	-	-	-	-	-

(1) Apareix conjuntament amb trepitjar.

(2) A partir d'aquesta data la documentació no distingeix homes/dones, sols apareix un salari distint.

La verema implicava tres feines simultànies: collir el raïm, transportar la verema a la tina, trepitjar-la i algunes vegades premsar-la, segons el tipus de vi que es volgués fer.

El raïm era collit amb el vermall, posat en coves i portat a les portado-

res, espècie de cubells de fusta de forma troncocònica. La necessitat de recollir tot el raïm amb el mínim de temps possible, responia fonamentalment a dues raons: reduir el risc d'alguna pedregada i evitar la maduració excessiva, així com omplena aviat la tina perquè el raïm fermentés tot alhora. Això mobilitzava tota la mà d'obra disponible. Roig parla de la participació de moltes dones i nens i uns homes anomenats sagarretes que venien de la Segarra, Vic i Berga (242). No hem pogut comprovar en la documentació aquesta vinguda de gent d'altres llocs, en canvi, sí que és potent la participació de les dones i minyons en la verema. Al Mas Solei la distribució de la feina de la verema es recollida en el quadre 2.53:

Com es pot veure, el treball de dones i minyons comença essent molt elevat per anar-se reduint progressivament, fins arribar a 1792 en què pràcticament desapareix o almenys tots els jornals són pagats al mateix preu. No sabem per quins motius això es produí. El salari de dones i nens sempre és més baix, normalment una tercera part i en alguns anys una cinquena part. Vegem ara les dades del Mas Noguera (quadre 2.54).

QUADRE 2.54

Plantada de vinya del MAS NOGUERA. Jornals d'home, dona i minyó en la verema.

ANY	HOME		DONA i MINYÓ		%	%
	Jornals	Sous/Jor.	Jornals	Sous/Jor.		
1771	6	6	12	4,5	66,7	75,-
1772	9	6	11	4	55	66,7
1773	-	-	-	-	-	-
1774	5(1)	7	10	4	66,7	-
1775	7	7	12	4	63,2	57,1
1776	7	6,67	6	4	46,2	57,1
1777	10	7	17,5	4	63,6	60,-
1778	-	-	-	-	-	57,1
1779	18	7,5	12	5	40	-
1780	16	7,5	32	5	66,7	66,7
1781	9,5	7,5	9,5	5	50	66,7
1782	13	7,5	30	5	69,8	66,7
1783	10	7,5	12	5	54,5	66,7
1784	10,5	7,5	4/16	6/5	65,6	66,7
1785	8	7,5	16	5	66,7	60/66,7
1786	12	7,5	12,5	5	52,1	66,7
1787	5	7,5	16	5,5	76,2	66,7
1788	11	7,5	9/9	6/5	62,1	73,3
1789	13	7,5	18	5,5	58,1	80/66,7
1790	26	7,5	-	-	-	73,3
1791	16	9	10	6	38,5	-
1792	10	9	3/1	6,25/7,5	28,6	66,6
1793	14	11,25	12	7,5	46,2	69,4/83,3
1794	25,5	11,25	-	-	-	66,7
1795	3	11,25	20	10	87	-
1796	29	11,25	3	10	9,4	88,9
1797	30	10	3	8,8	9,1	88,9
1798	5	11,25	10/9	10/7,5	79,2	88
1799	12	11,25	7/1	7,5	40	88,9/66,7
1800	13	11,25	6	7,5	31,6	66,7
1801	18	11,25	3,5	7,5	16,7	66,7
1802	40	11,25	-	-	-	66,7
1803	19	12	4	9,3	17,4	77,5

(1) A més, 5 J. d'home i minyó a 10 S. els dos.

En el Mas Noguera el pes dels jornals de dones i minyons no desapareix, però sí que a partir de 1790 es copsa una davallada progressiva del pes d'aquest tipus de jornals. D'estar per damunt del 50 i 60 % es passa a nivells del 10 %. La proporció habitual del salari de les dones respecte als homes era d'una tercera part inferior, si bé aquesta proporció es manté al llarg del període estudiat com a important. En els darrers anys del segle sembla créixer més de pressa el de les dones. A què cal atribuir aquesta reducció dels jornals de dona i minyó? Caldria saber si es produeix també a d'altres nivells o simplement és un fenomen conjuntural de l'administrador de les finques de la Seu. Estaria avançant el treball tèxtil entre les dones? Veremarien les pròpies vinyes? Ens cal més informació. Estem davant d'un vinyar explotat amb mà d'obra assalariada. S'observaria el mateix comportament en les petites explotacions vitícoles? Aquestes no podien seleccionar la mà d'obra i en el període de més intensitat no en pot estranyar trobar-hi tots els elements de la família. En ple segle XIX quan les dones establitzin el seu treball complementari a les fàbriques tèxtils, és possible que deixin d'anar a veremar i aleshores els homes recorreran a formes de col·laboració col·lectiva entre ells pel temps de les veremes.

El vi recollit calia transportar-lo a la tina per xafar-lo, i deixar que el most fermentés. Aquí es plantejava el primer problema. Calia transportar les portadores de la vinya més o menys allunyada del poble a la tina pròpia, però abans, la part de verema corresponent a l'amo de la peça de terra, calia transportar-la al mas. Era una obligació contemplada en tots els contractes de rabassa morta, però sols al mas o a un altre lloc d'una distància equivalent. El transport implicava bestiar. Els carros foren inexistents fins a la segona meitat del segle XIX i el transport de la verema s'havia de fer a bast, és a dir carregant una portadora a cada costat d'un burro o una mula.

Quan no es disposava del burro necessari -i passava molt sovint- calia llogar-lo o intercanviar jornals amb un altre que en tingués. Altres ho van resoldre construint una tina a la pròpia vinya o en el mas que cedia la terra. Vilà Valentí assenyala que a l'àrea de Mura, Rocafort i Navarles es produí aquest fenomen (243). Un contracte de rabassa d'aquesta zona ho aclareix: "Dono llicència al mateix Adquisidor de fer y edificar una tina en la mateixa terra, al casalot que se encontra en ella, a fi de que per ser tant lluny no li costia tant los ports del vi, com li costaria lo port dels rahims!" (244). D'aquest tipus de contractes n'hem trobat diversos. El pacte sol ésser que

quan la vinya torni a l'amo tornarà també la tina (245).

La verema es transportava a la tina que era el lloc on es realitzava la fermentació. Les tines eren dipòsits més o menys grans, rodons normalment, amb les parets enrajolades i tapades per unes barres travesseres de fusta que s'anomenaven brescat. Damunt d'aquest s'abocaven les portadores i la verema era trepitjada. El most s'escolava per entre les fustes cap a la tina. Segons el vi que es fés (blanc, negre o rosat) s'afegia al most la rapa o es deixava a part, premsant-la per obtenir el màxim suc. La tina es tapava i es deixava fermentar més o menys temps. Barba deia que els pobles que no feien el vi per Amèrica no separaven la rapa i tiraven guix a la tina perquè sortís un vi "espirituoso y bien colorado" (246).

Del que podem deduir de les plantades dels dos masos cal assenyalar: que abans de veremar calia netejar la tina (al Mas Solei es necessitaven 2,3 jornals) i que per millorar el vi s'utilitzava el guix tal com indica Barba (al Mas Noguera es comprava cada any de 1 Q a 2 Q de guix i a vegades s'especifica "per posar al vi").

Després de la fermentació, calia trascolar-lo, és a dir treure'l de la tina i embotar-lo. Per això les tines es construïen de manera que tinguessin una obertura a la base per on poder-les buidar. Trascolar es podia fer més o menys ràpid segons interessés. Roig assenyala sis dies com a mínim i un contracte del Bages ens diu que s'ha d'haver trascolat per St. Andreu (30 de novembre) (247). Però si havia fermentat amb la raps, aquesta quedava dins la tina empapada de vi. Per aprofitar-lo es premsava (248). Normalment es posava amb bótes a part, era considerat de menor qualitat i s'anomenava vi premsat (249). La brisa era el que quedava després d'haver-se extret el vi, la part sòlida de la premsada. Hem insinuat més amunt la seva utilització com aliment pel bestiar, sobretot porcs i gallines (250).

Si el vi s'havia fet a la vinya calia transportar-lo al lloc on es tenien les bótes. Si s'havia fet a casa sols calia canviar-lo de lloc.

En les explotacions vitícoles que hem estudiat, el vi trascolat de la tina era conduït per traginers a Manresa on s'embotava i era venut poc després. Així en la documentació trobem després de trascolar les següents feines i despeses:

-Port del vi: Era fet per traginers que solien cobrar a tant la carga de vi transportada o bé a tant per jornal. En el Mas Solei fins a 1787 es pagava a tant la carga i a partir d'aquesta data a tant el jornal. Se'ns indica que el port era fet per dues mules. No apareixen en aquesta feina els burros.

-Rentar bótes.

-Ajudar als traquiners i escórrer bóts .

-Compra d'oli, taps i "omissa", que eren els ingredients necessaris per curar les bótes. Aquest material apareix tots els anys a l'hora de trascolar.

-Aiguardent per millorar el vi. Sols apareix en el Mas Noguera i en els primers anys (1770-1774). Precisament durant la producció de la vinya vella i abans del canvi de sistema de conreu que significà que els bous desapareixessin de les tasques vitícoles (251).

d/ El tipus de vi.

Disposem d'un parell de descripcions del vi de la comarca.

"Los vins d'aquesta comarca presentan un tipo bastant igual y sostingut, essent de una producció alcohòlica regular y de coloració rojenca, si be de no molta intensitat. Se fan també vins clarets y vins blancs. Domina el xarel·lo pera'ls blancs y'l sumoll pera'ls negres. En general, son vins de bon paladar y bastant frescos, utils pera la exportacio y pera les necessitats del mercat frances" (252).

- I un anunci de l'Associació d'Agricultors del Partit de Manresa deia el següent a 1890: "Dins la comarca de Manresa se cullen vins negres pastosos de 12 a 14º d'esperit, de fàcil conservació, bon tast y demes circumstancies que'ls recomanem com a vi de taula y ademes la especialitat de vi clar d'Artés que tan justa anomenada ha adquirit en lo comerç" (253).

I Vilà Valentí, afirma que els vins obtinguts eren negres i clarets, d'una producció alcohòlica mitjana (10-12º) i de paladar fresc i agradable. "Eran famosos los claretes del Pla de Bages (Artés, Manresa, Santpedor) elaborados con los mejores picapolls" (254).

Possiblement aquest fos un punt d'arribada, el qual s'hauria aconseguit per un procés d'experimentació progressiva. Els contractes de mitjan segle XIX prohibien o recomanaven uns determinats ceps; així incidien evidentment en la qualitat, i calia que les parts dels parcers fossin homogènies per garantir un vi acceptable. No tenim, però, informació sobre aquests processos.

En les dues plantades, quan es ven el vi, sol indicar-se simplement "vi", sense cap altre qualificatiu. Però a vegades s'escapa el tipus de vi. Al Mas Noguera trobem, encara que poques vegades, qualificacions del vi com: (vi) premsat, (vi) per aiguardent, (vi) de bagots (brots de raïms abandonats a la vinya després de veremar perquè eren molt verds), vi albaix (en poques quantitats i que no hem trobat citat en lloc més) i vi claret que semblä se-

ria el predominant. El Mas Solei sovint no ens informa del tipus de vi, però es cita el que és premsat, el destinat a aiguardent, el vinagre i sobretot el vi claret. Els "clarets" famosos del Pla de Bages ja es trobarien a la segona meitat del s.XVIII.

2.3.7 L'utilitat vitícola.

Fins aquest moment hem analitzat fonamentalment les feines agrícoles que la vinya comportava i la mà d'obra que el seu conreu necessitava. Anem a veure ara l'utilitat vitícola que calia o el capital de rodatge de l'empresa. Hem vist com feines a la vinya eren realitzades per treball humà que s'intensificà per adobar la vinya davant l'insuficiència dels fems. L'únic moment que calia invertir un capital era en l'adquisició de l'utilitat precis pel seu conreu però, sobretot, per l'elaboració del vi i la seva conservació. La tina, la premsa i les bótes eren les despeses més elevades de l'explotació i l'augment de l'àrea conreada havia d'anar acompanyat de l'augment de la capacitat de la tina i de les bótes.

Els inventaris de diversos pagesos del Bages ens ajudaran a precisar l'instrumental vitícola. Hem dit en primer lloc que algunes de les eines citades en el quadre 2.44 configuraven les eines de cava bàsiques de la vinya (pala-fanga, magalles, aixades, magall i arpiots) i hem pogut observar la seva existència en gairebé tots els casos estudiats. Anem a fer el mateix amb l'utilitat pròpiament vitícola (quadre 2.55).

Un cop assenyalats els útils de cava, la resta d'utils vitícoles servien per la tasca d'elaboració i conservació del vi. Gairebé totes les explotacions tenien portadores pel transport de la verema. A continuació destaquen les aixetes d'aram o bé de llautó, sempre anotades a part i que servien per buidar les bótes i les tines; es pot establir una relació entre els pagesos que més vi podien emmagatzemar i els que disposaven d'aixetes. Embuts per trascoliar la verema i mesures pel vi eren útils propis de les cases més benestants. Ens estranya que sols en 9 inventaris apareixin les podadores, l'eina que seria per podar i per veremar. Sols en una ocasió (en el Mas Solei) apareix citat el veremall com a útil específic.

Malgrat que les plantades del Solei i la Noguera assenyalin la tasca d'escórrer bóts com a anual, sols en dos inventaris apareixen citats i no sabem si algun altre útil els substituïa. Dues vegades també apareixen citades olles d'aiguardent (Francesc Graner de Navarcles i el Mas Soler), en els al-

tres casos no hi ha cap referència.

Aquests útils vitícoles per veremar o trascolar eren iguals per a tots els grups pagesos. Variava la quantitat i algunes eines que permetien realitzar la tasca amb més comoditat. Però on el capital disponible influïa era en els altres estris bàsics i més costosos de vinificació: la tina, la premsa i les bótes. No es podia passar sense tina perquè era el lloc on fermentava el vi, calia tenir-ne o cercar algun mitjà per utilitzar-ne una; es podia prescindir de la premsa, si es procurava fer les premsades a algun lloc

QUADRE 2.95

Utilitatge vitícola que apareix en inventaris de pagesos del Baix.

	PORTADORS	AIXEYES	EMBUTS	RESURES	PODADORS	BOTS	DELLA D'AIGUARDENT	TINA	PREMSA	BOTES	CAPACITAT CARGUES	DATA DEL INVENTARI	CARGUES DE VI	OBSERVACIONS
1770 Valentí OLIVERAS pagès de Navarres	2	2						1		3	4	3- II-1770	0	
1770 Joan CASANOVAS pagès de Santpedor	5				3					2	4	12- IV-1770	0	
1770 Mas PUIG DELS ABADALS Castellbell i el Vilar	4									5	50	27-VII-1770	0	Fusta per bóta de 12 c.
1770 Mas GENERES Talamanca	2		2	1						9	72 1/2	18- IV-1770	25 1/4	Fusta per bóta de 25 c.
1770 Joan CANADELL pagès d'Artés	8	4			2			2	1	10	82,5	8-III-1770	4 c.	
1770 Mas ROCASALBAS de Serrahiz	4	3	2	1	2				1	9	76	5- II-1770	3 a 4	
1773 Fco. GRANER, pagès de Navarres	6	4	2	2		2	1		1	9	138	21-III-1773	79	
1790 Mas FONT DE LA SERRA Manresa	12	6	1	3				3	1	14	790	17- II-1790	56	
1790 Josep ARNAN pagès de Manresa	6	2			2					7	28	17- I-1790	8,5	
1790 Mas COSTAFREDA de Súria	6	3						1	1	9	62,5	10- II-1790	19	Fusta per bóta de 20c.
1798 Valentí TORRAS pagès de Navarres	4							1		4	21,5	3- IX-1798	0	1 bóta inservible
1830 Andreu PONS pagès de Castellolí					4			2	1	12	56,5	31-III-1830	20,5	
1830 Mas BASORA de Juncadella	1	2	1	2						9	115 1/2	13- IV-1830	102+17	Les 17 c. les tenen en una altra casa.
1850 Mas MASSANA de Fals	8	2		1		4		3	1	19	148,6	18- IV-1850	106 3/8	4 congrenys per bóta de 7 c.
1846 Mas TAPIAS de Viladecavalls	42	12	2	2	2			1	1	28	328	21- IX-1846	94 (a)	vi de polir, vi de marins i 2 c. d'aiguardent
1850 Mas SOLER de Cabrianes (3)	20	6	1		5		1	3	2	25	308 1/2	30- I-1850	265,5	1 c. de vinagre, 1 c. de vi blanc, 1 c. de mistela
1850 Pere BRUNET, pagès de Guardiola										2	3	1- IV-1850		
1850 Manuel SOLER, pagès de Manresa	2				1			1		3		24- I-1850		No diu la capacitat de de les bótes.
1850 Joan LLOBET pagès de Guardiola					3				1	9	66,5	14- II-1850	20	
1850 Josep SOLÀ pagès de Navarres	4									4	43,5	11- IV-1850	7	

(1) Caldria afegir la capacitat de dues bótes més que és il·legible en el document. Una estava plena i l'altra buida. En dos carretells al final ens passa igual.

(2) No sabem la capacitat de dues bótes petites i tres carretells. Apareixen també dogues per bótes i un boçoder amb brescat el qual és possible que fés de tina.

(3) Apareix un "passabrisa".

o amb sortides casolanes que no eren tant eficaços; era important tenir bótes per guardar el vi i per donar-li gust, però en cas de no tenir-ne venien a preu inferior a raig de tina, en perjudici de l'explotació vitícola. Tant les tines com les bótes havien d'ésser capaços de guardar el vi que en una collita de màxima producció es pogués obtenir. Si no es tenia aquesta capacitat calia invertir més diners en construcció de bótes o llogar-ne a altres que les tinguessin buides.

a/ La tina.

Giralt assenyala que a mitjans del segle XIX es deia que les tines tenien una capacitat de 50 Hl. (41,3 cargues) però, que n'hi havia de 100 i d'inferiors a 30 (255).

El cost d'una tina era variable. Depenia del lloc on es construís, la mida de la mateixa i si es lligava o no a una altra construcció. Una tina a la vinya implicava remoure una quantitat de terra notable, mentre que construïda en una casa de poble al mateix temps de la construcció de l'edifici podia suposar aprofitar el moviment de terra per alçar les parets. Calia algun jornal de fuster, de mestre de cases o de traginar, però la mà d'obra del pagès podia contribuir a estalviar diners a la unitat pagesa. Calia calcular també que tingués una capacitat suficient per absorbir la producció màxima de l'explotació pagesa.

Si com afirmem en el capítol següent el sostre màxim de la petita explotació són 16,5 Q. de terra i si suposem que es dediquessin totes a vinya, l'explotació produiria 69,9 cargues, partint del rendiment mitjà del Mas Noguera (4,24 cargues/ Q.). Si comptem que havia de pagar el quart al propietari, la tina no havia de sobrepassar les 52,4 cargues de capacitat.

En la plantada del Mas Solei, el col·lector va haver de construir una caseta -dita Mas Solei- i una tina de 120 cargues de capacitat. El càlcul fou realment aproximat. Es suposà que els 13 jornals rendirien com a màxim 9,23 cargues i aquesta quantitat en trenta anys de collites sols es va sobrepassar a 1784 (10,11), 1787 (10,96) i 1803 (9,71).

Curiosament, però, a 1785, una collita després de no haver-hi cabut la verema, s'amplià la tina en una filada. La documentació barreja els costos de construir una caseta i la tina, així com una barraca damunt de la tina. És difícil calcular el cost, però per aconseguir una aproximació utilitzarem un mètode indirecte: sabem a 1785 el cost d'una filada, ho multiplicarem per 8 filades que tenia la tina, més el cost de la fossa i es sabrà aproximadament el cost d'una tina de 120 cargues de vi. (V. quadre 2.56).

QUADRE 2.56

Cost d'una filada de cairons de tina l'any 1785 en el Mas Solei.

-150 de calç per fer una filada a la tina a 7s 6d	112,5 sous
-Per portar-la	22,5 s
-11 jornals per recollir sorra i fer el morter a 7s 6d	82,5 s
-Per portar sorra i morter	123,8 s
-3 jornals de mestre de cases a 12 s	36,- s
-6 jornals de manobra a 7s	42,- s
-30 cairons de tina a 2s 6d i 2 quaters de picadís	77,- s
<u>Cost d'una filada de tina el 1785</u>	<u>496,3 s</u>
(A la tina s'havien emprat 248 cairons, a 30 cairons per fila, són 8 filades)	(24 ll. 16 s. 3d.)
-24 ll. 16s 3d. x 8 filades	190 ll 10s
-Fer el fossat	
62 jornals de manobra a 7s 6d	
10 jornals de manobra a 7s	26 ll 13s
-Brescat per la tina	2 ?
<u>COST DE LA TINA</u>	<u>225 ll. 3s</u>

El càlcul és aproximat. A la Seu li costà una tina de 120 carques 225 ll. 3s. més el brescat. Pel petit explotador, una tina de 52,4 carques podia suposar 98 ll. 6s. però hi havia incorporada tota la mà d'obra. Si deduïm tots els jornals de mà d'obra que podia fer el pagès (fer la fossa, recollir sorra i fer morter) la tina de 120 carques es feia per 148 ll. 14 s. i la de 52,4 carques per 64 ll. 18s. Òbviament si el marc de construcció de la tina era la vivenda, resultava encara més econòmica. Tot i així, desembutxacar aquesta quantitat no era fàcil i sovint calia recórrer al deute.

Alguns, per no posseir tina o per algun interès específic de l'amo de la terra, no s'enduien la verema a casa, sinó que la dipositaven tota a la tina del mas i, després, per cada quintar de verema es cobrava una carga de vi claret (256). Tot i així, gairebé la totalitat de les explotacions tenien tina com veurem en el cas de Navarcles.

b/ Les premses.

La premsa després de trascolar era necessària però no imprescindible. Permetia obtenir la màxima quantitat de vi encara que d'inferior qualitat. La inversió era també important (a 1766, a Can Bruna valia 57 ll.) (257). En tenien sobretot els grans propietaris i els petits preferien llogar-la davant de la insuficiència del capital per comprar-ne una. Algunes vegades els contractes de rabassa permetien al rabasser premsar al mas, però la brisa que en resultava quedava per l'amo a més de pagar 2 s. per premsada (258).

En el Mas Solei se'n construí una per premsar el vi de la plantada. Es començà el 1778, però s'acabà el 1779 (V. quadre 2.57). El preu de la premsa del Mas Solei si restem el cost del cobert fou de 61 ll. 15s. 6d., proper al cost de

la premsa de Can Bruna el 1766. El petit pagès no podia eliminar els jornals de manobra perquè no'n hi havia. Tots eren de mà d'obra especialitzada. Per servir sols uns dies l'any preferia invertir el seu escàs capital en els útils que realment necessitava, com eren les tines, bótes o bé bestiar.

En el Mas Solei començaren a fer la premsa quan la vinya ja era en plena producció. Els quatre anys anteriors la van llogar i de lloguer

QUADRE 2.57
Material i cost en construir una premsa al Mas Solei. 1778-1779.

1778	4 jornals de mestre per trencar el bassi de la premsa i començar a treballar-lo	x 12 sous	48,- sous
1779	-Treball de mans		300,- s
	-4 arrobes 6 ll. de ferro per fer els cercols x 2 s. 10 d./ll.		311,5 s
	-36 jornals de mestre de cases . x 10s , pel bassi		360,- s
	-Per fer el forn i un lliban		21,5 s
	-Pel treball de 25 homes per portar el bassi		105,- s
	-Per 4 jornals de fuster per la premsa e lis		44,- s
	-500 claus dinals a 7s el centenar		35,- s
	-6 clavilles de ferro de pes 3ll.		10,5 s
	-Un cobert amb paret i pilars, 8j de mestre de cases x 10s		80,- s
	-Per 300 teules a 1 ll 10s		90,- s
	-Per dos jornals d'un home i dos burros per traçar-los a 18s		72,- s
	-32 jornals de manobra a 7s 6d		240,- s
	Total premsa i cobert		1717,5
			(8511 7s 6d)
	Total premsa	61 ll 15s 6d	

van pagar el següent:

	<u>Lloguer</u>	<u>Jornals de premsar</u>
1775	9s. 6d.	2,5
1776	No consta	Barrejats amb altres
1777	13s.	6
1778	11s. 3d.	7

No sembla pas que el preu depengués dels jornals que hi calia fer sinó de la conjuntura general i del llogater. El preu equivalia, en aquests anys, de 1,26 a 1,73 vegades el jornal d'un veremaire.

c/ Les bótes

El vi fermentat, es trasclava, es premsava la rapa i s'embotava. Hem vist com a la Seu, transportaven el vi amb mules a Manresa. Normalment, però, la majoria de tines i bótes eren al mateix edifici. Les bótes guardaven el vi fet i el contacte amb la fusta el solia millorar. El botam de l'explotació havia d'ésser capaç de guardar una collita màxima de l'explotació. La capacitat havia d'ésser igual a la de les tines. Si aquesta capacitat no es tenia quedava el recurs de llogar bótes a un altre que

en tingués. Eren necessàries per a l'explotació i, amb més o menys capacitat, tothom en tenia.

Podríem distingir tres tipus de bótes: les bótes de gran capacitat (fins a 40 cargues de capacitat, 48,4 Hl.) que s'anomenaven de cadireta perquè reposaven sobre una base de fusta i solien ésser congregades, és a dir, amb cercols de fusta; bótes de gran capacitat però amb cercols

QUADRE 2.58

Cost de construcció d'una bóta de 32 cargues al MAS NOGUERA. 1770-1771.

1770 -Per fer la bóta de 32 cargues sense els cercols de ferro.	23 ll. 7 s.
1771 -Per 4 cercols de ferro de pes 2 quintars, 2 arroves, 13 lliures a 7 ll. 10 s.	19 ll. 13 s. 9 d.
-Pel treball de portar-los de Ripoll i clavar-los a la bóta a 1 ll. 2 s. 6 d. cada un	4 ll. 10 s.
-Al boter, pel treball d'ajustar la bóta a 12 s. per carga	9 ll. 5 s.
-Per 6 dogues que van fallar a 9 s. cada una	2 ll. 14 s.
-Per un jornal d'acabar de tragar les dogues	1 ll. 16 s.
TOTAL BÓTA DE 32 CARGUES	61 ll. 5 s. 9 d.

de ferro i bótes petites que s'anomenaven a vegades segons el vi que guardaven (viblanqueres, vinagreres...) i tenien poca capacitat -fins a dues cargues-; i queden els carretells que no solien arribar a la par-ga de capacitat i guardaven vinagres, vi blanc o vins dolços curats de la casa (vi de païr, vi de marina o aiguardent) (259). Podem afirmar que les bótes que guardaven el vi de la collita eren les de gran capacitat i les petites recollien les especialitats, però en un moment de màxima collita es podien fer servir totes.

En el Mas Noguera, per fer front a l'àrea plantada de vinya, el 1770 i 1771, van construir una bóta de 32 cargues, de la qual tenim els costos de construcció (v. quadre 2.58).

Si extrapolem les dades del quadre, la carga de bóta resultava a 1,92 lliures. Un petit pagès, per fer front a emmagatzemar 52,4 cargues de vi, havia d'invertir 100,6 ll., més que per la tina. I aquí no podia reduir el preu en cap sentit; ho havia d'adquirir tot, a diferència de l'amo que podia disposar de la fusta i estalviar-se bona part del seu cost. La tina i el botam eren les coses que més capital implicava desemborsar en l'explotació.

Quedava el recurs de llogar-les. En les plantades estudiades apareix diverses vegades pagaments de lloguers de bótes a tants sous la carga

(260). En el Mas Solei, a partir de 1789, es pagava per la meitat del celler de la casa Coll i cal suposar que era per guardar la verema del Solei.

El celler era un altre component de la vinificació. Les bótes amb vi calia guardar-les en un lloc on no toqués el sol i amb una temperatura ambiental constant més aviat fresca. A vegades era subterrani i requeria una inversió de treball important en contruir-lo. En altres, una cambra orientada al nord i protegida amb gruixudes parets. Segons el pagès es tenia millor o pitjor acondicionat aquest indret. Alguns petits pagesos -a Navarres així es produïa- el celler i la tina eren construïts

QUADRE 2.59

Vi emmagatzemat a diversos mesos de l'any, segons la capacitat de les bótes.

MES	BÓTES	CAPACITAT	CARGUES DE VI	%	
Gener (1790)	7	28	8,5	30,4	
	(1790)	9	62,5	19	30,4
	(1850)	25	309,75	265,15	85,6
Febrer (1770)	9	76	4	5,3	
	(1790)	14	79	56	70,9 (1)
	(1850)	9	66,5	20	30,1
	(1770)	3	4	-	-
Març (1773)	9	138	79	57,2	
	(1830)	12	56,5	20,5	36,3
Abril (1770)	2	4	-	-	
	(1770)	9	72 1/4	25 1/4	34,9
	(1830)	9	115 1/4	119	100,- (2)
	(1850)	19	148,6	106,4	71,6
	(1850)	4	43,5	7	16,1
Juliol (1770)	5	50	-	-	
Setembre (1798)	4	21,5	-	-	
	(1846)	28	328	94	28,7

(1) 2 bótes grans de les que no sabem la capacitat.

(2) Té 17 c. a una altra cesa.

al mateix temps que la casa i amb la terra del celler s'edificaven les parets de l'habitatge.

Si el botam tenia capacitat per una collita màxima, era evident que el vi no es podia guardar més enllà d'una collita, perquè altrament, no hi havia capacitat per encabir la següent, a part de necessitar molt més espai per guardar les bótes. Podem afirmar, doncs, que en els XVIII i primera meitat del XIX, al Bages no es produïa envelliment del vi; la major part circulava del moment de trascolar a la propera collita.

Podem comprovar-ho en les plantades del Mas Solei i la Noguera i en els inventaris recollits en el quadre 2.55. En el Mas Solei el vi es ven immediatament després d'elaborar-lo i sempre consta en la comptabilitat el treball de vendre el vi de l'any. A la Noguera, sols el 1774 apareix una nota que parla de vi vell de l'any anterior -10 cargues 6 setzens- i el 1784 -vi albaix de 1783, 2 cargues 2/16-, quantitats per altra banda insignificants.

Els inventaris són més difícils d'analitzar per tal com s'han elaborat en una data diferent. Si els reordenem per l'època de l'any en què s'han fet i, al costat, anotem la capacitat en cargues de vi de les bótes i el vi que, en el moment de fer inventari, encara restava a l'explotació, obtenim el quadre 2.59.

Es planteja un problema metodològic: les cargues de vi d'una collita no representaven sempre el mateix percentatge sobre la capacitat total i, per tant, la relació pot resultar desvirtuada. Tot i així, podem acostar-nos al ritme de venda de vi segons el tipus d'explotació.

De l'observació del quadre 2.59 s'extreuen dues conclusions:

a/ a mesura que passa l'any, la quantitat de vi que hi ha a les bótes, disminueix respecte a la capacitat total per arribar gairebé a 0 al juliol i setembre (excepte el mas amb més capacitat de la mostra que podrà aguantar el 28% de la capacitat del botam).

b/ Que les explotacions amb menys capacitat per a emmagatzemar venen més aviat el vi. Les grans poden resistir bé fins a l'abril. Elements de tipus social incideixen en aquest aspecte: la petita explotació vitícola ha de vendre ràpidament per fer front a necessitats immediates de la unitat pagesa; la gran explotació, en canvi, podia esperar que el curs de l'any avancés i vendre quan els preus estacionals eren més alts (261).

A/ Tines, premses i bótes a Navarcles, el 1851.

Per acabar de copsar tot el procés productiu que implica la vinya, cal comprovar una hipòtesi velada fins el moment present: no solament el conreu de la vinya és propi de les petites explotacions -hipòtesi que demostrarem amplament al capítol següent- sinó que l'elaboració del vi era feta igualment per aquestes petites explotacions. Cal comprovar

fins a quin punt era extès l'utilitatge que més capital implicava desenvolupar. Un Visori de cases de Navarries de 1853 permet analitzar el nombre de tines, premses i bótes que hi havia a cada casa (v. quadre 2.60).

QUADRE 2.60
Tines, premses i bótes per casa i carrers en el poble de NAVARRIES, el 1853.

CARRER	Nº CASES	TINES			PREMSES			BÓTES		
		TOTAL	PROPIETARI	%	TOTAL	PROPIETARI	%	TOTAL	PROPIETARI	%
Nou	65	59	55	84,6	4	3	4,6	66	44	84,6
de Detras	12	4	4	33,3	-	-	-	4	4	33,3
St. Benet	48	46	42	87,5	2	2	4,2	52	31	64,6
Ample	42	50	35	83,3	10	10	23,8	94	27	64,3
Plaça de Baix	23	23	20	87,-	3	3	13,-	45	17	75,9
Otzet	28	23	20	71,4	5	5	17,9	39	17	60,7
Ametller	24	14	13	54,2	1	1	4,2	9	7	29,2
Sort	24	11	11	45,8	-	-	-	11	8	33,3
Verger	25	16	14	56,-	1	1	4,-	17	11	44,-
St. Bartomeu	8	3	3	37,5	-	-	-	2	2	25,-
TOTAL	299	249	217	72,6	26	25	8,4	339	168	56,2
Mitjana per propietari.				1,15			1,04			2,02

El quadre 2.60 és realment il·lustratiu. Ja hem vist en el poblament la configuració del poble en petits propietaris de casa i hort, ara es confirma aquesta tendència en la possessió d'utilitatge vitícola. El 72,6% de les cases tenen, si més no, una tina que es converteix així en l'utilitatge bàsic de la vinificació. Per carrers, les tines es concentren en els creats en la primera meitat del segle XVIII mentre que la resta (Detras, St. Bartomeu, Sort, Ametller) els percentatges són més baixos. Desconeixem quants d'aquests que no tenen tina a casa podien tenir-la a la mateixa vinya, fora del terme municipal com hem vist abans.

Però si les tines eren molt esteses, no ho eren en canvi, les premses que quedaven en mans de 8,4% dels propietaris que, com es pot veure en el quadre 2.60 eren els que tenien més d'una tina i més capacitat d'emmagatzemar vi. En tenien els propietaris més consolidats.

De bótes -malgrat que el document no esmenta la capacitat- n'hi

havia almenys al 56,2% de les cases, concentrades també en els mateixos carrers.

El quadre 2.61 mostra la desigualtat social a través de la possessió de l'utilitatge: si el 8,4% del total de les cases tenien premsa, aquestes mateixes controlaven el 16,1% de les tines i el 25,9% de les bótes. Això mateix pot observar-se entre els que tenen 2 tines o més, que arriben al 50% de les premses i el 29,8% de les bótes i entre els que tenen més de 3 bótes (el 6,4% controlen el 38,5% de les premses i el 13,6% de les tines).

QUADRE 2.61
Desigualtat social en el control de l'utilitatge de vinificació . NAVARCLES 1853.

UTILITATGE	TOTAL	%	PREMSES	%	TINES	%	BOTES	%
Tenen premsa	25	8,4	-	-	40	16,1	88	25,9
Tenen + 2 tines	33	11,03	13	50,-	-	-	101	29,8
Tenen + 3 bótes	19	6,4	10	38,5	34	13,6	-	-

D'aquestes dades de Navarcles es poden extreure dues conclusions: la més important és que la vinificació es feia en el marc de cada família pagesa, almenys la recollida de verema, trepitjar i realitzar la fermentació a la tina. Solament una part d'aquestes famílies pageses tenien a més, bótes. Això fa pensar que en molts casos el vi o bé es guardava a la tina, o es venia a raig de cup. Les premses estaven a mans de les famílies pageses més acomodades i realment molt poc esteses. La segona conclusió és que malgrat la generalització d'algun material, s'observa una desigualtat social en la seva possessió: els que tenen premsa solen tenir més tines i bótes, els que tenen més de dues tines, premsa i més bótes etc.

A l'hora de la comercialització vitícola aquests aspectes seran importants: poden provocar preus diferents entre el vi venut a raig de cup, acabat de fermentar enfront al que restés per uns mesos a les bótes. Aquesta qüestió repetida any darrera any, permetia una acumulació més gran a la gran explotació i un augment de dificultats a les petites.

238/ La vinya i altres conreus

En altres apartats d'aquest estudi s'ha indicat la possibilitat de plantar altres conreus a les vinyes.

Els mecanismes emprats són els següents:

a/ Deixar una àrea de la vinya (1q o 1 1/2q) per fer un hort que no pagaria parts. Ajudava a complir amb més fidelitat els pactes relacionats amb la vinya (262).

b/ Tot el que es faci fangant sol ésser lliure de parts, excepte si es sembra gra d'espiga. Ja s'ha plantejat en el conreu dels cereals, el fet de què fangar era una feina dura, però força enriquidora per a la terra. Cal suposar que es referia a les àrees del camp que es destinaven a cereals i també entremig de les tires dels ceps (263).

c/ Eren franques de parts, tot el que es conreava a les carenes i valls de les vinyes (264). Algunes vegades s'especificava clarament: " El que sembrarà a les carenes de les valls sols deurà pagar la quarta part el primer any de fer las carenas, pasat lo qual no deurà pagar parts de lo que farà en ditas carenas ni tampoc deurà pagar part de las cebas, ni trumfos que facia dintre de los valls, pero en dits anys sols podrà fer-ne per son gasto y queda privat de fer cardó, menca y altres plantes que puguian causar dany en dita terra" (265).

d/ Els fruits que apareixen citats com a francs de parts són: llegums, cebes, alls, hortalisses, fesols tendres, cols i trumfos (patates) i calia fer-los o bé fangant o bé a les carenes i valls de la vinya.

e/ Alguns contractes permetien deixar un petit troç per sembrar-hi blat com si fés una quintana, Calia però pagar parts i no era molt gran (266).

Malgrat, doncs, el monocultiu vitícola de la comarca, recollit com hem vist pels amillaraments de 1850, entremig de les vinyes es conreaven algunes verdures i llegums o es destinava un hort a hortalisses. L'amo les deixava franques de parts i a vegades especificava que eren per al consum propi, contribuint així a la subsistència de la unitat pagesa i, tal vegada, recordava que això era a canvi de conrear amb la màxima cura la vinya que era, en definitiva, el que interessava al propietari.

2.3.9. La vinya i el bestiar

El bestiar és un tema que esbrinarem més endavant. Ara sols ens referirem a les clàusules dels contractes que regulen les relacions vinya/bestiar. Normalment les herbes eren considerades com una totalitat, tenien un valor definit i l'amo del mas les arrendava a qui volia, independentment del masover que conreés la terra. En les terres cedides a rabassa, en la majoria de contractes apareix la reserva de les herbes per l'amo. En cas que el bestiar, quan pasturés, fés malbé alguna cosa, el propietari del ramat havia de pagar el dany que causessin i no el ban o multa que s'imposés en aquests casos (267). Aquesta era la regulació general, a partir d'aquí tot són matisos:

-L'amo es reserva les herbes, però el rabasser podrà pasturar un burro (268).

-Algunes vegades es permet al rabasser poder pasturar quan té un animal a la vinya i s'especifica una àrea determinada del mas, o la seva totalitat (269).

Però si els ramats podien entrar a les vinyes és lògic que no ho fessin quan aquestes havien brotat i fins haver veremat. Alguns contractes fixen les dates límits: "pero no podra entrar en ella lo bestiar desde Ntra. Sra. de març fins a ser collits los rahims y bagots" (270).

La tònica normal era que les herbes quedessin per a l'amo i que el rabasser no pogués aprofitar gens les pastures.

2.3.10. L'organització de l'espai

Un altre dret que es reserva l'amo del mas és la direcció dels camins i rases. Aquí no valen matitzacions. Si a això hi afegim que l'amo del mas decidia on calia plantar la vinya, queda clar que l'organització de l'espai i circulació eren a mans de l'amo del mas que procurava una organització racional del conjunt del mas.

2.4. L'HORTA I EL REGADIU

Per regadiu cal entendre aquella porció de terreny que de forma periòdica i constant rep aigua mitjançant enginy. Aquesta qualitat, independentment del tipus de conreu que hi hagi permet incrementar i assegurar els rendiments de les collites.

El concepte d'hort és més ampli. Una petita porció de terreny en el que s'inverteix molta quantitat de treball i d'adobs, del qual en resulten diverses collites, normalment de verdures i llegums destinades al consum humà.

En aquest apartat, cal estudiar els sistemes de conreu del regadiu de Manresa, l'extensió i la influència sobre la Ciutat i aportar algunes notes sobre les àrees d'horta de la comarca.

2.4.1. Els horts.

Com que el monocultiu vitícola és característica de la comarca, aquí s'assentarà la relació d'explotació fonamental. Els horts ajudaran que aquesta relació sigui possible. Per una banda, concentraran la intensitat del treball damunt petites porcions de terreny que a nivell de paisatge constituiran un autèntic minifundisme. Això tenia l'avantatge de reduir l'àrea de conreu que es necessitava per alimentar la mateixa població en conreu extensiu, mantenia intacte l'equilibri intern dels masos per la via quintanes/boscós/vinyes, contribuïa decididament a la subsistència de la unitat familiar i fixava la població a la terra.

En el capítol següent en analitzar l'estructura de la propietat arribarem a dues conclusions: que l'hort es posseeix en propietat o a cens emfitèutic perpetu i normalment baix i que la majoria de petits pagesos en posseeixen algun.

L'existència dels horts es concreta de moltes maneres:

a/ Quan s'estableix un pati per construir una casa en un poble, sol haver-hi suficient terreny per poder fer un hort darrera (271).

b/ En aquells casos de poblament dispers que s'estableix un camp i es dóna permís per fer una casa sempre es troba a continuació el permís per reduir a hort 1 o 2q de terra (272).

c/ Les valls fluvials tant les importants com les petites, en qualsevol pla que es pugui aprofitar el desnivell de l'aigua, s'organitza un

sistema col·lectiu de regatge. La terra es fragmenta en multitud de parcel·les molt petites que es destinen a horta. És el sistema d'horta més característic i que organitza d'una manera determinada un territori.

d/ Possibilitat de convertir en hort part de la vinya establerta tal com hem vist anteriorment (273). La unitat d'explotació pagesa havia de valorar la seva situació i determinar de quina manera era més adient obtenir un hort.

Les notícies sobre existència d'hortes són variades:

- "Tiene pocos regadios o excepcion de la capital y algunas villas, por las que pasa el Rio Llobregat y Cardoner que lo atraviesan de cuyas aguas se sirven los pueblos vecinos para regar sus huertas"

"En las huertas de esta Ciudad y Pueblos de su partido que los hay se plantan verduras todo el año y las hay con abundancia, frutas de toda especie, cáñamos, abas, judías y guisantes, sin otros legumbres inferiores" (274).

-A Cardona, el comentari de Caresmar deixa entreveure la barreja d'horta i regadiu (275).

-A Mura a 1770, apareix la partida dels horts del Rector (276)

-A St. Fruitós, la partida de les hortes (277)

-A Súria en tenim diverses descripcions (278)

-A Navarres (279)

-Vilà Valentí assenyala l'escassa importància del regadiu al Bages. "En els nuclis situats a la vora dels corrents secundaris (Gavarresa, Riera d'Oló, riera de Rajadell, etc.) existeixen petits sectors de regadiu destinats a un consum d'estricta subsistència" (280).

-El quadre 2.2. i el mapa 2.5. indiquen l'existència d'hortes en els següents llocs: Artés, Calders, Callús, Cardona, Castellgalí, Castellbell, Fonollosa, Manresa, Moià, Mura, Navarres, Rajadell, Sallent, St. Martí de Torroella, St. Vicenç de Castellet, Sta. M^a d'Oló i Súria. Aquestes notícies solen referir-se habitualment al concepte clàssic de regadiu (exemple c, anterior); però hi ha d'altres formes de possessió d'hort que no es recollida globalment pels amirallaments.

A/ Rendiments i intensitat de treball

No tenim cap descripció a fons de les rotacions de conreus, de les feines que s'hi feien, ni dels rendiments que s'obtenien. Solament el

Borrador de la Cartilla de Evaluación de Navarces de 1859, fa un càlcul per obtenir el que cal pagar a l'amillament i, sens dubte és aproximat (281).

Segons aquest document la producció de verdures (no esmenta cap altre conreu) era de 65 cargues/Q horta de 1ª qualitat, 60 al de segona i 54 al de tercera. Per Ha 219,7 cargues la 1ª; 202,8 la segona i 182,5 la tercera.

Les feines que detalla eren les següents: per una quartera:

- 25 cargues de fems (84,5 cargues/Ha)
- 25 jornals de fangar (84,5 jornals/Ha)
- Plantes i llegums per llavor
- 15 jornals de trasplantar i cavar (50,7 jornals/Ha)
- Arrancar i regar
- transport
- recomposar regadores

La Cartilla fa el càlcul amb la suposició que el destí de la verdura era el mercat. En realitat no era així. L'extensió d'hort posseïda era molt més petita que 1Q, calia fangar-la una vegada a l'any, adobar-la i durant tot l'any fer-la produir. No es pot parlar d'una feina de cava-da que es fés a tot l'hort, sinó que cada verdura requeria la seva feina i la seva atenció. Per altra banda, si era de regadiu, calia re-gar sovint segons un sistema de tandes establert. I procurar l'adob: el femer casolà de la petita explotació (excrements humans, fems del porc familiar i de les gallines:) era destinat íntegrament a l'horta, per assegurar aquest nivell de subsistència que la família necessitava.

De nou la intensitat de treball aquesta vegada concentrada en una petita porció de terreny, ajudava a mantenir la família i contribuïa a fer possible una determinada relació d'explotació en un altre nivell.

B/ L'organització de les hortes de regadiu

Els horts familiars darrera casa o enmig de les vinyes no plante-javen cap problema a la comunitat, en canvi les àrees parcel·lades en petits horts amb la seva regadora originaven conflictes en l'accés a l'aigua i sobretot en períodes de secada. Aquests problemes van ser re-solts o bé pel particular que establí els horts que en els pactes ja

es plantejava una fórmula d'organitzar o bé per intervenció directa de l'Ajuntament i que es concretava en l'elaboració d'un conveni que afectava a tots els regants. Els pocs documents recollits en aquest sentit són de mitjans del s. XIX (282).

a/ Establiment d'horts per un particular: Tenim l'exemple de diversos establiments emfitèutics d'horts en el Mas Santamans de Calders a tocar el riu del mateix nom. A més de les clàusules típiques de l'establiment es fixaven uns criteris d'organització de les hortes.

-Havien de conduir l'aigua del començament del rec fins el final i havien d'escurar-lo i arreglar-lo. Es nomenaven per vetllar que es complissin quatre comissionats dels mateixos adquirentors i aquells avisarien per torns als que havien d'anar a treballar. Els qui no hi podien anar podien llogar un substitut.

-Per no perjudicar el molí que hi havia més avall, només podien regar dos al mateix temps, i posaven a la boca de regar una pedra foradada que deixés passar una regadora d'aigua.

-Els comissionats tenien totes les facultats per regular i resoldre els conflictes que es plantejaven.

-Si algun dels adquirentors dels nous horts molestava als veïns pagaria la primera vegada 10s, a la segona 10 rals i al tercera seria expulsat de l'hort.

-Per a què rutllés el regatge els comissionats establiren tandes i no podia regar ningú més que el que tingués la tanda "pero las plantas que se fassian novament seran privilegiadas per regar las tres".

-Les despeses al sistema de regatge eren pagades proporcionalment al terreny que posseïa cadascú.

-Si en els horts es trobava algú que no fós dels adquirentors se li imposaria una multa, que seria més ocreu si anava amb cistella i més encara si era abans o després de sortir el sol.

-Podien plantar un rengle d'arbres a la vora del riu per evitar que les riudes fessin malbé els horts. Si es guanyava terreny al viu, l'adquirentor pagaria més a l'establiment i si se'n perdia, menys.

En realitat, trobem una barreja de drets de l'establiment i organització del regatge, el qual es basa en el nomenament de comissionats per part dels regants sense concretar els sistemes d'elecció i aquells que regulen els mecanismes de regar. Amb la informació que tenim no podem analitzar els conflictes que es podien generar, el respecte global a

les normes comunes i qui copava la feina de comissionats. Els horts solien ésser semblants d'extensió i la pràctica comunitària beneficiava a tots en general. Les contradiccions no podien venir del propi sistema de regatge, si de cas, eren les contradiccions de l'estructura agrària global les que potenciaven determinats conflictes dins de l'horta.

b/Regulació de l'Ajuntament: Tenim dos exemples d'actuació, un de Navarcles i l'altre d'Artés.

-El de Navarcles, de 1837, clarifica amb quina aigua es regaran els horts. Una part amb aigua de la Riera de Merdaenllà i l'altra part amb la del Riu Calders. La mesura es prenia per garantir millor el regatge de tots els horts. Val a dir, que com a Calders, es fixen dos dies per plantar "vianda", el dilluns i dijous, durant els quals l'aigua serà exclusiva per regar els planters. S'imposava una multa de dues pessetes a qui no ho complís.

-El d'Artés a 1867, actua damunt d'un conflicte entre els regants de les hortes noves i hortes de la Vall, sobretot quan hi havia sequera. Aleshores les parts nomenen uns comissionats que elaboren un reglament:

.Tots els propietaris, tant d'unes com de les altres, cooperaran en els treballs que s'hagin de fer, segons l'extensió del seu hort.

.Quan hi hagi sequera s'imposarà un rigorós sistema de tandes i els regants s'avisaran els uns als altres per ordre.

.Es reserva un dia per als planters: "Todos los martes y viernes de cada semana podran todos los propietarios de ambas partes de huertas, regar los planteles y demás plantas de segundo riego que les convenga, guardando entre ellos el mismo orden..."

.Es faculta a l'Ajuntament de vetllar per al compliment del reglament i el resultat de les multes s'aplicarà a millores de propi regadiu.

El sistema d'hortes de regadiu implicava uns mecanismes comunitaris que funcionaven per costum, però que la pròpia pràctica quotidiana duia a conflictes que es resolien mitjançant l'elaboració de reglaments que aportaven solucions als problemes. L'elecció de representants de les parts -dits comissionats- i el pacte entre elles era el mecanisme seguit més habitualment. En aquestes petites zones d'hortes, les Juntas

de Regants institucionalitzades no havien aparegut a la primera meitat del segle XIX (283).

2.4.2. El Regadiu

El Regadiu tal com l'hem definit abans, era molt poc abundant al Bages (v. quadre 2.2.). Solament tenia una extensió notable a Cardona (271,9Q) i sobretot a Manresa, gràcies a la sèquia del s. XIV. Ens centrarem sobretot en l'àrea de regadiu de Manresa.

A/ La sèquia de Manresa

No historiarem un canal profusament estudiat, ni que sigui en la seva vessant mitificadora, per la historiografia manresana (284). Sols recordar que fou construïda en el segle XIV, segle brillant manresà i que l'aigua s'agafa a 27Km² Manresa, sota el Castell de Balsareny i que el desnivell de la resclosa a l'Agulla, punt de repartiment de l'aigua és de 10,63m, el que significa un pendent de 0,0004%.

En arribar a l'Agulla, la sèquia es dividia en dos braços, el de la dreta que sobretot regava terres i el de l'esquerra que a més de regadiu, subministrava aigua a la ciutat. Segons els cadastres de la Ciutat (quadres 2.18, 2.19) l'extensió del regadiu oscil·lava entre 1550Q i 1620 Q (459 Ha a 479 Ha) en les dades del s. XVIII i 620 Ha el 1860.

Segons les Respostes al Qüestionari de Zamora, el regadiu de la Ciutat era, el 1787, de 1400 a 1500 jornals (de 685 Ha a 734 Ha) (285). Per Canals, a 1975 regava unes 800 Ha i segons Vilà Valentí unes 1000 (286). Aquest augment es justificaria per l'ampliació del regadiu que es féu el 1865 cap el Poal i Mas d'en Pla (287).

Quan els consellers intentaren ampliar el regadiu, ja a finals del s. XVII, argumentaren "Necesita esta ciudad ampliar son terma ab regadiu per lo poc blat se cull y lo molt sa gasta en esta ciutat" (289). I en realitat, la funció de la sèquia durant el s. XVIII i segle XIX fou de garantir una aport al menys de la collita de blat que es necessitava. Diversos autors assenyalen el blat com el conreu més important (290). L'Interrogatorio de 1803 diu que les terres mitianes es dedicaven al blat i les pitjors al sècol. ordi i blat de moro (291).

Però el blat era complementat amb altres conreus, l'Interrogatorio assenyala que una dotzena part de les terres de regadiu eren dedica- des al cànem (292). Mas i Casas assenyala les mongetes i el blat de moro com a conreus importants i diversos autors comenten la fama de la mon- geta manresana (293) que era exportada a mercats llunyans.

El regadiu de Manresa assegurava, i aquesta era la seva principal finalitat, part de la subsistència a la ciutat, precisament d'aquell producte que més mancada estava: els cereals. Potser per això, la tran- sició a altres conreus més especulatius no es produí. Les moreres, per exemple, eren absents, precisament on la indústria de la seda era més desenvolupada.

B/ Les rotacions de conreus

L'Interrogatorio de 1803 és l'única informació sobre les rotacions que es realitzaven en el regadiu de Manresa. Sabem que la rotació era triennial que hi havia un any de repòs durant el qual es plantaven lle- gums. Els anys de conreu a les terres millors es plantava blat i a les altres ordi, civada, blat de moro i panís. Algunes vegades, un cop segat el blat, es sembraven naps, patates entre altres. No se'ns indica la rotació completa. Tot i així, el conreu era més intensiu que a la resta de la comarca on la rotació era biennial (294).

El Borrador de la "Cartilla de Evaluación de Navarcles" el 1859 estableix una rotació pel regadiu de Navarcles, basat en una collita de blat, a continuació blat de moro i a l'any següent faves i fesols. La rotació era en aquest cas biennial, però sembla molt més intensiva que la de terres de secà (295).

C/ Els rendiments i la intensitat de treball

A la pregunta del rendiment d'una quartera de terra, es respon que sis per un de la quantitat que es sembra. Si comptem que són terres re- gades ens sembla poc. Però l'Enquesta no acaba d'aclarir a quin tipus de terres es refereixen els rendiments (296). En un informe sobre l'Es- tat de l'agricultura a Manresa de voltants de 1830, se'ns diu que

"los mejores y mas bien cultivados dan de 12 a 16 por uno" (297). Quantitat molt superior. Si fem cabal del Borrador de Navarcles de 1859 les mitjanes dels anys 1850-1858 oscil.lava de 9,6 per la primera qualitat, 8,4 per la segona i 7,4 per la tercera. El blat de moro es mouria entre 7,6 i 5,6, les faves entre 8,6 i 6,6 i els fescles entre 8 i 6 (298). Obviament el regadiu garantia una productivitat més gran i més constant que el cereal de secà.

Sembla doncs que l'agricultura que es desenvolupà en el regadiu de Manresa era més intensiva que la de la resta de la comarca i tenia com funció, abastir fins on era possible la Ciutat de blat i llegums. Sola-ment el cànem com a planta industrial va prendre un cert desenvolupa-ment acompanyat dels problemes que es derivaven de salut pública. Però en ésser les terres millors, amb uns rendiments més segurs, foren terres desitjades i com veurem, el control del regadiu va anar passant progressivament a mans de les classes acomodades que, van intuir que l'especulació del sòl en el creixement urbà es faria damunt d'aquestes terres. Per altra banda, en el s. XIX al voltant de la sèquia es desenvoluparà un altre conflicte, la lluita pel control de l'aigua entre els pagesos i els industrials que s'acabarà amb la victòria d'aquests darrers que controlaran els mecanismes d'elecció de la Junta de la sèquia (299). Des d'aquesta òptica queda encara molt per investigar en la història de la sèquia manresana.

2.5. LA RAMADERIA

La impressió respecte a la ramaderia és que al llarg del s. XVIII i XIX va disminuir considerablement fruit d'un altre ús del sòl: la plantació de vinyes. Eva Serra en el seu estudi sobre Sentmenat, afirma que en el s. XVII es produeix la quasi desaparició del cabrum i una disminució substancial del bestiar oví, paral.lelament nota una substitució d'uns cereals per uns altres destinats a consum humà, un creixement de la vinya i l'aparició de plantes industrials (300). Vilar constata aquesta decadència en el s. XVIII (301).

Segons Caresmar en el Partit de Manresa la devastació dels boscos

degut a la plantació de vinyes i la llenya precisa per fer aiguardent impedièn criar bestiar i el 1780, sols hi havia la dècima part del que hi havia hagut (302). A Cardona, l'escassetat de bestiar era deguda a l'augment de les plantacions "que producen mas y cuestan menos" i perquè no hi havia comunals i els amos de les terres no deixaven llibertat als altres veïns (303). A l'Enquesta de Zamora també s'afirma això (304).

A Artés, a mitjan s. XIX tenim una resolució de la Junta de Ramaderia del poble sobre l'existència d'un antic camí ramader que baixant del poble d'Avinyó, passava per l'heretat Ribatallda i es dirigia cap a Calders, Talamanca i el Vallès. L'informe és revelador: "mas como la ramaderia hace una porción de años que va disminuyendo continuamente, a términos que por estas inmediaciones se experimenta que no pasan mas que de cuatro a cinco rebaños al año". Aquests ramats preferien el camí Reial que venia d'Avinyó, era ample, trobaven rieres per beure i cases de pagès on aturar-se. El camí antic era problemàtic de restablir "por ser su mayor parte plantado de viñedos" (305).

Aquesta disminució del bestiar es referia sobretot al bestiar de llana i al cabrum. La seva funció com a proveïdors de llana va desaparèixer a la comarca; aquesta matèria prima va substituir-se per la seda de València i l'Aragó com veurem o pel cotó; com a carn, és possible que es reduís als centres urbans (306) perquè les unitats pageses mataven com a mínim un porc a l'any, el salaven i era la carn bàsica. Quedava la funció de la producció d'adobs. Les explotacions pageses optaren per un ús intensiu de la mà d'obra i utilitzar la brossa vegetal en forma de formiguers, o enterrant sarments a les vinyes. Amb l'adob animal obtingut del manteniment del porc, algun ruc i els excrements humans amb prou feines si es podia femar l'hort familiar.

L'opció ramats fou substituïda en aquelles unitats que els podien mantenir, per l'opció d'establir vinyes a rabassaires.

Quedava però, un bestiar que no es podia substituir: el de llaurar (muls i bous) i el de transport (mules i ases). Les quintanes havien d'ésser necessàriament llaurades i el vi havia d'ésser traginat quan es veremava. Aquest bestiar no podia disminuir.

2.5.1 La quantitat de bestiar.

Les dades estadístiques que posseïm sobre el bestiar són escasses i d'una fiabilitat molt relativa. Tenim les dades globals de la vegueria de Manresa extretes del Vezindario de 1718, dades d'alguns pobles a partir dels cadastres i els totals de bestiar extretes dels amillaraments de mitjan s. XIX.

En el sentit de reflectir la quantitat de terres, aquestes fonts han estat amplament criticades com veurem en el capítol següent, no en canvi, els recomptes de ramaderia. Des del nostre punt de vista, si l'ocultació de terres era difícil, sobretot quan aquesta estava repartida, el bestiar pel seu caràcter canviant, molt més sotmès a canvi de mans, era més fàcil d'ocultar. Però cal fer una distinció entre el bestiar de tir molt més estable en l'explotació i el bestiar de llana o cabrum. Existirà més ocultació en aquest darrer -més nombrós, més fràgil- que en el de tir. El porcí en els amillaraments bagencs gairebé no existeix i, en canvi, per altres fonts demostrarem que n'hi havia gairebé a cada casa. Tal vegada el fet que fos destinat a la matança anual, feia que no es registrés i es declaressin solament els porcs estables de l'explotació. Amb moltes reserves, doncs, utilitzem aquestes dades que marcaran la tendència de l'evolució.

El quadre 2.62 recull el bestiar que tenia la vegueria de Manresa i la sotsvegueria de Moià juntes i el total dels amillaraments de 1860. No ens interessen les dades absolutes sinó les tendències que entre una i altra llista s'observen:

a/ Malgrat que de l'una a l'altra hi vagin 150 anys i malgrat un creixement important de la població, el nombre de bestiar varia poc en xifres totals.

b/ En el bestiar de tir pot copsar-se una disminució dels bous (de 42 % de bestiar de tir al 29,1 %) i un augment tant de les mules (de 29,9 a 36,8 %) útils per llaurar i per al transport, com dels ases (de 28,1 a 34,1 %) utilitzats per al transport.

c/ Una reducció del bestiar de cabrum molt important (de 19,5 % a 5,4 %) i una substitució per les ovelles (del 47,4 % del total al 68,2 %).

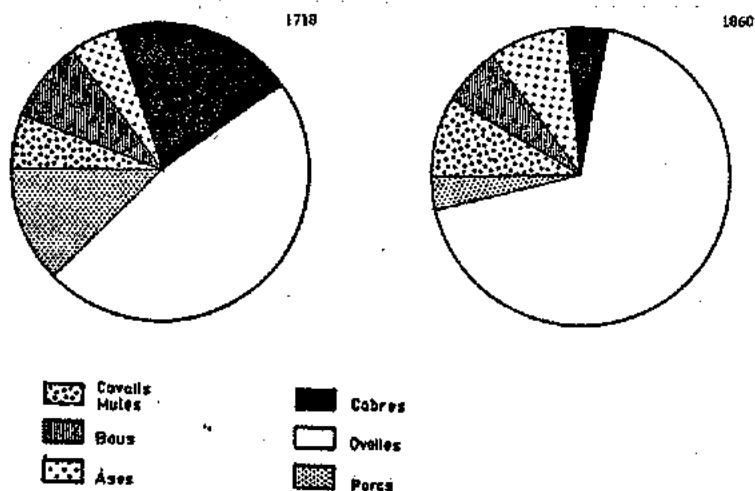
d/ Reducció també dels porcs (de 13,6 % a 3,7 %) però cal matisar. Tal vegada sigui una reducció dels porcs permanents de l'explotació (truges, berros etc.), perquè com veurem el porc era fonamental per l'alimentació humana i gairebé cada petita explotació n'engreixava un.

QUADRE 2.62
Bestiar al Bages el 1718 i el 1860.

BESTIAR	1718					1860		
	Vegueria Manresa	Sotsvegueria Moià	TOTAL	% (1)	% (2)	TOTAL	% (1)	% (2)
Cavalls/ Mules	528	103	631	5,8	29,9	893	8,3	36,8
Bous	717	170	887	8,7	42,-	708	6,6	29,1
Ases	483	110	593	5,5	28,1	828	7,7	34,1
Cabres	1782	349	2131	19,5	-	591	5,4	-
Ovelles	3757	1402	5159	47,4	-	7330	68,2	-
Porcs	1135	351	1486	13,6	-	401	3,7	-
			18887			10751		

(1) % sobre el total de bestiar.

(2) % sobre el bestiar de tir.

El 1860, a partir dels amillaraments, podem elaborar un quadre del tipus de bestiar que dominava a cada poble, el qual malgrat els problemes ja mencionats, mostra un predomini d'un bestiar a d'un altre segons les zones. (quadre 2. 63)

Sense fer massa cas a les dades absolutes i pensant que sols mostra tendències podríem extreure dues conclusions.

a/ Que la substitució dels bous pels muls s'ha donat sobretot als pobles del Pla de Bages i on el monocultiu vitícola s'ha desenvolupat més.

QUADRE 2.63

Bestiar per pobles al Bages, segons els amillaments de 1860.

POBLE	ANY	CAVALLS	MULES	ASES	BOUS	OVELLES	CABRES	PORCS
AGUILAR	1861	--	22	5	14	246	--	--
ARTÉS	1862	4	41	13	10	30	--	4
AVINYÓ	1862	4	84	112	38	162	--	13
BALSARENY	1861	--	16	24	20	112	19	--
CALDERS	1861	6	50	--	18	230	--	10
CALLÚS	1861	--	7	11	6	61	4	14
CARDONA	1865	13	102	78	60	153	80	30
CASTELLADRAL	1861	--	31	82	90	401	120	63
CASTELLFOLLIT	1861	--	31	--	12	142	--	7
CASTELLGALÍ	1853	--	12	19	--	80	--	--
CASTELLNOU	1861	--	9	31	24	104	26	3
CASTELLBELL	1862	--	10	30	--	183	--	--
L'ESTANY	1862	3	8	--	26	336	12	7
FONOLLOSA	1861	--	30	45	10	221	--	--
GAIA	1860	--	23	44	38	351	16	23
MANRESA	1853	--	5	4	6	65	16	2
MARGANELL	1862	--	14	5	2	49	3	--
MOIA	1859	35	32	63	128	2033	92	63
MONISTROL DE MONTSERRAT	1861	--	18	8	--	--	12	--
MURA	1861	--	14	--	18	175	85	9
NAVARCLES	1860	--	15	5	--	--	--	--
RAJADELL	1862	--	17	16	6	99	27	--
ROCAFORT	1861	--	8	--	10	71	--	--
SALLENY	1861	--	28	--	22	163	13	75
ST. FELIU	1864	1	6	21	28	836	--	14
SASSERRA	1864	1	6	21	28	836	--	14
ST. FRUITÓS	1862	--	40	62	--	--	--	--
ST. MARTÍ T.	1861	--	11	--	8	105	--	7
ST. MATEU DE BAGES	1861	--	44	55	34	174	18	33
SANTPEDOR	1853	1	17	--	4	60	--	--
ST. SALVADOR	1862	--	25	22	--	70	--	--
GUARDIOLA	1862	--	25	22	--	70	--	--
ST. VICENÇ	1861	--	12	3	--	104	--	2
CASTELLET	1861	--	12	3	--	104	--	2
STA. Mª D'OLÓ	1862	--	29	52	64	396	48	19
SORIA	1865	--	4	8	4	118	--	--
TALAMANCA	1862	--	11	10	8	--	--	8
TOTAL		67	826	828	708	7330	591	401

b/ En la mateixa direcció, les ovelles i cabres són molt més nombroses als pobles de l'Alt Bages amb predomini de masos i poca explotació rabassaire, que no pas al Pla.

c/ Els ases tenen un desenvolupament paral·lel als muls. A les àrees de monocultiu vitícola eren un mitjà de transport essencial.

Vegem alguns pobles com evolucionen:

-Navarcles: a 1716, segons l'Enquesta s'hi troben 5 matxos, 2 mules, 10 burres, 3 bous, 30 ovelles, 15 anyells, 3 verranes, 6 nodrissos, 9 porcells i una burra amb son pollí (307). A 1865, hi havia 2 cavalls, 20 mules, 10 ases, 10 ovelles, 12 cabres i 166 porcs (308). D'una data a l'altra havien desaparegut els bous i s'havien ampliat les mules, les ovelles també eren menys nombroses i detectem l'existència de porcs a moltes llars.

-Artés: el bestiar, segons el cadastre de 1774 i l'amillament de 1862, era el següent:

<u>BESTIAR</u>	<u>1774</u>	<u>1862</u>
ASES	36	13
MATXOS/MULES	44	41
BOUS	32	10
OVELLES	160	30
PORCS	53	4
CAVALLS	-	4

Probablement siguin més certes les dades de 1774 (309), que les de 1862, però mostren una tendència clara: decadència del bestiar, dels bous sobretot, però també dels ases i de les ovelles.

-Rocafort: aquestes serien les dades

<u>BESTIAR</u>	<u>1772</u>	<u>1861</u>
ASES	7	-
MATXOS/MULES	6	8
BOUS	19	10
OVELLES	97	71
PORCS	25	-
CAVALLS	-	-

Es òbvia també l'evolució: menys bous, ases i ovelles i lleuger increment de les mules.(310)

-Manresa: el quadre de bestiar és el següent (311):

<u>BESTIAR</u>	<u>1737</u>	<u>1853</u>
ASES	59	4
MATXOS/MULES	55	5
BOUS	18	6
OVELLES	320	65
PORCS	47	2
CAVALLS	1	-
CABRES	-	16

Malgrat que és molt clara la decadència pensem que les dades de 1853 cal posar-les totalment en dubte. Només per al transport calia molt més bestiar i no apareix citat.

Finalment podem aportar el quadre del bestiar a partir dels inventaris que hem estudiat (Quadre 2.64).

Aquest quadre és revelador en diversos aspectes:

a/ L'escassetat general de bestiar, tant en els pagesos de mas com en els rabassaires.

b/ Predomini dels muls i dels ases (surten en 10 i 9 inventaris) i escassetat dels bous (sols en tres).

QUADRE 2.64

Bestiar d' explotacions agrícoles bagenques segons els inventaris

	MULES	ASES	BOUS	CAVALLS	OVELLES	CABRES	PORCS	GALLINES	CONILLS	COLONS	PORCS SALATS
1631 Mas Vilarasau de Sta. M. d'Oló	1	2									
1770 Valentí Oliveres de Navarcles											
1770 Joan Casanovas de Santpedor	1										
1770 Mas Puig dels Abadals de Castellb.	1						1				
1770 Mas Generes de Talamanca		2			23		7				1 1/4
1770 Joan Canadell d'Artés		1						3			1
1770 Mas Rocasalves de Serrahima		2	2		(1)	12	13	13			1/4
1773 Fcesc Graner de Navarcles	2						3				6
1790 Mas Font de Manresa	2										2
1790 Josep Arnan de Manresa		1									
1790 Mas Costafreda de Súria	2										2
1798 Valentí Torras de Navarcles											
1830 Andreu Pons de Castellgalí		3			8	7	1				1
1830 Mas Basora de Juncadella	1	1			96	12	8	20	1		5 (2)
1850 Mas Massana de Fals		3	2		68	12	4	29			4 (2)
1850 Mas Soler de Cabrianes(Sallent)	1	1			43	2	4	26			No determinat
1850 Pere Brunet de Guardiola											
1850 Manel Soler de Manresa											1
1850 Joan Llobet, de Guardiola	1						2	10			
1846 Mas Tapies de Viladecavalls	1		2				8	40		8	
1850 Josep Solà, de Navarcles											
TOTAL = 21	10	9	3		6	5	10	7	1	1	11

(1) Tant els porcs com el bestiar de llana són a mitges amb el masover.

(2) El Mas Basora tenia en el moment de fer l'inventari 68 anyells de dos mesos i el Mas Massana, 54. Aquests anyells es venien i, per això, no estan incorporats al quadre.

c/ Els pagesos de mas, són els que controlen més bestiar de forma diversificada. No sols de tir (1 ase i 2 bou o 1 mul i 1 ruc) sinó també ovelles cabres, gallines i porcs, però com es pot observar les quantitats no són pas molt elevades. El ramat més gran detectat és de 98 ovelles.

d/ Les cabres són clarament minoritàries i sempre apareixen lligades a un ramat d'ovelles.

e/ Gallines i "un gall" apareixen sols en set inventaris i corresponen a masos importants que en tenen en quantitats elevades. No sembla però un bestiar molt extès a les petites explotacions. Sols un rabassaire i un pagès/paraire d'Artés en tenen.

f/ Els porcs tenen molta importància per l'alimentació de les unitats familiars. En 11 inventaris tenim notícia de l'existència de porcs salats pel consum de la casa i bona part dels porcs vius (indicats en una altra columna) són d'engreix destinats a matar-los i salar-los (312). Dels 10

inventaris que informen que hi ha porcs vius, sols en dos detectem tot el sistema de criar-los: al Mas Generes (cinc nodrissos i dues truges) i al Mas Basora (dues truges, un berro, cinc nodrissos de primavera i un de petit).

Amb tots aquests elements podem concloure, en primer lloc, la progressiva debilitat del sector ramader, especialment el bestiar de llana i cabrum, que malgrat que en alguns masos en tinguessin no eren pas ramats importants. En segon lloc la substitució, lenta però progressiva, del bou per la mula no tant perquè llaurava més depressa sinó per les possibilitats de transport que oferia (traginar verema, vi, llenya, etc.) (313). En tercer lloc, unes diferències dins la comarca força acusades. El bou i el ramat tenien més importància a l'Alt Bages, la zona menys vitícola, mentre que al Pla, àrea de monocultiu, abundaven els muls i ases, i desapareixia gairebé el bestiar de llana. En darrer lloc, el bestiar era un monopoli de la pagesia benestant que coincidia amb els propietaris de masos, com veurem en el capítol següent.

2.5.2 La pastura de les herbes.

Caresmar quan es referia a Cardona, atribuïa la manca de bestiar "el ser de los territorios propios sin que aya comunes porque los Dueños particulares, no dexan libertad para nada a los demas vecinos" (314). La Resposta al qüestionari de Zamora encara ho definia millor: "Los pastos son de aprovechamiento de los particulares y dueños de cada una de las heredades, arrendándose las. Por lo que respecta a los montes y bosques también son de los dueños particulares" (315).

I aquesta era la realitat: no hi havia terres ni pastures comunals i les herbes eren propietat dels masos. Però, i és important, les herbes eren considerades com una economia independent del mas i es podien llogar i/o vendre al marge del mas. Així el que pasturava les herbes podia ésser un i el que conreava la terra un altre.

Uns exemples:

-Josep Puig dels Abadals, pagès, amo del Mas Puig dels Abadals arrendà per cinc anys i cinc collites, el 1770, les herbes i glans del Mas Abadals excepte una part del mas i tots els fruits d'un mas a ell unit (316).

-El 1779, Valentí Girones, pagès de Castellterçol, va comprar per 620.

11. a carta de gràcia les herbes i glans de l'heretat i mas anomenat Sors (317).

-I el 1850, Miquel Cots i Enric arrendava per tres collites els fruits que Benet Vintró posseïa a St. Martí de Torroella. Entre ells hi figurava el dret a pasturar les herbes (318).

-En la comptabilitat de la masoveria dels masos Noguera i Bargall apareix des del primer any (1770) fins al darrer (1805) un ingrés de l'arrendament de les herbes dels dos masos per separat (319).

Si alguns estaven interessats a arrendar herbes, també ho estaven a tenir bestiar. Tal vegada les necessitats de carn de la ciutat, potenciaven els arrendaments o bé, l'atracció d'un mercat molt més gran com era Barcelona (320). Però és difícil saber l'extensió i pes d'aquesta pràctica dins la pagesia bagenca.

Si les herbes eren una àrea independent del Mas que es podia llogar i/o vendre, generava evidentment un conflicte amb el Mas com àrea productiva de conreus, que, a més, necessitava adobs que es creaven d'aquestes herbes i mantenir animals de tir totalment necessaris per al funcionament de l'explotació agrícola. La interacció entre l'àrea ramadera i l'àrea agrícola es regulà per un dret consuetudinari que permetia acoplar ambdós aspectes i evitava punts de fricció. Les clàusules que podem entreveure dels contractes agraris són els següents:

a/ Les herbes de les terres cedides a rabassa queden per a l'amo del mas, així mantenia la integritat de la propietat quant a herbes. Algunes vegades es permetia al pagès pasturar un ruc. El període de pastura a les vinyes anava des de després de la verema a Ntra. Sra. de Març, és a dir quan començaven a brotar els ceps, a després de la verema. Amb aquesta limitació es tancaven les portes als rabassaires que volien tenir bestiar.

b/ Els contractes de masoveria delimiten el camp del masover i el de l'arrendatari d'herbes. En el Mas Angla de Viladordis, per exemple, el masover podia mantenir només un parell de bous, un burro i els porcs que podia engreixar amb les glans de l'heretat i, en contrapartida, l'arrendatari d'herbes havia de procurar que el bestiar no es mengés les glans (321).

En el Mas Noguera de Monistrol de Rajadell, es reservava per al masover les herbes des del 25 de març a l'1 de novembre, d'una extensió determinada de terra per a poder pasturar els bous, i una porció de les quintanes per a pasturar els porcs. Les glans eren totes per a engreixar els porcs i s'arreplegaven, normalment, de Sant Lluç a Nadal. Fins que no s'havien arreple-

gat, el bestiar de l'arrendatari d'herbes no hi podia entrar (322). Per un contracte de St. Cugat del Racó sabem que les glans de roure es collien de St. Miquel de Setembre a St. Andreu i les d'alzina de Tots Sants fins a Nadal (323).

c/ L'alimentació dels porcs amb els glans era un altre dels drets del masover, precisament per la importància que tenia per a l'alimentació de la unitat pagesa. Quan la cessió de terres a rabassa implicava també la facultat de fer-se una casa, l'amo permetia deixar pasturar un burro i tenir un porc a l'estaca, és a dir, engreixar-lo sense que pasturés i pogués fer malbé o gastar les herbes (324).

Així, doncs, la divisió entre propietat ramadera -herbes- i propietat agrícola passava per:

a/ El propietari o arrendatari de les herbes podia pasturar les vinyes des de la verema a Ntra. Sra. de Març.

b/ Reserva per l'amo del mas o masover del dret a pasturar un parell de bous i altre bestiar necessari per l'explotació amb un criteri més o menys ampli.

c/ L'engreix de porcs amb les glans que produís l'heretat era a càrrec de l'amo del mas i/o masover i, per tant, la prohibició de pasturar quan es recollien les glans.

d/ A excepció d'aquestes reserves, la pastura de les herbes tenia un caràcter totalment privat per part del propietari o arrendatari.

2.5.3 La importància dels porcs.

El quadre 2.64 ens posa sobre avís de la importància dels porcs, no recollida en canvi en els càlculs globals de bestiar. A 10 dels 19 inventaris n'engreixen i a 11, tenen porcs salats per abastir la casa. I hem vist també com sols 2 tenen truges i berros per poder criar porcs.

Som davant d'una situació interessant: els porcs s'engreixen a casa i arribat el temps (l'hivern) es maten i es salen per al consum del mas. A la primavera s'adquireix un altre porc -un nodris- que serà engreixat la resta de l'any fins arribar a la matança. I així es reproduceix el cicle. (327).

Badosa creu que les entregues de bestiar porcí en els contractes de masoveria tenia lloc en les finques que tenien extensió de bosc de roures i alzines que produïssin glans. Per augmentar un Kg. de pes, un porc necessitava consumir 10 quilos de glans (328). És possible que així sigui però

en la divisió de funcions ramaderia/agricultura dels masos, l'engreix del porc sempre quedava a mans del pagès, precisament per la seva contribució a la subsistència.

A partir de la comptabilitat del Mas Noguera podem seguir el cicle de l'engreix dels porcs:

-L'explotació no criava els porcs, calia anar a comprar els nodrissos, és a dir els porcs petits, que havien d'ésser engreixats. Cada any figura la despesa de la compra de dos o tres nodrissos (un del Mas Noguera i l'altre del Bargall). Algun any s'especifica anar-los a comprar a Terrassa (1782/1784).

-Segons el contracte calia engreixar-los amb les glans dels masos però, segons sembla, no eren suficients i calia recórrer al mercat per alimentar-los. Apareix citat sobretot la compra de mill (24 vegades), glans (9 vegades), ordi (2 vegades), gra (1 vegada), pamolós (1 vegada), fàbons (1 vegada), blat de moro (2 vegades). Pel que sembla, malgrat la insuficiència de les glans es preferí engreixar els porcs, ni que fos comprant els recursos fora de l'explotació.

-Els engreixats, al final de l'any es partien a mitges. Es pesaven i s'abonaven un a l'altre la diferència de pes que un o altre guanyava. En els ingressos del Mas (excepte el 1776 que no hi consten, però en canvi es compraren els nodrissos) apareixen ingressos per la venda de 2 o 2,5 porcs, hi consta el que pesaven i el preu a que els vengueren. El pes dels porcs, de 1770 a 1805, fou el següent:

- De 40 ll. a 50 ll.	7
- 50 ll. a 60 ll.	15
- 60 ll. a 70 ll.	30
- 70 ll. a 80 ll.	11
- 80 ll. a 90 ll.	2

Segons aquestes dades el pes dels porcs de la Noguera es situen entre les 60 a 70 ll. carniceres que equivalen a 72 o 84 Kg. quantitat lleugerament inferior a les que Eva Serra dona per a la Plana de Vic en el segle XVII, que oscil.laven entre els 83,2 i 93,6 Kg. i aporta xifres similars d'altres indrets (329).

Però aquests casos, de compra de nodrís i cria amb les glans del mas, tal vegada fos el més excepcional. Les altres explotacions pageses que normalment no posseïen glans sembla que també en criaren, malgrat que sigui impossible datar de quan el sistema es generalitzà. Aquests són els indicis:

a/ En els contractes d'una peça de terra amb facultat per a construir

casa, a més de deixar fer un hort i una bassa apareix, el permís per a criar un porc a l'estaca, és a dir que no pasturés. Aquesta cria té sentit per la pròpia subsistència.

b/ El "Resumen General" de Navarcles de 1865, amb llistat individual dels possessors de bestiar indica l'existència de 166 porcs distribuïts entre els veïns del poble de la manera següent:

- Amb tres porcs	1	0,65 %
- Amb dos porcs	10	6,5 %
- Amb un porc	143	92,85 %
	154	
Total	154	

Si considerem que a Navarcles a l'amillament de 1860 hi havia 303 declaracions, podríem dir que el 50,8 % de les unitats familiars tenien porc. El recompte es va fer el Setembre de 1865, moment culminant de l'engreix del porc que s'havia de matar a l'hivern. Si s'hagués fet en una altra data la importància dels porcs hauria set molt minvada.

Pensem doncs, que els porcs constituïen progressivament un mitjà de subsistència fonamental a bona part de les unitats familiars pageses. Engreix, matança i conservació mitjançant el salament era una tasca habitual de moltes famílies pageses. I no totes, ja que la meitat no podien pas comprar-lo o, al menys, tots els anys. La contradicció de la cria era que cada any calia comprar el nodrís o porc petit a un altre pagès o negociant que els criava (per tant, desemborsar capital) la qual cosa posava de manifest la incapacitat de la unitat d'explotació -sobretot la petita- per a fer front a tot el procés de cria. Les dades de Navarcles de 1865, que caldria ampliar amb altres, semblen confirmar aquests aspectes.

2.6 CONCLUSIÓ

El sistema de conreus que es desenvolupà al Bages en el segle XVIII i XIX tenia els següents trets: 1/ tendència progressiva al monocultiu vitícola a costa de la rompuda de boscos, 2/ reducció de les àrees de cereal a les quintanes dels masos i 3/ a conseqüència de la reducció dels boscos, disminució de caps de bestiar i, per tant, substitució dels adobs animals pels adobs vegetals a base de la brossa dels boscos i els sarments de les pròpies vinyes. La productivitat d'aquest sistema no rau en un desenvolupament tecnològic, que continuà essent tradicional sense innovacions, si-

nó en la intensificació de la força de treball la qual fou possible, a conseqüència d'una determinada contractació agrària que estudiarem en els capítols posteriors.

Des de la perspectiva del sistema de conreus, podem parlar d'intensificació del treball en tres aspectes:

a/ A les quintanes de cereal, pròpies de l'explotació agrícola del mas continuà el sistema biennal (any de conreu/any de guaret), amb augment dels llegums i cereals de primavera, s'intensificà però estimulant la fangada (feina manual que exigia molta mà d'obra) i, sobretot, aprofitant l'àrea de bosc per fer boïgues que proporcionaven rendiments elevats durant cinc anys, encara que també implicaven un important volum de treball per posar-les en conreu. L'ús dels adobs era mínim, les boïgues no en necessitaven i la fangada era un element fertilitzador molt important. Els fems animals foren gairebé substituïts per la brossa vegetal que fornava el propi bosc o les vinyes. El conreu de cereals concentrava la feina en períodes molt determinats de l'any -novembre, març, juny-juliol. El conreu de la vinya en extensions no molt grans podia complementar el cicle del cereal: les feines es concentraven del març al juny i es veremava a l'octubre. I quan l'explotació tenia una porció d'olivera, la feina es concentrava al gener. Aquesta diversificació de conreus, permetia aprofitar més la mà d'obra de l'explotació pagesa i millorar la productivitat de la unitat familiar des de la racionalitat de la pròpia explotació. Cal assenyalar també que el sègol, un cereal secundari resistent al fred i molt vàlid per al consum humà, era el dominant a la comarca. El seu destí era el consum familiar. La comarca no produïa la totalitat dels grans que necessitava.

b/ La producció vitícola s'orientà cap a les comarques de l'interior de Catalunya (pirinenques i Depressió Central) i cap a la costa quan el vi es transformava en aguardent i cap a mercats estrangers posteriorment. Aquesta especialització hem comprovat que comptava amb una tradició anterior que en el segle XVIII es retrobà i aprofundí. La vinya és, però, un conreu que demana molta mà d'obra en tot el seu procés productiu. A la plantada, en un curt període de temps -desembre-febrer- cal fer totes les feines; en el conreu normal, totes les feines a la planta -podar i esporgar-, com a la terra per regenerar la productivitat (cavar, magencar, rebordonar etc.) eren manuals; l'adobat, que consistia en enterrar sarments que produïa la pròpia vinya als valls, era també una feina de molta inversió de treball. Fins i tot, s'estimulà la fangada de les vinyes com a una altra

fòrmula de regeneració, i hem vist la quantitat de jornals que comportava.

Per poder aprofitar tota la capacitat productiva de les unitats familiars, l'amo del mas optarà intel·ligentment per no assumir directament el conreu de la vinya, sinó de cedir parcel·les de terra perquè sigui la família pagesa la que inverteixi el seu treball en el conreu. Aquesta sabrà que amb el màxim de treball i amb la màxima cura, obtindrà la màxima producció, fins i tot de terres inhòspites. El treball, amb aquesta forma d'organització de la producció, rendeix molt més, sobretot des de la perspectiva de la classe dominant. El sistema de conreus no pot deslligar-se de les relacions d'explotació que sorgeixen en el camp. S'entrecreuen sovint.

Les inversions necessàries per al funcionament del vinyar calia fer-les en el procés d'elaboració del vi i no en la producció. L'element més important era la tina, dins la qual es produïa la fermentació. La tina de pedra serà la més generalitzada. Curiosament també la que menys mà d'obra especialitzada necessitava i, per tant, la que un petit explotador podia contribuir a construir amb el seu treball. A vegades es construïa simultàniament a la casa que habitaria.

Les premses -del que més es podia prescindir- i les bótes completaven l'utilitat vitícola de vinificació. Les premses eren en mans dels grans explotadors i es llogaven i les bótes eren més generalitzades però menys que les tines. Un cop que el procés d'elaboració del vi ja havia acabat amb la fermentació a les tines (i per tant l'explotador havia completat tot el cicle productiu i invertit la màxima quantitat de treball) era quan apareixia el comercialitzador del producte, el qui realment especularia amb el vi. El treball invertit a la vinya sols havia servit per maximitzar la producció de vi, l'únic interès dels grups socials que organitzaven la producció i la comercialitzaven. La petita explotació era la que més podia maximitzar la producció sense avenços tècnics.

c/ Els horts eren petites parcel·les de conreu intensiu que produïen per a la subsistència familiar. Complien tres objectius: 1/ Contribuïen a fixar a la terra a l'explotador, tenint present com veurem en el capítol següent que l'accés era en propietat, 2/ Significava contribuir a l'alimentació de moltes famílies en una àrea de conreu realment reduïda a la qual s'aplicaven mètodes intensius de conreu amb la consegüent inversió important de treball humà, i 3/ feia possible endurir la relació d'explotació que es derivava del contracte de rabassa morta i del conreu de la vinya, perquè la subsistència del pagès no depenia únicament dels diners de comer-

cialitzar el vi i es podia forçar més la quantitat d'excedent a cedir als propietaris dels masos.

Finalment, i derivat del sistema de conreus adoptat, hem observat una disminució del bestiar en dos aspectes: per una banda, la substitució dels bous per les mules (les mules tenien un doble ús -llaurar i transport- i els bous solament un) i, per l'altra, la disminució dels ramats de cabres i, en menor proporció, d'ovelles, a conseqüència d'haver-se fet l'opció de la vinya que implicava un important desboscament. Aquesta peculiar evolució de la ramaderia va significar que a nivell d'adobs s'optés pels vegetals -brossa i sarments- davant l'escassetat dels animals. Pel consum de carn, es consolidà l'engreix familiar d'un porc que mitjançant la tècnica de la salamenta proporcionava carn durant tot l'any. El porc que s'alimentava de les sobres de l'alimentació humana, proporcionava, juntament amb els excrements humans, els fems necessaris per l'hort familiar.

NOTES CAPÍTOL 2

- (1) En la dècada 1880-1890, el Bages tenia 27714 Ha. plantades de vinya i una producció de 460.000 Hl. anuals. V. VILA VALENTI, J., La comarca de Bages, Tesi Doctoral inèdita, Madrid 1955, Vol. III, p. 437 i "Bages", Geografia de Catalunya, Ed. Aedos, Barcelona, 1964, Vol. II p. 481.
- (2) BENET i CLARA, A., Manresa, mil anys enrera (s. X-XI), Les Fonts nº 3, Manresa 1981, p. 23.
- (3) Id. pp. 23-24. El motiu de l'expansió l'atribueix a la necessitat de cobrir la demanda del mercat barceloní, no satisfeta pel Vallès i Barcelonès i l'exportació a la Cerdanya i el Berguedà.
- (4) VILA VALENTI, J., "Ara fa un miler d'anys: el Monestir de St. Benet de Bages", a El món rural a Catalunya, Barcelona, 1973, pp. 17-18. Creu que es tracta del primer vinyar destacat de les Depressions Central i Prelitoral catalanes, a part del que sorgí, també en aquests moments, al voltant del Monestir de St. Cugat al Vallès Occidental.
- (5) SERRA, E., La societat rural catalana del s. XVII: Sentmenat. Un exemple local del Vallès Occidental, Memòria de Doctorat, Universitat de Barcelona, 1978, pp. 47-48.
- (6) Enquesta de Navarcles, 1716. AMN.
- (7) El Capbreu de Navarcles de 1687 fa referència sovint a parcel·les de vinya però és una informació que no hem sistematitzat. Capbreu de Navarcles, 1687. AHSB.
- (8) Inventari de Tomàs Mollet, Dr. en medicina. Not. SOLER, Inv. 1710-1745, 10-XI-1719. Inventari de Manel Calcina, Id., 1734.
- (9) FERRER, LL., Conreus, accés a la terra i proletarització a Manresa en el s. XVIII, Memòria de Llicenciatura, Universitat de Barcelona, 1980, pp. 38-39.
- (10) Eva SERRA, en estudiar el cas de Sentmenat, s'adona que els contractes de rabassa són el 94,6% del total de contractes que es produïren a la segona meitat del s. XVII i el 97,5% de 1700-1729. A la primera meitat del s. XVII només eren el 53,3%. SERRA, E., La societat..., cit. pp. 330-331. La similitud entre el Bages i Sentmenat és, en aquest cas, notòria. L'expansió vitícola es produí al mateix temps que l'aparició dels rabassaires i com a resposta a una situació social determinada. De fet Vilar ja fixa una cronologia d'expansió vitícola que s'inicia cap el 1670 (VILAR, P. "Geografia e historia estadística. Historia social y técnicas de producción. Algunos puntos de historia de la viticultura mediterránea", dins de Crecimiento y desarrollo, Barcelona, 1976, pp. 243-249). Però aquest creixement el centra més a la costa i al Camp de Tarragona que no pas a l'interior. VILAR, P., Catalunya dins l'Espanya Moderna, Barcelona, 1964-1968, Vol. III, p. 357.
- (11) CARDÓ, J., L'evolució dels conreus del Camp de Tarragona a partir del s. XVIII, Valls, 1983, pp. 549-551.
- (12) NAVARRO MIRALLES, L., "Developpement de l'activité viticole dans le Camp de Tarragona à partir d'une documentation fiscale: Real Catastro, XVIII siècle", Col.loque sur la géographie et l'histoire des eaux de vie et des spiritueux, mecanografiat, pp 4-5.

- (13) BARBAZA, Y., Paysage humain de la Costa Brava, Paris, 1966, p. 266.
- (14) GIRALT, E., "Evolució de l'agricultura al Penedès. Del cadastre de 1717 a l'època actual" dins de Actes i comunicacions de la I Assemblea Intercomarcal del Penedès i Conca d'òdena, 1952, pp. 166-176. Sobre Vilanova vegeu MARTINEZ RODRIGUEZ, M.A. La població de Vilanova en el segle XVIII, Memòria de Llicenciatura, Universitat de Barcelona, 1980.
- (15) LLOBET, S., "De geografia agraria en la comarca del Maresme", Estudios Geográficos nº 58 (1955), p. 43. VIÑALS, J., Premià a començaments del segle XVIII. Un assaig d'història econòmica local., Mataró, 1983, pp. 82-83.
- (16) MONTSERRAT, M.J., Estudi econòmic de Sitges durant el segle XVIII, Memòria de Llicenciatura, Universitat de Barcelona, 1982, p. 118.
- (17) GUIU, A., Un poble de la Catalunya de Ponent al s. XVIII: Castelló de Farfanya, Memòria de Llicenciatura, Universitat de Barcelona, 1981, p. 56.
- (18) GARRABOU, R., La evolució de la estructura agraria de la Segarra desde el s. XVIII hasta nuestros días, Memòria de Llicenciatura, Universitat de Barcelona, 1962.
- (19) FERRER, Ll.-SEGURA, A., "Conreus, rendiments i accés a la terra a la vila de Berga a començaments del s. XVIII", Revista, Centre d'estudis Berguedans, nº 1 (1982), p. 140.
- (20) VICEDO, E., "Propietat, accés a la terra i distribució dels ingressos a Lleida en el s. XVIII", Recerques nº 12 (1982), pp. 74-75.
- (21) SUDRIA, C., "L'ingrés agrícola a la Plana de Vic el s. XVIII. Les rendes d'origen agrari", Recerques, nº 9 (1979), p. 80.
- (22) ZAMORA, F. de, Diario de los viajes hechos en Cataluña, Barcelona, 1973, p. 103. El subratllat és nostre.
- (23) ROIG ARMENGOL, R., Memoria acompañatoria al Mapa Regional vitícola de la Provincia de Barcelona, Barcelona, 1890.
- (24) VILA VALENTI, J., La comarca..., cit. Vol. III, p. 435.
- (25) ZAMORA, F. de, Diario..., cit. p. 103 i 119.
- (26) IGLESIES, J. Pere Gil S.I. (1551-1622) i la seva Geografia de Catalunya, seguit de la transcripció del llibre primer de la historia Cathalana en lo qual se tracta de Historia o descripció natural co es de coses naturals de Cathalunya, segons el manuscrit de l'any 1600, inèdit del Seminari de Barcelona, Quaderns de geografia I, 1949, p. 242.
- (27) GIRONA, P.J.-BOIX, J.M.-JANSANA, A., La rabassa morta. Informe al Instituto de Reformas Sociales, Barcelona, 1923, pp. 17-20.
- (28) Resposta de Zamora al qüestionari de Fco. de Zamora. Man. 2468. Pregunta nº 434
- (29) MAS Y CASAS, F., Ensayos históricos sobre Manresa, Manresa, 1836, p. 100.
- (30) VILAR, P., Catalunya..., cit. Vol. III, p. 358.
- (31) GIRALT, E., "La viticultura y el comercio catalán del s. XVIII", Estudios de Historia Moderna, Vol. II (1953), p. 166.
- (32) PLADEVALL, A., "Un cens demogràfic i econòmic del Bisbat de Vic del 1780" Revista Catalana de Geografia, Any I, Vol. I nº 4 (Oct-Des. 1978), pp. 577-616.

- (33) NAVARRO, L., "Developpement...", cit. p. 14.
- (34) PLADEVALL, A., "Un cens...", cit.
- (35) Vegeu capítol 3.
- (36) Cadastre de Sallent, 1747.Lligall Cadastres Pobles, AHCM.
- (37) Cadastre de Monistrol de Calders, 1741.Lligall Cadastres Pobles, AHCM.
- (38) Id.
- (39) Cadastre de Calders, 1741.Lligall Cadastres Pobles, AHCM.
- (40) Not. MASRAMON, 1770, fols 87-119, 1-VI-1770.
- (41) ZAMORA, F. de, Diario..., cit. pp. 103-105.En un altre viatge passà per Juncadella i Vallhonestà, pp. 118-119.
- (42) CARESMAR, J., Discurso sobre la Agricultura, comercio e Industria, con inclusión de la consistencia y estado en que se halla cada Partido o Vegueria de las que componen el Principado de Cataluña..., Man. de la Biblioteca de Catalunya, arch. 143-bis, pp. 378-379.GIRALT, E., "La viticultura...", cit., p. 161.
- (43) "Su principal cosecha es de vino por las muchas viñas que pueblan los montes".Pregunta nº 47.Respostes de Manresa, Man. 2468.
- (44) Id.
- (45) CARESMAR, J., Discurso..., cit. pp. 394-395.
- (46) Pregunta nº 148.Resp. de Manresa, Man. 2468.Veure també sobre aquesta problemàtica, VILAR, P., Catalunya..., cit. Vol. III, pp. 337-338.
- (47) VILAR, P., Catalunya..., cit. Vol. III, pp. 181-369.
- (48) ROIG, R., Memoria..., cit. p. 25.
- (49) VILA VALENTI, J., "Bages", dins de Geografia Comercial de Catalunya, Barcelona, 1964, Vol. II, p. 475.
- (50) VILA VALENTI, J., La comarca..., Vol. III, p. 580.
- (51) Hem agrupat els conreus en vuit tipus: cereal de secà -extensions sembrades i en guaret-, vinya, regadiu -terres regades dedicades preferentment a sembradura-, erm -tant el que es deriva del guaret de vinya com de posseir extensions de terres boscanes i ermes-, oliveres, hort -petites parcel·les regades dedicades a verdures-, bosc i roques.
De fet, aquesta classificació ens ha vingut insinuada pels mateixos amillaraments.
- (52) Som conscients que en l'erm s'amaga sovint un guaret de vinya o vinya arrencada a punt d'ésser renovada.En aquestes situacions caldria considerar l'erm com a terra conreada de la mateixa manera que ho hem fet amb el guaret de cereal.
Destriar ambdós conceptes és, però, impossible en els amillaraments, per la qual cosa apareixen junts en els quadres.Cal tenir-ho present a l'hora de l'anàlisi de les dades.
- (53) En el cas de Mura cal fer,abans de donar per bones les observacions, una reflexió sobre la font.El quadre 2.23 mostra les dades contradictòries: a 1851, la vinya ocupava el 53,2% i el cereal el 36,1% i, a 1861, la vinya el 83,9% i el cereal el 12,4%.Es difícil donar validesa a unes dades que canvien tant, en tant poc temps.

- (54) V. Nota anterior.
- (55) CARESMAR, J., Discurso..., cit. pp. 380, 394-397.
- (56) SOLA, F., Navarcles. Notes històriques, Navarcles, 1910, p. 130.
- (57) NAVARRO MIRALLES, L., "La Compañía de Aragón (1777)", Estudios Históricos de los Archivos de Protocolos, V (1978), pp. 141-151.
- (58) Actes de L'Ajuntament de Navarcles, 1833-1844. Fol. 108, 13-XII-1837, AMN.
- (59) Llibres del Racional de Manresa, 1686-1694, 1695-1704, 1705-1714. AHCM.
- (60) Id. 1705-1714, 1719-1721, 1722-1737.
- (61) Llibre de comptes dels masos de la Seu, 1770-1805. AHSM. Mas Gorrians de St. Feliu Sasserra.
- (62) Id. Mas Noguera de Monistrol de Rajadell.
- (63) Els pobles que pagaven delme a St. Benet eren: Santpedor, Maians, Navarcles, St. Fruitós de Bages, Rocafort, Les Preses i Castellfollit del Boix. Al menys eren els que constaven al Llibre Major de St. Benet (1805-1835), AHSB.
- (64) Els períodes són indicats en el mateix llibre i es refereixen al relleu de l'Abat que es produïa cada quatre anys. No sabem què passà en els períodes buits dels que no tenim dades.
- (65) VILAR, P., Catalunya..., cit. Vol. III, pp. 377-393.
- (66) VAN BATH, S., Historia agraria de Europa Occidental (500-1850), Barcelona, 1974, pp. 386-387.
- (67) Id. p. 387. Grupo 73, El señorío de Buitrago, Madrid, 1973, p. 87.
- (68) TERRADES, I., Tradicció i crisi en el món rural català, Inèdit, p. 163.
- (69) Id. pp. 163-164. El "gra grosser" era un combinació d'ordi, civada i espelta i es feia servir també per l'alimentació del bestiar. Suposava el 10% de la collita del Mas Santamaria de Serrateix.
- (70) SERRA, E., La societat..., cit. pp. 9-10.
- (71) Elisa BADOSA estudia tres finques del Pla de Barcelona, la composició dels cereals de les quals era la següent:
 .Torre de Sants/Hospitalet: forment 80%/ Ordi 20%
 .Torre de Sta. Creu d'Olorda: Forment 45%/ Mestall 45% / Ordi 10%
 .Torre de Gràcia: Ordi 50% / Mestall 50%
 "El desenvolupament de tres explotacions agrícoles en el s. XVIII", Estudis d'Història Agrària nº 1 (1978), pp. 200-208. Vilar destaca el pes de les masoveries suburbanes de Barcelona, VILAR, P., Catalunya..., Vol. III, pp. 593 i 599-600.
- (72) Enquesta de Navarcles, 1716. AMN.
- (73) Cartilla de Evaluación de Navarcles, 1859. Borrador. AMN.
- (74) Cartilla Evaluatoria de Navarcles, 1859. AMN.
- (75) SOLA, F., Navarcles..., cit. p. 130.
- (76) Concurs d'acreedors del Mas Goberna de Castelltallat. Relació d'experts. Cúria de Manresa, 1850 (II). AHCM.
- (77) Not. MAS I COMA, 1849-1850, fols. 179-180, 19-VI-1850.

- (78) SERRA, E., "Consideracions entorn de la producció i productivitat agràries de la Catalunya del s. XVII", Estudis d'història Agrària nº 1 (1978), pp. 135-136.
- (79) BADOSA, E., Actituds i comportaments econòmics d'un sector de propietaris de la terra. El clergat barceloní (1670-1835), Memòria de Doctorat, Universitat de Barcelona, 1979, p. 104.
- (80) VILAR, P., "L'explotació agrícola d'una propietat a l'horta de Tàrraga", dins d' Assaigs sobre la Catalunya del s. XVIII, Barcelona, 1973, p. 34.
- (81) GIRALT, E., "Técnicas, rendimientos y mutaciones agrícolas en una finca catalana del siglo XVIII", Première Conférence Internationale d'Histoire Economique, Stockholm, 1960, Paris, pp. 573-574.
- (82) VIÑALS, J., Premià..., cit. p. 83.
- (83) JUNYENT, E., "Ciutat i terme de Vic a 1716", Ausa nº 81, pp. 7-26
- (84) GARRABOU, R., La estructura..., cit. 68.
- (85) A l'Estat espanyol les dades sobre rendiments es multipliquen amb uns resultats similars a Catalunya i amb els mateixos problemes de representativitat de les dades. ANES, G., Las crisis agrarias en la España Moderna, Madrid, 1970, pp. 193-194; GRUPO 73, cit., p. 90; MOLINERO, F., La tierra de Roa: la crisis de una comarca vitícola tradicional, Valladolid, 1979, p. 92; BERNAL, A.M., La lucha por la tierra en la crisis del Antiguo Régimen, Madrid, 1979, pp. 197-200; FERNANDEZ DE PINEDO, E., Crecimiento económico y transformaciones sociales en el País Vasco (1100-1850), Madrid, 1974, pp. 212-215.
- Un quadre sobre rendiments a l'A.R. pot veure's a VAN BATH, S., Historia..., cit. Apèndix documental, taules II i III. Per Beauvais al s. XVII, GOUBERT, P., Cent mille provinciaux au XVII siècle, Paris 1968, pp. 126-127 i pel Llenguadoc, LE ROI LADURIE, E., Paysans de Languedoc, Paris, 1969, p. 354.
- (86) VAN BATH així ho relacionava, op. cit., p. 33 i 89.
- (87) V. notes 76 i 77.
- (88) Masoveria del Mas Vall de Mura. Not. Mas 1850, fols 724-725, 11-XII-1850.
- (89) Cartilla... cit. AMN.
- (90) SERRA, E., "Consideracions...", cit. p. 132 i La societat..., cit. pp. 25-43.
- (91) BADOSA, E., "El desenvolupament..." cit. p. 186.
- (92) GIRALT, E., "Técnicas...", cit. p. 572.
- (93) VILAR, P., "L'explotació...", cit. pp. 40-41.
- (94) FERRER, LL., "L'Avalot de les faves a Manresa. Un moment de la revolta de la terra a Catalunya el 1688", Recerques nº 11 (1981), pp. 125-136.
- (95) SERRA, E., La societat..., cit. p. 3.
- (96) SERRA, E., Id., p. 1; VAN BATH, S., Historia..., cit. p. 253 i 260.
- (97) Cartilla... cit. AMN.
- (98) Contracte de masoveria del Mas Noguera, 1770 i del Mas Junyent de Pinós, 1770. Llibre de comptes..., AHSM.

- (99) Masoveria del Mas Valldeperes de St. Salvador de Guardiola, 1763. Lligall Masoveries de l'Hospital, AHSA.
- (100) GIRALT, E., "Técnicas...", cit. p. 573; GARRABOU, R., "El conreu del blat. Per una història de les societats pageses tradicionals", L'Aveng nº 29 (Jul-Ag 1980), p. 54.
- (101) BARBA, M., Memoria sobre el estado actual de la agricultura en Cataluña, 1787, Barcelona, 1964, p. 28.
- (102) Cartilla..., cit. AMN.
- (103) FERRAND Y DUMONT, Memoria sobre la reunión agrícola..., pp. 168-169.
- (104) V. nota 99.
- (105) LLENSA DE GELCEN, S., Breve historia de las medidas agrarias de la antigüedad y estudio particular en Cataluña, COSA, Barcelona, 1952, p. 19. Una cavada profunda no era el mateix que una fangada però podia ésser equivalent.
- (106) VAN BATH, S., Historia..., pp. 17-21.
- (107) CARESMAR, J., Discurso..., cit. pp. 379-380.
- (108) Id. p. 401.
- (109) Un ramat de 100 ovelles produïa 150 cargues de fems. Cartilla... cit. AMN.
- (110) ROIG, R., Memoria..., cit. pp. 176-177; GIRALT, E., "Técnicas..." cit. p. 573.
- (111) Contracte de masoveria del Mas Noguera, 1770. Cit.
- (112) Masoveria del Mas Valldeperes, 1817. Lligall masoveries de l'hospital, AHSA.
- (113) VAN BATH el qualifica de sistema molt primitiu, Historia..., cit. pp. 17-18; WOLF, E., Los campesinos, Barcelona, 1978, pp. 33-35.
- (114) Contracte de masoveria del Mas Noguera, cit.
- (115) Contractes de masoveria del Mas Junyent, 1770 i Mas Boixeda de Castelltallat, 1751. Llibre de comptes... AHSM.
- (116) Contracte del Mas Valldeperes, 1763. Cit.
- (117) Masoveria del Mas Taurons, 1770. Not. FERRUSOLA 1770, fols 196-202, 12-V-1770.
- (118) Arrendament del Mas Angla de Viladordis, 1767. Llibre de Tabbes, 1766-1768. AHCM.
- (119) Arrendament de l'Heretat de la Riera de Santpedor, 1768. Id.
- (120) TERRADES, I., Iradiació..., cit. p. 162. La descripció correspon a dades dels anys 1809-1830.
- (121) Concurs d'acreedors del Mas Guberna de Castelltallat. Cit.
- (122) Inventari del Mas Vilarasau de Sta. M^a d'Oió, 1631. SERRA, E., La societat..., cit. pp. 47-48.
- (123) V. Nota 103.
- (124) FERRAND Y DUMONT, A., Memoria..., cit. p. 169. Hi ha una crítica a la forma de cavar a Manresa.

- (125) GARRABOU, R., "El conreu...", cit. p. 54; BARBA també els cita, Memoria..., pp. 27-28.
- (126) VAN BATH, S., Historia..., p. 90. Sobre altres tipus d'arades veure pp. 91-92.
- (127) TXAJANOV afirma que cada conreu té els seus períodes màxims i mínims de necessitat de treball, (Vegeu A.V. CHAYANOV, La organización de la unidad económica campesina, Buenos Aires, 1974, p. 172). La nostra informació sobre els sistemes de treball en els cereals és molt fragmentària i sols podem aproximar-nos a establir aquests períodes.
- (128) CHAYANOV, cit. p. 223.
- (129) VAN BATH, S., Historia..., p. 440.
- (130) GARRABOU, R., "El conreu...", cit. p. 55.
- (131) LLENSA DE GELCEN; cit. p. 19.
- (132) Cartilla... cit. AMN
- (133) GARRABOU, R., "El Conreu...", cit. p. 55
- (134) BARBA, cit. pp. 26-27 i VIDAL, J., La agricultura y la filoxera, Manresa, 1881, pp. 32-34.
- (135) Id. SERRA, E. també ho assenyala com a característica del s. XVII, "consideracions...", cit. pp. 132-133.
- (136) Segons TELLO, al Pla de Mallorca les feines d'esterrossar i escardar ocupaven el 52/47% del treball anual, força per damunt del que assenyalen altres autors. TELLO, E., "La producció cerealícola a les petites explotacions pageses des Pla de Mallorca (1850-1851)", Estudis d'Història Agrària, nº 4 (1983), pp. 178-179. Al Bages també ocupen un percentatge alt.
- (137) GARRABOU, R., "El conreu...", pp. 57-58.
- (138) GIRALT, E., "Técnicas...", cit. p. 573. FERRAND Y DUMONT, Memoria... pp. 167-168, pretén demostrar que la dalla segava igual de bé i es feia la mateixa feina amb la meitat de temps.
- (139) CHAYANOV, cit. p. 223; VAN BATH, cit. p. 440.
- (140) Una excel·lent descripció pot trobar-se a GARRABOU, R., "El conreu..." cit. pp. 58-59 i a VILARRASA, S., La Vida a pagès, Ripoll, 1975, pp. 240-250.
- (141) CHAYANOV, cit. p. 223; VAN BATH, cit. p. 444; TELLO, cit. pp. 178-179.
- (142) Cartilla... cit. AMN.
- (143) PLADEVALL, A., "Un cens...", cit. pp. 577-616.
- (144) ROIG, R. Memoria..., cit. p. 85.
- (145) CARESMAR, J., Discurso..., cit. p. 378 i Pregunta nº 47, Resposta de Manresa, Man. 2468.
- (146) ZAMORA, f. de, Diario..., cit. p. 104.
- (147) ROIG indica que, per pobles, els rendiments del Bages oscil·laven de 8 Hl. a 26 Hl. i donà una mitjana de 16,68 Hl. que és la que hem aplicat. Per desgràcia Roig no detalla els rendiments per a cada poble. Memoria..., p. 85.

- (148) VILA, A., Notícia històrica de la vila de Santpedor, Manresa, 1898, pp. 201-202.
- (149) BALCELLS, A., El problema agrari a Catalunya (1890-1936). La qüestió rabassaire, Barcelona, 1968. Utilitzo la versió castellana, Servicio de Publicaciones Agrarias, Madrid, 1980, pp. 31-32.
- (150) Llibre de les collites de vi de St. Benet de 1751-1835. AHSB.
- (151) Enquesta de Navarcles, 1716.AMN.
- (152) Cartilla.Borrador de 1859 i Cartilla... cit. AMN. Les dades venen donades en cargues per quartera per transformar-les en Hl/ha. cal multiplicar cada quantitat per 3,38 i 1,2134.
- (153) Plantada de vinya del Mas Solei, fols 150-171 i 187-190.Llibre de comptes dels masos de la Seu, 1770-1805, AHSM. Per Sant Benet, Not. MAS I COMA 1849-1850, fols 179-180, 19-VI-1850.
- (154) SERRA, E., "Consideracions...", cit. p. 136.
- (155) LLOBET, S., cit. pp. 45-48.
- (156) Aquestes dades també les aporta per 1728, VIÑALS, J., La vila de Premià a començaments del s. XVIII segons el cadastre de 1728, inèdit.
- (157) NAVARRO, L., "Developpement...", cit. p. 14.
- (158) VILAR, P., "L'explotació...", cit. p. 25.
- (159) BADOSA, E., "El desenvolupemnt...", cit. p. 198.
- (160) GIRALT, E., "Técnicas...", cit. p. 574.
- (161) ROIG, R. cit. p. 25.
- (162) PECH, R., Entreprise viticole et capitalisme en Languedoc Roussillon du phylloxera aux crises de mévente, Toulouse, 1975, p. 44.
- (163) GOUJON, P., Le vignoble de Saone et Loire au XIX siècle (1815-1870), Lyon, 1973, p. 223.
- (164) GIRALT, E., "Les tècniques de la viticultura anterior a la fil.loxera", L'Avenç nº 30 (Set. 1980), p. 71.
- (165) ROIG, R., cit. p. 177. VILA VALENTI assenyala la construcció de feixes com a manera de guanyar la muntanya al conreu, La comarca..., Vol. III, pp. 444-445. GIRALT, E., "Les tècniques de...", cit. p. 64.
- (166) RÒIG, cit. pp. 175-176; GIRALT, E., "Les tècniques...", cit. p. 64.
- (167) ROIG, cit. p. 86.
- (168) ROIG, cit. p. 177.
- (169) GIRALT, E., "Les tècniques de...", cit. p. 64.
- (170) ROIG, cit. p. 100.
- (171) LAURENT, R., Les vignobles de la Côte d'Or au XIX siècle, Paris, 1957, Vol. I, pp. 176-180.
- (172) NAVARRO MAS, J., Memoria sobre la viña, su plantación y propagación, Barcelona, 1797, p. 21, 24 i 41.Fra M. AGUSTI, Libro de los secretos... pp. 194-195.
- (173) ROIG, cit. p. 100.
- (174) "Fer en dita pessa de terra o vinya de nou plantadora, los culgats y

capficades que seran necessaris y vos aparexeran convenir per conservacio de dita vinya". Contracte de rebassa morta del Mas Torracabota de Calders, 1696. Cúria de Manresa, 1763. AHCM.

"Podra fer colgats y capficats segons costum del pais" Not. MAS I COMA 1849-1850, fol. 63, 14-III-1850. AHCM.

- (175) Caldrà esperar a la segona meitat del segle XIX, quan alguns contractes de conreu comencen a especificar quin tipus de ceps calia plantar.
- (176) Per descripcions detallades d'aquests mètodes es pot veure: Fra AGUSTI, Libro..., cit. p. 194; GIRALT, E., "Les tècniques de...", cit. pp. 64-71; NAVARRO MAS, Memoria..., cit. pp. 27-33.
- (177) NAVARRO, J., Memoria..., cit. p. 28. ROIG també ho descriu, cit. pp. 40-41.
- (178) Contracte de rebassa del Mas Torracabota, cit.
- (179) Masoveria del Mas Valldeperes, 1763. Cit.
- (180) Llibre de Tabbes 1766-1768. AHCM.
- (181) Not. RAURES 1790-1791, fols 71-74.
- (182) Not. MANDRES, 1830-1831, fols 56-59, 23-VII-1831.
- (183) Not. MAS, 1850, fols 306-307, 20-V-1850.
- (184) Not. MAS, 1850, fols 148-150, 10-III-1850.
- (185) Not. PUIG, 1870, fols 163-166, Escript. nº 59.
- (186) BADOSA, E., Actituds..., cit. p. 207; ROIG, cit. pp. 40-41.
- (187) BADOSA, Id. pp. 141-142.
- (188) NAVARRO, J., Memoria..., pp. 38-39. BARBA dona de marc 10 pams x 4 pams Memoria..., p. 29.
- (189) ROIG, cit. p. 177. GIRALT, E. troba un marc de 2,2 mts. x 1 mt. a la finca de Can Bruna del Penedès, "Técnicas...", cit. p. 574. A Tiana, de 1750 a 1755 el marc que s'utilitzava era de 1,16 x 0,97 mts. BADOSA E., Actituds..., cit. pp. 144-145.
- (190) Si suposem que plantem la vinya en un quadrat de terra, la fórmula és:
- $$NC = \frac{l}{f} \times \frac{l}{c} \qquad NC = \frac{l^2}{f \times c}$$
- on l és el costat del quadrat de terra, f la distància entre files i c la distància entre ceps. En l'Ha., l=100; en el jornal, l=70 i en la quartera, l=54,4.
- (191) ROIG, cit. p. 86. Segons BADOSA, a Ntra. Sra. del Coll, propietat de les monges de Jonqueres, tenien plantats 3644 ceps per mujada, Actituds..., cit. pp. 144-145. Per Can Bruna el nombre de ceps es reduïa a 2228 ceps/jornal, GIRALT, E., "Técnicas...", cit. pp. 570-571. Caldria veure si en aquest cas no es tractava ja d'una plantació a mitjans clars.
- (192) NAVARRO, J., Memoria..., cit. pp. 41-47. La pràctica d'acotar els marellos també la descriu Fra AGUSTI, Libro..., cit. p. 196.
- (193) ROIG, cit. p. 86.
- (194) BADOSA, E. en una vinya a Ntra. Sra. del Coll va demanar 352 jornals/ Ha.; al Torrent de l'olla a Gràcia, 250 jornals; a St. Joan Despí, 232

- jornals, els quals no s'allunyen pas de la mitjana obtinguda al Bages, Actituds..., pp. 138-142.
- (195) Aquestes oscil·lacions apareixen a la font. Hem agafat els jornals de la feina especificada i ho hem dividit pels jornals de la plantada. Ara bé, en algunes plantades les feines apareixen barrejades i en altres no tenim pas la garantia que en altres conceptes no s'hi barrejin feines de la vinya mallola.
- (196) Fra AGUSTI, Libro..., cit. p. 196.
- (197) NAVARRO, J., Memoria..., cit. p. 60. ROIG, cit. p. 179.
- (198) ROIG, cit. p. 86.
- (199) Not. MANDRES, 1830-1831, fols 56-59, 23-VII-1831.
- (200) NAVARRO, J., Memoria..., cit. p. 61, recomana també que el sarment guia s'ha de procurar que sigui el del botó més baix que es va deixar a la brocada de l'any anterior. ROIG esmenta molts tipus de poda: a la cega, d'espasa i daga, de daco i pistola, de braguer i pistola i el de vara, si bé creu que els més utilitzats són a 1890, els de botó i braguer i en rodó. Cit. pp. 102-103.
- (201) ROIG, cit. p. 86.
- (202) Contracte de parceria tipus de després de la fil·loxera. Lligall Soler i March I, AHCM.
- (203) Els alts preus i la imminència de la fil·loxera podien forçar a alguns a fer una poda llarga "con cinco o mas yemas hasta nueve llamado daco o pistola" a fi d'obtenir vi de menor qualitat però en més quantitat. Caldria estudiar aquestes formes com a resistència camperola a l'amo del mas. ROIG, cit. p. 179.
- (204) Fra AGUSTI, Libro..., pp. 197-198; NAVARRO, J., Cit. p. 29; GIRALT, E., "Les tècniques de...", cit. p. 68.
- (205) NAVARRO, J., cit. pp. 67-68; BARBA, cit. p. 29; GIRALT, E., "Les tècniques de ...", cit. p. 68.
- (206) Fra AGUSTI, cit. pp. 196-197.
- (207) NAVARRO, J., cit. pp. 48-51. Esmenta tres tipus de caves: a cavall, fent una olla al voltant del cep; a "bardones" fent pilots de terra com formiguers i a camada fent un gran cavalló entre les files.
- (208) GIRALT, E., "Les tècniques de...", cit. p. 68.
- (209) GIRALT, E., "Técnicas...", cit. p. 575. Al Llenguadoc se'n feien quatre de feines (PECH, R., cit. pp. 394-398). Al Saone Loire se'n assenyalen tres: una al març, l'altre al maig i l'altre al juliol (GOUJON, P. cit. pp. 193-195; a Roa, al sud de la província de Burgos s'esmenta una excava al novembre, una altra cavada al març i abans de St. Joan es netejaven les herbes per darrera vegada (MOLINERO, F. cit. pp. 83-84).
- (210) Fra AGUSTI, Libro..., cit. p. 194 i 197.
- (211) BARBA, cit. p. 29; Resposta de Manresa, Man. 2468, Pregunta nº 67; ROIG, cit. p. 176 i 86.
- (212) GIRALT, E., "Les tècniques de...", cit. p. 70.

- (213) Id. p. 70.
- (214) NAVARRO, J., cit. pp. 53-55.
- (215) Per exemple: Not. RAURES, 1790-91, fols 90-92, 22-II-1790 a Rocafort; Not MAS I COMA, 1849-1850, fols 77-78, 25-III-1850 a Castelltallat; Id. fols 34-35, 25-I-1850, a Fonollosa; Not. MAS, 1850, fols 305-307, 20-V-1850 a Castellbell i el Vilar; Not. RALLAT, 1830-1831, fols 72-73, 28-II-1831 a Súria etc.
- (216) Not. MAS, 1850, fols 90-91, 3-II-1850 a St. Fruitós de Bages; Not. MAS I COMA, 1849-1850, fols 4-5, 4-I-1850 a el Vilar; Not. MANDRES 1849-1850, fols 153-154, 1-VII-1850 a St. Vicenç de Castellet; Not. MAS, 1850, fols 146-147, 10-III-1850 a Vallformosa, etc.
- (217) Not. RAURES 1790-1791, fols 90-92, 22-II-1790 a Rocafort. Algunes vegades, a més de la palla, es permet que l'adquisidor reculli la brossa que es troba a 10 pams al voltant de la mateixa finca. Not. MAS I COMA 1849-1850, fols 63-64, 14-III-1850 a Camps, etc.
- (218) Not. RAURES 1770, fols 184-186, 26-XI-1770 a Castellfollit del Boix. A Marganell es produeix el mateix fenomen, però les parts de fruits no es paguen en verema sinó en vi. Not. MASRAMON, 1770, fols 79, 28-I-1770 a Marganell.
- (219) Not. RALLAT, 1848-1851, fols 31-33, 10-II-1850 a Castellfollit del Boix.
- (220) Not MANDRES 1849-1850, fol 153, 1-VII-1850 de St. Vicenç de Castellet.
- (221) Llibre de Tabbes de 1766-1768, AHCM.
- (222) Not. MAS 1850, fols 148-150, 10-III-1850.
- (223) Not. PUIG, 1870, fols 163-166, Escrip. nº 59.
- (224) Id. fols 23-26, Escrip. nº 9.
- (225) ROIG, cit. p. 86.
- (226) VILA VALENTI, La comarca..., cit. Vol. III, p. 436.
- (227) RAVENTOS, J., Dues conferències vinícoles donades al Sindicat Agrícola de Santpedor els dies 6 y 20 de juny de 1909, Manresa, 1909, p. 3.
- (228) J. PIQUERAS afirma que a Espanya fins el s. XIX va estar regulat per l'autoritat municipal, La vid y el vino en el Pais Valenciano, València, 1981, p. 264.
- (229) MOLINERO, F., cit. p. 85.
- (230) LAURENT, R. cit. Vol. I, pp. 107-116.
- (231) Not. MAS I COMA, 1849-1850, fols 34-35, 25-I-1850 a Fonollosa.
- (232) Not. MAS, 1850, fols 270-272, 5-V-1850 a Castellbell.
- (233) Not. RAURES, 1790-1791, fols 252-255, 26-VII-1790 a Navarcles; Not. PORTA, 1850, fols 415-418, 4-XI-1850 a Sallent; Not. MAS, 1830, fols 608-609, 4-IX-1830.
- (234) Not. MAS, 1850, fols 431-432, 28-VII-1850 a St. Iscle de Bages; Not. MAS 1850, fols 88-89, 11-V-1850 a Calders.
- (235) Not. MASRAMON, 1770, fols 156-158, 15-VII-1770 a St. Fruitós de Bages; Not. MAS, 1830, fols 121-122, 17-III-1820 a Navarcles; Not. PORTA, 1850, fols 270-272, 1-XII-1850, etc.

- (236) Not. MAS, 1850, fols 88-89, 11-V-1850, a Calders.
- (237) Not. PORTA, 1850, fols 208-210, 13-X-1850 a Horta d'Avinyó.
- (238) Not. CERAROLS, 1850, fols 34-36, 20-I-1850 a Sallent.
- (239) VILA VALENTI, La comarca..., cit. Vol. III, p. 436.
- (240) Fra AGUSTI, cit. pp. 194-195.
- (241) BARBA, cit. p. 29. NAVARRO J. ens diu que al Maresme solen veremar en tres vegades, Memoria..., cit. p. 84 i ROIG a 1890 ha de dir encara que es solen barrejar els blancs amb els negres i els verds amb els madurs, cit. p. 180.
- (242) ROIG, cit. p. 180. El moviment migratori temporal també el recull J. GIBERT, "Divagacions", Vincit nº 12 (Oct. 1962).
- (243) VILA VALENTI, La comarca..., cit. Vol. III, pp. 444-445.
- (244) Not. RALLAT, 1770, fols 123-125, 18-VI-1770 a Talamanca. El pagès establert era de Navarcles i fins a la vinya hi tenia una distància de 2 a 3 Kms.
- (245) Not. MANDRES, 1830-1831, fols 50-52, 4-IV-1830 a Castellgalí; Not. MAS, 1830, fols 101-102, 7-III-1830 a Rajadell; Not. MAS I COMA, 1849-1850, fols 4-5, 4-I-1850 a Vilar.
- (246) BARBA, cit. p. 29. Una descripció de les tines es troba a ROIG, cit. p. 180.
- (247) ROIG, cit. p. 180. Not. MAS, 1850, fols 146-147, 10-III-1850.
- (248) V. GIRALT, E., "L'elaboració del vi abans de la fil·loxera", L'Avenc nº 31 (Oct. 1980), p. 51.
- (249) ROIG, cit. p. 180.
- (250) BARBA, cit. p. 29.
- (251) BARBA deia que per conservar el vi es ficava a cada bóta un "quartillo" d'aiguardent de bona qualitat per carga, cit. p. 29. A 1770 la comptabilitat del Mas Noguera deia: "Per lo ayguardent prova de oli que se gasta per adobar las botas que foren 14 setzens".
- (252) ROIG, cit. p. 85.
- (253) ROIG, cit. p. 108.
- (254) VILA VALENTI, La comarca..., cit. Vol. III, p. 436.
- (255) GIRALT, E., "L'elaboració...", cit. p. 50.
- (256) Not. MANDRES, 1830-1831, fols 56-59, 23-VII-1831; Not. PUIG, 1870, fols 23-26, Escrip nº 9 i fols 155-158, Escrip. nº 56.
- (257) GIRALT, E., "Técnicas...", cit. p. 575.
- (258) No apareixen moltes referències en aquest sentit ja que el pagès solia endur-se la verema a casa lluny del mas. Not. MANDRES, 1830-1831, fols 50-52, 4-IV-1830 a Castellgalí i 1849-1850, fol 153, 1-VII-1850 a St. Vicenç de Castellet.
- (259) Inventari del Mas Tàpies de Viladecavalls, Not. MAS, 1846, fols 533-535, 21-IX-1846.
- (260) En el Mas Solei, a 1782 (3s. la carga), 1783 (4s.), 1784 (4s.) i 1788 (2s.). En el Mas Noguera, a 1770 (2s.), 1772 (no ho diu) i 1773 (4s. i 3s. 3d.).

- (261) V. VILAR, P., Catalunya..., cit. Vol. III, pp. 420-437.
- (262) Not. RAURES, 1770, fols. 240-242, 29-XI-1770 a Castellbell; Not. RALLAT, 1770, fols 202-203, 28-X-1770 a Castellbell; Not. MASRAMON, 1770 fols 40-42, 5-III-1770 a St. Vicenç de Castellet; Not. MAS, 1850, fols 90-91, 3-II-1850 a St. Fruitós de Bages; Not. MAS I COMA, 1849-1850, fols 77-78, 25-III-1850 a Fonollosa; Not. MAS, 1830, fols 130-131, 18-III-1830 a Navarçles.
- (263) Algun contracte especifica que seran franques "las que collira tendres per lo abast de sa casa si les que cullirà en gra o per passar lo hivern" Not. FERRUSOLA, 1770, fols 174-176, 27-IV-1770 a Horta. Altre indica que sols es paga part de fasols, Not. RALLAT 1770, fols 136-138, 17-VII-1770 a Rajadell; Not. RAURES 1790-1791, fols 252-255, 26-VII-1790 a Navarçles; Not. MAS I COMA, 1849-1850, fols 34-35, 25-I-1850 a Fonollosa; Not. MAS, 1830, fols 167-169, 27-IV-1830 a Sallent; Not. CERAROLS, 1850, fols 330-332, 25-VIII-1850 a Santpedor.
- (264) Not. PORTA, 1850, fols 270-272, 1-XII-1850 a Artés; Not. MAS I COMA, 1849-1850, fols 63-64, 14-III-1850 a Camps; Id. fols 77-78, 25-III-1850 a Fonollosa; Not. MAS, 1830, fol 87, 28-II-1830 a Fals; Id. fols 39-41, 10-I-1830 a Sallent.
- (265) Not. MAS, 1850, fols 270-272, 5-V-1850 a Castellbell.
- (266) Es reserven 15q. per fer blat. Not. RAURES, 1790-1791, fols 14-17, 3-I-1790 a Rocafort. Però era molt més freqüent plantar hort.
- (267) A 1770, 9 contractes contempnen aquesta clàusula, a 1790, 4, a 1830, 8 i a 1850, 17.
- (268) Not. MASRAMON, 1770, fols 87-89, 1-VI-1770 a Avinyó; Not. RAURES, 1790-1791, fols 14-17, 3-I-1790 a Rocafort.
- (269) Not. CERAROLS, 1850, fols 219-221, 20-V-1850 a Gaià; Not. RALLAT, 1761, fols 85-86, 22-II-1761 a Rajadell. Alguna vegada es permet al rabassaire pasturar les terres de l'amo però haurà de fer-ho en els guarets quan els formiguers siguin coberts per tal de protegir-los. Not. RALLAT 1848-1851, fols 31-33, 10-II-1850 a Castellfollit del Boix.
- (270) Not. MAS, 1850, fols 270-272, 5-V-1850 a Castellbell. En un contracte del Mas Quingles de Viladecavalls de 1874 es fixava com a data de pastura de la verema a l'1 de març. APLIF.
- (271) Veure el cas de Navarçles en el capítol 1.
- (272) Veure el capítol 1, apartat de Poblament i alguns exemples a Not. RALLAT, 1848-1851, fols 30-31, 10-II-1850, a Castellfollit i Not. MAS, 1850, fols 296-297, 12-V-1850, Súria, etc.
- (273) V. l'apartat 2.3.8
- (274) Respostes de Manresa, Man. 2468. Preguntes 47 i 59.
- (275) CARESMAR, cit. p. 385.
- (276) Not. ABADAL, 1765-1770 foráneos, fols. 443-444, 10-VI-1770 a Mura.
- (277) Not. ABADAL, 1770, fol 27, 29-III-1770 a St. Fruitós de Bages.
- (278) REGUANT, J., Súria 1871-1873, Memòria de Llicenciatura, Universitat de Barcelona, 1982, pp. 97-101; i LLADO, J., "Súria", Butlletí CECB VII (1930-32), pp. 30-35.

- (279) V. Capítol 3 i SOLERVICENS, A., "Navarcles", Butlletí CECB, VII (1930-1932), pp. 18-20.
- (280) Apunta també l'aparició d'estretes llengües de regadiu al costat dels pobles i de les colònies tèxtils. VILA VALENTI, "Bages", cit. p. 482.
- (281) Cartilla de 1859. Borrador. AMN.
- (282) Actes Ajuntament de Navarcles, 1833-1844, fol. 101. AMN. Actes Ajuntament d'Artés 1867, 30-III-1867, AMA. Not. PORTA, 1850, fols 97-100, 11-V-1850.
- (283) A Súria es creava el 1866 la Societat de Regants de Súria. REGUANT, J., cit. pp. 97-101.
- (284) SARRET I ARBOS, La sèquia de Manresa, Manresa, 1906; CANALS GUILERA, R. "La acequia de Manresa: una obra hidràulica del siglo XIV", Agua nº 91 (oct-Des. 1975); BENET i CLARA, A., "La construcció de la sèquia. Un conflicte entre Sallent i Manresa", L'Esparver nº 32 (Jul-Ag. 1980), pp. 7-10; Breve noticia del canal llamado la acequia de Manresa. Su origen y privilegios con los que le han honrado varios soberanos, Manresa, 1827.
- (285) Respostes de Manresa, Man. 2468. Pregunta nº 63.
- (286) CANALS, cit. pp. 286-287; VILA VALENTI, "Bages", cit. p. 482.
- (287) FIUS, M., La exposició manresana de 1901. Notas para la historia industrial, mercantil y agrícola de Manresa, Manresa, 1902, pp. 24-25.
- (288) Respostes de Manresa, Man. 2468. Pregunta nº 61. CARESMAR, cit. p. 381; MAS Y CASAS, cit. p. 79 cita la seva existència a mitjans segle XIX. Els antecedents d'aquesta cal trobar-los el 1691, quan els concellers projectaren construir un canal per regar aquesta zona. Calculaven regar 400 jornals de terra (200 Ha.) A 1710 encara es parlava del projecte SARRET, La sèquia..., cit. p. 151.
- (289) SARRET, La sèquia..., cit. p. 151.
- (290) VILA VALENTI, "Bages", cit. p. 482; MAS Y CASAS, cit. p. 100: "El principal cultivo en el regadío es el trigo, el cual se cosecha de buena calidad, mas no es suficiente para el consumo para solo tres meses"; VIDAL, cit. p. 34. El subratlliat és nostre.
- (291) Interrogatorio sobre la cantidad, calidad, destino y cultivo de las tierras, para formar la división agrícola de España. Manresa, 1803. AHCM.
- (292) Id. Pregunta nº 23. A més, Respostes de Manresa, Man. 2468, pregunta nº 58; ZAMORA, F. de, Diario..., cit. pp. 107-110.
- (293) MAS Y CASAS, cit. p. 100; ZAMORA, Diario..., cit. p. 110; VIDAL, cit. p. 34; PERRAMON, M., Mi vida hasta los 45 años, Manresa, 1967, pp. 34-35.
- (294) Interrogatorio, cit. Preguntes 16, 17, 18, 19 i 20. OLIVERAS, J., "La Ciutat de Manresa en començar el segle XIX", Miscel.lània d'Estudis Bagencs, nº 2 (1983), pp. 113-114.
- (295) Cartilla de 1859. Borrador. AMN.
- (296) Interrogatorio, cit. Pregunta nº 10.
- (297) Informe sobre l'estat de l'agricultura a Manresa. Lligall Família Suanya AHCM. El document no té data però podria correspondre als anys 1830-33.

- (298) Cartilla de 1859. Borrador. Cit. AMN.
- (299) V. sobre aquest tema OLIVERAS, J., Desenvolupament industrial i evolució urbana a Manresa (1800-1870), Memòria de Llicenciatura, Universitat de Barcelona, 1983.
- (300) SERRA, E., La societat..., cit. pp. 24-25.
- (301) VILAR, P., Catalunya..., cit. Vol. III, pp. 245-253.
- (302) CARESMAR, cit. pp. 379-380.
- (303) Id. p. 401.
- (304) Resposta de Manresa, Man. 2468, Pregunta nº 44
- (305) Actes Ajuntament Artés, 1863, 13-VIII-1863, Lligall 247, AMA. Aquest antic camí ramader era assenyalat per VILA VALENTI, "Bages", cit. p. 476.
- (306) A la Tabba de l'arrendament de les carniceries de Manresa, l'arrendatari es comprometia a tenir "lo abast de tot genero de carns en ditas carniceries, bonas y rebedoras". Entre les obligacions consta la de matar cada dissabte un bou o una vaca i tenir les següents carns: "lo moltó a cinch sous y sis la lliura, lo anyell a cinch sous la lliura, lo crestat a quatre sous y tres la lliura, la cabra a tres sous la lliura, lo bou o vaca a tres sous la lliura y lo tocino fresch a quatre sous la lliura". S'especificava a més que l'arrendatari podia aprofitar les herbes i pastures del terme de la Ciutat i altres "acostumats" i es marcaven uns períodes per cada tipus de carn. Tabba de les carniceries, Tabbas y Autos desde 1756 hasta 1758, AHCM.
- (307) Enquesta de Navarcles, 1716, AMN.
- (308) "Resumen general del número de cabezas de ganado existente en este distrito municipal a 24-IX-1865", AMN.
- (309) Cadastre d'Artés de 1774. AMA.
- (310) Cadastre de Rocafort, 1772. Lligall Cadastres Pobles, AHCM.
- (311) Relación del reparto por menor...1737, AHCM. Amirallament de Manresa de 1853, ACA.
- (312) En els inventaris es fan els comentaris següents: "1 tocino salat mort del any"; "3 tossinos de greix per matar lo present any"; "3 bacons per engreixar"; "un tocino de greix per la propera matansa"; "4 tocinos que s'engreixen"; "2 tocinos per est any"; "8 tocinos per matar".
- (313) VAN BATH creu que al nord d'Europa predominava el cavall i al sud, els bous. Ho relaciona amb el sistema de conreu utilitzat: el de doble alternància no proporciona suficient aliment per a mantenir un cavall i si per a mantenir dos bous encara que siguin lents. En canvi, el de triple alternància proporciona aliment suficient per als cavalls. VAN BATH, S., Historia..., cit. pp. 425-427, 35-36 i 92-93. El mas tenia aliment suficient per mantenir mules i, en realitat es veié la utilitat d'aquestes en haver de traginar verema, transportar vi o fins i tot llaurar les vinyes, molt més fàcil que el parell de bous. V. ANES, G., Las crisis..., cit. pp. 120-121.
- (314) CARESMAR, cit. p. 401.
- (315) Resposta de Manresa, Man. 2468, Pregunta nº 23.
- (316) Not. MASRAMON, 1770, fols 175-177, 9-VIII-1770 a St. Vicenç de Castell.

- (317) Laudemios, Tercios y Foriscapios, 1757-1817. AHSB.
- (318) Not. MAS, 1850, fols 687-688, 26-XI-1850.
- (319) Per agafar un any qualsevol: el 1784 l'arrendatari de les herbes del Mas Noguera era en Cornet de la Vilella per 18 ll. i, el del Mas Bargall, en Celdoni Fàbregues per 12 ll. L'ingrés es va mantenir constant amb oscil·lacions de les 30 a les 32 ll. entre els dos masos. Aquesta constància en el preu, sobretot a finals de segle amb l'alça generalitzada de preus demostraria també la decadència del bestiar.
- (320) A 1770, Anton Canadell, pagès del Mas Canadell de Viladecavalls havia cobrat 490 ll. pel preu de 98 moltons que conduí a Sarrià i els entregà a Pau Galvany, pagès de Sarrià. Not. RAURES, 1770, fol 24, 5-II-1770.
- (321) Arrendament del Mas Angla, 1767. Llibre de Tabbes 1766-1768, AHCM. En la mateixa línia trobem els pactes de la masoveria Boixeda de Castelltallat, propietat de la Seu de Manresa.
- (322) Masoveria del Mas Noguera i Mas Bargall, 1770. Llibre de Comptes..., cit. AHSM.
- (323) Masoveria del Mas Taurons, 1770, St. Cugat del Racó, cit.
- (324) Not. RALLAT, 1761, fols 237-238, 27-VIII-1761 a Aguilar i Id. fols 46-48, 19-I-1761 a Rajadell.
- (325) Carme Pla i Solé, de 92 anys, deia: "Engreixàvem cada any un porc i el confitàvem, una bona part dintre d'aquelles gerres, de generacions enrera que sempre havien servit pel mateix", Full Parroquial Monistrol de Calders nº 35 (18-IX-1977).
- (326) VAN BATH, cit. p. 433.
- (327) Al Mas Boixeda de Castelltallat apareix la mateixa obligació de criar un porc i arreplegar les glans (Contracte de masoveria del Mas Boixeda de Castelltallat, cit.).
Al Mas Valldeperes de St. Salvador de Guardiola el 1763, el masover havia de pagar un porc de 50 lliures carniceres, cit. i en el Mas Taurons de St. Cugat del Racó pagava el quart de les glans i dels porcs, cit.
- (328) BADOSA, E., Actituds..., cit. p. 172.
- (329) SERRA, E., "Consideracions...", cit. p. 138.

APENDIX CAPITOL 2

QUADRE 2.3.
Distribució de conreus en el municipi d'AGUILAR.1855 i 1861.

CONREUS	1855			1861		
	EXTENSIO	% (1)	% (2)	EXTENSIO	% (1)	% (2)
CEREAL SECA	517,2	51,6	14,7	512,8	49,4	16,5
VINYA	400,3	40,-	11,4	435,4	41,9	14,-
REGADIU	---	---	---	---	---	---
ERM	2080,-	---	59,3	1765,9	---	56,8
OLIVERA	84,5	8,4	2,4	89,8	8,7	2,9
HORT	---	---	---	---	---	---
BOSC	426,8	---	12,2	303,5	---	9,8
ROQUES/ALTRES	---	---	---	---	---	---
TOTAL	3508,8	28,6	100,-	3107,4	33,4	100,-

AGUILAR: 43,02 km²/ 14.523,5 q.

(1) % sobre superfície conreada

(2) % sobre superfície encadastrada

QUADRE 2.4
Distribució de conreus en el municipi d'ARTÉS.1774,1862 i 1872.

CONREUS	1774			1862			1872		
	EXTENSIO	% (1)	% (2)	EXTENSIO	% (1)	% (2)	EXTENSIO	% (1)	% (2)
CEREAL SECA	513,2	31,6	18,-	551,8	21,-	15,1	547,4	15,2	8,9
VINYA	929,2	57,2	32,7	1868,6	71,-	51,2	2753,7	76,7	44,7
REGADIU	---	---	---	---	---	---	---	---	---
ERM	---	---	---	362,4	---	9,9	1074,4	---	17,4
OLIVERA	144,4	8,9	5,1	155,7	5,9	4,3	129,1	3,6	2,1
HORT	36,4	2,2	1,3	55,3	2,1	1,5	162,3	4,5	2,6
BOSC	1072,5	---	37,7	596,3	---	16,3	885,9	---	14,4
ROQUES/ALTRES	149,1	---	5,2	59,5	---	1,6	606,5	---	9,8
TOTALS	2844,8	57,1	100,-	3649,6	72,1	100,-	6159,3	58,3	100,-

ARTÉS: 17,92 Km²/ 6049,7q.

(1) % sobre superfície conreada

(2) % sobre superfície encadastrada

QUADRE 2.5
Distribució de conreus en el municipi d'AVINYÓ. 1851, 1862 i 1876.

CONREUS	1851			1862			1876		
	EXTENSIO	% (1)	% (2)	EXTENSIO	% (1)	% (2)	EXTENSIO	% (1)	% (2)
CEREAL SECA	1429,5	33,8	14,7	1503,6	29,6	12,5	1554,-	27,9	12,7
VINYA	2653,7	62,8	27,3	3442,2	67,8	28,5	3894,5	69,9	31,9
REGADIU	30,3	0,7	0,3	31,5	0,6	0,3	33,3	0,6	0,3
ERM	3273,3	---	33,7	2260,7	---	18,8	791,5	---	6,5
OLIVERA	98,7	2,3	1,-	99,2	2,-	0,8	91,6	1,6	0,8
HORT	11,4	0,3	0,1	---	---	---	---	---	---
BOSC	1853,4	---	19,1	4220,2	---	35,-	5308,8	---	43,5
ROQUES/ALTRES	368,8	---	3,8	499,6	---	4,1	538,8	---	4,4
TOTALS	9.719,1	43,5	100,-	12057,-	42,1	100,-	12212,5	45,6	100,-

AVINYÓ: 62,56 Km² / 21120,3 Q.

(1) % sobre superfície conreada

(2) % sobre superfície encadastrada

QUADRE 2.6.
Distribució de conreus en el municipi de BALSARENY. 1851 i 1861

CONREUS	1851			1861		
	EXTENSIO	% (1)	% (2)	EXTENSIO	% (1)	% (2)
CEREAL SECA	866,75	35,3	17,1	831,6	28,7	10,2
VINYA	1588,4	64,7	31,4	2071,-	71,3	25,5
REGADIU	---	---	---	---	---	---
ERM	1208,75	---	23,9	2322,5	---	28,6
OLIVERA	---	---	---	---	---	---
HORT	---	---	---	---	---	---
BOSC	1394,3	---	27,6	913,8	---	11,3
ROQUES/ALTRES	---	---	---	1980,-	---	24,4
TOTALS	5058,2	48,5	100,-	8118,9	35,8	100,-

BALSARENY: 36,64 Km²/12369,7 Q.

(1) % sobre superfície conreada

(2) % sobre superfície encadastrada

QUADRE 2.7
Distribució de conreus en el municipi de Calders. 1747, 1851 i 1861

CONREUS	1747			1851			1861		
	EXTENSIO	% (1)	% (2)	EXTENSIO	% (1)	% (2)	EXTENSIO	% (1)	% (2)
CEREAL SECA	898,2	66,-	21,7	1221,7	22,9	11,1	1270,-	23,7	11,5
VINYA	432,8	31,8	10,5	3977,3	74,6	36,-	3976,-	74,2	35,9
REGADIU	---	---	---	---	---	---	---	---	---
ERM	1498,-	---	36,2	1413,-	---	12,8	1538,-	---	13,9
OLIVERA	7,5	0,6	0,1	95,-	1,8	0,9	70,-	1,3	0,6
HORT	23,4	1,7	0,6	39,9	0,7	0,4	45,-	0,8	0,4
BOSC	1069,8	---	25,9	4298,9	---	38,9	4168,-	---	37,7
ROQUES/ALTRES	207,-	---	5,-	---	---	---	---	---	---
TOTALS	4136,7	32,9	100,-	11045,8	48,3	100,-	11067,-	48,4	100,-

CALDEERS: Calders 33,01
 Monistrol de C. 21,87
 Navarres 2,--
 TOTAL: 56,88 Km² / 19202,7 Q.
 (1) % sobre superfície conreada
 (2) % sobre superfície encadastrada

QUADRE 2.8.
Distribució de conreus en el municipi de CALLÚS. 1861 i 1869.

CONREUS	1861			1869		
	EXTENSIO	% (1)	% (2)	EXTENSIO	% (1)	% (2)
CEREAL SECA	333,3	28,8	10,3	325,8	27,-	10,-
VINYA	758,1	65,6	23,4	811,2	67,3	24,9
REGADIU	---	---	---	---	---	---
ERM	341,5	---	10,5	491,7	---	15,1
OLIVERA	48,2	4,2	1,5	51,6	4,3	1,6
HORT	16,9	1,5	0,5	17,3	1,4	0,5
BOSC	1624,7	---	50,2	1436,2	---	44,1
ROQUES/ALTRES	116,7	---	3,6	122,2	---	3,8
TOTALS	3239,4	35,7	100,-	3255,8	37,-	100,-

CALLÚS: 12,8 Km² / 4321,3 Q.
 (1) % sobre superfície conreada
 (2) % sobre superfície encadastrada

QUADRE 2.9.
Distribució de conreus en el municipi de CARDONA.1865

1865			
CONREUS	EXTENSIO	% (1)	% (2)
CEREAL SECA	1113,2	29,5	9,7
VINYA	1989,4	52,7	17,3
REGADIU	271,9	7,2	2,4
ERM	4069,8	---	35,4
OLIVERA	380,3	10,1	3,3
HORT	21,2	0,6	0,2
BOSC	2412,5	---	21,-
ROQUES/ALTRES	1238,8	---	10,8
TOTALS	11497,1	32,8	100,-

CARDONA: 66,38 Km²/22409,9

(1) % sobre superfície conreada

(2) % sobre superfície encadastrada.

QUADRE 2.10
Distribució de conreus en el municipi de CASTELLADRAL. 1747, 1851 i 1861.

CONREUS	1747			1851			1861		
	EXTENSIO	% (1)	% (2)	EXTENSIO	% (1)	% (2)	EXTENSIO	% (1)	% (2)
CEREAL SECA	545,2	88,4	19,-	1412,6	42,2	7,-	1275,9	37,4	8,1
VINYA	59,5	9,7	2,1	1761,6	52,6	8,8	1965,4	57,6	12,5
REGADIU	---	---	---	---	---	---	---	---	---
ERM	32,-	---	1,1	5888,3	---	29,4	9729,4	---	62,1
OLIVERA	---	---	---	175,3	5,2	0,9	172,-	5,-	1,1
HORT	11,7	1,9	0,4	---	---	---	---	---	---
BOSC	871,3	---	30,4	6815,8	---	34,-	2521,7	---	16,1
ROQUES/ALTRES	1343,-	---	46,9	4008,-	---	19,9	---	---	---
TOTALS	2862,7	21,5	100,-	20053,7	16,7	100,-	15664,4	21,8	100,-

CASTELLADRAL: 81,7 Km² / 27581,9 q.

(1) % sobre superfície conreada

(2) % sobre superfície encadastrada

QUADRE 2.11
Distribució de conreus en el municipi de CASTELLFOLLIT DEL BOIX.1852 i 1861

CONREUS	1852			1861		
	EXTENSIÓ	% (1)	% (2)	EXTENSIÓ	% (1)	% (2)
CEREAL SECA	1285,9	35,7	18,7	1285,9	35,7	8,7
VINYA	2243,9	62,3	15,1	2243,9	62,3	15,1
REGADIU	---	---	---	---	---	---
ERM	5729,2	---	38,6	5729,2	---	38,6
OLIVERA	69,6	1,9	0,5	69,6	1,9	0,5
HORT	---	---	---	---	---	---
BOSC	5511,-	---	37,1	5511,-	---	37,1
ROQUES/ALTRES	---	---	---	---	---	---
TOTALS	14839,6	24,3	100,-	14839,6	24,3	100,-

CASTELLFOLLIT DEL BOIX:59,43 Km² / 20063,6 Q.

(1) % sobre superfície conreada

(2) % sobre superfície encadastrada

QUADRE 2.12
Distribució de conreus en el municipi de CASTELLGALÍ.1853.

CONREUS	1853	
	EXTENSIÓ	% (1) % (2)
CEREAL SECA	443,-	15,2 9,8
VINYA	2331,3	80,- 51,5
REGADIU	---	---
ERM	1003,8	---
OLIVERA	81,-	2,8 1,8
HORT	59,8	2,1 1,3
BOSC	605,-	---
ROQUES/ALTRES	---	---
TOTALS	4523,9	64,4 100,-

CASTELLGALÍ:17,16 Km²/5793,2 Q.

(1) % sobre superfície conreada

(2) % sobre superfície encadastrada

QUADRE 2.13
Distribució de conreus en el municipi de CASTELLNOU. 1852 i 1861

CONREUS	1852			1861		
	EXTENSIO	% (1)	% (2)	EXTENSIO	% (1)	% (2)
CEREAL SECA	672,3	32,3	8,4	510,9	34,6	6,7
VINYA	1340,1	64,3	16,7	897,9	60,9	11,8
REGADIU	---	---	---	---	---	---
ERM	1276,1	---	15,9	3833,7	---	50,2
OLIVERA	70,8	3,4	0,9	66,3	4,5	0,9
HORT	---	---	---	---	---	---
BOSC	4135,9	---	51,6	2326,8	---	30,5
ROQUES/ ALTRES	516,2	---	6,4	---	---	---
TOTALS	8011,4	26,-	100,-	7635,6	19,3	100,-

CASTELLNOU: 29,21 Km² / 9861,3 Q.

(1) % sobre superfície conreada

(2) % sobre superfície encadastrada

QUADRE 2.14
Distribució de conreus en el municipi de CASTELLBELL. 1851, 1862 i 1872.

CONREUS	1851			1862			1872		
	EXTENSIO	% (1)	% (2)	EXTENSIO	% (1)	% (2)	EXTENSIO	% (1)	% (2)
CEREAL SECA	220,-	11,4	6,4	322,3	13,7	5,5	518,-	14,3	5,7
VINYA	1628,3	84,1	47,5	1866,5	79,2	31,9	2850,7	78,7	31,2
REGADIU	---	---	---	---	---	---	---	---	---
ERM	225,-	---	6,6	2457,-	---	42,-	---	---	---
OLIVERA	82,7	4,3	2,4	131,3	5,6	2,2	3107,8	---	34,-
HORT	4,2	0,2	0,1	35,2	1,5	0,6	195,8	5,4	2,1
BOSC	1269,3	---	37,-	778,3	---	13,3	59,8	1,6	0,7
ROQUES/ALTRES	---	---	---	257,-	---	4,4	1650,-	---	18,-
TOTALS	3429,5	56,4	100,-	5847,6	40,3	100,-	9148,7	39,6	100,-

CASTELLBELL: 28,19 Km² / 9516,9 Q.

(1) % sobre superfície conreada

(2) % sobre superfície encadastrada

QUADRE 2,15

Distribució de conreus en el municipi de L'ESTANY. 1851 i 1862

CONREUS	EXTENSIÓ	1851		1862		
		% (1)	% (2)	EXTENSIÓ	% (1)	%(2)
CEREAL SECÀ	532,1	100,-	21,4	540,3	100,-	21,5
VINYA	---	---	---	---	---	---
REGADIU	---	---	---	---	---	---
ERM	1865,-	---	75,1	1472,3	---	58,6
OLIVERA	---	---	---	---	---	---
HORT	---	---	---	---	---	---
BOSC	86,-	---	3,5	426,-	---	16,9
ROQUES/ ALTRES	---	---	---	75,5	---	3,-
TOTALS	2483,1	21,4	100,-	2514,1	21,5	100,-

L'ESTANY: 10,11 Km² / 3413,1 Q.

(1) % sobre superfície conreada

(2) % sobre superfície encadastrada

QUADRE 2,16

Distribució de conreus en el municipi de FONOLLOSA. 1853 i 1861

CONREUS	EXTENSIÓ	1853		1861		
		% (1)	% (2)	EXTENSIÓ	% (1)	%(2)
CEREAL SECÀ	1618,-	33,7	11,1	1613,2	35,-	11,1
VINYA	3002,7	62,6	20,6	2816,7	61,2	19,3
REGADIU	---	---	---	---	---	---
ERM	1543,3	---	10,6	1754,4	---	12,-
OLIVERA	167,-	3,5	1,1	163,2	3,5	1,1
HORT	11,-	0,2	0,1	12,8	0,3	0,1
BOSC	7620,3	---	52,2	7602,3	---	52,1
ROQUES/ ALTRES	629,9	---	4,3	629,9	---	4,3
TOTALS	14592,2	32,9	100,-	14592,5	31,6	100,-

FONOLLOSA: 51,9 Km² / 17521,4 Q

(1) % sobre superfície conreada

(2) % sobre superfície encadastrada

QUADRE 2.17
Distribució de conreus en el municipi de GAIÀ. 1860.

1860			
CONREUS	EXTENSIO ^o	% (1)	% (2)
CEREAL SECA	779,8	50,8	7,1
VINYA	736,8	48,-	6,7
REGADIU	---	---	---
ERM	9219,-	---	83,7
OLIVERA	18,8	1,2	0,2
HORT	261,5	---	2,4
ROQUES / ALTRES	---	---	---
TOTALS	11015,9	13,9	100,-

GAIÀ: 39,86 Km² / 13456,7 Q.

(1) % sobre superfície conreada

(2) % sobre superfície encadastrada

QUADRE 2.18
Distribució de conreus en el municipi de MANRESA. 1737, 1764 i 1789.

CONREUS	1737			1764			1789		
	EXTENSIO ^o	% (1)	% (2)	EXTENSIO ^o	% (1)	% (2)	EXTENSIO ^o	% (1)	% (2)
CEREAL SECA	380,2	6,2	4,7	390,1	6,1	4,6	383,3	6,2	4,7
VINYA	3491,2	56,7	43,-	3629,3	56,5	43,2	3518,3	56,7	43,3
REGADIU	1566,-	25,4	19,3	1646,2	25,6	19,6	1577,7	25,4	19,4
ERM	1409,-	---	17,3	1405,5	---	16,7	1356,3	---	16,7
OLIVERA	681,6	11,1	8,4	717,3	11,2	8,5	687,6	11,1	8,5
HORT	35,-	0,6	0,4	36,8	0,6	0,4	33,-	0,5	0,4
BOSC	499,6	---	6,1	509,9	---	6,1	508,7	---	6,3
ROQUES/ ALTRES	60,9	---	0,7	64,2	---	0,8	64,2	---	0,8
TOTALS	8123,8	75,8	100,-	8399,5	76,4	100,-	8129,1	76,3	100,-

MANRESA: 41,24 Km² / 13922,6 Q.

(1) % sobre superfície conreada

(2) % sobre superfície encadastrada

QUADRE 2.19

Distribució de conreus en el municipi de MANRESA, 1803, 1832 i 1860.

CONREUS	1803			1832			1860		
	EXTENSIÓ	% (1)	% (2)	EXTENSIÓ	% (1)	% (2)	EXTENSIÓ	% (1)	% (2)
CEREAL SECA	854,-	12,5	10,2	632,3	9,7	8,-	775,6	9,-	7,4
VINYA	4125,-	60,2	49,2	3563,8	54,8	44,8	5114,3	59,1	48,7
REGADIU	1621,-	23,7	19,3	1955,5	30,1	24,6	2098,16	24,2	20,-
ERM	1288,3	---	15,4	929,6	---	11,7	940,3	---	9,-
OLIVERA	248,2	3,6	3,-	304,-	4,7	3,8	596,1	6,9	5,7
HORT	---	---	---	43,8	0,7	0,6	73,3	0,8	0,7
BOSC	215,2	---	2,6	453,5	---	5,7	898,8	---	8,6
ROQUES/ ALTRES	31,7	---	0,4	69,1	---	0,9	---	---	---
TOTALS	8383,4	81,7	100,-	7951,6	81,7	100,-	10496,6	82,5	100,-

MANRESA: 41,24 Km² / 13929,6 Q.

(1) % sobre superfície conreada

(2) % sobre superfície encadastrada

QUADRE 2.20

Distribució de conreus en el municipi de STA. CECÍLIA DE MONTSERRAT

CONREUS	1851			1862		
	EXTENSIÓ	% (1)	% (2)	EXTENSIÓ	% (1)	% (2)
CEREAL SECA	203,-	47,3	12,2	165,6	13,6	4,9
VINYA	226,-	52,7	13,6	1020,8	83,6	29,9
REGADIU	---	---	---	---	---	---
ERM	511,-	---	30,7	965,4	---	---
OLIVERA	---	---	---	35,3	2,9	1,-
HORT	---	---	---	---	---	---
BOSC	631,-	---	38,-	897,2	---	---
ROQUES/ ALTRES	91,5	---	5,5	327,7	---	26,3
TOTALS	1662,5	25,8	100,-	3412,-	35,8	100,-

STA. CECÍLIA DE MONTSERRAT: 13,34 Km² / 4503,6 Q;

(1) % sobre superfície conreada

(2) % sobre superfície encadastrada

QUADRE 2.21
Distribució de conreus en el municipi de MOIÀ. 1852 i 1859

CONREUS	1852			1859		
	EXTENSIO'	% (1)	% (2)	EXTENSIO'	% (1)	% (2)
CEREAL SECÀ	3520,5	96,-	18,9	3512,4	96,-	18,8
VINYA	73,3	2,-	0,4	73,3	2,-	0,4
REGADIU	---	---	---	---	---	---
ERM	7058,8	---	37,8	7065,5	---	37,9
OLIVERA	---	---	---	---	---	---
HORT	72,4	2,-	0,4	73,6	2,-	0,4
BOSC	6473,-	---	34,7	6473,-	---	34,7
ROQUES/ ALTRES	1458,-	---	7,8	1458,-	---	7,8
TOTALS	18655,8	19,7	100,-	18655,8	19,6	100,-

MOIÀ: 75,15 Km² / 25370,6 Q.

(1) % sobre superfície conreada

(2) % sobre superfície encadastrada

QUADRE 2.22
Distribució de conreus en el municipi de MONISTROL DE MONTSERRAT.
1852 i 1861.

CONREUS	1852			1861		
	EXTENSIO'	% (1)	% (2)	EXTENSIO'	% (1)	% (2)
CEREAL SECÀ	44,6	2,9	2,-	---	---	---
VINYA	1454,5	94,7	66,1	996,6	96,2	44,3
REGADIU	36,3	2,4	1,7	39,6	3,8	1,8
ERM	483,5	---	22,-	1042,8	---	46,3
OLIVERA	---	---	---	---	---	---
HORT	---	---	---	---	---	---
BOSC	---	---	---	---	---	---
ROQUES/ ALTRES	179,9	---	8,2	158,4	---	7,-
TOTALS	2198,8	69,8	100,-	2250,6	46,-	100,-

MONISTROL DE MONTSERRAT: 12,04 Km² / 4064,7 Q.

(1) % sobre superfície conreada

(2) % sobre superfície encadastrada

QUADRE 2.23
Distribució de conreus en el municipi de MURA.1851 i 1861

CONREUS	1851			1861		
	EXTENSIO	% (1)	% (2)	EXTENSIO	% (1)	% (2)
CEREAL SECA	156,7	36,1	1,8	183,5	12,4	2,1
VINYA	230,7	53,2	2,6	1236,5	83,9	14,-
REGADIU	---	---	---	---	---	---
ERM	4618,5	---	52,4	3215,5	---	36,5
OLIVERA	35,7	8,2	0,4	43,5	3,-	0,5
HORT	10,8	2,5	0,1	11,-	0,7	0,2
BOSC	3754,8	---	42,6	4112,5	---	46,7
ROQUES / ALTRES	---	---	---	---	---	---
TOTALS	8807,2	5,-	100,-	8802,5	16,8	100,-

MURA: 53,39 Km² / 18024,5 Q.

% (1) sobre superfície conreada

% (2) sobre superfície encadastrada

QUADRE 2.24
Distribució de conreus en el municipi de NAVARCLES. 1747, 1816 i 1861.

CONREUS	1747			1816			1861		
	EXTENSIO	% (1)	% (2)	EXTENSIO	% (1)	% (2)	EXTENSIO	% (1)	% (2)
CEREAL SECA	150,-	55,1	37,3	309,9	37,7	31,7	257,3	33,3	27,2
VINYA	118,-	43,3	29,4	468,2	57,-	47,9	479,7	62,-	50,7
REGADIU	---	---	---	---	---	---	---	---	---
ERM	6,-	---	1,5	13,1	---	1,3	53,3	---	5,6
OLIVERA	---	---	---	12,5	1,5	1,3	11,6	1,5	1,2
HORT	4,31	1,6	1,1	30,8	3,7	3,2	24,9	3,2	2,6
BOSC	51,7	---	12,9	129,5	---	13,3	116,4	---	12,3
ROQUES/ ALTRES	72,-	---	17,9	12,3	---	1,3	2,1	---	0,02
TOTALS	402,-	67,7	100,-	976,5	84,1	100,-	945,3	82,1	100,-

NAVARCLES: 3,5 Km² / 1181,6 Q.

(1) % sobre superfície conreada

(2) % sobre superfície encadastrada

QUADRE 2.25
Distribució de conreus en el municipi de RAJADELL.1746,1852 i 1862.

CONREUS	1746			1852			1862		
	EXTENSIÓ	% (1)	% (2)	EXTENSIÓ	% (1)	% (2)	EXTENSIÓ	% (1)	% (2)
CEREAL SECA	496,1	60,3	13,6	1025,3	26,3	7,3	881,5	25,-	6,2
VINYA	121,4	14,8	3,3	2616,5	67,1	18,6	2378,8	67,4	16,8
REGADIU	---	---	---	---	---	---	---	---	---
ERM	1951,9	---	53,7	2566,1	---	18,2	5141,-	---	36,4
OLIVERA	200,6	24,4	5,5	236,3	6,1	1,7	248,8	7,-	1,8
HORT	4,3	0,5	0,1	18,5	0,5	0,1	21,8	0,6	0,2
BOSC	388,3	---	10,7	7624,2	---	54,1	5172,2	---	36,6
ROQUES/ALTRES	472,8	---	13,-	---	---	---	289,9	---	2,1
TOTALS	3635,4	22,6	100,-	14086,9	27,7	100,-	14134,-	24,9	100,-

RAJADELL:45,32 Km²/15300 Q.

(1) % sobre superfície conreada

(2) % sobre superfície encadastrada

QUADRE 2. 26
Distribució de conreus en el municipi de ROCAFORT/1747,1851 i 1861

CONREUS	1747			1851			1861		
	EXTENSIÓ	% (1)	% (2)	EXTENSIÓ	% (1)	% (2)	EXTENSIÓ	% (1)	% (2)
CEREAL SECA	247,1	88,6	34,-	404,8	22,6	7,3	405,9	15,4	7,-
VINYA	30,7	11,-	4,2	1323,4	74,-	23,9	2183,8	82,7	37,9
REGADIU	---	---	---	---	---	---	---	---	---
ERM	409,4	---	56,3	2665,-	---	48,2	1067,7	---	18,5
OLIVERA	---	---	---	61,1	3,4	1,1	51,5	1,9	0,9
HORT	1,-	0,4	0,1	---	---	---	---	---	---
BOSC	20,3	---	2,8	1073,8	---	19,4	2055,5	---	35,7
ROQUES/ALTRES	19,2	---	2,6	---	---	---	---	---	---
TOTALS	727,7	38,3	100,-	5528,1	32,4	100,-	5764,4	45,8	100,-

ROCAFORT:21,67 Km²/7315,8 Q.

(1) % sobre superfície conreada

(2) % sobre superfície encadastrada

QUADRE 2.27
Distribució de conreus en el municipi de SALLENT. 1851, 1861 i 1871.

CONREUS	1851			1861			1871		
	EXTENSIO	% (1)	% (2)	EXTENSIO	% (1)	% (2)	EXTENSIO	% (1)	% (2)
CEREAL SECA	1164,6	26,8	11,3	1265,7	20,4	11,2	1356,3	18,8	7,5
VINYA	2980,2	68,5	28,9	4642,6	74,8	41,-	5612,3	74,7	31,1
REGADIU	---	---	---	35,8	0,6	0,3	75,1	1,-	0,4
ERM	3225,-	---	31,3	2639,4	---	23,3	6062,7	---	33,7
OLIVERA	174,5	4,-	1,7	192,7	3,1	1,7	132,-	1,8	0,7
HORT	28,3	0,7	0,3	64,7	1,-	0,6	41,2	0,6	0,2
BOSC	2729,5	---	26,5	2482,8	---	21,9	1982,-	---	11,-
ROQUES/ALTRES	---	---	---	---	---	---	2746,3	---	15,3
TOTALS	10302,1	42,2	100,-	11323,7	54,8	100,-	18007,9	40,-	100,-

SALLENT: 65,8 Km²/22214,1 Q.

(1) % sobre superfície conreada

(2) % sobre superfície encadastrada

QUADRE 2.28
Distribució de conreus en el municipi de ST. FELIU SASSERRA.
1851 i 1864

CONREUS	1851			1864		
	EXTENSIO	% (1)	% (2)	EXTENSIO	% (1)	% (2)
CEREAL SECA	1010,8	90,9	24,4	670,7	59,6	14,6
VINYA	87,3	7,8	2,1	437,7	38,9	9,5
REGADIU	---	---	---	---	---	---
ERM	2739,-	---	66,2	1363,2	---	29,6
OLIVERA	14,2	1,3	0,3	16,1	1,4	0,3
HORT	---	---	---	---	---	---
BOSC	287,1	---	6,9	1820,1	---	39,5
ROQUES/ALTRES	---	---	---	296,1	---	6,4
TOTALS	4138,4	26,9	100,-	4603,9	24,5	100,-

ST. FELIU SASSERRA: 23,14 Km² / 7812,1 Q.

(1) % sobre superfície conreada

(2) % sobre superfície encadastrada

QUADRE 2.29

Distribució de conreus en el municipi de ST. FRUITÓS DE BAGES.
1852, 1862 i 1873.

CONREUS	1852			1862			1873		
	EXTENSIO	% (1)	% (2)	EXTENSIO	% (1)	% (2)	EXTENSIO	% (1)	% (2)
CEREAL SECA	1232,7	24,2	20,7	963,-	25,3	16,2	858,4	21,5	14,3
VINYA	3706,-	72,8	62,3	2695,4	70,8	45,4	3027,-	75,7	50,6
REGADIU	44,-	0,9	0,7	41,3	1,1	0,7	35,8	0,9	0,6
ERM	506,8	---	8,5	1829,5	---	30,8	1376,5	---	23,-
OLIVERA	109,8	2,2	1,8	109,2	2,9	1,8	76,7	1,9	1,3
HORT	---	---	---	---	---	---	---	---	---
BOSC	307,2	---	5,2	254,4	---	4,3	305,8	---	5,1
ROQUES/ALTRES	40,3	---	0,7	39,8	---	0,7	307,3	---	5,1
TOTALS	5946,8	85,6	100,-	5932,6	64,2	100,-	5987,5	66,8	100,-

ST. FRUITÓS DE BAGES: 22,14 Km²/7474,5 Q.

(1) % sobre superfície conreada

(2) % sobre superfície encadastrada

QUADRE 2.30

Distribució de conreus en el municipi de ST. MARTÍ DE TORROELLA.
1851 i 1861.

CONREUS	1851			1861		
	EXTENSIO	% (1)	% (2)	EXTENSIO	% (1)	% (2)
CEREAL SECA	199,2	13,2	6,4	478,-	22,9	11,1
VINYA	1254,2	83,-	40,4	1480,5	72,1	35,-
REGADIU	---	---	---	---	---	---
ERM	276,4	---	8,9	816,-	---	19,3
OLIVERA	58,2	3,9	1,9	86,3	4,2	2,-
HORT	---	---	---	15,4	0,8	0,4
BOSC	1257,7	---	40,5	1360,8	---	32,2
ROQUES/ALTRES	56,1	---	1,8	---	---	---
TOTALS	3101,8	48,7	100,-	4229,-	48,5	100,-

ST. MARTI DE TORROELLA: 16,25 Km²/ 5486 Q.

(1) % sobre superfície conreada

(2) % sobre superfície encadastrada

QUADRE 2.31
Distribució de conreus en el municipi de ST. MATEU DE BAGES.1852 i 1861

CONREUS	1852			1861		
	EXTENSIO	% (1)	% (2)	EXTENSIO	% (1)	% (2)
CEREAL SECA	2201,3	63,5	8,3	2166,2	62,1	9,-
VINYA	1101,3	31,8	4,2	1155,3	33,1	4,8
REGADIU	---	---	---	---	---	---
ERM	4382,3	---	16,5	13948,4	---	57,8
OLIVERA	163,3	4,7	0,6	165,7	4,8	0,7
HORT	---	---	---	---	---	---
BOSC	17228,2	---	64,9	6677,2	---	27,7
ROQUES/ ALTRES	1449,-	---	5,5	---	---	---
TOTALS	26525,4	13,1	100,-	24112,8	14,5	100,-

ST. MATEU DE BAGES:180,97 Km²/34087,5 Q.

(1) % sobre superfície conreada

(2) % sobre superfície encadastrada

QUADRE 2.32
Distribució de conreus en el municipi de SANTPEDOR.1853 i 1862.

CONREUS	1853			1862		
	EXTENSIO	% (1)	% (2)	EXTENSIO	% (1)	% (2)
CEREAL SECA	1514,8	42,3	33,3	1157,7	30,4	25,1
VINYA	1906,6	53,3	42,-	2430,7	63,7	52,7
REGADIU	---	---	---	---	---	---
ERM	700,7	---	15,4	446,7	---	9,7
OLIVERA	158,3	4,4	3,5	224,8	5,9	4,9
HORT	---	---	---	---	---	---
BOSC	263,8	---	5,8	276,2	---	6,-
ROQUES/ALTRES	---	---	---	76,-	---	1,6
TOTALS	4544,2	78,8	100,-	4612,1	82,7	100,-

SANTPEDOR:16,8Km²/5671,7 Q.

(1) % sobre superfície conreada

(2) % sobre superfície encadastrada

QUADRE 2.33

Distribució de conreus en el municipi de ST. SALVADOR DE GUARDIOLA
1852 i 1862

CONREUS	1852			1862		
	EXTENSIO'	% (1)	% (2)	EXTENSIO'	% (1)	% (2)
CEREAL SECA	554,6	13,9	7,3	534,4	13,8	7,-
VINYA	3368,8	84,6	44,4	3286,6	85,-	43,1
REGADIU	---	---	---	---	---	---
ERM	829,3	---	10,9	1260,4	---	16,5
OLIVERA	58,5	1,5	0,8	45,5	1,2	0,6
HORT	---	---	---	---	---	---
BOSC	2769,3	---	36,5	2490,8	---	32,7
ROQUES/ALTRES	---	---	---	---	---	---
TOTALS	7580,5	52,5	100,-	7617,7	50,8	100,-

ST. SALVADOR DE GUARDIOLA: 36,98 Km²/ 12484,4 Q.

(1) % sobre superfície conreada

(2) % sobre superfície encadastrada

QUADRE 2.34

Distribució de conreus en el municipi de ST. VICENÇ DE CASTELLET.
1853 i 1861.

CONREUS	1853			1861		
	EXTENSIO'	% (1)	% (2)	EXTENSIO'	% (1)	% (2)
CEREAL SECA	332,7	17,6	9,4	301,4	18,4	8,5
VINYA	1482,2	78,4	41,8	1256,5	76,6	35,6
REGADIU	20,25	1,1	0,6	---	---	---
ERM	472,7	---	13,3	856,3	---	24,2
OLIVERA	54,7	2,9	1,5	60,6	3,7	1,7
HORT	---	---	---	22,-	1,3	0,6
BOSC	908,4	---	25,6	655,9	---	18,6
ROQUES/ALTRES	271,7	---	7,7	380,6	---	10,8
TOTALS	3542,7	53,3	100,-	3533,3	46,4	100,-

ST.VICENÇ DE CASTELLET: 17,09 Km²/5769,6 Q.

(1) % sobre superfície conreada

(2) % sobre superfície encadastrada

QUADRE 2.35

Distribució de conreus en el municipi de STA. MARIA D'OLÓ.1854 i 1862

CONREUS	1854			1862		
	EXTENSIO	% (1)	% (2)	EXTENSIO	% (1)	% (2)
CEREAL SECA	1761,9	43,5	10,7	1754,6	43,5	10,7
VINYA	2162,-	53,3	13,2	2154,4	53,4	13,2
REGADIU	----	----	----	----	----	----
ERM	3225,-	----	19,6	3189,3	----	19,5
OLIVERA	83,7	2,1	0,5	83,7	2,1	0,5
HORT	46,9	1,2	0,3	43,7	1,1	0,3
BOSC	9147,4	----	55,7	9143,5	----	55,9
ROQUES/ALTRES	----	----	----	----	----	----
TOTALS	16426,9	24,7	100,-	16369,2	24,7	100,-

STA. MARIA D'OLÓ:64,24 Km²/ 21687,4 Q.

(1) % sobre superfície conreada

(2) % sobre superfície encadastrada

QUADRE 2.36

Distribució de conreus en el municipi de SORIA.1851 i 1865.

CONREUS	1851			1865		
	EXTENSIO	% (1)	% (2)	EXTENSIO	% (1)	% (2)
CEREAL SECA	447,3	31,5	10,1	507,9	26,8	11,2
VINYA	668,9	47,1	15,1	1161,9	61,4	25,7
REGADIU	----	----	----	----	----	----
ERM	730,-	----	16,5	658,-	----	14,6
OLIVERA	197,5	13,9	4,5	131,1	6,9	2,9
HORT	106,7	7,5	2,4	92,3	4,9	2,-
BOSC	1938,3	----	43,8	1625,6	----	36,2
ROQUES/ALTRES	332,-	----	7,5	340,-	----	7,5
TOTALS	4420,7	32,1	100,-	4516,8	41,9	100,-

SURIA:23,54 Km²/7947,1 Q.

(1) % sobre superfície conreada

(2) % sobre superfície encadastrada

QUADRE 2.37

Distribució de conreus en el municipi de TALAMANCA.1851 i 1862.

CONREUS	1851			1862		
	EXTENSIO	% (1)	% (2)	EXTENSIO	% (1)	% (2)
CEREAL SECA	367,75	31,9	13,3	465,8	20,-	8,1
VINYA	752,25	65,2	27,3	1700,3	73,1	29,5
REGADIU	---	---	---	---	---	---
ERM	757,25	---	27,5	920,-	---	15,9
OLIVERA	33,75	2,9	1,2	159,9	6,9	2,8
HORT	---	---	---	---	---	---
BOSC	430,-	---	15,6	1325,-	---	23,-
ROQUES/ALTRES	417,-	---	15,1	1200,-	---	20,8
TOTALS	2758,-	41,8	100,-	5771,-	40,3	100,-

TALAMANCA:29,55 Km²/ 9976,1 Q.

(1) % sobre superfície conreada

(2) % sobre superfície encadastrada

3. L'ESTRUCTURA DE LA PROPIETAT I DE L'EXPLOTACIÓ DE LA TERRA.

3.1 FONTS

Per l'estudi de l'estructura de la propietat al Bages utilitzarem bàsicament dues fonts: els cadastres pel segle XVIII i els amillaments pel segle XIX, complementades amb informació qualitativa procedent dels protocols notariais i amb l'estudi d'algun capbreu que permeti seguir les transferències de la propietat. Comencem fent una valoració de totes aquestes fonts i els seus límits per l'objecte d'estudi proposat.

3.1.1 Els cadastres del segle XVIII.

La imposició del Reial Cadastre a Catalunya després de la victòria militar de Felip V el 1716 i els trets d'aquesta imposició han estat àmpliament estudiats (1). Pel nostre estudi només ens interessa la documentació que resultà d'aquella creació i, més concretament, aquella que permet estudiar l'estructura de la propietat (2).

Als pobles se'ls hi determinava una quantitat anual que havien de pagar en concepte de cadastre i, a partir d'aquí, calia repartir-ho entre els veïns segons les propietats que tenien. Aquesta dinàmica generava tres tipus de documentació:

a/ Les recanacions o descripcions detallades de les parcel·les del terme amb el tipus de conreu, qualitat, límits i a vegades rendiments.

b//Els repartiments generals o resum de tot el que havia de pagar un propietari amb detall de les peces de terra -amb referència numèrica a la recanació-, les finques urbanes, rendes dels censals i el personal. A Manresa hi trobem

també anotades amb tinta de color diferent les transferències de propietat fins quan apareix un nou repartiment general (3).

c/ Els repartiments anuals o llista nominal de tots els que han de pagar alguna cosa, amb unes caselles pel control dels quatre pagaments anuals que havien de fer.

Aquests tres tipus de llibres no han d'aparèixer necessàriament a tot arreu. En alguns pobles no es va portar a terme mai recanació i el repartiment es feia a ull entre els veïns; en altres, un repartiment general va servir per tot el segle. Com més important era la població més trobem implantats els tres nivells.

En alguns pobles, recanació i repartiment es troben en el mateix llibre (4). Podem dir que, en línies generals, els llibres utilitzats per estudiar l'estructura de la propietat són els repartiments generals, els quals són molt més fiables si fan referència a una recanació: són millors, com més a prop cronològicament estan els repartiments de les recanacions pel fet de recollir la mínima fragmentació de les parcel·les i els canvis de conreus. Les recanacions són, en canvi, útils per l'estudi topogràfic i de la parcel·lació de la terra.

La utilització d'aquesta font per l'estudi de l'estructura de la propietat presenta diversos tipus de problemes esmentats i discutits per diversos historiadors:

a/ Derivats del caràcter fiscal de la font. Els cadastres s'elaboren per cobrar uns impostos, per tant és lògic que hi hagi intents d'ocultació. Es tracta de declarar menys del que es té. Es manté però, la possibilitat d'ocultació diferencial: veiem d'una banda que els que posseeixen més terres tenen més facilitat d'amagar jornals que no pas els que tenen poca extensió, i d'altra banda, que el grup social que posseeix el control del poder municipal pot desvirtuar la seva declaració (5).

L'ocultació pot derivar-se també de les deficiències (consciènts o no) en el mesurament. Aquest mesurament serà desigual perquè el marge d'error en visualitzar una propietat extensa és superior al d'una propietat petita. Alguns autors han assenyalat que l'error es concretaria sobretot en l'erm i el bosc si bé no es demostra aquest fenomen (6).

Amb aquests fenòmens, àmpliament acceptats, cal plantejar doncs l'ús en un sentit relatiu de les dades, mai absolut, per poder copsar les tendències. A vegades però, sol utilitzar-se en l'anàlisi un ús absolut de les mateixes, i s'oblida la pròpia crítica. Cal tenir present aquesta reflexió en la posterior utilització.

Però el frau pot incrementar-se qualitativament, si es falseja la qualitat de la terra declarada. Si l'extensió era mesurable i difícil d'amagar, declarar menys rendiments dels reals era més fàcil. Cal dubtar doncs, de la precisió en les qualitats de terra i per obviar el problema preferim no utilitzar-les i treballar amb extensions totals de conreus, malgrat el problema que planteja el rendiment diferencial de la terra. La tendència general la podem copsar (7).

Els cadastres aporten també altres dades útils per^a la història agrària. Així per exemple, a vegades informen sobre rendiments (8). Malgrat que sigui útil aquesta informació, les dades són sovint estandarditzades cal prendre-les amb precaució, i com a complement per aprofundir la realitat estudiada.

b/ Derivats de la informació que contenen. La primera qüestió a plantejar és que un repartiment cadastral en el s. XVIII té com a marc geogràfic la parròquia. Aquesta delimitació d'espai crearà problemes a l'hora d'intentar comparar amb els amillaraments de mitjan segle XIX, elaborats amb la base dels municipis, que en el cas del Bages, eren resultat d'una agregació de parròquies (9). Una sortida possible és intentar agrupar les diverses parròquies per reconstruir la base municipal; però els propietaris no són tots diferents i poden tenir terres a la parròquia veïna. En els cadastres es sol indicar el lloc de residència del propietari, i el l'er cognom del mateix. Això planteja un problema derivat del desenvolupament del parentiu i de donar uns noms de persona molt lligats a tradicions locals (patró, capella propera etc), essent totalment impossible una identificació fiable.

Estem plantejant el problema en la dinàmica parròquia/municipi però cal plantejar-lo en un context geogràfic més ampli. Si tenim dades d'un municipi, ¿fins a quin punt l'estructura de la propietat que intentarem elaborar no vindrà distorsionada per les terres que els habitants d'aquells municipis posseeixen en els municipis veïns o fins i tot llunyans? També es pot plantejar inversament: si no tenim en compte els propietaris forans, ¿fins a quin punt no podem distorsionar els càlculs? Amb molts veïns forans, pot resultar-nos un predomini de la petita propietat per culpa d'aquestes parcel·les o també pot resultar-nos així, si els veïns disposen de moltes terres en altres termes municipals o parroquials.

Cal doncs que en treballar un document cadastral valorem aquesta problemàtica. La propietat forana pot tenir interès, no solament des del punt de vista de distorsió de l'estructura de la propietat, sinó des de l'òptica de la penetració de grups socials aliens a la comunitat pagesa, en el control de la terra.

Els cadastres són documents que permeten estudiar l'estructura de la propietat en un moment determinat. Algunes vegades, el mateix llibre anota les transferències de parcel·les de terra i les incorpora al nou propietari. Aquestes anotacions solen estar fetes en tinta diferent. Aquest mecanisme de modificació del cadastre durava fins que se'n confeccionava un de nou i s'incorporaven les modificacions. Al Bages això passa a Manresa i sols tenim notícia d'un Padró de Riquesa de València en el qual es produeix el mateix fenomen (10). En aquests casos podria estudiar-se de manera dinàmica les transferències de la propietat. L'element estàtic a Manresa, el qual impedeix seguir amb cert detall l'evolució de l'estructura de la propietat, és la referència a la Recanació de 1737. Fins a 1816, almenys, els repartiments fan referència a aquella recanació; és impossible, per tant, recollir els canvis de conreu de les parcel·les i la parcel·lació de la terra o concentració que s'hagi pogut produir (11).

A la majoria d'altres pobles de la comarca, menys importants, els cadastres es confeccionaren sense recanació i els documents resultants són un llistat de propietats i el que paguen, però, en no apujar-se la quantitat global en el poble, es va repetint any darrera any el document, sense que es reculli cap novetat. No es pot, a partir d'aquesta documentació estudiar l'evolució d'una estructura de la propietat sinó només reflectir l'estat de la parròquia en el primer any (12). La visió en aquests casos es forçosament estàtica.

En altres ocasions la realització d'una recanació i un repartiment simultanis servia ja per tot el segle. Hi ajudava sobretot que no hi havia increment de la quantitat a pagar. A Navarcles, per exemple no serà fins l'any 1816 que es farà i més endavant s'ha de saltar a l'amillament. A Artés, realitzat el 1774 passa igual i la majoria d'estudis realitzats fins avui en poblacions mitjanes, utilitzen un únic repartiment cadastral perquè no n'existeix cap altre. Ens confirmaria això ^{el fet} que malgrat l'interès en utilitzar dades cadastrals del mateix any als diferents municipis, els documents que es troben als Arxius Municipals estan realitzats en anys diferents. ¿Desaparegueren els altres o és que en els pobles mitjans sols es féu un repartiment cadastral? (13). La utilització que podem fer d'aquests documents serà una descripció del poble en un moment determinat; per la comparació, gairebé sempre caldrà esperar als amillaments de mitjan segle XIX.

La darrera qüestió afecta al tipus de propietari que apareix en el cadastre. A Catalunya damunt de la propietat de la terra apareixen dos dominis, el directe i l'útil. Aquesta divisió estava consolidada pel contracte d'emfiteusis.

El domini directe estava en mans de la noblesa i l'Església i l'útil, en mans de la pagesia, burgesia i artesanat urbà. Per dessota d'aquests hi trobem els autèntics explotadors o conreadors de la terra, lligats als propietaris del domini útil per contractes de masoveria, arrendament o parceria. Quin dels tres nivells apareix en el cadastre? El domini útil. Sols en les circumstàncies que el directe i útil coincideixen, apareix el primer. En un altre lloc hem aportat arguments sobre aquesta opció i avui és majoritàriament acceptada (14). Aquest domini útil podrà llogar o establir terres a altres pagesos si bé, en la documentació cadastral no tindrem notícia de les terres cedides en explotació mitjançant contracte. Sols algunes vegades s'indica que tal casa de pagès té masover o bé sabem que les terres de l'Església a Manresa estan arrendades perquè es cobra la part colònica però són notícies esporàdiques.

Per què no surt el llogater? Perquè el domini útil es considera per damunt del contracte de conreu. Això no vol dir que la contribució no recaigui damunt de l'explotador de la terra mitjançant el pagament d'una part al propietari, tal com es pacta en les escriptures, però serà el propietari útil el que constatarà (15).

En aquesta perspectiva -i si considerem que amb l'abolició del règim senyorial és el domini útil el que esdevindrà propietat absoluta de la terra- el cadastre permet reconstruir l'estructura de la propietat i comparar-la amb la que resulta dels amillaraments del s. XIX. En canvi, pel fet de no informar qui explota la terra via masoveria, arrendament o rabassa morta, condiciona la utilitat de la font a l'hora de definir l'estructura de l'explotació de la terra, la qual és totalment necessària de conèixer per definir la tipologia pagesa. En contrast, els amillaraments la permeten reconstruir amb algunes limitacions (16).

Una darrera qüestió a plantejar és si la noblesa i els eclesiàstics consten en els cadastres. Podríem afirmar com a principi general que apareixen sempre que controlen el domini útil de la terra posseïda; com a propietaris eminents o directes no apareixen mai. Ara bé, el 1716 els eclesiàstics estaven exempts de pagar el cadastre de les terres que tenien, però, el problema es plantejà amb les terres de nova adquisició. Si no pagaven es convertien en bosses d'ocultació, ja que segons quines terres podien ésser declarades per un eclesiàstic i pertànyer en realitat, a propietaris laics. La consciència del problema forçà el Rei a declarar el 13-IX-1728 fora de la immunitat aquelles terres comprades per eclesiàstics després de 1716. Els eclesiàstics es negaren a acceptar-ho però el 1730, l'autoritat civil es reafirmà en la seva posició: no pa-

garien les d'abans de 1716 però sí les comprades després i la part dels colons de totes elles si n'hi tenien. Aquesta filosofia fou recollida idènticament en la Reforma de Sartine de 1735 (17). Cal preguntar-se a l'hora de qüestionar la font si abans de 1730 les propietats eclesiàstiques adquirides tant abans com després de 1716 hi consten encara que no paguin i si després de 1730 la informació es completa o va continuar el frau. A Manresa, per posar un exemple, a partir de 1737 en l'apartat d'eclesiàstics consten totes les propietats però es fa notar quines eren adquirides abans de 1716 i quines després. Però no ha d'ésser així a tot arreu.

c/ Derivats de la concreció local. Hem realitzat fins ara crítiques globals a la font, derivades de la confecció i de les dades que aporten. Un altre bloc de reflexions, sovint oblidat, és la concreció d'una legislació global. marc local. La qualitat de la font, els marges d'errors, els tipus d'ocultació dependran en bona part del marc local que les realitzi. Cal considerar aquest aspecte a l'hora de comparar fonts, sotmeses sovint a la mateixa crítica general, des de l'òptica de la legislació i oblidades en l'anàlisi de l'elaboració concreta.

Podríem assenyalar dos condicionants:

- L'estructura del poder local: la possible ocultació podria no ésser la mateixa en un poble que el poder local estés controlat per la petita pagesia que en un altre controlat per la pagesia propietària de masos.

- La grandària del poble: a les ciutats grans, ja sigui per la quantitat de veïns o pel control que poden tenir els propietaris i l'interès per no pagar quan hom ja no és propietari d'una parcel·la, la documentació cadastral és molt més completa: amb recanació, successius repartiments generals i repartiments anuals. Si la població és menor podem trobar un repartiment ben elaborat al llarg del segle i en les parròquies més petites, el cadastre és en realitat el resultat de dividir el que toca pagar a la parròquia pel nombre de parroquians, resultant un document en què tots tenen la mateixa quantitat de terres. Veurem aquest fenomen després al Bages.

El cadastre s'havia de confeccionar a tot arreu igual, però cada realitat local condicionà aquesta confecció. És a vegades, aquest marc local el que explica la mateixa diversitat de la font.

d/ El marc cronològic. El cadastre s'implantà el 1716 i durà fins el 1845 en el moment que s'introduí la Reforma de Moñ en el sistema fiscal espanyol. Cada ciutat i parròquia havia de pagar una quantitat determinada que repartia entre els veïns segons els béns que posseïen. Els cadastres ben elaborats

(recanació més repartiment general) no es van fer a tot Catalunya simultàniament, sinó al compàs de les diferents reformes legislatives. En algunes par-ròquies o pobles no es van fer mai amb aquest caire.

Aquestes etapes serien les següents:

- Implantació del cadastre. Aquells confeccionats immediatament després de la seva implantació el 1716. Abans d'aquesta confecció, s'elaboraren unes enquestes per fer-se una idea de la riquesa de cada poble. El conjunt d'aquestes enquestes no s'ha trobat. Se n'han utilitzat algunes trobades en els arxius municipals. La de Navarcles que hem treballat posa de manifest una qualitat d'informació que si arreu de Catalunya fossin igual coneixeríem molt millor el primer terç del XVIII (18). Com a conseqüència d'aquesta enquesta i en els anys posteriors alguns pobles confeccionaren els primers repartiments i recanacions que han estat utilitzats pels historiadors (19). Tanmateix els primers cal sotmetre'ls a una crítica seriosa abans d'acceptar els resultats.

Al Bages, sols coneixem els intents fets a Manresa d'aplicació i és totalment inaprofitable. No hi hagué cap recanació i el repartiment resultà arbitrari. Per exemple: el Mas Suanya que el 1737 tindrà 81 jornals el 1722 en tenia 8 (20).

- Reforma de Sartine de 1735. Conscient de les deficiències del cadastre, Antonio de Sartine intentà millorar la seva aplicació: "Entre los encargos de mi ingreso en este ministerio, se me hizo con especial atención el que aplicase todo mi cuidado y desvelo, para que el Real Tributo establecido en este Principado con nombre de Catastro se repartiere y exigiere con la justificación y equidad que sabiamente previenen las reglas primitivas de su imposición" (21).

Intentà tallar les ocultacions i ordenà que es fessin recanacions allà on no n'hi haguessin.

Molts treballs elaborats a Catalunya amb la font del cadastre utilitzen repartiments fets després de la reforma de Sartine. Manresa n'és un cas. La re-canació i el primer repartiment daten de poc després de la reforma (22).

- Als voltants dels anys 1770 és probable que hi hagués un nou intent d'actualitzar els cadastres o, si més no, d'aconseguir que més pobles fessin re-canacions i repartiments menys arbitraris. Al Bages, en aquests anys, diversos pobles es decidiren a fer-la: Artés, Avinyó, Balsareny, Calders, Castellnou, L'Estany, St. Fruitós de Bages, Gaià, Moià, Monistrol de Calders, Monistrol de Montserrat, Santpedor i Sallent (23).

- Reformes el 1816. Si comprovem els diferents cadastres estudiats hom s'ado-

na que se n'han localitzat diversos de principis del XIX concretament en els anys 1816-1818. J. Cardó en treballa un de Vilabella (1818), Riudecols (1817) i Riudecanyes (1820) (24). El primer repartiment ben fet de Navarcles amb la corresponent recanació data de 1816 (25) i a Manresa, el primer intent seriós de posar al dia els conreus i la parcel·lació després de la Recanació de 1735 es fa també en aquesta data (26).

Probablement podem relacionar aquests exemples amb la reforma fiscal que intentava portar a terme Martín de Garay i la implantació del seu "apeo". De continuar-se confirmant, aquesta renovació de la font cadastral permetria connectar l'estructura de la propietat a començament del segle XIX, com una fita anterior als amillaraments.

A/ La utilització de la font al Bages.

La font al Bages podia localitzar-se sobretot en dos llocs: a/ a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Manresa, on es conserva també documentació del Corregiment i b/ als arxius municipals.

A l'Arxiu Històric de la Ciutat vàrem trobar-hi de manera completa la documentació cadastral de la ciutat la qual permet reconstruir l'evolució de l'estructura de la propietat de la terra a Manresa al llarg del s. XVIII i de la qual vàrem elaborar la nostra tesi de llicenciatura. En aquest treball incorporarem el repartiment de 1832 abans de passar als amillaraments.

Però en el mateix arxiu es troben 24 lligalls que anomenem "Cadastrats Pobles (1737-1789)" en els quals s'hi troben els repartiments de 57 parròquies del Bages, d'un total de 68, és a dir el 83,8 % del total. A partir d'ells es poden fer diverses precisions:

a/ Abarquen normalment de 1741 a 1785. Si n'hi ha algun d'anterior només indica la quantitat a pagar per propietari però no les propietats.

b/ D'aquest període de temps abunden sobretot els de 1741-1746 i 1770-1785, i resten buits els anys intermedis.

c/ S'observa precisió en l'elaboració en els primers anys, i es manté fins a la dècada de 1770 per pitjorar progressivament a continuació. La majoria d'ells no recullen els canvis produïts en la propietat ni en els conreus i es limiten a copiar el document de l'any anterior. Això força a acceptar com a més correcte el document més antic perquè fou elaborat a partir de la realitat.

d/ Aquests repartiments no estaven fets a partir de recanacions i, tal com s'ha exposat abans, la seva fiabilitat serà molt relativa. A partir de 1772,

alguns pobles deixaran de facilitar informació del que té cada propietari per donar-nos referències d'una recanació que desconeixem. Del conjunt cal utilitzar els repartiments amb més fiabilitat (27).

e/ A les parròquies més petites i formades per cases de pagès disperses, la quantitat a contribuir al cadastre es feia a parts iguals i, per això, cada propietari té la mateixa extensió de tots els conreus amb petites variacions (28).

Així doncs, els cadastres que es guarden a l'AHCM poden utilitzar-se però amb moltes més reserves que aquells dels quals coneixem la recanació. Més que en cap altre, ens reflectiran només la tendència.

La documentació cadastral servia per³ fer el repartiment anual als veïns, per tant, era lògic que l'Ajuntament guardés els cadastres. La recerca va donar els seus fruits a Artés on es guardava un cadastre/recanació de 1774, la informació del qual lligava perfectament amb la documentació de l'AHCM; a partir de 1776 el repartiment anual ja estava fet amb base a aquella (29). Però la sort fou un secretari que en els anys quaranta d'aquest segle ordenà l'Arxiu d'Artés. A Navarcles, el coneixement aprofundit del mateix arxiu, va permetre localitzar el cadastre de 1816, el primer amb recanació que es feia i que concordava també amb les dades de Manresa. Però ja no vàrem seguir després de diverses visites a Arxius municipals en estat francament deplorable, no catalogats, i que suposava una inversió de temps massa gran pel rendiment historiogràfic (30).

Els cadastres amb recanació que es poguessin haver fet és possible que es trobessin entre els lligalls dels arxius municipals, però suposava massa feina revisar-ho tot per trobar un sol llibre. Per això vàrem optar per utilitzar les dades que els lligalls de Manresa proporcionaven.

3.1.2 Els amillaments (31).

La llei que introduïa la contribució territorial directa a l'Estat Espanyol era la de 23-V-1845. Mentre que a Catalunya l'existència del cadastre fou un avantatge de cara³ l'aplicació de la nova legislació, a la resta de l'Estat Espanyol la reforma tributària de Mon el 1845 suposava la implantació d'aquest tipus de contribució (32).

La llei organitzava la contribució territorial de la següent manera (33):
1.- En primer lloc definia els béns immobles subjectes a contribució: camps

alguns pobles deixaran de facilitar informació del que té cada propietari per donar-nos referències d'una recanació que desconeixem. Del conjunt cal utilitzar els repartiments amb més fiabilitat (27).

e/ A les parròquies més petites i formades per cases de pagès disperses, la quantitat a contribuir al cadastre es feia a parts iguals i, per això, cada propietari té la mateixa extensió de tots els conreus amb petites variacions (28).

Així doncs, els cadastres que es guarden a l'AHCM poden utilitzar-se però amb moltes més reserves que aquells dels quals coneixem la recanació. Més que en cap altre, ens reflectiran només la tendència.

La documentació cadastral servia per fer el repartiment anual als veïns, per tant, era lògic que l'Ajuntament guardés els cadastres. La recerca va donar els seus fruits a Artés on es guardava un cadastre/recanació de 1774, la informació del qual lligava perfectament amb la documentació de l'AHCM; a partir de 1776 el repartiment anual ja estava fet amb base a aquella (29). Però la sort fou un secretari que en els anys quaranta d'aquest segle ordenà l'Arxiu d'Artés. A Navarcles, el coneixement aprofundit del mateix arxiu, va permetre localitzar el cadastre de 1816, el primer amb recanació que es feia i que concordava també amb les dades de Manresa. Però ja no vàrem seguir després de diverses visites a Arxius municipals en estat francament deplorable, no catalogats, i que suposava una inversió de temps massa gran pel rendiment historiogràfic (30).

Els cadastres amb recanació que es poguessin haver fet és possible que es trobessin entre els lligalls dels arxius municipals, però suposava massa feina revisar-ho tot per trobar un sol llibre. Per això vàrem optar per utilitzar les dades que els lligalls de Manresa proporcionaven.

3.1.2 Els amillaments (31).

La llei que introduïa la contribució territorial directa a l'Estat Espanyol era la de 23-V-1845. Mentre que a Catalunya l'existència del cadastre fou un avantatge de cara a l'aplicació de la nova legislació, a la resta de l'Estat Espanyol la reforma tributària de Mon el 1845 suposava la implantació d'aquest tipus de contribució (32).

La llei organitzava la contribució territorial de la següent manera (33):
1.- En primer lloc definia els béns immobles subjectes a contribució: camps

conreats, sense conrear però que donessin algun benefici i censos i censals que gravessin alguna propietat. Es detallaven també els motius d'exempció temporal i total.

2.- la contribució tenia una quota fixa. L'Estat fixava una quantitat a cobrar que era repartida entre les províncies, aquella entre els pobles i els pèrits repartidors d'aquests entre els veïns propietaris. Si hi havia partides que no es cobraven, calia recarregar-les l'any següent. El sistema era diferent del de quota en què hisenda recaptava allò que els propietaris declarassin.

3.- per poder repartir calia abans avaluar la riquesa del poble perquè la distribució de la contribució fos justa. L'inici del procés d'avaluació implicava que els propietaris havien de fer una declaració jurada dels béns que posseïen. Aquestes eren trameses als pèrits repartidors que podien fer les comprovacions que calguessin. Havien de dividir el terme en classes i qualitats i havien de calcular sobre un període de 10 anys els productes obtinguts, dels quals havien de deduir les despeses de conreu per obtenir el "producte imponible". Els resultats obtinguts eren aplicats a les declaracions jurades i aconseguïen així el "producte imponible" per propietari. El conjunt de declaracions i l'avaluació corresponent era "el Padró General de Riquesa" del poble, el que s'anomenarà poc després amillarament.

4.- El paper clau el tenien doncs els pèrits repartidors que havien d'ésser el mateix nombre de membres que l'Ajuntament. Una meitat eren nomenats pel mateix Ajuntament d'entre els contribuents i l'altra meitat més un era nomenada per l'intendent d'una llista proposada per la institució municipal.

5.- Un cop fet el Padró de riquesa, quan arribava el "cubo" que tocava al poble, l'Ajuntament s'havia de reunir juntament a un número igual de majors contribuents per fixar el tipus de gravamen (% sobre el producte imponible que calia aplicar al poble).

Com es pot veure es deixava tot a mans dels mateixos municipis. L'Estat n'era conscient i va intentar en el reclament de 1847 que desenvolupava la llei de 1845 de crear un cadastre i un registre de finques que poguessin donar una certa fiabilitat a les dades estadístiques per carregar la contribució. Però el 1850 una ordre de la Direcció General de Contribucions modificava els instruments anteriors i definia millor l'organització de l'elaboració. Consta de tres mecanismes: les cartilles d'avaluació, els amillaraments i la Junta Pericial. Els dos primers són fonamentals per a l'estudi de la història agrària, mediabilitzats pel tercer que condiciona la fiabilitat dels altres dos.

Fins que no va estar a punt la llei del 18 de Juny de 1885, que reformava les bases de la llei de 1845, encara que es basés amb els mateixos pressupostos, varen aparèixer diverses ordres i reglaments que modificaven algun aspecte de la llei primitiva. Aquests canvis influïran en la forma final dels 'amillaraments' com veurem.

- 1.- La Junta Pericial nomenada la meitat per l'Ajuntament i l'altra meitat per l'Intendent d'una terna presentada pel mateix Ajuntament, es cuidava de fer la cartilla avaluatòria i decidir el que tocava pagar a cadascú.
- 2.- La Cartilla Avaluatòria on constava detallat que produïa una peça de terra estàndard d'una determinada qualitat durant deu anys, segons el conreu que s'hi plantés. A continuació es calculaven les despeses del mateix període i de la diferència ingressos/despeses dividit pel número d'anys s'obtenia el producte imponible al qual s'aplicava el tipus de gravamen.
- 3.- L'Amillarament era la relació alfabètica dels individus d'un municipi amb els béns que posseïen mobles, immobles o pecuaris amb la classe i qualitat. Si s'aplicaven els coeficients obtinguts a les cartilles avaluatòries, s'obtenia el líquid imponible. Cada any s'havia d'elaborar un apèndix que incorporés les modificacions i al cap d'uns determinats anys refondre'ls en un nou amillarament.

El resultat pràctic de l'aplicació de la nova contribució i les modificacions legislatives que s'introduïren, fou diferent segons el marc local en que es desenvolupà, però en línies generals i si ens cenyim al Bages, podem dir que gairebé tots els municipis realitzaren un amillarament en el període 1850-1855, un altre a 1860-1865 i alguns d'ells el 1872. A partir d'aquesta data ja no se'n troben més fins al segle XX. El quadre d'amillaraments del Bages que es guarden a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, abarca tots els municipis de la comarca i permet pensar que s'hi guarden tots o en deuen faltar pocs (V. quadre 3.1).

És possible que existeixin altres amillaraments que s'haguessin guardat en els municipis i no s'haguessin centralitzat a l'ACA. És possible; però tant a l'Arxiu Municipal de Navarces, com al d'Artés, edè únics amillaraments que es guarden són els que hem citat en el quadre. Altres autors que han treballat sobretot arxius municipals coincideixen també en datar-los en els anys assenyalats en el quadre (34).

QUADRE 3.1

Any de la confecció dels amillaraments que es guarden a l'ACA de la comarca de Bages.

POBLE	1850-1855	1860-1865	1870	ALTRES S.XIX	PRIMERA MEITAT S.XX
AGUILAR	1852	1861			
ARTÉS	1852	1861	1872		1918
AVINYÓ	1851/1853	1862	1876		1933
BALSARENY	1851	1861			1918
CALDERS	1851	1861			1925
CALLÚS		1861		1869	1918
CARDONA		1863			1927
CASTELLADRAL	1852	1861			1918
CASTELLBELL	1851/1853	1862	1872		1946
CASTELLFOLLIT	1853	1861			1918
CASTELLGALÍ	1851/1853				1946
CASTELINOU	1852	1861			1918
L'ESTANY	1851/1854	1862			1918
FONOLLOSA	1851/1853	1861			
GAIA		1861		1858	1941
MANRESA	1853				1927
MARGANELL	1851/1853	1862			1940
MONISTROL CALDERS *					1946
MONISTROL DE MONTSERRAT	1852	1861	1876/1877	1857	1929
MOIÀ	1852	1861		1859	1919
MURA	1851	1861		1864	1945
NAVARCLES	1852	1861		1857	1919
RAJADELL	1852	1862			
ROCAFORT	1851/1853	1861			1933
SALLENT	1851/1852	1861	1871		1940
SANTPEDOR	1850	1861			1942
ST.FELIU SASSERRA	1851	1863/1864		1866	1918
ST.FRUITÓS DE BAGES	1851	1862	1872		1934
ST.MARTÍ DE TORRELLA	1851/1852 1854	1861/1863		1859	1939
ST.MATEU DE BAGES	1852	1861			1930
ST.SALVADOR DE GUARDIOLA	1852	1862			1918
ST.VICENÇ DE CASTELLET	1853	1862			1918
STA.MARIA D'OLO	1854	1862			1918
SÚRIA	1851	1861		1859	1942
TALAMANCA	1851	1862			1929

* Monistrol de Calders no fou municipi independent fins l'any 1934. Abans pertanyia a Calders.

A/ Els amillaraments com a font per l'estudi de l'estructura de la propietat.

Les crítiques més importants als amillaraments provenen dels defensors del cadastre parcel·lari que, malgrat multitud de plans, no es realitzà fins a començament del s. XX (35). GARCIA BADELL feia crítiques als amillaraments:

1/ La valoració de la riquesa de cada terme municipal era imprecisa i no guardava relació d'igualtat amb els altres municipis; 2/ cada comissió d'avaluació actuava amb un criteri diferent; 3/ el repartiment individual quedava a mans de l'Ajuntament i enfortia el caciquisme; 4/ les injustícies individuals a les contribucions eren enormes per la imperfecció del mètode; i 5/ els resultats de les valoracions eren xifres molt baixes i amb pocs rendiments pel Tresor (36). Malgrat tot, el cadastre parcel·lari molt més exacte quant a informació no es va fer, entre altres coses pel seu cost de realització i manteniment, i els amillaraments, malgrat aquestes imperfeccions, van permetre a Hisenda posar en funcionament la contribució territorial generalitzada.

De totes maneres els inicis d'una legislació cadastral parcel·laria va afectar alguns municipis que elaboraren parcel·laris del terme municipal i que incidiren directament en la redacció de nous amillaraments (37). Allà on es va produir cal aprofitar la documentació per l'estudi de l'estructura de la propietat.

Si haguéssim de fer cabal a les crítiques provinents dels defensors del cadastre parcel·lari, donaríem per inutilitzable la font. Creiem que les reflexions de García Badell són acertades però cal fer-hi algunes matisacions: a/ que el marc local influeix molt en els documents i poden, per tant, tenir qualitat en un lloc i ésser deplorables en un altre; b/ que a nivell fiscal les crítiques són totalment correctes però, com a font d'estudi de l'estructura de la propietat, els amillaraments serveixen perfectament per copsar les tendències de cada municipi, a manca d'una altra documentació més sofisticada.

Els amillaraments que s'implantaràn a mitjan segle XIX no difereixen gaire del cadastre del segle XVIII. L'objectiu, en definitiva, era el mateix i sols divergia en el mètode d'elaboració. Per la qualitat de la font, l'existència d'aquest cadastre del XVIII a Catalunya era una sort: la tradició en els repartiments no causarà gaires problemes a les noves Juntes Pericuals que comptaren a més, amb una documentació inicial que servia de partida. D'altra banda, la metrologia havia avançat i la mesura de terres podia esdevenir, almenys en principi, més ajustada.

Malgrat aquestes consideracions el principal problema d'aquestes fonts fiscals continuava essent l'ocultació. Azagra Ros n'assenyala tres canals (38): a/ ocultació absoluta per part d'algun contribuent que desapareixia de les llistes; b/ ocultació parcial de béns de qualsevol tipus i c/ infravaloració

de les declaracions. L'ocultació absoluta era, tal vegada, més fàcil en aquells llocs on la propietat estava molt fragmentada, ja que era més difícil controlar a tothom, però el repartiment de "cupo-fix." incitava més a la denúncia. Si algú no pagava, els altres havien de pagar més. El problema radicaria en la primera declaració, perquè a partir d'aquest moment els propis afectats denunciarien el canvi de mans.

L'ocultació relativa era, segurament molt més freqüent; tot i així, menor que la dels cadastres del segle XVIII (39). Per una banda, derivada de la imprecisió de la mesura quan no hi havia un mapa parcel·lari, per l'altra la declaració jurada del propietari que, si bé li era difícil amagar de manera absoluta la seva possessió, no ho era tant disminuir l'extensió. Caldria afegir el poder de la Junta Pericial i la seva influència que podia afavorir determinats interessos reduint l'extensió o canviant els conreus reals. Igual que en els cadastres, era més fàcil ocultar part d'una gran propietat que part d'una de petita, situació que afavoria als grans propietaris. Per valorar el grau d'ocultació al Bages hem confeccionat el quadre 3.2 que recull l'exten-

QUADRE 3.2
Ocultació en els amirallaments de 1860-1865.

POBLE	EXTENSIO AMIRALLAMENT	EXTENSIO ACTUAL	% TERRA AMIRALLADA
AGUILAR	3107,4	14523,5	21,4
ARTÉS	3649,6	6049,7	60,3
AVINYÓ	12057,-	21120,3	57,1
BALSARENY	8118,9	12369,7	65,6
CALDERS (*)	11067,-	19202,7	57,6
CALLÚS	3239,4	4321,3	75,-
CARDONA	11497,1	22409,9	51,3
CASTELLADRAL	15664,4	27581,9	56,8
CASTELLFOLLIT	14839,6	20063,6	74,-
CASTELLGALI	4523,9	5793,2	78,1
CASTELLNOU	7635,6	9861,3	77,4
CASTELLBELL	5847,6	9516,9	61,4
L'ESTANY	2514,1	3413,1	73,7
FOÑOLLOSA	14592,5	17521,4	83,3
GAIA	11015,9	13456,7	81,9
MANRESA	10496,6	13922,6	75,4
MARGANELL	3412,-	4503,6	75,8
MOIA	18655,8	25370,6	73,5
MONISTROL DE MONTSERRAT	2250,6	4064,7	55,4
MURA	8802,5	18024,5	48,8
NAVARCES	945,3	1181,6	80,-
RAJADELL	14134,-	15300,-	92,4
RDAFORT	5764,4	7315,8	78,8
SALLENT	11327,7	22214,1	51,-
ST. FELIU SASSERRA	4603,9	7812,1	58,9
ST. FRUITÓS DE BAGES	5932,6	7474,5	79,4
ST. MARTÍ DE TORRÒELLA	4229,-	5486,-	77,1
ST. MATEU DE BAGES	24112,8	34087,5	70,7
SANTPEDOR	4612,1	5671,7	81,3
ST. SALVADOR DE GUARDIOLA	7617,7	12484,4	61,-
ST. VICENÇ DE CASTELLET	3533,3	5769,6	61,2
STA. MARIA D'OLÓ	16369,2	21687,4	75,5
SÚRIA	4516,8	7947,1	56,8
TALAMANCA	5771,-	9976,1	57,9
TOTALS	286457,3	437499,1	65,5

(*) L'extensió de Calders comprenia en aquesta època el municipi actual de Monistrol de Calders i aproximadament 2 Km² de l'actual terme de Navarces.

sió que aporta el resum dels 'amillaraments' dels anys 1860-1865 i el percentatge d'ocultació.

El percentatge que relaciona les dues columnes del quadre posa en evidència l'ocultació. Sols dos termes municipals estan per dessota del 50% (mura i Aguilar) i 18 municipis (el 53%) per damunt del 70%. Caldria saber si en el total de terres amillares hi ha afegit l'espai que ocupen els rierols, casc urbà etc. perquè augmentaria el total en un 5 a 10%. L'ocultació es situaria aleshores entre el 25 i el 30%.

Queda el tercer tipus d'ocultació de caire qualitatiu. Es tractava de falsejar conreus i qualitats declarades. Pel caràcter menys tangible era el més susceptible de realitzar-se. Aquest frau podia ésser igualitari -si es declarava tota una zona d'inferior qualitat a la real o es valoraven menys els productes que s'obtenien en una àrea determinada- o bé individual - si es falsejaven declaracions i s'afavorien determinats interessos particulars. Les Juntes Pericials en aquestes qüestions tenien una importància decisiva. És, però, un frau molt difícil de detectar i sotmès a una gran casuística.

Els amillaraments continuen donant-nos una tendència amb més garanties d'acostar-nos a la realitat que la que proporcionaven els cadastres del XVIII.

Les consideracions que feiem pels cadastres serien gairebé totes vàlides aquí amb alguna especificació:

a/ En el període 1850-1870 s'elaboraren tres tandes d'amillaraments. Els que subministren més informació són els de 1870, però són els menys abundants (6 sobre 34). Aquesta escassetat força a utilitzar els de 1860, que no solen proporcionar el segon cognom dels propietaris ni el lloc de residència dels forasters que tenen terres al terme. Tot i així, hem trobat fórmules per resoldre aquests problemes metodològics plantejats. A diferència dels cadastres, als amillaraments hi surten els rabassaires però mai apareix la professió dels propietaris.

b/ El marc de l'amillarament és el municipi i no la parròquia, conseqüència de la divisió municipal espanyola del primer terç del XIX. Al Bages, molts municipis resultaren d'agrupar parròquies. No podem oblidar aquesta qüestió a l'hora de comparar-los amb els cadastres que tenien base parroquial. Davant la impossibilitat de reduir els amillaraments a base parroquial, hem reconstruït la base municipal a partir dels cadastres.

c/ Quin propietari surt en els amillaraments? Podria semblar absurda la qüestió quan a l'estat espanyol ja s'havia dissolt el règim senyorial (41). Però no ho és, perquè el contracte d'emfiteusi que mantenia la divisió en dos dominis de la propietat -l'útil i el directe- havia passat per lleis abo-

licionistes, però al final quedava sempre com una excepció igual que el "foro gallego". La llei que declarava redimible l'emfiteusi de manera contundent es promulgà l'any 1945 (42) i hem vist, quan parlàvem del poblament, com es continuava utilitzant el 1850. Per tant, la qüestió plantejada té el seu sentit. Tot i així, malgrat la perdurabilitat, en tots els intents legislatius es tendia a consolidar el domini útil com a propietat absoluta i, si aquesta tendència ja apareixia en els cadastres, es reafirma i enforteix en els "amillaments" sense cap mena de dubte. Nobles i església, principals controladors del directe, sols apareixen quan són propietaris de l'útil.

Ara bé, al Bages almenys, hi havia un segon domini útil: cedir via contracte de rabassa morta. Aquest domini útil cedit, també apareix en els "amillaments", on hi consta el rabassaire, l'extensió de terres, a vegades la part de fruits que paga i la part de contribució que li correspon. Òbviament, aquesta informació permetrà fer un estudi de l'estructura de l'explotació, impossible de fer amb el cadastre.

Però només surt aquell contracte que implicava cessió del domini útil, com era el cas de la rabassa. Els altres dos contractes predominants després d'aquella -la masoveria i l'arrendament en diner (en el regadiu de Manresa)- no surten declarats a l'"amillament" sinó que consta el propietari útil. A Galícia també es produïa aquest fenomen (43).

L'estudi de l'estructura de l'explotació podrà fer-se sota la consideració que la rabassa era el contracte majoritari, malgrat alguns contractes orals que no es registraran. En aquesta estructura no podrà ésser considerada la masoveria ni l'arrendament en diner. Pel seu estudi hem utilitzat "amillaments" de 1860 i 1870 per la següent raó: el 1850 els rabassaires apareixen a continuació del propietari i, per tant, és impossible de saber quantes rabasses té cada rabassaire. En canvi a 1860 i 1870 sabem les terres en propietat i a rabassa que té cada rabassaire amb la indicació de qui és el propietari. Aquesta informació permet elaborar fàcilment l'estructura de l'explotació i de la propietat.

3.1.3 Els capbreus (44).

Una altra font per a l'estudi de l'estructura de la propietat són els capbreus. Capbrevar volia dir passar llista de tots els deures que els vassalls tenien envers el senyor. Eva Serra ha insistit en el caràcter de reacció senyorial quan els senyors pretenen assegurar els drets que reben mitjançant capbreus

que donin força jurídica a les rendes declarades (45). L'estructura de la propietat es pot reconstruir a partir de les confessions dels pagesos que solen detallar les propietats, conreus, extensió, límits, rendes que paguen i la història de cada parcel·la almenys fins el capbreu immediatament anterior.

Es plantegen diversos problemes:

a/ Un capbreu recull els drets d'un senyor que no necessàriament han de recollir la totalitat d'una àrea geogràfica. Per l'estudi de l'estructura de la propietat només interessen aquells capbreus que capbreven tota l'àrea geogràfica que pretenem estudiar i sobre la qual sols hi té drets un sol senyor (46).

b/ Al senyor no li interessava l'extensió de la terra ni els conreus, sinó la localització de la peça de terra i la renda, per tant, cal prendre les notícies d'extensió amb certes reserves. A vegades ni tan sols es dona l'extensió. És una dificultat quantitativa important que dependrà en bona part de la font.

c/ Permet reconstruir l'estructura de la propietat en segles anteriors al XVIII. La informació quantitativa de les extensions disminueix com més en-rra en el temps anem.

d/ Gràcies a la història de cada parcel·la que es remunta al capbreu anterior, es pot seguir amb cert detall l'evolució dels patrimonis, unificacions, particions, canvis de noms en tot tipus de propietaris, etc... Es pot realitzar un estudi dinàmic de la propietat (47), amb referències constants a notaris (compra-ventes, testaments, capítols), que permeten una lenta però interessant reconstrucció.

Nosaltres hem utilitzat només uns capbreus de Navarcles, especialment el de 1779-1781, que es guarden a Montserrat en el fons de l'Arxiu de St. Benet de Bages (48). A partir d'ells hem pogut valorar el creixement demogràfic de Navarcles i un estudi del creixement urbà; en el present capítol permetrà descobrir la formació d'una determinada estructura de la propietat, a partir precisament de l'historial de les parcel·les i de les propietats; un intent d'estudi dinàmic després de les fotografies dels cadastres. Val a dir, que això ha estat possible perquè el terme municipal de Navarcles és molt petit (en el segle XVIII, uns 3,5 Km²).

3.2 METODOLOGIA PER A L'ESTUDI DE L'ESTRUCTURA DE LA PROPIETAT

A les societats d'Antic Règim i a la bagenca en particular, la terra era un element fonamental per la producció de riquesa. A l'ésser un bé limitat, les classes socials s'enfrontaran per la seva apropiació i pel seu control. L'estructura de la propietat, en un moment determinat, reflectirà l'estat d'aquest enfrontament social. (49)

Cal fer però, dues consideracions més: estem d'acord amb Jaume Suau quan afirma que la tipologia pagesa no es pot fer només a partir de l'estructura de la propietat, sinó que cal considerar altres tipus de detracció de la renda damunt de la pagesia (cal pensar en drets senyorials, endeutament etc...). L'estructura de la propietat esdevindrà una via d'aproximació a aquesta tipologia (50).

Per altra banda, el control de la terra va lligat a formes de cessió de la mateixa a d'altres camperols, el sobretreball dels quals és captat pels detentors de la propietat. D'aquí es deriva una estructura de l'explotació de la terra, molt complexa, però que cal estudiar i tenir en compte a l'hora de poder definir els diferents grups socials.

Amb aquestes consideracions exposem la metodologia utilitzada.

3.2.1. L'estudi del repartiment de la terra.

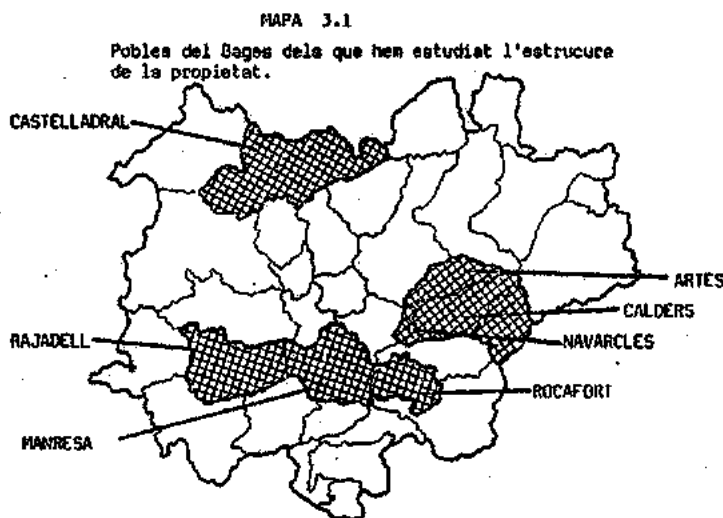
A Catalunya poden fer-se tres tipus d'estructures d'accés a la terra: l'estructura del domini directe, la del domini útil i la de l'explotació. Les tres impliquen cessió o captació d'excedent per un altre grup social. El domini directe és difícil d'estudiar perquè no coneixem fonts que permetin seguir la seva evolució. Farem però, un estudi de les jurisdiccions i dels drets captats. D'altra banda, el domini directe es presenta com una propietat estàtica limitada al cobrament d'uns drets que es deriven del domini, que s'intenten incrementar si la seva força com a classe és suficient: les transferències de domini són limitades i cal tenir present que en el procés històric, acabarà desapareixent a benefici de l'útil.

A la pràctica el propietari que es comporta com a tal, és l'útil: compra, ven, empenyora i lloga mentre respecti els drets del domini directe, i en el moment del canvi de règim jurídic a mitjan segle XIX, es podrà convertir en propietari absolut mitjançant el rescot del cens. Per això és justificable

que l'estructura de la propietat, entesa en el sentit més tradicional del terme, s'elabori en base al domini útil i no al directe (51).

La tercera estructura, la de l'explotació, és independent de l'anterior. La seva elaboració dependrà en bona part de les fonts, no sempre generoses amb aquesta informació.

Elaborar l'estructura de la propietat de tots els pobles del Bages hagués significat invertir molt treball per uns resultats detallats i extensos que podem copsar igualment a partir d'un sondeig a pobles de diferents indrets de la comarca que representin una situació geogràfica i socioeconòmica diferent. Els pobles escollits han estat els següents: Artés, Castelladral, Manresa, Navarcles, Rajadell, Rocafort i Calders. Poden veure's cartografiats al mapa 3.1. Aquests pobles signifiquen el 20,7 % de la comarca, extensió suficient per copsar la tendència.

La distribució geogràfica és la següent:

-Pla de Bages: - Artés (olla oberta per la Gavarresa).

-Navarcles

-Manresa (al bell mig del Pla de Bages, però amb una estructura sotmesa a les pressions de la vida urbana de la ciutat.

-Alt Bages: - Castelladral (en el sentit més estricte, a cavall de les dues conques fluvials del Llobregat i Cardener).

- Rocafort i Rajadell a costats diferents del Llobregat amb influència propera de Manresa.

- Calders, a cavall amb el Moianès, en un altiplà entre la Gavarresa i el Calders i Monistrol de Calders, aleshores agregat, endinsat a les serralades bagenques, al peu de la vall fluvial del riu Calders.

Classificats els pobles escollits es planteja el problema de la definició dels grups de propietat que treballarem. En la majoria de treballs s'utilitzen uns grups sense que en cap moment es justifiqui i raoni el perquè d'aquella opció (52). En altres es confon estructura de la propietat amb parcel·lació del sòl (53). I segons quins treballs elaboren un quadre de parcel·les sense que s'acabi de definir una estructura de la propietat (54).

QUADRE Nº 3.3
Grups de propietat utilitzats per diferents autors (en Ha.)

ÀREA GEOGRÀFICA	MPP	PEYIJA PROPIETAT	MITJANA PROPIETAT	GRAN PROPIETAT
COSTA BRAVA	-2	2 a 10	10 a 50	+50
SEGARRA	-1	1 a 10	10 a 50	+50
GAVA	--	0 a 10	10 a 200	+200
SITGES	-2,5	2,5 a 12,5	12,5 a 25	25 a 50
LLEIDA	--	0 a 4,5	4,5 a 7,5	+7,5
PREMIÀ	--	0 a 5	5 a 10	10 a 15
BARCELONA	-0,5	0,5 a 3	3 a 7,5	+7,5
PAIS VALENCIÀ (Azagra)	-1	1 a 5	5 a 10	11 a 50
PAIS VALENCIÀ (Piqueras)	-1	1 a 3	3 a 20	+20
ALACANT	-1	1 a 5	5 a 10	10 a 25
ROA (Burgos)	--	0 a 5	5 a 10	10 a 20
CARMONA	-2,3	2,3 a 22,9	22,9 a 228,6	+228,6
PICARDIE	-1	1 a 10	10 a 40	+40
LLENGUADOC	-1	1 a 5	5 a 30	30 a 100
CÔTE D'OR	--	2	--	--
SAONA	--	0 a 2	2 a 4	+4
BEAUVAIS	-1	1 a 3	3 a 8	8 a 14
CHARTRES	--	0 a 10	10 a 100	+100

Veure: BARBAZA, Y., *Le paysage humain de la Costa Brava*, p. 266; GARRABOU, R. *Estructura agraria de la Segarra...*, p. 146; TRIBO, G., *De l'arrencada del s. XVIII...*; MONTSERRAT, M.J. *Estudi econòmic de Sitges...*, p. 206; VICEDO, E., "Propietat, accés a la terra...", pp. 61-63; VINALAS, J., *Premià a començaments del s. XVIII...*, pp. 94-98; SEGURA A.-SBAU, J., "L'evolució de l'estructura del...", pp. 304-306; AZAGRA, J. "De los padrones de riqueza...", pp. 424-425; PIQUERAS, J., *La vid y el vino en el País Valenciano*, p. 170; GIMENEZ, E., *Alicante en el siglo XVIII...*, pp. 112-115; MOLINERO, F., *La tierra de Roa...*, p. 99; CRUZ VILLALON, *Propiedad y uso...*, pp. 84-93; GAUTHIER, F. *La voie paysanne...*, pp. 30-36; PECH, R., *Entreprise viticole el capital...*, pp. 45-46; LAURENT, R., *Les vignobles de la Côte d'Or...*, Vol. II, pp. 21-24; GOUJOU, P., *Le vignoble de Saône...*, pp. 121-122; GOUBERT, P., *Cent mille provinciaux...*, p. 184; VOVELLE, M., *Ville et campagne...*, pp. 219-220.

Quan la mesura ve donada en jornals o mujades utilitzem l'equivalència aproximada de 1 Ha. = 2 Jornals o 2 Mujades. Per Carmona, 1 Ha. = 1,75 fanegues.

Alguns autors opten per elaborar grups amb freqüències petites a excepció dels grups de propietaris més grans (55), i interpretar més endavant les dades. El lector pot, si vol, reconstruir els grups al seu gust. Altres autors donen la divisió clàssica de petita, mitjana i gran propietat sense que es reflexioni massa sobre el contingut de cada grup. Els resultats d'aquesta elecció són d'una gran heterogeneïtat (V. Quadre 3.3):

Azagra fa avinents que propietaris que en alguns llocs són petits, en altres són grans, com el cas de l'Horta de València (56).

En aquesta línia no interessa tant la xifra límit dels grups com el contingut social que reflecteix cada grup. La petita propietat ve definida per la quantitat de terra, incapaç de garantir la subsistència a la família que la treballa i per sobreviure ha de recórrer a altres activitats econòmiques; del moment que la quantitat de terra garanteix l'autosubsistència fins que cal llogar assalariats trobem la franja de la propietat mitjana. La gran propietat és aquella que necessita assalariats per la seva explotació (57). Si els conceptes són clars, els problemes sorgeixen a l'hora de definir els límits. Una mateixa extensió de terra proporcionarà una determinada producció en funció, no solament de l'extensió, sinó de la qualitat dels sòls, el tipus de conreu, la inversió de treball etc... En el cas de plantació de vinya, per exemple, el rendiment varia segons el tipus de cep, segons la quantitat de feines de cavada que s'hi fan, la insolació etc. (58). Per tot això, definir els límits no és gens fàcil, malgrat sigui clar el concepte a aplicar. Alguns autors han preferit utilitzar les dades dels diners que es paguen de contribució perquè creuen que tenen en compte els conreus i la qualitat de la terra (59). El problema es planteja també a l'hora de definir les quantitats que serveixen de límit a cada grup.

Informacions qualitatives recollides a la pròpia comarca, i el coneixement del context estudiat ha de permetre'ns definir uns grups que, malgrat els problemes exposats, puguin acostar-nos a definir l'estructura de la propietat de la comarca.

A nivell d'informació qualitativa i si prenem com a base la distinció que es fa en els cadastres de Manresa entre pagès i jornal·ler, (pagès és aquell que no té terres suficients per viure), el límit entre la petita propietat i la mitjana és de 16,5 Q. (5 Ha.) (60). A partir d'aquesta xifra, per a nosaltres fonamental, hem establert els següents grups:

- De 0 a 16,5 Q. - Petita propietat
- De 16,5 a 33 Q. - Mitjana propietat
- + de 33 Q. - Gran propietat

Aquesta delimitació, però, matissa poc la petita propietat -si el predomini és dels segments més petits- i la gran -si hi ha propietats molt grans. Per això hem optat per introduir dues subdivisions que permetin aprofundir l'anàlisi. Els grups queden de la següent manera:

- De 0 a 8,25 Q.	} Petita propietat.
- De 8,25 a 16,5 Q.	
- De 16,5 a 33 Q.	Mitjana propietat.
- De 33 a 66 Q.	} Gran propietat.
- Més de 66 Q.	

Considerem aquests grups vàlids per tot el secà (cereal, vinya, olivera). Al llarg de l'estudi, però, procurarem considerar el pes de cada conreu dins de cada grup de propietat (61). Els mateixos grups els aplicarem a l'estudi de l'estructura de l'explotació de la terra. Els criteris per definir els grups s'adaptin encara més a aquest concepte.

Alguns estudis sobre comarques vitícoles han posat de manifest que la vinya és un conreu preferit gairebé sempre per les petites explotacions. Pech assenyala que entre 5 i 10 Ha. és la dimensió òptima de l'explotació vitícola familiar (62). Robert Laurent per la Côte d'Or assenyala que en un "vigneron" amb la seva família pot conrear només 2 Ha. (63). Pierre Goujou, per la Saona-Loire accepta el mateix sostre que la Côte d'Or (64). I una monografia sobre el País Valencià assenyala que a la zona de Villena "hace falta más de 3 Ha. para poder subsistir sin recurrir al trabajo asalariado" (65) I Goubert pel segle XVII afirma "Il est vrai qu'une famille suffisait à peine a l'exploitation de quatre Ha. de vigne, tant les soins delicats, multiples..." (66).

Però ésser un conreu preferit per les petites explotacions no vol dir predomini de la petita propietat. P. Goujou afirma que al Maconnais i Chalonnais, el vinyar presenta una forta concentració de la propietat que contradiu la idea acceptada que el vinyar és l'elecció de la petita propietat. En canvi, sí que predomina la petita explotació (67) via contracte de "vigneronnaqe". Al Baqes es produirà un fenomen similar: l'explotació de la vinya es farà via contracte de rabassa morta.

3.2.2 L'accés a la terra per professions.

En les fonts utilitzades hi ha una referència qualitativa fonamental: en els cadastres al costat del nom hi figura sempre la professió; en els amillaments, no hi consta (68). El problema podria subsanar-se amb la utilització de llistes electorals o censos demogràfics a mitjan segle XIX. Però

sorgeix la dificultat d'identificar els propietaris, sobretot quan l'amillament dona tan sols un cognom i els pobles són plens de persones que es diuen exactament igual (69). Elaborarem, doncs, l'accés a la terra per professions en aquells pobles que sigui possible tant del XVIII com del XIX. Els grups professionals que treballarem seran els següents:

- Pagesos: pagès en el sentit castellà de persona que viu de la terra que conrea. El cadastre introdueix la distinció amb els jornalers i l'aprofitarem. També inclourem aquí els moliners.

- Jornalers: són aquells individus que viuen únicament d'anar a jornal o bé aquells que tenen terres que no són suficients per viure i ha de recórrer a fer alguns jornals complementaris.

- Artesanat tèxtil: inclouem aquí totes aquelles persones que tenen algun ofici relacionat amb el tèxtil: paraires, teixidors de lli i de llana, torcedors, tintorers etc... Fem un grup a part de la resta de l'artesanat per la importància, en alguns pobles de la comarca, d'aquests oficis.

- Artesanat altres: ens referim a la resta d'artesanat: mestres de cases, sastres, corders/espartenyers, sabaters, fusters, ferrers, blanquers etc...

- Comerciants: hem incorporat en aquest grup a negociants, comerciants, revenedors, xocolaters, forners, apotecaris etc...

- Professions liberals: advocats, notaris, doctors en medicina etc...

- Eclesiàstics: tant la propietat individual dels eclesiàstics com la col·lectiva de les parròquies i comunitats.

- Nobles: tant els nobles titulats com de la petita noblesa (ciudadans honorats).

- Vídues/ donzelles: en el s. XVIII les dones propietàries apareixen amb el qualificatiu de vídua o donzella sense que se'ns especifiqui la professió del marit. Per desgràcia el percentatge sol ésser elevat. En els casos que el nom de la vídua deixés entreveure clarament la professió del marit, hem preferit contabilitzar-lo en les professions conegudes.

- Altres: aquí hem inclòs els "inhàbils", pobres i terratinents (propietaris forasters la professió dels quals desconeixem).

- Desconeguda: quan al costat del cognom no apareix la professió.

En els casos del segle XIX que ha estat possible elaborar l'accés a la terra per grups socioprofessionals, hem utilitzat aquests mateixos grups i sols hem introduït un nou grup: el de "propietaris", que pren en el s. XIX un significat propi. Vovelle va copsar el mateix a Chartres i dona la següent definició: " le propriétaire va devenir celui qui dispose d'un revenu foncier

suffisant pour vivre oisif, de même que le rentier sera celui que ses titres autorisent à vivre sans travailler" (70). Al Bages pot tenir el mateix significat però es sol estendre també als propietaris de cases de pagès acomodades que malgrat viure bé són els que dirigeixen l'exploració de la terra.

3.2.3 Propietat local i propietat forana...

El cadastre sol indicar-nos gairebé sempre el lloc d'on és el propietari i a vegades, els agrupa a part amb la indicació "terratenientes de ..." És a dir, persones d'altres llocs que tenien terres al municipi. Els amillaraments de 1850 i 1860 estudiats no indiquen d'on és el propietari. En canvi, els pocs que hem estudiat de 1870 (Artés i St. Fruitós) sí que ho indiquen.

La consideració d'aquesta propietat presenta tres problemes (71):

a/ Aquelles propietats partides en dos pel terme municipal o parroquial. Normalment sol afectar als masos. No s'hauria de considerar propietat forastera.

b/ Petites parcel·les de propietaris dels pobles veïns i també, parcel·les dels propietaris del municipi que estudiem, situades en els pobles veïns. Són terres conreades pels pagesos dels pobles i, per tant, no van més enllà d'on és possible anar a conrear en una jornada de treball. Herències, casaments incideixen en l'aparició d'aquest tipus de propietat. Un possible mètode de reconstrucció consistiria en el buidatge dels amillaraments dels pobles veïns, però esdevé difícil per la dificultat d'identificar els propietaris. En general, es compensen i creiem que distorsionen poc l'estructura global.

c/ Masos propietat de forasters. En els masos és on constatem la incidència de la burgesia o l'Església en el control de la terra local. Les terres en qüestió formen part d'una estructura de la propietat que escapa al marc local que estudiem. En el cas de Manresa, pels condicionaments urbans i pel valor de les terres de regadiu, aquesta propietat forana burgesa no tindrà tant interès pels masos, sinó per les terres de regadiu.

Per definir aquests nivells és important l'estudi de la propietat forana. Com resoldrem, però, aquells pobles on no es fa la distinció entre propietaris del poble i forans. Si exceptuem Manresa amb una estructura de la propietat urbana determinada i Castelladral on el poblament dels veïns es fa en base a masoveries, en els altres hem adoptat el següent criteri: considerarem propietari del poble aquell que hi té casa. S'objectarà que no tothom té casa, es pot viure en cases llogades. I és cert, però el coneixement del poblament de Navarcles, estudiat en el primer capítol, ha demostrat que cada

propietari, per petit que sigui, sol tenir casa pròpia i igualment ho hem comprovat a St. Fruitós (72). Estem convençuts que deixarem algú fora però sobretot a l'estudi de l'estructura de l'explotació, ens garantirà que els propietaris per grup no vinguin distorsionats per molts rabassaires de fora que tenen parcel·les al terme municipal. Aquest mètode, però no resoldrà el cas dels propietaris de fora que hi tenen masos perquè el mas consta com a casa.

3.2.4. Els problemes de l'estructura de l'explotació.

Sense tenir en compte com accedeix a la terra la pagesia, l'imatge dels camperols bagencs estaria totalment distorsionada. Una de les vies claus de la detracció d'excedent serà la contractació agrària. Aquesta es concretarà en tres vies:

- l'arrendament en diners que afecta només al regadiu dels voltants de Manresa.

- la masoveria: contracte d'explotació dels masos que havien deixat de ser explotats directament pel propietari. El masover residia al mas i pagava parts de fruits de les collites.

- la rabassa morta: contracte emfitèutic de plantació de vinya. Fou la forma habitual que va tenir la petita pagesia, d'accés al monopoli de la terra que exercien els propietaris de masos. Suposava pagar la quarta part de fruits de la collita. Fou el més estès a la comarca.

¿Fins a quin punt les fonts estudiades informen de l'extensió d'aquests contractes?

Ni els cadastres ni els amillaments de Manresa -l'únic indret on té importància el contracte- donen notícies de l'arrendament en diners. Potser perquè era a curt termini i suposava una variació elevada i constant d'arrendataris. Les notícies d'aquest contracte provenen de fonts indirectes sobretot de documentació privada. L'arrendament en diners al Bages gairebé mai -per no dir-ho de manera absoluta- es formalitza davant notari (73). Per tant, l'estructura de l'explotació que es deriva de la pràctica d'aquest contracte no la podem estudiar.

Alguns cadastres dels estudiats indiquen a quins masos hi ha masover, ja sigui de forma directa "Manso Pla conreat per..., masover" o bé indirecta quan ens indiquen que es paga "personal" pel masover. No és en tots

els casos però podem aproximar-nos al nombre de cases que hi ha masover. Els 'amillaments' en canvi, no indiquen aquesta circumstància i serà impossible tota aproximació quantitativa al tema. Solament la demostració que l'avenç de les masoveries era un procés històric lent però constant a partir de diversos mecanismes, ens servirà en aquesta qüestió per al segle XIX (74).

Els cadastres no parlen de l'extensió de la rabassa morta si exceptuem algun cas (75). I és una llàstima perquè serà difícil de comparar amb el segle XIX. Tenim fonts auxiliars que revelen la seva importància (inventaris, llibre de llúfimes de St. Benet) però que no resolen l'anàlisi de l'extensió global del contracte. En canvi, els 'amillaments' del s. XIX detallen no sols la terra cedida a rabassa, sinó qui és el propietari, la part de contribució que paga i a vegades, les parts de fruits. A partir d'aquí pot elaborar-se amb tot detall una estructura de l'explotació segons la rabassa morta.

Malgrat algunes limitacions que hem exposat, podem acostar-nos al tipus d'explotació de la terra que es donava al Bages.

3.3. LA PROPIETAT FEUDAL DE LA TERRA

L'estructura de la propietat del s XVIII és una conseqüència de la forma que s'ha desenvolupat històricament la formació social bagenca i de la lluita de classes que s'ha donat en el seu sí. Els senyors feudals es convertiren des de l'Edat Mitjana en classe dominant i desenvoluparen els mecanismes -basats en el privilegi jurídic o coerció extra-econòmica- que els permetessin apropiar-se de l'excedent camperol. Aquestes formes d'explotació van prendre diverses formes, a vegades complexes, que ha portat els historiadors a intents d'aclarir conceptes. Clavero defineix la propietat territorial feudal com l'articulació del domini eminent -derivat de la propietat de la terra- i el domini senyorial -derivat de la jurisdicció i drets sobre les persones d'un lloc determinat- (76). Implica una prevalència jurídica -base de la coerció dels que detenten aquesta propietat (77). Peset, malgrat acceptar els plantejaments de Clavero en el fons "no veo posible su identificación en la

realidad y su tratamiento cuantitativo" (78), critica la posició jurídica de Clavero i assumeix un plantejament historiogràfic del problema.

L'articulació del domini eminent presuposa que l'apropiació de la terra és total per part de la classe feudal, la qual desenvolupa un sistema de cessió anomenat emfiteusi que divideix la propietat en dos dominis, el directe i l'útil. El senyor feudal es reserva el directe i cedeix el domini útil o dret a l'usdefruit de la terra (79) amb pagament d'un cens anual. Al llarg del procés històric caldrà veure qui aconseguirà imposar-se; si els senyors que intenten desvirtuar l'emfiteusi i aplicar les clàusules contractuals més avantatjoses o els pagesos que intenten consolidar la quasi-propietat que l'emfiteusi desenvolupa.

Paral·lelament a aquesta problemàtica, hi ha el domini jurisdiccional amb tots els drets que se'n deriven, el qual a més de significar uns determinats ingressos deixava en mans del senyor uns instruments jurídics coactius vers la pagesia.

Es desenvoluparen històricament dues vies de liquidació d'aquest tipus de propietat per convertir-la en propietat absoluta. A Castella els senyors feudals que detentaven el domini directe van cedir la terra via arrendament, contracte que no implicava cedir el domini útil. En el moment de la transició els senyors feudals es transformaren en propietaris absoluts de grans extensions de terres (80). En canvi, a la Corona d'Aragó i a Galícia el propietari del domini útil, previ rescat al senyor directe, es va convertir en propietari absolut. El problema s'arrossegà fins ben entrat el s. XX (81). ¿Volia dir aquesta renúncia que els detentors del domini directe eren un grup social feble que no havien tingut força per imposar el mateix camí que l'andalús o castellà? ¿Significava que la renda que obtenien per aquest concepte era baixa i havien acceptat ^{de}renunciar a canvi d'una nova posició dins dels nous propietaris?

Cal estudiar més a fons el destí final dels antics propietaris emponents i què significaven realment els ingressos procedents del domini eminent.

Cal doncs, en qualsevol estudi de la propietat de l'Antic Règim, aclarir els diversos drets jurisdiccionals i de propietat. A grans trets i pel Bages, podem assenyalar els següents:

a/ Quan el senyoriu jurisdiccional és d'un noble o d'una institució eclesiàstica, sol coincidir amb la propietat del domini directe.

b/ Quan les jurisdiccions són del Rei, el domini directe apareix trosejat al costat de propietats franques.

c/ Que no necessàriament la jurisdicció i la propietat del domini directe han de coincidir.

d/ Que gairebé tots els senyors són forans i estan totalment al marge de la vida de la comarca, excepte alguns senyors eclesiàstics.

e/ La relació amb el domini útil es feia mitjançant contracte d'emfiteusi. Quan no hi havia cessió de l'útil, el senyor actuava com a tal.

El darrer problema que es planteja és el grau de vinculació d'aquests patrimonis senyorials a Catalunya. A Castella la vinculació era molt forta com ha demostrat Clavero; en canvi, a Catalunya la doctrina jurídica és més lleu, i per tant, la pretesa vinculació no impedeix la venda i circulació de dominis directes. Els trets d'aquesta vinculació eren (82):

a/ A Catalunya no s'impedia que existís vincle en les terres cedides a emfiteusi. A Castella, el "mayorazgo" impedia el seu establiment.

b/ La prohibició de vendre o alienar era molt més lleu a Catalunya i no calia l'autorització reial.

c/ No calia que existís vincle de fundació per vincular les terres. La força dels costums ja les considerava vinculades.

Com es pot observar, la pràctica de la vinculació no estava sotmesa a gaires problemes a diferència de Castella i a la pràctica es van comprar i vendre fàcilment els dominis directes. Tot i així, malgrat que es poden documentar vendes de senyoriu, cal remarcar en general, una gran estabilitat en el pas dels anys.

La vinculació era molt més eficaç a l'església. Quan una peça de terra, fos el domini útil o el directe, anava a parar a les seves mans ja no es podia vendre i quedava per tant, exclosa del mercat. Es deia que la terra quedava amortitzada. Paset assenyala que era una "amortización privilegiada y exenta" perquè no pagaven impostos de les noves terres (83). Cal però, recordar que el 1729 es va obligar que les noves terres adquirides per eclesiàstics paguessin també cadastre, per tal d'evitar la conseqüent disminució d'ingressos (84). Quan una comunitat eclesiàstica, col·legi o Universitat adquirien una peça de terra sotmesa a domini directe, el senyor directe podia obligar al comprador a desprendre-se'n dins d'un any o bé augmentar el cens. Això era degut al fet que el senyor, amb la terra amortitzada, deixaria de cobrar lluïme i tota possibilitat de recuperar-la, amb l'ús del dret de fadiga (85). El llibre Major de la Seu, quan detalla les peces de terra com-

prades, sol anotar el nou cens conseqüència de l'amortització. Vegem el cas del Mas Noguera de Monistrol de Rajadell.

Preu de compra 2000 ll
Raó de senyoria i terç
"A 6-X-1749 Not. Rallat lo Dr. Fco. Sociats com a Procurador del Exc. Sr Dr. Fco. Pinyatelli amortisa la sobre dita venda amb imposició de 13 ll 6s 8d de cens de amortització (que se ha regulat a rahó de 50 anys comptant lo ters a mes dels censos antichs que fa dita heretat" (86).

En aquest cas per calcular el nou cens, el preu del llúisme es dividí per 25 i no per 30 com suggereix Tos.

Podem passar a l'estudi de l'estructura del domini directe al Bages.

3.3.1. Les jurisdiccions

La història de com determinats senyors arriben a aconseguir el domini de determinats llocs és francament interessant:

a/ Artés: Del XIV tenim notícies de la lluita entre els castlans i el bisbe de Vic per l'apropiació del domini. El 1199 es firmava una concòrdia entre el Bisbe i el castlà Guillem de Guàrdia, que es trencà poc després i s'establí un plet amb la vídua de Guillem que va acabar a favor del castlà el 1228; la qual va obtenir la castlania i l'usdefruit. El Bisbe es va reservar la Torre i el Palau. A partir de 1253 el Bisbe va comprar a diversos particulars els drets que tenien a Artés i el 1264 aconseguia la batllia. Des d'aquest moment i fins el s. XIX, el Bisbe de Vic fou senyor jurisdiccional d'Artés (87).

b/ Avinyó: "...el castell fou venut l'any 1409 al comte de Perelada D. Joan de Rocabertí de Pau i de Balera, però el poble es redimí l'any 1412 esmerçant en aquest afer les almoines de la Caixa de St. Antoni. En l'any 1534, el virrei de Catalunya, amb permís del Rei Carles d'Espanya, donà possessió del castell a D. Antoni de Rocabertí i de Pau i el poble va perdre tota jurisdicció. A mitjans de s. XVIII fou heretat per la casa de Castellbell i venut l'any 1803 a la Casa Verdaguer" (88). Cal destacar l'alienació de propietat reial, l'esforç del poble per rescatar-se del domini senyorial i la venda el 1803 a la casa de pagès més important del poble en vies però d'ennobliment.

c/ Balsareny: El 1603 el comte Ramon Berenguer I, establí en feu als germans Bernat i Miró Randulf. Els primitius barons de Balsareny no foren de llarga durada: el 1281 van vendre el domini a Ramon de

Peguera. Els Peguera van tenir la senyoria durant tres-cents anys fins que el s. XVI, extingida la línia masculina, la pubilla es va casar amb Galceran Oliver, el qual va prendre la titulació de senyor de Balsareny. "Successivament la baronia passà a mans dels Corbera, dels Martin i dels Alòs, Transmissions que obeïen a raons successòries dintre d'una mateixa línia de parentiu a través dels diversos vincles matrimonials. Ho prova que Joaquim d'Alòs i de Martin adquirí la baronia de la seva mare, també pubilla, Concepció de Martin i de Magarola; els Martin procedien d'Itàlia" (89). Destaquem la importància de les aliances matrimonials en l'acumulació de patrimonis.

d/ Castellgalí: El 1178 el castell passà a Alfons I fins que Pere III el Cerimoniós (el 1350) el va vendre al manresà Bernat Sestorres. El 1413, Lluís de Rajadell el va adquirir amb tots els drets i la jurisdicció civil i criminal. El 1563 el castell fou venut a Pere Pau Bonaventura Bolet que va morir sense successió; es va fer càrrec del castell el seu germà Joaquim Llatger Bolet. En aquest punt, el fill de l'antic senyor Lluís de Rajadell, pledejà perquè es considerava enganyat en la venda que s'havia realitzat, però van arribar a una concòrdia. Llatger va pagar 1000 lliures. Va morir sense successió i va quedar com a usufructuària Marianna Bolet, però l'hereva fou la seva neboda Isabel Pons casada amb Fco. de Corbera, baró de Llinàs. La susdita Marianna instituí hereu en Geroni de Miquel, nebot seu. S'establí un plet entre la Isabel i la Marianna i van arribar a un acord: Geroni donà 5000 lliures a Isabel. El 1673, Geroni va vendre per 7200 lliures aquest senyeriu a Josep Amigant i Ferrer en les ciutats de Barcelona i Manresa populat, primer comte de Fonollar. Els Despujol, hereus directes dels Amigant en foren els darrers senyors feudals (90). Val la pena assenyalar els constants conflictes hereditaris com a causa de debilitament, la venda de la senyoria que demostraria la debilitat de la vinculació a Catalunya i l'accés a la senyoria de la petita noblesa manresana en ple ascens.

e/ Navarcles: El 1093, el terme de Navarcles va passar a engruixir el patrimoni d'Hug de Dalmau el qual quan va morir va deixar-lo al seu fill Ponç, amb la condició que si es moria sense fills hauria de deixar-lo al Monestir de St. Benet de Bages i a la Canònica de Vic. Va tenir dos fills i deixant de banda la clàusula del seu pare, va ingressar l'un com a monjo a St. Benet i l'altre com a clergue a Vic,

amb la qual cosa va partir el terme municipal en dues parts. Dos senyors en un territori era perjudicial per a ells mateixos perquè un per l'altre els pagesos deixaven de pagar drets. Arribaren els dos senyors a un acord el 1279: del que es recollia se'n feien tres parts, dues per al monestir, una per la canònica de Vic. La jurisdicció civil i criminal era, però de St. Benet. Aquest domini es va mantenir intacte fins el s. XIX (91).

f/ Rocafort: A finals del s. XIII el llinatge Rocafort, senyor d'aquell lloc, és desplaçat pel Sitjar. El 1377 per voluntat de la vídua de Pere Sitjar, el senyoriu de Rocafort va passar a St. Benet de Bages (92).

g/ Sallent: L'any 1209, Pere I el Catòlic s'apoderava del castell de Sallent després d'un llarg conflicte amb la família Gurb-Queralt (93). Pocs anys després, el Bisbe de Vic, Bernat de Mur, proposà de canviar les possessions que el rei Jaume I li havia donat, a València, en compensació per la col.laboració de la Mitra de Vic en la conquesta. El 1246, Jaume I li permutà les terres de València pels castells de Sallent i Castellnou de Bages amb tots els drets sobre les persones i la jurisdicció. Juntament amb el d'Artés, la Mitra de Vic consolidava un important domini que durà fins el segle XIX.

h/ St. Mateu de Bages: Tenim solament una llista de senyors: 1314 Georgius de Soleria / 1381 Ramon de Boixadors / 1421 Ramon Berenguer de Boixadors / 1444 Joan de Gaver / 1453 Mateu de Gaver / 1539 Isabel de Lentes / 1550 Joan de Gaver / 1561 Berenguer de Peguera / 1586 Galceran de Peguera / 1642 Josep Rajadell i de Cruïlles / 1664 Angela de Soler i de Peguera / 1693 Lluís Soler i de Peguera (94). El 1718, la jurisdicció pertanyia a Ignacia Soler i a 1789 a Fernando de Guzmán (95). El darrer canvi de nom sabem que era per qüestions familiars i l'anterior, el pas dels Soler als Peguera, també ho sembla ja que en un censal hom diu que Ignacia Guzmán, succeïa a Dª Mª de Rajadell (96). Sabem també que en el s. XIX el successor de Fernando de Guzmán és el Baró de Finestrat (97). Malgrat les poques dades hem de destacar com una família castellana que ocupa càrrecs polítics, entronca amb una família de la petita noblesa catalana.

i/ Santpedor: Pere IV el Cerimoniós va vendre el 23 de Setembre de 1381 al noble Fco. Perellós les jurisdiccions de Santpedor, Torroella i Coaner per 5000 florins d'or a carta de gràcia. Foren els santpedorencs afectats que van reunir els 5000 florins i van desfer-se de l'empenyora-

ment, però es van carregar de censals. Martí l'Humà va concedir al poble el dret a ésser senyor jurisdiccional de Torroella i Coaner. El 1425, Alfons V, amb motiu dels gravàmens que tenia la monarquia, va donar permís per alienar Torroella i Coaner que es vengueren a Ramon Folch, duc de Cardona per 3000 florins. El 20-XI-1475, Joan II passava les viles de Santpedor i de Moià al seu fill Ferran; el 1476 donava llicència per empenyorar a carta de gràcia i es vengueren per 10000 florins el 1478 a Joan d'Aymerich. Un any després intervenen els consellers de Barcelona per tal que no es realitzés aquesta venda ja que els pobles que s'havien redimit amb diners propis passaren a anomenar-se "carrers de Barcelona" i no podien ésser empenyorats de nou. Els seus habitants tenien els mateixos drets que els ciutadans de Barcelona i el batlle tenia tot el poder en representació del Rei. Finalment no fou empenyorat, la qual cosa ocasionà multitud de conflictes de jurisdicció entre el veguer de Manresa i el batlle de Santpedor, fins que el 1682 per jurisprudència es reconeixia que el veguer era per damunt del batlle (98).

j/ Súria: Pertanyia primitivament als Comtes de Barcelona, després als Reis d'Aragó els quals concediren la jurisdicció al veguer de Manresa. Lladó afirma que en travessar la Ciutat de Manresa circumstàncies molt crítiques obtingué del Rei Pere III, el 8 de Març de 1363, la facultat de poder vendre la jurisdicció de diversos castells. El vescomte de Cardona, Huc II, va comprar la de Súria, per 8000 sous (99). En canvi Reguant afirma que la monarquia per manca de diners, va vendre (el 1314) el castell, i la plena jurisdicció fou venuda el 1360 (100). Fins el segle XIX va pertànyer als Cardona.

k/ St. Vicenç de Castellet: Sabem que el 1552 el senyor de Castellet era Onofre de Cardona. De 1614 a 1631 s'anomenava senyor del castell i terme de Castellet de Bages en Geroni de Cardona, després la seva filla Elena Calvo de Cardona que ho passà en herència a la seva filla Teresa, esposa de Pau Amat i Cardona. Continua durant el XVIII la línia Amat (Josep Amat de Boixadors, Pau Ignasi Amat i Picalgues) fins el 1802; en aquest any trobem a Marià Alegrè d'Amat amb el títol de Baró de Castellet "senyor jurisdiccional, alodial i decimador de dit terme i parròquia". El 1840 morí sense descendència i deixà els seus béns i els drets que li restaven a St. Vicenç a l'Hospital General de la Ciutat (101).

Aquestes breus ressenyes sobre l'evolució d'alguns senyorius a la comarca permet plantejar algunes hipòtesis:

- La inestabilitat abans del segle XIV en els senyorius laics contrasta amb l'estabilitat dels eclesiàstics.

- La importància en el segle XIV de l'empenyorament de senyorijs per part del Rei i el consegüent pas a jurisdiccions laiques. Alguna és rescatada, però la majoria, no.

- Els conflictes hereditaris sovintegen, així com l'aparició de pubilles, la qual cosa porta a canvis de noms força freqüents.

- Hem trobat vendes de senyorijs. La vinculació no seria en aquest cas problema per realitzar el traspàs.

- Si exceptuem el Duc de Cardona, un dels grans nobles de Catalunya, els altres senyorijs laics són en mans de la petita noblesa i en el XVIII cap d'ells viurà al Bages ni a Manresa, sinó a Barcelona. Deixaran un administrador i arrendaran els drets jurisdiccional, a la pagesia benestant i a la nova burgesia de Manresa que apareixerà al s. XVIII.

Per saber però el pes dels llocs reials, eclesiàstics o laics hem elaborat el quadre 3.4 a partir de les notícies sobre les jurisdiccions que dona la descripció del corregiment de Manresa el 1718 (102) i de la resposta a la pregunta nº 25 de l'Enquesta de Zamora de 1789 (103).

De 69 parròquies al Bages les jurisdiccions es repartien de la manera següent:

	1718	%	1789	%
Jurisdiccions reials	19	27,5	22	31,9
Jurisdiccions eclesiàstiques	16	23,2	23	33,3
Jurisdiccions laiques	15	21,7	17	24,6
Jurisdiccions mixtes	16	23,2	--	--
No consta	3	4,3	7	10,1

La comparació entre ambdues llistes presenta les seves dificultats. No sabem si els contrastos existents, realment importants, són deguts a una situació real o a una diferència de criteri en l'elaboració d'una o altra llista. El 1718, per exemple, en algunes jurisdiccions s'especifica "Hoy del Rei"; no creiem que fossin adquisicions reials, sinó conseqüències de la guerra de Successió. En aquest any també apareixen 16 jurisdiccions mixtes les quals desapareixen el 1789, en benefici dels senyors laics i eclesiàstics. Canvis al llarg del segle o informació més rica a començaments del XVIII? Probablement s'estés referint a aquells indrets on la jurisdicció civil podia pertànyer a un i la criminal a un altre i el 1789, l'Enquesta de Zamora sols recollia a un d'ambdós, probablement el primer.

Aquestes dificultats també es constaten si es comparen les dades del Bisbat de Vic el 1780 (105) i les dades de Zamora. Apareixen els següents casos problemàtics:

QUADRE 3.4

Jurisdiccions de les parròquies del Bages en el s. XVIII.

PARROQUIA	1718	1789
AGUILAR DE BOIXADORS Castellar	Paborde de la Seu. Dn. Fco. Amat i el Rei.	Dignidad Paborde de la Seu. Rei
ARTES	Bisbe de Vic	Bisbe de Vic.
AVINYÓ Sta. Eugènia de Relat Horta	Dn. Fco. de Rocaberti Rei Bisbe de Vic	Casa de Cruillej Rei Bisbe de Vic
BALSARENY	Rei i D ^a Isabel Martín	Baró de Balsareny
CALDERS Viladecavalla	Rei rei	Rei Rei
CALLUS	Jaume Descatllar, hoy del Rei	Marques de Palmerola
CARDONA	Duc de Cardona	Duc de Cardona
CASTELLADRAL Mujalt St. Cugat del Racó Torroella	Rei Rei i D ^a Isabel Martín Rei i Paborde de Berga	--- Baró de Balsareny Rei ---
CASTELLBELL	Marquès de Castellbell	Marquès de Castellbell
CASTELLFOLLIT DEL BOIX Gravolosa Melians	Hospital de Barna Fco. Amat, hoy del Rei Rei i Abat de St. Benet	Hospital de Barna Pia Almoína de la Seu de Barcelona. St. Benet de Bages
CASTELLCALI	Fco. Amigant i del rei	Josep Ignasi d'Amigant
CASTELLNOU DE BAGES Argençola	Bisbe de Vic i Condesa de Tetenbach hoy del Rey Rei i D ^a Isabel de Martín	Bisbe de Vic Baró de Balsareny
L'ESTANY	Cinco Dignidades Reales	Abat de l'Estany
FONOLLOSA Fals Camps	Duc de Cardona Duc de Cardona ---	Abat de Cardona Duc de Cardona i Sentmenat Monestir de Montserrat
GAIA	Rei	Rei
MANRESA Viladordis	Rei Rei	Rei Rei
MARGANELL	Abat de Montserrat	Monestir de Montserrat
MOIA Ferrerons Rodors	Rei Rei Rei	Rei Rei Rei
MONISTROL CALDERS	Rei	Rei
MONISTROL DE MONTSERRAT	Abat de Montserrat	Abat de Montserrat
MJRA	Rei	Rei
NAVARCLES	Rei i St. Benet de Bages	St. Benet de Bages
RAJADELL Monistrollet Vallfornosa	Rei i Marquesa de St. Vicenç Rei i Marquesa de St. Vicenç Rei i Marquesa de St. Vicenç	Príncep de Belmonte Rei Rei
ROCAFORT	Abat de St. Benet	St. Benet de Bages
SALLENT Cornet Serrahima Serrasans	Bisbe de Vic D. Agustín Aguilar, hoy del rei Arxipret de Moia i Bisbe de Vic Rei i D ^a Isabel Martín	Bisbe de Vic Baronals Arxiprest de l'Estany Baró de Balsareny
ST. FELIU SASSERRA	Rei	Rei
ST. FRUITÓS DE BAGES Olzinelles St. Iscle Valldeishorts	Rei i Abat de St. Benet Rei i Cinco Dignidades Reales Rei Abat de St. Benet de Bages	St. Benet de Bages Dignidad de Camerero de N.S. de l'Estany Rei St. Benet de Bages
ST. MATEU DE BAGES Castellallat Claret i Cavallera Cosner Meia i Saló	D ^a Ignacia de Soler Duc de Cardona Dn. Joseph Rovira Duc de Cardona Abat de Cardona	Fernando de Guzmán --- --- --- ---
ST. SALVADOR GUARDIOLA Sallés	Rei Rei	Rei Rei
ST. VICENÇ DE CASTELLET Vallhonesta	D. Josep Amat i Boixadors Rei i Marquesa de St. Vicenç	Ignasi Aparici Príncep de Belmonte
STA. M ^a D'OLÍ Quadra del Solà Terrassola St. Joan d'Oló	Cinco Dignidades Reales --- Cinco Dignidades Reales Cinco Dignidades Reales	Abat de l'Estany --- Abat de l'Estany Abat de l'Estany
SANTPEDOR	Rei	Rei
SURIA	Duc de Cardona	Duc de Cardona
TALAMANCA	Marquès de Castellbell	Marquès de Castellbell
ST. JOAN VILATORRADA Joncadella St. Martí	Rei Rei	Rei Rei

POBLE	1780	1789
Calders	Marquès de Castellbell	Rei
Castellnou	Sr. civil-Sr. de Cordelles	
	Sr. criminal-Bisbe de Vic	Bisbe de Vic
Fonollosa	Duc de Cardona	Abat de Cardona
Camps	Seminari Tridentí de Vic i Abat de Montserrat	Abat de Montserrat
Monistrol de Rajadell	Comte de Bellmunt	Rei
Cornet	Marquès de Llió	Baronals
Olzinelles	Rei	Dignitat Cambrer de NS. de l'estany.
Vilatorrada	No té senyor particular sinó els alodials	Rei
St. Salvador de Guardiola	D ^a Isabel Dalmau i Monterraro	Rei

Aquestes reflexions mostren que cal anar amb molt de compte a l'hora d'analitzar les jurisdiccions. Únicament per poder comparar amb altres indrets utilitzarem les dades de 1789. Si establim una relació entre el repartiment de les jurisdiccions a Catalunya i el Bages obtenim els següents resultats (106).

	Catalunya	%	Bages	%
-Jurisdiccions reials	404	27,6	22	31,8
-Jurisdiccions eclesiàstiques	319	21,8	23	33,3
-Jurisdiccions laiques	742	50,6	17	24,6
-No consta			7	10,1
	1465		69	

Al Bages hi ha el 4,7 % de les jurisdiccions de Catalunya. Aquesta mitjana és més alta en les reials i eclesiàstiques (5,4 % i 7,2 %) i més baixa en les laiques (2,3 %). En els percentatges es comprèn perfectament les diferències: mentre a Catalunya les jurisdiccions laiques són les més importants, al Bages ho són més les eclesiàstiques en primer lloc i les reials, en segon.

La distribució de les parròquies entre els senyors laics i eclesiàstics era la següent, el 1789:

-Senyors laics:

Casa de Cruïlles	Avinyó
Baró de Balsareny	Balsareny
	Mojalt
	Argençola
	Serrasans
Marquès de Palmerola	Callús
Duc de Cardona	Cardona
	Fals
	Súria

Marquès de Castellbell	Castellbell Talamanca
Josep Ignasi d'Amigant	Castellgalí
Príncep de Belmonte	Rajadell Vallhonestà
Baronals	Cornet
Fernando de Guzman	St. Mateu de Bages
Ignasi Aparici	St. Vicenç de Castellet
<u>-Senyors eclesiàstics:</u>	
Paborde de la Seu	Aguilar de Boixadors
Bisbe de Vic	Artés Horta Castellnou de Bages Sallent
Hospital de la Sta. Creu	Castellfollit del Boix
Pia Almoïna de la Seu Barna	Grevalosa
St. Benet de Bages	Maians Navarcles Rocafort St. Fruitós de Bages Valldelshorts St. Martí de Torroella
Abat de l'Estany	L'Estany Serrahima Sta. M ^{re} d'Oló Terrassola St. Joan d'Oló Olzinelles
Abat de Cardona	Fonollosa
Monestir de Montserrat	Marganell Monistrol de Montserrat Camps

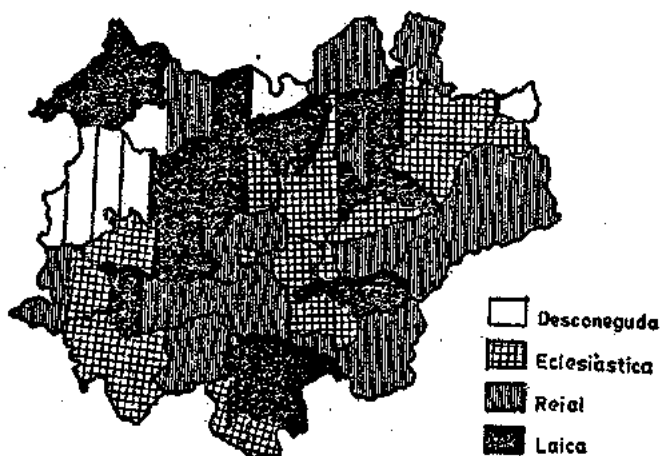
Es podria resumir en aquest esquema:

	Nº	Jurisdiccions	Mitjana
Senyors laics	10	17	1,7
Senyors eclesiàstics	8	23	2,88

Les jurisdiccions eclesiàstiques eren repartides només en 8 institucions, de les quals tres eren de fora de la comarca (l'Hospital de Barna, la Pia Almoïna i el Bisbe de Vic). Aquest darrer caldria considerar-lo relativament perquè els termes jurisdiccionals del Bisbe eren Bisbat de Vic. Quatre tenien només una parròquia, dues de les quals eren les de Barcelona, les altres dues eren el Paborde de la Seu, senyor d'Aguilar i l'Abat de Cardona, senyor de Fonollosa. Les altres quatre institucions agrupaven les diverses jurisdiccions en forma de domini homogeni (Mapa 3.2). El Monestir de St. Benet de Bages reunia

Navarcles, St. Fruitós, Rocafort i la Valldelhorts; el de Montserrat, Marganell i Monistrol de Montserrat; el Monestir de l'Estany, l'Estany, Sta. M^{re} d'Oló, St. Joan d'Oló i Terrassola. El Bisbe de Vic constituïa l'altre domini senyorial homogeni: Artés, sallent, Castellnou i Horta que s'extenia de la Gavarresa, al Llobregat.

MAPA 3.2
Les jurisdiccions a la comarca de Bages el 1789.

Les 17 senyories laiques eren dividides entre 10 senyors i apareixien més dividides que les eclesiàstiques. El Baró de Balsareny i el Duc de Cardona posseïen nuclis homogenis. Els altres un municipi o dos concrets escampats per la comarca. Tots vivien fora de Manresa si exceptuem, per una temporada, Fernando de Guzman, que fou corregidor i probablement en alguns casos aquestes senyories eren unes de tantes que posseïen a Catalunya. En aquest sentit, el domini eclesiàstic era més proper, per tal com residia a la comarca, que el domini laic.

3.3.2 Jurisdiccions i domini directe.

Un cop analitzades les jurisdiccions al Bages al s. XVIII cal plantejar en l'estructura del domini directe dues qüestions:

- a/ Si les jurisdiccions coincideixen amb el domini directe.
- b/ Si les jurisdiccions reials es comportaven com les altres jurisdiccions en relació amb el domini directe.

Es pot assentar la hipòtesi següent: en els dominis laics i eclesiàstics,

hi ha coincidència entre jurisdicció i domini directe, encara que poden haver-hi altres senyors amb el domini directe d'algunes parcel·les.

Navarcles i St. Fruitós en són un cas clar segons es dedueix dels capbreus: totes les cases del poble hi estan capbreuades i possiblement totes les terres (107). Els sis masos de Navarcles pagaven censos emfitèutics a St. Benet. El 1761, el Príncep de Belmonte arrenda els drets que té a Rajadell, Monistrollet, Vallformosa i Vallhonestà i el mateix any, Pau Amat i Picalgues, senyor de Castellet, arrenda els seus delmes, censos, fruits i altres drets a una companyia de velers de Manresa (108). Un subarrendament dels delmes, censos, lluïssimes i altres béns dominicals " del Marquès de Castellbell a Talamanca també ho planteja (109). En aquests casos hi ha coincidència entre jurisdicció i domini directe. Però no en sentit estricte i exclusiu. De 79 contractes de vendes, rabasses etc. que especifiquen el senyor que té el domini directe, triades aleatòriament i sense que les dades vulguin apuntar altra cosa que una tendència del fenomen, 49 correponen a jurisdiccions laiques i eclesiàstiques. En 42 (85,7 %) hi ha total coincidència entre jurisdicció i domini directe; dels altres 7, sis pertanyien a institucions eclesiàstiques que tenen algun domini dins del municipi (esglésies, beneficis) i d'alguna manera estan sobreposats a la jurisdicció (110).

Els lluïssimes com a fórmula de reconèixer el domini directe, permet també analitzar aquesta relació. Els pagats a Navarcles de terres comprades fora de la parròquia de 1750 a 1818 a St. Benet de Bages foren els següents (111):

-Talamanca	20
-Valldelshorts	29
-Olzinelles	2
-Marfà	6
-Rocafort	5
-St. Fruitós	12
-Viladecavalls	3

77

De les set parròquies, Talamanca, Olzinelles, Marfà i Viladecavalls no estan sota la jurisdicció de St. Benet, sinó del Marquès de Castellbell i del Rei, però envolten, excepte Marfà, el senyoriu de St. Benet.

En línies generals hi ha coincidència entre senyoriu jurisdiccional i domini directe, si bé, en algunes ocasions, beneficis eclesiàstics, capelles i esglésies tenen el domini directe d'algunes parcel·les i, en altres, alguns dominis directes arrodoneixen les possessions amb terres de les jurisdiccions veïnes.

La segona qüestió era si les jurisdiccions reials es comportaven com qual-

sevol altre domini directe. No tenim moltes dades per resoldre aquesta qüestió però es pot plantejar de la següent manera: el rei era en definitiva un altre senyor feudal, que rebia drets jurisdiccional i/o territorials, però la pressió senyorial no era tan forta i en el seu si hi havia altres senyors directes i, molt probablement una quantitat important de terres alodials.

El capteniment del rei com a senyor feudal es pot demostrar amb l'arrendament dels drets reials de Moià. Vilar diu que "fundat sobre els censos i delmes, sembla un dels més característics dels ingressos de tipus senyorial" (112). El Patrimoni Reial tenia cura dels drets senyorials del rei a Catalunya, però que afecti al Bages Vilar no en cita cap altre. ¿Feia sols una mostra de drets? Les altres jurisdiccions reials, ¿no eren sotmeses al domini directe?

Per altra banda en els 30 contractes que hem localitzat en àrees de jurisdicció reial s'especifica un altre propietari eminent. Vint-i-sis eren de Manresa, i es distribuïen entre els senyors següents:

-La Seu de Manresa	17
-Convent del carme	2
-Monestir de Montserrat	3
-Col.legi de St. Ignasi	2
-Hospital de St. Andreu	1
-Benefici de la Seu	1

26

Dels altres quatre contractes, un pertany a Mura i apareix com a propietari eminent el Rector de Mura i l'altre a Viladordis, i apareix el Benefici de l'església de Serrateix; l'altra de Juncadella, surt la capella de St. Salvador i el darrer, de Salelles, hi apareix la Seu.

Malgrat la jurisdicció reial, a Manresa el domini directe era fonamentalment en mans de les institucions religioses de la Ciutat o de la comarca. A part de les que apareixen en aquest llistat, sabem que St. Benet de Bages realitzava un capbreu dels seus béns a Manresa; com ho feia l'Hospital de St. Andreu (113).

A més, la senyoria directa d'algunes terres podia ser en mans de particulars ni que fossin un parell de parcel·les. És el cas de Manel Calcina, ciutadà honrat de Barcelona, domiciliat a Manresa, que tenia la senyoria directa d'una vinya al Mas d'en Pla i una altra a les Cots (114).

De l'estructura de la propietat eminent de la terra no disposem de cap font que permeti quantificar-la. A grans trets, hi ha una coincidència entre jurisdicció i domini directe, sobretot en els senyorius laics i eclesiàstics, si exceptuem petits dominis de les esglésies rurals o beneficis eclesiàstics, que tenen propietat eminent en el si dels propis dominis.

Els propietaris eminents laics pertanyen a la noblesa o a la petita noblesa, viuen allunyats de la comarca i residien habitualment a Barcelona, mentre que els eclesiàstics mostren dominis més extensos i homogenis amb els centres senyorials -Monestirs i Seu- a la Comarca. Aquesta propietat eminent eclesiàstica era en mans dels grans monestirs, mentre que els altres centres religiosos, esglésies i beneficis eclesiàstics, tenien els seus drets eminents dins dels grans dominis senyorials.

El rei era també senyor de les seves terres, però malgrat els mecanismes de cobrament de censos, com en el cas de Moià, no coneixem si era realment el senyor directe. Hem pogut veure com la propietat eclesiàstica -secular o regular- i altres institucions com l'Hospital controlaven la propietat eminent, d'aquestes jurisdiccions, al costat de propietats lliures més abundants que a les altres.

Noblesa forana sobretot i eclesiàstics de tota mena -en definitiva receptors dels fills de les classes dominants bagenques i per tant, contribuint a la seva reproducció- eren els principals propietaris eminents. Els ingressos que generaven aquesta mena de propietats no eren molt abundants: un cens a diner devaluat per la seva antiguitat i/o cens en espècie perfectament assumible per l'emfiteuta i, potser la cosa més important, el pagament de lluisme o terç dada vegada que hi havia traspàs. En el XVIII, però, els ingressos importants venien del delme i primícia, i de les peces de terra de les quals haguessin conservat el domini útil, no dels drets derivats del domini eminent, però això ja ho estudiarem, en analitzar el règim senyorial com a expoliació de l'excedent camperol.

3.4 L'ESTRUCTURA DE LA PROPIETAT DE LA TERRA.

Cadastres i amillaraments permeten estudiar l'estructura del domini útil que en el s. XIX es transformà en propietat absoluta de la terra. Estudiarem els seus trets en set pobles de la comarca.

3.4.1 Artés

Cal fer dues observacions prèvies:

a/ El 1774, data de realització del cadastre que estudiem (115), l'extensió del terme és de 2844,8 Q; el 1872, en un amirallament molt fiable, 5480, 25 Q. El 1774 les terres són el 51,9% de les de 1872, i no es produí cap ampliació del terme. L'ocultació afecta en el fet que els límits dels grups de propietat són els mateixos, i, per tant, l'estructura que en resulti tendirà a inflar els grups petits.

b/ Sorgeix el dubte de si els propietaris que apareixen al cadastre són rabassers en lloc de propietaris i som davant d'una estructura de l'explotació. Hem afirmat més amunt que en els cadastres apareix el domini útil. Malgrat que el document no ho diu mai, sospitem que surten els rabassaires pels motius següents:

- Pel volum elevat de terres que controlen els de 0 a 8,25 Q (20,7%). No es dona en cap altre poble i, comparat amb 1872, es produiria una reducció brutal (7,5% de la terra). No tenim elements que justifiquin un comportament diferent d'Artés als altres pobles i sí, en canvi, de comportament similar.

- L'inventari de Rosa Canadell i Guix (116), Vda. permet comparar les terres que posseeix segons l'inventari i segons el cadastre. Segons el cadastre: (any 1774)

0,07 Q. d'hort
2,61 Q. de cereal de secà
17,05 Q. de vinya
0,69 Q. d'olivera
<hr/>
20,42 Q.

Segons l'inventari (any 1770)

Terres a propietat: Hort de regadiu (hortes noves)

Hort de secà

2Q. a mitjans clars

2Q. a mitjans clars

3Q. part campa/ per mitjans clars a Sallent.

Terres a rabassa al quart:

15 jornals de cavadura de Vinya (Mas Pla d'Horta Artés)

vinya (Mas Sala de la Costa)

Vinya a mitjans clars, (Mas Vila del Soler).

Les dades de l' inventari no són completes però per arribar a les dades del cadastre caldria que les rabasses hi fossin comptades.

Són, però dubtes que caldria complementar amb altres comprovacions d'aquesta mena.

En principi l'utilitzem com hem fet amb els altres cadastres.

A/ L'estructura de la propietat a Artés en el s. XVIII

El quadre 3.5 l'analitza i podem detectar els fenòmens següents:

a/ Predomini absolut de la molt petita propietat (0 a 8,25 Q.) que controla el 20,7% de les terres (xifra molt alta comparada³⁴ amb altres situacions i hem raonat les nostres objeccions).

b/ El grup de 16,5 a 33Q indica l'aparició en el sí de la comunitat pagesa d'una pagesia mitjana no molt potent. La seva via d'accés a la terra i de creixement de les seves propietats és la compra de parcel·les als petits pagesos o als masos amb dificultats. Entre els 9, no hi trobem propietaris de masos (117) i, en canvi, hi trobem dos paraires.

c/ A partir de 33Q són propietaris de masos. L'extensió d'aquests comparada amb la de 1872, dóna una idea de la relativitat de les dades: El 1774, els masos són molt més petits; senzillament per ocultació (118). Excepte dos, aquests masos apareixeran el 1872 en el grup següent. Per això es pot considerar gran propietat a partir de 33Q. Presentem l'altra cara de la polarització (el 7,8% de propietaris controlen el 6,3% de les terres).

El quadre 3.6, aporta dades sobre els conreus controlats per cada grup de propietat i d'ell podem extreure:

a/ La vinya és el conreu de la petita propietat (68% dels MPP -Molt petita propietat, o, per extensió, Molt Petits Propietaris- en tenen i suposen el 65,1% de les terres del grup). Segueix després el cereal de secà (60,7% dels propietaris, 0,71Q per propietari i 16,1% de les terres del grup) i l'hort (55,7% dels propietaris, minúsculs parcel·les de 0,136Q i el 2,8% de terres del grup). L'accés a un hort -i a vegades les petites parcel·les de cereal de secà fan la mateixa funció allà on no hi hagués hort- són un tret típic d'aquest grup de propietaris. 33 propietaris tenen bosc, realment poc habitual a aquest grup. Eren vinves a punt de plantar? Es troben amb terres cedides a rabassa?

b/ A partir de les 8,25Q, els propietaris, a mesura que el grup s'amplia, augmenta el policultiu format per cereal de secà, vinya, hort, olivera, i bosc. El pes de cada un dels conreus varia segons el grup:

- El cereal de secà creix fins el 25,3% en el grup de 33 a 66Q i significa 13Q per propietari, però ha canviat de funció respecte als grups més petits. No es tracta d'una petita parcel·la intensiva sinó de les quintanes de l'heretat, un conreu extensiu biennal, que proporcionaven el gra necessari per a la vida quotidiana del mas. En el grup de més de 66Q el % de secà és més baix perquè les

quintanes no varien d'extensió i augmenta, en canvi, el pes del bosc.

- La vinya, tan important a la petita propietat (66%) veu minvar progressivament el seu pes: es tracta, senzillament, del sostre del conreu directe de la vinya (de 12 a 15Q) que encara que tots els propietaris en controlen no sol ultrapassar aquesta extensió. Si en tenen més és a forma de vinyes cedides a rabassa a la petita propietat.

- El 92% del total de bosc i el 98,5% del total de roques és en mans dels masos: la resta de grups gairebé no en controlen i caldria veure si el poc que tenen no està relacionat amb rabasses cedides per plantar vinya. Aquest control és important perquè implica un control damunt la llenya i la brossa necessària per adobar els camps. Per altra banda, l'extensió de la rabassa morta sols es podia fer a costa d' aquest bosc que controlaven els masos.

Així, doncs, els diversos grups de propietaris tenen un accés diferent als conreus: els molt petits propietaris tenen una petita parcel·la d'hort o cereal de secà i la vinya com a conreu més important. A mesura que els grups s'engrandeixen, apareix amb força el policultiu que culmina amb els masos caracteritzats per la possessió d'una quintana de cereal de caire extensiu, un hort i una extensió molt important de bosc, a costa del qual s'estendrà la rabassa.

Es pot dir que hi ha dos tipus de propietat forana (Quadre 3.7):

a/ pagesos d'altres pobles que tenen alguna parcel·la al municipi d'Artés (és el cas d'Avinyó, Navarres, Calders, Oló). L'extensió és feble i normalment eren conreades directament pel propietari.

b/ Propietaris forans (burgesos o hisendats) que no controlen parcel·les sinó masos. És la penetració del capital urbà al camp. Cal destacar que aquests grups socials mai adquireixen petites parcel·les que es deixen per als petits propietaris, estan, si de cas, interessats pels masos (119).

Els primers modifiquen l'estructura de la propietat (deformen l'estructura estudiada perquè engreixen els petits propietaris) mentre que els segons modifiquen el sentit de l'extracció de l'excedent però no l'estructura de la propietat. En conjunt, però, la propietat forana és nomès de l' 11,9% del total de terres.

Els quadres 3.8 i 3.9 són els mateixos càlculs que en els 3.5 i 3.6 sols que no hem incorporat els forasters. No cal que ens estenguem gaire en aquests quadres: l'eliminació dels propietaris forans, no altera l'esquema bàsic

de l'estructura de la propietat que hem plantejat més amunt.

El fet de conèixer la professió dels propietaris -aquest càlcul sols el podem fer per al s. XVIII- permet establir unes relacions entre propietat/ professió (quadre 3.10). Malgrat això, el 12,8% són de propietat desconeguda i el 5,7% entre vídues i donzelles amb total imprecisió per a fer-les correspondre amb alguna categoria professional. Podem, doncs, observar:

a/ no hi ha propietat nobiliària ni eclesiàstica.

b/ els oficis relacionats amb el conreu de la terra gairebé de manera exclusiva (jornalers i pagesos) controlen el 70,1 % de la terra. Hi ha, però, molta desigualtat en el seu sí i els 24 pagesos -la majoria amb mas- controlen el 54,7% de la terra i analitzats per conreus sobresurt el policultiu tal i com s'ha descrit més amunt. Els jornalers són la professió més nombrosa (40,7% dels propietaris i controlen en canvi moltes menys terres, 15,4 %), la vinya és el conreu més abundant entre el grup (el 67,5% de les terres del grup) i conreada per més individus (78,2%).

c/ La menestralia dedicada al tèxtil és la més important. Paraires i teixidors signifiquen el 11,1% dels propietaris i controlen el 6,8% del total de terres. Dels 30 propietaris, 22 tenen hort i 21 vinya. La vinya és el que ocupa més extensió en el grup. Malgrat el pes agrari de la societat, no pot oblidar l'avenç dels paraires dins del teixit social del XVIII com es posa de manifest.

d/ Queden grups molt minoritaris: 12 d'altres artesans, 4 comerciants, 3 professions lliberals que signifiquen el 7% dels propietaris però controlen molt poca terra (1,8%).

e/ En aquesta valoració desconeixem la professió de 23,3% dels propietaris i del 18,5% de la terra, que probablement es repartien entre tots els grups i augmentaven els seus percentatges.

Així doncs, la pagesia controlava bona part de la terra però sobretot els pagesos de mas, autèntic grup dominant quant a control de terra; no hi ha propietat nobiliària i eclesiàstica i els paraires apareixen amb una certa força en l'estructura de la propietat.

B/L'estructura de la propietat a Artés en el s.XIX.

Utilitzem l'amillarament de 1872 (120) que té una gran fiabilitat per tal com és fet a base d'un parcel.lari.

El quadre 3.11 mostra el tret fonamental de l'estructura de la propietat: la MPP englobà 76,9% dels propietaris i controla el 7,5% de la terra mentre que el grup de més de 66Q engloba el 9,2% dels propietaris i controla el 80,5% de la terra. En aquests darrers hi trobem tots els masos. Per tant el terme es divideix en masos i una petita part de terres a la qual accedeixen els altres grups. La propietat mitjana acull el 6,5% dels propietaris que controlen el 6,7% de les terres.

Aquesta estructura es compensarà en part amb el contracte de rabassa que permetrà posar en conreu les terres dels masos.

Si comparem amb el quadre 3.5 de 1774, a Artés deixem de banda les dues objeccions que feiem (si apareixien els rabassaires i els problemes de l'extensió), veiem que:

a/ desapareixen propietaris (de 270 a 260)

b/ Transvasament de terres als amos del mas (de 63,6% a 82,3% si considerem el grup de més de 33Q.)

c/ Afebliment del fragment de 8,25 a 33Q a benefici dels petits i més grans (de controlar el 15,7% de les terres, passem al 10,1%)

Aquesta evolució sols és produeix a Artés. I , per les objeccions que hem fet més amunt, pensem que l'ocultació en el cadastre de 1774 distorsiona les dades -per exemple l'acumulació dels masos- i els possibles rabassaires distorsionen la MPP. Preferim no extreure conclusions fins haver vist altres pobles.

El quadre 3.12 detalla per conreus l'estructura de la propietat i mostra uns trets gairebé idèntics al s. XVIII amb algunes matisacions:

a/ En la molt petita propietat, la vinya és el conreu amb més extensió (el 60,6% de terres del grup) controlada però pel 55,5% dels propietaris i amb parcel.les relativament petites (2,25 Q.). En canvi, l'hort, malgrat les extensions minúscules, és controlat pel 70,5% dels MPP i parcel.les de 0,2Q, la funció de les quals es complementària amb una parcel.la de cereal de secà (el 65% en tenen amb una mitjana de 0,51Q.).

L'erm que no apareixia en el s.XVIII, destaca en aquest grup, realitza la funció de quaret de vinya i dóna una mitjana de 0,27Q per parcel.la. És doncs complementari de la vinya.

b/ Sense insistir en els percentatges augmenta el nivell de policultiu a mesura que avancem en els grups, format sobretot pel cereal de secà, vinya, erm, olivera i hort. El bosc i roques s'ha de deixar per a la gran propietat. La vinya, però, és el conreu per excel·lència, es mou en uns percentatges del 70%.

c/ A la gran propietat -els masos-, el cereal de secà continua mantenint el caràcter de quintana extensiva que produeix cereal per al mas, la vinya ha crescut en 10% (el 44% de terres del grup) però inclou totes les parcel·les cedides a rabassa, l'erm pren el caràcter de pastura i de guaret de vinya i el bosc i les roques han disminuït el seu pes respecte al s. XVIII. Però, a part que cal afegir-hi l'erm (no comptat en el XVIII) l'avenç de les vinyes s'ha fet a costa del bosc i els quadres ho reflecteixen. Bosc i roques són controlades en exclusiva per aquest grup.

Respecte al s. XVIII la propietat forana havia augmentat: el 1774 suposava l'11,9%, el 21,3% el 1872. Cal distingir els dos tipus ja indicats (Quadre 3.13).

a/ Propietaris de les rodalies:	Avinyó	4	6,1Q
	Calders	5	33,7Q
	Oió	2	0,2Q
	Monistrol	2	0,4Q
	Aguilar	1	0,4Q

Suposen 41,2Q, xifra molt petita. Algunes d'aquestes propietats s'expliquen per herències, migracions ja llunyanes o properes com el casament amb algú del poble veí.

b/ Propietaris de masos forans: El 96,4% de les terres foranes són en mans d'aquests propietaris:

Ramona Dalmau (Vic)	Mas Bertran	180,8Q
Benito Ponsa (Moià)	Mas Ponsa	197,2Q
Fco. Vilarrubia (Moià)	Mas Paloma	310 Q
Joan Torrent i Fuster (Manresa)	Mas St. Hilari	232,1Q
Fco. Vintró (Navarces)	Mas Colomer	119,3Q
Sebastià Vintró (Sallent)		82,3Q

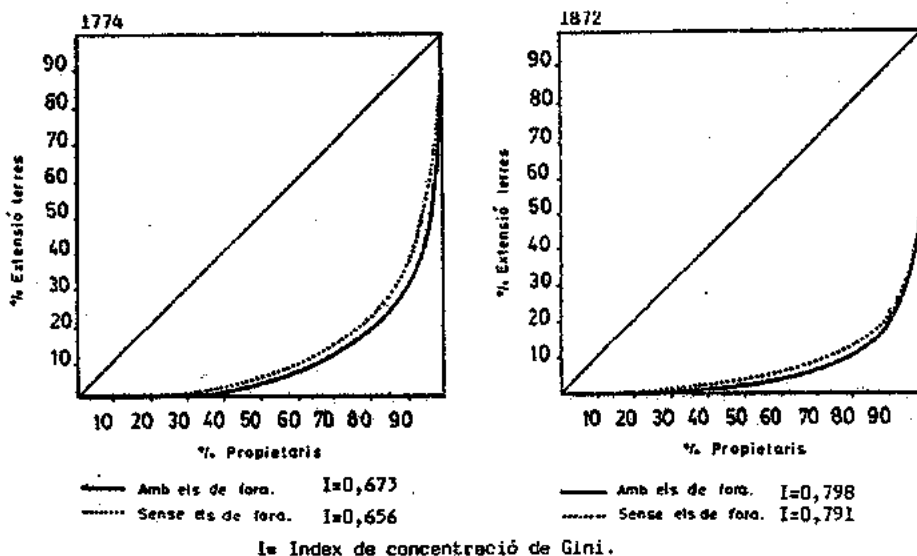
Augmentà respecte al XVIII aquest tipus de propietat forana? Cal respondre afirmativament, però la comparació presenta problemes. Mentre el Mas St. Hilari i Mas Paloma ja eren propietat forana en el XVIII, tenim dubtes respecte al Mas Ponsa -en el XVIII el pagès viu a Artés i en el XIX a Moià- i al Mas Bertran -en el XVIII apareix propietat de Joan Bertran, militar sense indicació de si ja vivia fora; en el XIX vivia a Vic. El Mas Colomer i les terres de S. Vintró, foren adquirides durant el període estudiat. En canvi, no sabem a qui passà el Mas Vallfusana de Josep Jalec de Balenyà en el cadastre del s. XVIII.

Aquest fenomen reflecteix una qüestió més àmplia que l'estructura de la propietat: el procés de concentració de masos que es donà al llarg del s. XVIII i XIX. Hem detectat els de propietaris forans cap endins d' Artés, però caldria veure els propietaris de masos de dins cap en fora del terme. Més endavant abordarem globalment aquesta problemàtica.

En els quadre 3.14 i 3.15, hem eliminat de les estructures de la propietat els forans. Els resultats no varien substancialment dels obtinguts a partir dels quadre 3.11 i 3.12. La polarització es redueix lleugerament.

QUADRE 3.16

Corba de Lorenz de l'estructura de la propietat de la terra a ARTÉS, el 1774 i el 1872.

El quadre 3.16, mostra l'índex de concentració de terres de Gini i es copen el nivell de desigualtat de l'estructura de la propietat a Artés. És molt superior al de 1774, però hem explicat els problemes que el cadastre d'aquest any presentava. Sense els forans, s'observa aquí també un grau de concentració lleugerament menor.

3.4.2. Calders

En el municipi de Calders que es constituí en el segle XIX fou resultat d'agregar tres parròquies: Calders, Monistrol de Calders i Viladecavalls. Per això en el segle XVIII hem agregat els cadastres dels tres municipis (121).

Si comparem l'extensió d'un i altre amb l'actualitat, l'ocultació és evident:

1741	4136,9Q	21,5%
1861	11394,7Q	59,3%
Actualitat	19202,7Q	---

En el segle XVIII la superfície registrada era el 21,5% de la realitat i el 1860, el 59,3%. Cal doncs, prendre amb precaució les dades, sobretot a nivell absolut i acceptar que treballen amb tendències.

Una darrera precisió: en el s.XVIII, a la parròquia de Calders l'erm, bosc i roques apareixen englobats. En els quadres els hem afegit a l'erm.

A/L'estructura de la propietat a Calders en el s. XVIII.

El Quadre 3.17 permet veure com la polarització MPP/gran propietat que hem destacat a Artés funciona també:

0 a 8,25	81,6% prop	8,7% terres
+ de 66	10,5% prop	75,5% terres

De l'ocultació previsiblement més forta en els propietaris de masos se'n deriva que en el s.XIX sigui encara més elevada la diferència. Els grups mitjans són pràcticament inexistent.

El Quadre 3.18 es fixa en els conreus que controla cada grup i s'observa el següent:

a/ El 73,1% dels MPP tenen vinya i aquesta ocupa el 58,4% de les terres del grup i el 48,4% del total de vinya de Calders.

El 69,9% dels MPP tenen hort que, com hem vist a Artés, és una parcel·la minúscula (0,07Q de mitjana). Més allunyat trobem el cereal de secà (el 44% dels propietaris) amb una mitjana de 1,17Q per cadascun. Els altres conreus gairebé ni apareixen en el grup. Cal destacar, la presència de la vinya a la petita propietat, gairebé com a grup més interessat, i després, la possessió a propietat d'una petitíssima parcel·la d'hort i de cereal de secà.

b/ En els grups entre 8,25 i 66Q s'observa un augment del policultiu idèntic al d'Artés amb disminució del pes de la vinya en el conjunt del grup i l'augment de l'erm/bosc.

c/ La gran propietat, com a Artés, és formada pels masos del terme, els quals tenen també quintanes dedicades a cereals (aquí la mitjana és de 25Q però cal tenir present que algun propietari té més d'un mas); la vinya ocupa sols el 4,4% de les terres del grup i, per tant, caldria deduir-ne

poc interès, encara per part dels masos. D'hort, en tenen tots i el bosc/roques/erm ocupa a Calders el 75,6% de les terres del grup i el 85,1% del total.

La dualitat MPP/ gran propietat es trasllueix també en els conreus: els masos tenen les reserves de bosc/erm que necessita la petita propietat per a expansionar-se amb la vinya.

El quadre 3.19, estudia la propietat forana que com a Artés n'hi ha de dos tipus:

-propietaris de les rodalies que hi tenen alguna parcel·la: Calders és un terme molt gran i algunes àrees són més sota la influència d'altres municipis. Aquest és el cas de Navarcles que té el 1741, 27 propietaris (52,9% dels propietaris forans).

Trobem també entre els forans els masos que tenien la casa i declarats en el terme veïeren partits per la divisió municipal (122).

-propietaris forans de masos ens consten els següents:

Maurici GALLART de Barna	---	64,75 Q.
Josep RIBER de Moià	Mas Vilatersana	107,4 Q.
Antoni CASAGEMA de Moià	Mas Reixac	67,6 Q.
Comunitat de Moià	Mas Bosch	139,5 Q.
Fco QUINGLES d'Artés	Mas Ostalet	
	Mas Quingles	77,1 Q.

El pes de ciutadans de Moià és destacable en aquest control de terres, explicable per la proximitat geogràfica. En Fco. Quingles és el pagés que en un moment determinat se'n va a viure a Artés.

Les terres dels forans significaven el 13% de les terres del cadastre del terme, amb la majoria dels masos (el 70,3 % de les terres foranes). La penetració del capital urbà no es realitza en l'acumulació de petites parcel·les sinó de masos.

Els quadres 3.20 i 3.21 recullen l'estructura de la propietat sense els forans. Es mantenen pràcticament intactes els percentatges i es reafirmen les observacions apuntades: en eliminar les possessions dels petits propietaris forans queda més net encara el què tenen els de Calders i es destacable que l'hort eleva la seva proporció al 84,6% dels MPP, front al 69,9% del quadre 3.19. Els forans tenia l'hort en el seu municipi. La correlació MPP/propietat d'hort es confirma aquí de nou.

El quadre 3.28 estudia les professions i el control de la terra. Poques conclusions definitives podem obtenir, ja que entre vídues/donzelles i professió desconeguda, desconeixem la professió del 46,9% dels propietaris

De la resta de dades els pagesos són el 14,5%, tots ells són propietaris de masos i controlen el 75,1% de les terres; mentre que els jornalers, més nombrosos (31,1%), sols controlen el 3,8% de la terra.

La propietat nobiliària és inexistent, l'artesanat i altres grups tenen un pes mínim (el 5,3% i el 0,6% de les terres) i els eclesiàstics controlen el 4,6% de terres, el domini útil de dos masos (123).

...

B/ Estructura de la propietat a Calders en el S.XIX.

El quadre 3.23 mostra l'estructura de la propietat el 1861. La polarització entre petita i gran propietat s'ha aguditzat respecte el 1741.

-El 84% són MPP i controlen el 4% de terres

-El 9,6% , controlen el 91,4% de terres.

Evidentment hi han influït dos aspectes: els MPP han augmentat considerablement (de 186 a 305, un 64% més) i així pressionen damunt el total i l'ocultació és menor respecte el s. XVIII especialment en els masos que augmenten en el percentatge. Per les mitjanes es veu com el 1861, el molt petit propietari ho era més que el 1741 (de 1,93 Q ha passat a 1,48Q).

Vegem els canvis a nivell de conreus (quadre 3.24):

a/ El 81,2% dels MPP tenen una petita extensió de cereal de secà (0,56 Q per propietari). El 38% tenen encara hort. La funció de subsistència que aconsegueix l'hort, és assumida per la petita parcel·la de cereal en propietat. La vinya, malgrat ésser el conreu més estès (el 46,8% de les terres del grup), afecta a menys propietaris (32,46%).

Respecte al s.XVIII es veuen dues diferències: l'augment del pes de la parcel·la de cereal, respecte a l'horta, malgrat que les funcions passin de l'un a l'altre i la disminució dels petits propietaris de vinya -de 136 a 99-, com si s'hagués forçat més encara l'accés a la vinya pel contracte de rabassa.

b/ En els grups intermedis, la vinya és el conreu majoritari; disminueix progressivament per l'augment del pes de l'erm/ bosc (14% / 28,5% / 31,2%), i augmenta el policultiu. Si comparem amb el s.XVIII es nota l'avenç de la vinya a costa del bosc i erm dels mateixos grups.

c/ En els grups de grans propietaris (+de 66Q) la vinya ha avançat enormement (del 4,4% al 34,9%) però l'expansió no s'efectuarà per conreu direc-

te sinó per cessió de terres a rabassa. Erm i bosc, s'han reduït com a conseqüència (de 70,6% a 54,4%). El 98,8% del bosc del municipi és controlat per aquest oruo. El policultiu dels masos és també important però l'hort i l'olivera no són posseïts per tants individus.

Els propietaris forans (Quadre 3.25) han augmentat: són 103; suposen el 28,4% dels propietaris que controlen el 28,7% de les terres de Calders (43% el 1741). Una part de l'increment absolut correspon a l'augment de precisió a la medició dels masos que limitaven el terme municipal però tenien una casa en el terme veí.

Els MPP han augmentat també: els de Navarcles han passat de 27 el 1741 a 51 el 1861; però, 27 tenen hort, segurament a sota el Mas de L'Angla, i al Molí d'en Serra, àrees de regadiu molt més properes a Navarcles.

Per altra banda, el nombre de masos controlats pels forans ha passat de 5 a 7:

Josep BATLLES (Moià)	Mas Comelles	178,2
Comunitat de Moià	Mas Bosch	279,5
Jacint PINEDA (Moià)	Mas Rubió	196,4
Manel CASAGEMAS (Barna)	Mas Santamans	475,8
Sebastià RIBOT (Barna)	Mas Vilatersana	
	Mas Massana	488,-

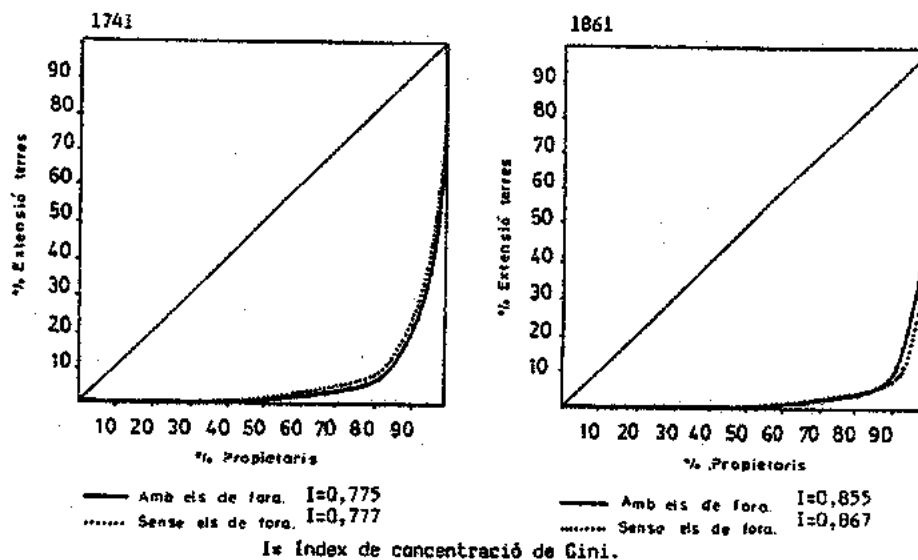
Els masos tant dels propietaris que limitaven amb el terme com dels realment forans (Quadre 3.121) significaven el 90,9% de les terres dels forans i les petites parcel·les solament el 9.1%.

El Quadre 3.26 recull l'estructura de la propietat en el s.XIX, a Calders, sense els forans. Els percentatges indiquen el mateix grau de concentració que el quadre 3.24. En la MPP es registra un augment notable de propietaris respecte als s.XVIII (exactament 80) i la mitjana disminueix assenyalant el seu possible afebliment (de 2 a 1,53).

Per conreus, (quadre 3.27) les similituds amb Artés i en el s.XVIII són elevades en desaparèixer els MPP forans -propietaris d'alguna parcel·la- la correl·lació hort-parcel·la de secà/ MPP augmenta considerablement: el 97,8% tenen secà (mitjana de 0,530). Mentre a Artés era l'hort el que predominava, aquí és el secà però en petites extensions i probablement jugava el paper d'hort de secà i en l'amillament es declarava com a secà.

Les dades del quadre 3.28 palesen l'elevat índex de concentració de terres a Calders i la polarització ja assenyalada. Respecte al s.XVIII s'hauria concentrat més, i ho provaria la disminució de les mitjanes de la MPP, però l'ocultació dels masos juga contra aquesta impressió. L'estructura era més concentrada que a Artés (0,7978) perquè a Artés era una estructura urbana més avançada amb activitats no agràries importants i una pagesia mitjana amb una mínima consistència.

QUADRE 3.28
Corba de Lorenz de l'estructura de la propietat de la terra a CALDERS el 1741 i el 1861.

3.4.3. Castelladral

De les quatre parròquies que composaven el municipi en el s.XVIII sols en tenim dues; Castelladral i St. Cugat del Racó (125). El 1741 tenim encastrades 2862,7Q, el 1860, 19993,5Q i a l'actualitat 27.581,9Q. Com es pot veure, les terres encastrades foren molt poques i, a més, no tenim la totalitat del municipi. La fiabilitat del document és minsa i sols permet extreure conclusions generals.

A/ Estructura de la propietat a Castelladral en el s. XVIII

El quadre 3.29 mostra uns resultats sorprenents respecte a d'altres estructures: els grans propietaris no sols controlaven la major part de terres (el 86,8%) sinó que eren el grup més nombrós (48,7%). És indicatiu: a l'Alt Bages sols hi ha masos i la petita pagesia no té la importància d'altres llocs.

Però, confirmant això i al mateix temps qüestionant la fiabilitat de la font, la resta de propietaris ho són de mas però amb una extensió irrisòria (126). El Mas Gusart que comptava amb 210 2p a 1741, el 1860 en tenia 2820. És un problema d'ocultació.

Per tant, podem plantejar que a Castelladral -i a l'Alt Bages- l'estructura de la propietat en el s.XVIII es caracteritzava en això: que la propietat privada de la terra era dividida en masos i d'aquí es derivava el predomini de la gran propietat amb inexistència de la petita. Es generà -i això no ho recull el cadastre- un poblament dispers de masoveries dependents dels grans masos, en les quals hi trobarem la petita pagesia.

El quadre 3.30 no el podem forçar gaire amb els problemes que presenta aquest cadastre. Però algunes observacions són significatives:

-absència de vinya en tots els grups: ocupa el 2,1% del total de terres encadastrades. Destaca l'endarreriment del conreu en aquesta àrea amb plena coincidència del que passarà en el s.XIX.

-absència total de l'olivera; girebé tots els propietaris tenen hort i el bosc/roques a altres indrets propis de la gran propietat apareix en la petita. Això configura la previsible ocultació. El cereal de secà és el conreu més important arreu.

Malgrat aquesta escassa fiabilitat, el cadastre indica el lloc d'on és el propietari del mas (Quadre 3.31) i, dels 39 propietaris, 12 són forans, que significa el 30,8% dels masos, i en terres el 33,3% de l'extensió total encadastrada.

-No trobem parcel·les de propietaris de pobles veïns com hem detectat a Artés i Calders.

-Alguns masos que limiten amb el terme tenen part de les terres dins de Castelladral (Mas Vilaredes i Mas Taurons de Balsareny).

-Altres són propietat de forans d'altres indrets. Al lloc on més predominaven els masos més n'havien passat a altres mans normalment de diferent

grup social. Eren els següents:

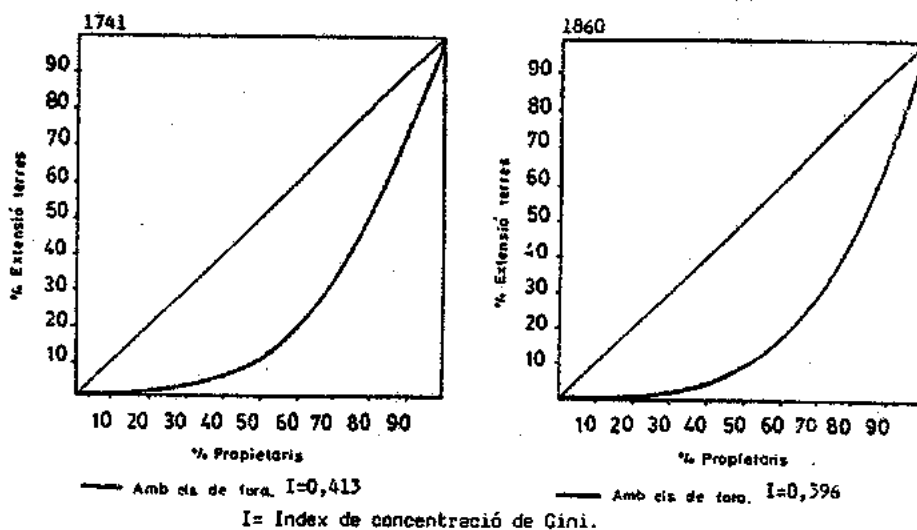
Mas SALA	Segimon RIERA de Merola
Mas BIGORRA	Melcior SOLA de Sallent
Mas ALSINA	Josep CANUDES de l'Espunyola
Mas CASTELL	Torrabadella de Gargalló
Mas VALLBONA	} Rda. Comunidad de Berga
Mas VILASECA	
Mas LLOBET	Pascual Torrabadella de Cardona
Mas SALLES	D. Josep GIBLE de Berga
Mas MASSANES	Dr. Josep OLIVA de Santpedor (127)

L'adquisició de masos l' Alt Bages per forasters, es feu per individus dels nuclis urbans propers (Berga, Cardona, Santpedor, Sallent), alguns dels quals eren, amb tota seguretat, membres d'un altre grup social (un doctor, un eclesiàstic i un ciutadà honrat).

No estudiem l'estructura de la propietat sense els forans per la poca fiabilitat del cadastre. Les matisacions que podriem copsar serien distorsionades per la font.

QUADRE 3.35

Corba de Lorenz de l'estructura de la propietat de la terra, a CASTELLADRAL, el 1741 i el 1860.

L'índex de Gini (quadre 3.35) recull una concentració molt inferior a la d'Artés i Calders d'aquest segle. L'explicació és senzilla: l'estructura de la propietat està força equilibrada. La majoria dels propietaris tenen una extensió similar, més igualitària i l'índex així ho reflecteix.

El quadre 3.32 relaciona les professions i l'estructura de la propietat i malgrat que es desconeix la professió del 41%, de la resta es destaca: la majoria de propietaris són pagesos de mas (sols un individu és arte-

sà-ferrer-) i els eclesiàstics, controlen el 4% de la terra i són la Comunitat de Berga i el Rnd. Pascual Simon (probablement un simple parèntesi hereditari a la família Simon).

Predominen doncs els pagesos de mas i la penetració forana introdueix individus d'altres grups socials. La petita propietat no existia. Jornalers i petits explotadors feien de mossos als masos o explotaven alguna masoveria d'aquests masos.

B/ Estructura de la propietat a Castelladral en el s. XIX.

El 1860 les dades són molt més fiables i no són pas lluny de les reflexions fetes sobre el segle XVIII.

No podem parlar de polarització (quadre 3.33) entre dos grups ja que els grans propietaris són el 53,1% dels propietaris i controlen el 96,9% de la terra.

Han sorgit, en la línia del Pla, un grup de MPP però només controlen el 0,4% de la terra i són el 23,7% dels propietaris.

A Castelladral el funcionament és diferent: el poblament és dispers i l'accés a la terra es realitza per via de la masoveria d'aigu gran que proporciona casa i terres. Detectem 93 propietaris i, en canvi, hi ha 48 cases i 105 masos. Els petits propietaris no necessiten casa i hort perquè s'engloba a la masoveria. Aquest plantejament diferent del poblament explica perquè l'estructura de la propietat apareix molt diferent a la del Pla.

En el quadre 3.34 en estudiar els conreus per grups s'observa:

a/ Que els MPP no tenen hort i en canvi gairebé tots (el 81,8%) accedeix a una extensió de cereal de secà de 2,3Q de mitjana. És el conreu fonamental del grup (el 54% de l'extensió total). La vinya, és poc important quant a l'accés directe. Tampoc accedeix al bosc i l'erm.

b/ En els grups de 8,25 a 66, creix el policultiu. El cereal de secà encara és important -probablement en forma de quintana-, i creix contínuament el pes de l'erm/bosc/ roques i la vinya no és pas abundant.

c/ Els grans propietaris controlen gairebé tota la terra. El bosc/ erm/ roques que en altres llocs minvava es manté a Castelladral molt elevada: el 83,2%. La vinya avança també a costa del bosc però molt més lentament. Aques-

ta suposava el 9,7% de terres del grup i el 95,4% de la vinya de Castelladral. Aquesta no era conreada directament i, igual que al Pla, es cedia a rabassa morta.

Les diferències entre el Pla i l'Alt Bages poden destriar-se de la comparació de les estructures estudiades fins ara:

-Els masos eren majoritaris en ambdues parts quant al control de terres. A Castelladral particularment extensos (mitjana de 358,8Q).

-La petita propietat no accedia a la terra via casa/hort en propietat i en poblament concentrat en els pobles, sinó via petites masoveries dels masos que proporcionaven l'habitatge i la terra -suficient o no- per a subsistir. L'accés a la vinya es feia en ambdós llocs pel contracte de rabassa morta i amb la roturació de les terres boscoses dels masos.

-El procés de roturació i plantació de vinya estava molt més endarrerit a l'Alt Bages. En realitat el bosc predominava en el paisatge.

Malgrat que la resposta no la poguem donar en aquest treball, cal plantejar-se fins a quin punt aquesta estructura d'accés a la terra a l'Alt Bages, diferent a la del Pla, era necessària per a la reproducció de l'estructura agrària del Pla i, per tant, havia estat posada al servei seu; o si al contrari eren simplement mecanismes diferents d'extracció d'excedent d'una mateixa estructura agrària.

L'amirallament del segle XIX no indica de quin lloc són els propietaris i, per tant, no podem elaborar quadres en aquest sentit. A Castelladral no es pot utilitzar el mètode que farem servir per a Rocafort i Rajadell. El criteri de considerar del poble els que hi tenen casa, falla aquí en ésser més importants les masoveries i ésser majoria els habitants que no hi tenen casa pròpia..

L'índex de concentració de Gini de Castelladral (Quadre 3.35) és 0,396089 molt per sota del d'Artés (0,7978) i de Calders (0,8552) i indicaria que no hi ha concentració. En realitat, com veiem en el segle XVIII es produeix una certa igualtat en l'estructura de la propietat en la mesura que la majoria dels propietaris tenen masos. L'índex de Gini reflecteix aquesta igualtat.

3.4.4 Navarclés

Si hem escollit Navarclés, és perquè és un terme municipal molt petit (350 Ha) i ha permès en altres capítols estudiar la formació del poble i de l'estructura de la propietat. Ara bé, malgrat que la documentació limiti l'estudi al terme municipal en sentit estricte l'estructura de la propietat dels navarclins es configura amb terres dels pobles de les rodalies (Valldelshorts, Viladecavalls, Talamanca i Rocafort).

L'ocultació existí també a Navarclés: el 1747 es declararen 401 Q, el 1818, 959,5 Q i el 1860, 1020. La data de 1747 significava el 39,3% de la terra amirallada el 1860. De nou, sols serveix per copsar la tendència.

A/ L'estructura de la propietat a Navarclés en el segle XVIII.

En el quadre 3.36 observem com la polarització estudiada en altres pobles no es dona a Navarclés el 1747 (128). La MPP controla el 34,6% de les terres i són el 89,7% dels propietaris. A l'altra banda, entre els grans propietaris, sols en trobem un que significa el 18,6% de les terres del terme.

En el terme sols hi ha sis masos-Bertran (16,25 Q), Aguilar (44,58Q) Escaiola (26,2Q), Serra (75,7Q), Solervicens (60,2Q) i Terroella (13,3Q)- alguns dels quals tenien més terres fora el terme. A nivell d'estructura de la propietat, la polarització a Navarclés s'ha d'estudiar amb la consideració que al poble hi vivien els rabassaires que accedien a terres de masos situats fora del terme municipal.

En el quadre 3.37, s'estudia els conreus per grups de propietat i malgrat els problemes de fiabilitat es poden fer dues observacions:

a/ La importància de l'hort en la MPP (el 73,1% dels propietaris en tenen) en forma de minúscules possessions (0,05Q). Segueix el cereal de secà (el 56,43) amb una possessió més gran (1,49Q) i és el conreu que més ocupa en el grup (47%). Darrera segueix la vinya que malgrat ésser el conreu majoritari (48,8%), afecta al 43,6% dels propietaris. Després veurem que el vinyar de Navarclés era fora el terme

b/ La resta de grups recullen els pagesos de mas del municipi, i com en altres pobles, cal destacar el pes important del bosc/ erm (27,5%, 79%, 47,7%, 54,9%), si bé inferior a altres pobles. La desforestació

havia començat pel propi terme municipal.

La vinya en el conjunt del municipi significa el 29,3% i per sobre hi havia encara el secà, però les terres posseïdes pels navarclins fora del terme eren sobretot de vinya. (Quadre 3.38).

QUADRE 3. 38
Terres dels navarclins fora del terme municipal en el s.XVIII

PARRÒQUIES	PROP.	PRG. VINYA	%	TOTAL Q.	TOTAL VINYES	%
VALL. DELS HORTS	38	38	100	100,8	64,8	64,3
CALDERS	27	22	81,5	72,4	32,8	45,3
ST.FRUITÓS	12	12	100	20,5	15,4	75,1
SALLENT	7	7	100	22,6	14,8	65,5
TALAMANCA	46	42	91,3	65,6	45,8	69,8
TOTAL	130	121	93,1	281,9	173,6	61,6

Els masos de Navarclins també tenien terres fora:

		Total	Vinya
Valldelshorts	Jaume BERTRAN, pagès	29,6	6,6
	Valentí SOLERVICENS	3,3	3,3
Viladecavalls	Jaume SERRA	10,5	1,7
	Valentí ESCAIOLA	17,7	2,-
	Baltasar CARNER (Aguil)	4,-	3,-
Talamanca	Baltasar CARNER	4,-	-
	Josep SERRA	9,-	-
	Valentí TORRUELLA	1,8	0,8
		<u>79,9</u>	<u>17,4</u>

Sols el 21,8 % de les terres que controlaven a fora els masos eren de vinya. Si a les dades globals restem la propietat dels masos queden les següents dades:

Propietaris	122	
Tenen vinya	115	94,3%
Total terres	220	
Total vinyes	156,2	77,3%

Dé l'extensió de terres conreades a fora pels navarclins sense els masos, les parcel·les que contenien vinyes s'elevaven al 94,3% i significaven el 77,3% del total de terra.

Segons aquestes dades, l'estructura de la propietat de Navarclins no es pot construir sense tenir en consideració les terres que els seus habitants tenien fora del terme municipal: tant els masos que hi tenien parcel·les d'una extensió notable com la petita propietat que hi tenia les vinyes.

L'índex de concentració de Gini (Quadre 3.47), indica un nivell baix de concentració en l'estructura de la propietat de Navarclins, tal com ja hem vist en els anteriors quadres, com a conseqüència de la peculiar

situació del terme municipal.

Si intentem relacionar propietat/ professió (quadre 3.39), trobem la mateixa situació que en els altres pobles: entre desconeguts i vídues i donzelles s'hi troben el 40,2% dels propietaris i el 35,5% de les terres del terme. La resta apareix dividit entre 4 pagesos de mas que controlen el 43,9% de les terres i el 42,5% de jornalers que controlen el 18,9% de les terres. D' artesans sols consta un fuster i hi ha tres eclesiàstics amb un control mínim de terres (129).

B/ L'estructura de la propietat a Navarcles el 1816

El cadastre de 1816, el primer fet a Navarcles basat en una recanació, permet, comparari al mateix temps aproximar-se més a l'estructura de la propietat (130).

El que destaca més del quadre 3.40, sens dubte més fiable, és l'augment de propietaris que han passat de 87 a 208 (un 139% més), procés que hem seguit en parlar del poblament. Els grans propietaris s'han ajustat més a la realitat en l'extensió dels masos i cal esmentar dos elements:

a/ Ha crescut sobretot la petita i molt petita propietat (de 5 a 14 i de 78 a 187 propietaris).

b/ La polarització no arriba al grau d'altres municipis però insinua la mateixa tendència, el 89,9% de MPP controlen el 17,8% de les terres i l' 1,4% el 55,9%.

Si comparem amb les dades del segle XVIII el primer que ha disminuït, és l'ocultació que ha redistribuït les terres: la MPP que controlava una extensió notable el 1747, ara s'ha reduït, i ens aproxima a la realitat. És més alta que a altres llocs perquè els masos són escassos.

El Quadre 3.41 estudia els conreus per grups i d'ell s'observa:

a/ el 93% dels MPP tenen hort, ja sigui darrera les cases, ja sigui al regadiu pròpiament dit. Les parcel·les minúscules: (0,11Q). El cereal de secà és el conreu que més extensió ocupa en el grup (54,7%) però afecta al 26,7% dels propietaris amb unes parcel·les de 1,87 Q de mitjana. Pocs MPP controlen vinya (el 17,1%)

En el terme de Navarcles, l'expansió dels MPP es caracteritzà per accedir a un hort. L'accés en propietat a d'altres terres es féu, si de cas, fo-

ra del terme. Sigui quin sigui el volum d'aquest accés a la terra d'aquest grup, no s'allunyà dels trets que hem assenyalt per altres indrets.

b/ En els grups més grans copsem el pes del cereal amb tendència a reduir-se, perquè augmenta el pes de l'erm/ bosc, a causa de disminuir l'ocultació. La vinya, que és el conreu més extens a cada grup, no està conreada directament sinó cedida a rabassa morta.

c/ El procés de desboscament en el terme de Navarcles era ja molt avançat. El grup de + de 66 Q, per exemple, el bosc/erm/roques, suposa el 23,6% de les terres del grup; recordeu que a Castelladral sobrepassàvem el 50%.

La pressió de la petita pagesia local s'exercí primer damunt de la immediata rodalia i aconseguí les seves propietats en una àrea immediata al poble i d'aquí la relativa extensió de la MPP. En canvi, les vinyes a rabassa, les cercà en un àrea més llunyana -els municipis veïns- però accessibles des del poble.

C/ L'estructura de la propietat a Navarcles el 1860 (131).

El nombre de propietaris ha continuat augmentant segons el quadre 3.42 de 208 a 249 (19,7%), especialment els MPP que han passat de 187 a 228. Han augmentat el seu pes relatiu damunt el conjunt, (són el 91,6% dels propietaris).

El grup de 8,25 a 16,5, s'afebleix i tant poden passar el seus elements al grup inferior com al superior, que també augmenta. En efecte, la pagesia mitjana s'ha enfortit (de controlar el 7,1% passen a controlar el 14,3%).

Si comparem amb les dades de 1816, la polarització es redueix notablement el 1860: Els MPP malgrat, siguin més (el 91,6%) controlen més terres (23,6%). La gran propietat, són els mateixos masos però han reduït l'extensió (45,2% front al 55,9%). A què cal atribuir aquest fenomen? Si comparem els dos anys, el Mas Aguilar té la mateixa extensió; el Mas Solervicens disminueix (de 234 a 211,5 a 1860) i el Mas Serra també (de 180Q a 115). Poden haver-hi problemes de mesura de les terres i en variar un, modifica els percentatges. Però també saprem que sigui el Mas Serra el que davallí, precisament un dels que més problemes té en el s. XVIII. És probable que la pressió de la Molt Petita Propietat per adquirir alguna parcel·la de terra en propietat, recaigués damunt dels masos més propers -en aquest cas dins del terme municipal- i forçés la fragmentació.

L'anàlisi per conreus (Quadre 3.43) remet al comentari del Quadre 3.41,

sols amb una diferència: Els propietaris d'hort (sols el 55,3%) s'han reduït en benefici dels de cereal de secà (83,3%). La mitjana però d'aquest serà de 0,570. En realitat aquest fenomen continua confirmant l'accés a la terra d'un hort o petita parcel·la de secà de la MPP, però en relació al 1816 s'han comptat com a hort els que són de regadiu, i la resta d'horts (per exemple, els de darrera les cases) com a secà.

No hem estudiat la propietat forana el 1747 i el 1816 perquè en realitat a Navarces, si exceptuem el Mas Aguilar i algun hort, la resta de terres eren controlades pels navarclins. El 1860, es manté la mateixa tònica però han augmentat (Quadre 3.44). Els navarclins controlen el 83,6% de les terres; de la resta cal destacar;

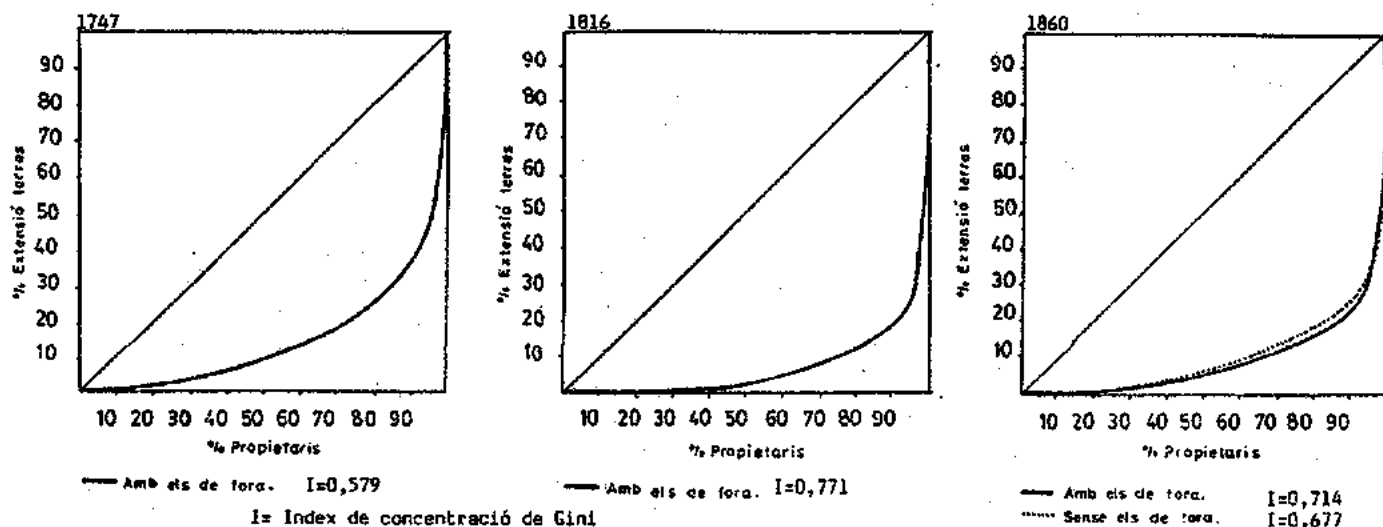
a/ els propietaris de pobles veïns són la majoria. Hi ha interès sobretot per posseir un hort a l'horta de Navarces, (dels 14 forans, 12 en tene) i no sols de petits propietaris, sinó de propietaris de masos de Viladecavalls, tal vegada per un bon rendiment valia la pena tenir-ne.

b/ Propietat forana de masos: afecta a un sol mas, el Mas Aguilar que des de la segona meitat del s.XVIII és propietat d'Anton Ubach i Balasch; el mas no fou comprat sinó que passà a aquest a conseqüència d'un llarg procés hereditari i de casaments de pubilles. Significava el 13,2% de les terres del terme.

En els quadres 3.45 i 3.46 hem eliminat la propietat forana de l'estructura de la propietat. La desaparició del Mas Aguilar fa més feble encara

QUADRE 3.47

Corba de Lorenz de l'estructura de la propietat de la terra a Navarces, el 1747, 1816 i 1860.

la polarització a Navarcles, la MPP avança. La gran, per contra, recula. En la distribució per conreus sols detectem variacions en el grup de 8,25 a 16,5 Q. amb avenç del cereal i retrocés de la vinya. I en el de més de 66Q. notem un augment en el pes del bosc.

L'índex de concentració de Gini corrobora que la concentració, tot i essent alta, és inferior a la de 1816, per la pèrdua de pes dels masos i més encara sense els foranys, en desaparèixer el Mas Aguilar.

De l'estudi de l'estructura de la propietat a Navarcles es conclou el següent:

- Que ve condicionada per l'extensió del terme municipal.
- Un avenç molt notable de la molt petita propietat que en el marc del terme, posseeix sobretot una parcel·la d'hort i/o de secà. Alguns podran accedir a terres dels municipis de les rodalies.
- Els masos del terme són pressionats pel creixement urbà: hi ha cessió de parcel·les, disminució del bosc al mínim etc. La feblesa que en alguns masos, això generà, lligat a l'avenç de la MPP provoca la sensació d'estassa polarització. En realitat, és així dins del terme, però la MPP accedirà a la terra via rabassa morta, en els masos dels voltants i comptant-la, l'índex de Gini probablement esdevindria més elevat.
- Es copsa també l'ascens d'una pagesia mitjana, a costa d'acumular parcel·les d'altres petits pagesos, però és feble en el conjunt del municipi.

3.4.5 Rajadell

Les terres encadastrades a Rajadell el 1746, signifiquen solament el 23,76 % de la terra real. De nou l'ocultació i els problemes de fiabilitat. El 1862, les terres amirallades seran el 91,9 % de la realitat, gairebé la totalitat del terme.

Rajadell té trets similars a Castelladral però amb una influència directa de Manresa i una proximitat del Pla que condicionà la seva evolució.

A/ L'estructura de la propietat a Rajadell en el s.XVIII.

Segons el cadastre de 1746 (132), Rajadell és una zona de grans explotacions en forma també de mas. No hi ha petits propietaris, A partir de 16,5Q. tots

tenen mas. Si no hi haqués ocultació estarien tots dins dels grans propietaris. No serà fins a finals del segle XVIII que algun d'aquests grans propietaris establirà patis i horts i apareixeran els petits pagesos que conreen les terres dels masos a rabassa morta.

En el quadre 3.49 observem la distribució dels conreus. La quintana de cereal del mas, la vinya enormement escassa malgrat que tots en tenen -insinua ocultació aquesta situació?- i un pes aclaparador del bosc/erm/roques (el 82,5% del total de terres) són els trets més rellevants d'aquesta distribució.

La proximitat de Manresa permetia la penetració de capital urbà, no en l'adquisició de parcel·les sinó de masos (quadre 3.50). Sis eren els propietaris forans:

-Mas Noguera	-La Seu de Manresa
-Mas Bargall	-La Seu de Manresa
-Mas Alegria	-Josep Coma de Manresa
-Mas Castell	-Príncep de Belmonte de Barcelona
-Mas Barquet	-Francesc Illa, notari de Ripoll
- 16 Q. d'erm	-Propietat de Maurici Torras de Manresa (no sabem si formava part d'un mas).

Els forans controlarien el 28,6 % de les terres però cal relativitzar-ho en funció de la fiabilitat de la font.

No hem calculat l'estructura de la propietat sense els forans perquè com que tot eren masos no variava en absolut.

El quadre 3.51 analitza el control de la terra per professions. Del 27,3 % no la coneixem. De la resta destaca: a/ La importància dels pagesos de mas com a majoritaris i els que controlen més terres (el 58,7 %); b/ El senyor feudal del poble, el Príncep de Belmonte, controla l'11,7 % del domini útil del terme al voltant de la residència del senyor; i c/ La Seu de Manresa -eclesiàstics- controlen el domini útil del 7,8 % i les professions lliberals -el notari de Ripoll- el 6,1 %.

B/ L'estructura de la propietat a Rajadell en el s. XIX (133).

Respecte al s. XVIII destaca (quadre 3.58) l'aparició de la molt petita propietat. Els patis i horts establerts apareixen ara i permeten parlar de polarització relativa: el 67,3 % són dins del grup MPP però controlen el 0,3 % del terme; en canvi els grans són el 26,7 % -percentatge força elevat- i controlen el 98,9 %. L'estructura no es aquí al nivell de d'altres pobles del Pla, en què hi ha més MPP i controlen més terres directament.

El quadre 3.53 es reafirma en allò que hem dit fins ara: la MPP -i es veu clarament- sols té un hort -el 58,8 % dels propietaris, 0,15 Q de mitjana- o bé una parcel.la minúscula de secà, probablement amb funcions d'hort- el 44,1 %, 0,29 Q. de mitjana. Entre secà i hort sumen 70 propietaris i el grup en té 68. La vinya és el conreu majoritari del grup (73,2 % de les terres) però sols es controlada pel 10,3 % dels MPP. L'accés a hort/secà en petites extensions és fonamental, alguns podran accedir a una vinya directament però són pocs.

Els masos (+ de 66 Q.) desenvolupen el policultiu. la vinya ocupa però un percentatge baix (16,3 %) millor però que el de Castelladral i era conreada sobretot a rabassa. Bosc/erm/roques tenen encara un pes aclaparador, el 75,8 % del total del grup i el 99,7 % del bosc/erm de Rajadell.

L'amillament de Rajadell no dóna els propietaris forançs. A part d'alguns masos que podem identificar, no podem saber si són de Rajadell o no. Un mètode aproximatiu consisteix a comptar com si fossin del poble els que tinguin casa i com a forançs els que no en tinguin. El punt de partida és la comprovació (en l'estudi del poblament de Navarcles i de contractes de conreu) que almenys, al Pla, la majoria d'individus solien tenir la seva casa. Això significa garbellar els propietaris: encertadament pels nostres objectius, eliminem els forançs que sols tenen un tros de mas al terme i la casa en el veí i també eliminem els que tenen una parcel.la i són de pobles veïns. Desencertadament, els que són del poble estudiat, tenen terra però no casa no hi són comptats; així com s'haurien d'eliminar els forasters que tenen mas -per tant casa al terme- i que en el nostre mètode hi són comptats.

En el quadre 3.54 s'observa com els propietaris de Rajadell són el 71,3 % i controlen el 81,4 %, més que el 1747 si l'ocultació no desvirtués les dades. Si intentem detectar els masos propietat de forançs -que no vol dir que hi siguin tots- hem trobat els següents:

Mas Taradell	Simon Fàbregas de Manresa
Mas Forn	
Mas Hostal	Príncep de Belmonte
Mas Castell	
Mas Noguera	Francesc Gallifa
Mas Cadell	
Mas Barquet	Francesc Martrus
Mas Alegre	
Mas Bosch	Vicenç Coma

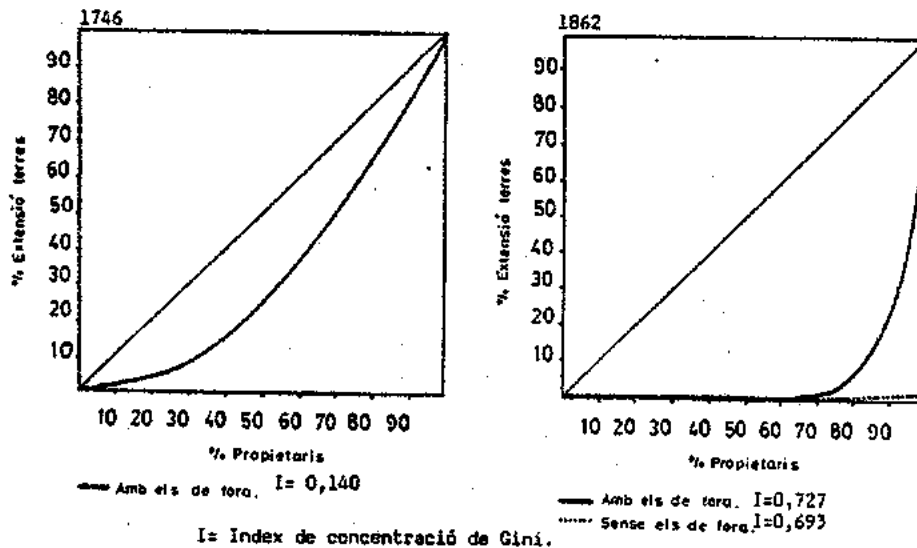
El nombre de masos ha augmentat encara que alguns eren masos petits, que no sortien, incorporats al gran. D'altres ha canviat el propietari; el Mas

Taradell que era propietat d'un pagès ara ho és d'un ciutadà de Manresa.

Els quadres 3.55-56 recullen l'estructura de la propietat sense els forans i per conreus; destaca la similitud amb els quadres 3.52 i 53.

QUADRE 3.57

Corba de Lorenz de l'estructura de la propietat de la terra a RAJADELL, el 1746 i el 1862.

Els índex de concentració de Gini corroboren el que s'ha exposat: en el s. XVIII l'absència de petits propietaris condiona que l'estructura de la propietat sigui molt igualitària entre els masos i, per això obtenim l'índex tan baix de 0,139806. En canvi el 1862, ha aparegut la petita propietat amb molt poc control de terres i, per oposició als masos que controlen gairebé totes les terres, l'índex s'eleva a 0,7273. El pes important dels grans propietaris condiona que l'índex no s'enfili més amunt.

L'estructura de la propietat de Rajadell es caracteritza en el s. XVIII pel fet d'estar formada per masos en el sentit més estricte -quintanes de cereals, vinyes, hort, bosc i roques-, la vinya hi és poc desenvolupada i el bosc ocupa grans extensions. Sota la influència del Pla -i Manresa específicament- es desenvolupa a partir de la segona meitat del s. XVIII un poblament concentrat i es crea una munió de petits propietaris de casa i hort que accediran a les terres dels masos pel contracte de rabassa. A mitjans del XIX les terres roturades són encara poques i el pes del bosc encara és important. Els trets inicials són característics de L'Alt Bages, però la via de creixement emprada és diferent.

3.4.6 Rocafort

El cadastre de Rocafort de 1741 és també molt poc fiable (134). Recull el 7% de l'extensió actual, mentre que el 1861 arriba al 79,26 %. Evidentment aquest darrer precisarà més la tendència.

A/ L'estructura de la propietat de Rocafort en el s. XVIII.

Sols s'han elaborat els quadres 3.58, i 3.59 per mostrar la incertesa de les dades. Cap propietari supera les 66 Q., quan és habitual que els masos estiguin gairebé sempre per damunt d'aquesta xifra. Preferim utilitzar les dades qualitatives que proporciona el cadastre que no pas els quadres.

Dels 19 propietaris de Rocafort el 1746, 15 tenen mas amb el repartiment de conreus típic dels masos. La vinya pràcticament no apareix en el cadastre, encara que el 78,9 % dels propietaris en tenen. L'ocultació podria influir, però no creiem que s'hagi consolidat com a zona de vinyar.

Els 4 propietaris restants, dos són jornalers, un terratinent i un altre no s'especifica.

Els jesuïtes hi controlen dos masos i n'Onofre Parera, blanquer de Manresa un altre (135).

La situació de Rocafort en el s. XVIII és semblant a la de Rajadell: àrea de masos, predomini del bosc i, sota la influència directa del Pla -via Navarres o Manresa- s'inicià una expansió de la vinya, que provocà no sols la roturació del bosc en l'àrea més propera al Pla, sinó l'aparició d'una petita propietat amb trets específics.

B/ L'estructura de la propietat a Rocafort en el s. XIX (136).

El quadre 3.60 posa les coses al seu lloc. Els propietaris han augmentat de 19 a 118, però no han fet sobretot els petits propietaris. La polarització és de nou evident: el 79,3 % dels propietaris controla l'1 % de les terres; el 13,8 %, el 95,2 %. La pagesia mitjana, és inexistent, perquè era un grup social més propi dels pobles del Pla.

En una anàlisi per conreus (quadre 3.61) els trets d'altres llocs es reproduïxen aquí: el 95,7 % dels MPP tenen una petitíssima parcel·la de cereal

de secà (0,2 Q. de mitjana), no hi ha hort. És possible que es tractés, en realitat, d'horts de secà. La vinya és el conreu majoritari del grup, però sols el 10,9 % dels propietaris hi accedeixen.

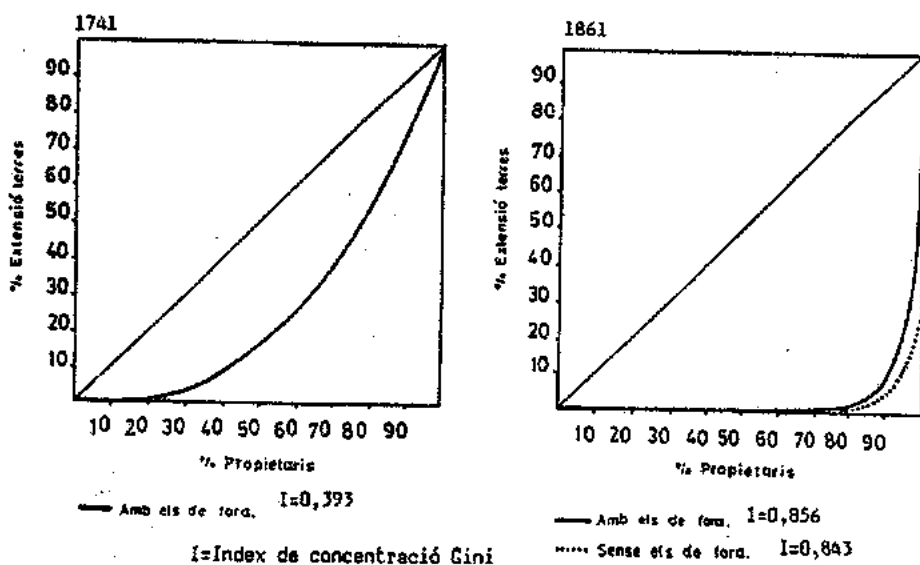
Al contrari, la gran propietat manifesta un alt grau de policultiu ja característic (cereal, olivera, bosc, erm). La vinya és el conreu majoritari (37,5 % del grup) però no era conreat directament. Erm i bosc ocupen el 54,8 % del grup, molt més reulat que a Castelladral i Rajadell.

En el quadre 3.62 intentem estudiar la propietat forana a partir de la metodologia indicada per Rajadell. Els masos propietat de forasters són desconeguts i, per tant, el quadre es limita als que no tenen casa. Solament el 13,6 % són en aquesta situació (16 propietaris). Els molt petits propietaris es redueixen a 80 i amb ells ha crescut Rocafort.

Els quadres 3.63 i 3.64 recullen les variants a l'estructura de la propietat sense els forasters. És manté idèntica. En el repartiment per conreus, s'observa que en desaparèixer els forans, els MPP que tenen una petita parcel·la de cereal augmenten (el 98,75 % en tenen). La correlació petita parcel·la de secà-hort / MPP és més elevada si no hi ha els propietaris forans.

QUADRE 3.65

Corba de Lorenz de l'estructura de la propietat de la terra a ROCAFORT, el 1741 i el 1861.

Els index de Gini mostren els graus de concentració de la propietat de Rocafort. El de 1741 no es té en consideració per la poca fiabilitat de la font. Els de 1861 mostren un index molt elevat, igual al de Calders, que in-

dica una gran concentració de la terra.

3.4.7 Manresa

Per una anàlisi detallada de l'estructura de la propietat a Manresa en el s. XVIII remetem a la nostra tesi de llicenciatura (137), sols utilitzarem alguns quadres per poder comparar amb el segle XIX. Els cadastres de Manresa són molt més fiables que els de la resta de pobles; s'han elaborat a partir d'una recanació i s'apropen més a la realitat. Dels tres utilitzats (1737, 1789 i 1832) l'aspecte menys fiable és els conreus, perquè els tres fan referència a la mateixa recanació i les parcel·les indicades en aquella podien haver canviat de conreu al llarg del temps. El 1832, hem utilitzat la recanació per definir les extensions però hem utilitzat les indicacions del repartiment per definir els conreus (138).

L'amillarament de mitjan segle XIX, no porta data, però tant la lletra com el document determinen el seu caràcter d'amillarament. Creiem que va ser fet entre 1850 i 1860 (139).

A/ L'estructura de la propietat a Manresa.

A l'estudi de Manresa canviarem de mètode. Estudiarem primer el que s'observa el 1737 i ho compararem després amb les estructures dels altres anys.

El 1737, l'estructura de la propietat es caracteritza per (quadre 3.66):

a/ Predomini dels MPP (el 76,9 %) i dels petits, (el 15,2 %); controlen entre els dos, el 58,1 % de les terres. Implica una fragmentació notable de la propietat de la terra, molt superior als altres pobles de la comarca.

b/ La pagesia mitjana és relativament feble (el 6 % amb el 18,5 % de terres) i la gran propietat (més de 33 Q.) no té la força d'altres llocs (l'1,9 % de propietaris controlen el 23,4 % de terres). En el grup de més de 66 Q. s'hi troben els propietaris de masos de Manresa amb trets semblants a la resta de masos de la comarca.

Comparem aquesta estructura de la propietat amb la dels altres anys estudiats (quadres 3.72, 78 i 83):

-Assistim a una reducció progressiva de propietaris (1135 a 1737, 1057 a 1789, 968 a 1832 i 1037 a 1860). No podem oblidar que en aquesta darrera

data hi ha Viladordis, parròquia al marge del cadastre en el segle XVIII.

-El grup de MPP és el grup majoritari amb tendència a guanyar pes dins l'estructura (76,9 %, 77,3 %, 80,6 %, 79,3 %), però aquest augment no va pas acompanyat de control de més terres; tot el contrari (33,8 %, 30,1 %, 29,6 %, 22,3 %). Són cada vegada més petits.

-Els petits pagesos (grup de 8,25 a 16,5 Q.) es redueixen en termes absoluts de 1737 a 1832 (passem de 172 a 88) i perden pes relatiu (de 15,2 % a 9,1 %. En canvi fins 1860 augmenten (passem a 11,3 %). Ara bé, disminueixen a la meitat les terres que controlen (24,3 % el 1737 i 12,2 % el 1860).

-La pagesia mitjana (de 16,5 a 33 Q.) és per si mateixa feble (el 6 % de propietaris) i al llarg del període estudiat experimenta un creixement de 1737 a 1787 (de 68 a 74) i en el control de terres (de 18,5 % a 20,3 %). S'explicaria potser per l'ascens de la burgesia manresana que acumula terres.

A partir de 1789, comença la reducció: són 63 el 1832 i 53 el 1860 i les terres controlades passen al 12,1 % el 1860. És un grup inestable: o s'enriqueixen i passen al grup següent o s'enfonsen i passen a un grup inferior.

-Els dos grups de la gran propietat, en canvi, augmenten les terres que controlen:

a/ El de 33 a 66 Q. passa de 14 a 27 propietaris i les terres controlades de 7,8 %, 11 %, 14,8 %, 12,2 %. Aquesta reducció darrera cal entendre-la en funció de l'ascens de propietaris al grup següent^{el} que debilita el grup.

b/ Els grans (+ de 66 Q.) augmenten notablement (de 8 a 18 -aquí també influeix Viladordis) i les terres controlades de 15,6 %, 19 %, 25,2 % i 41,1 %.

És evident que en l'evolució de l'estructura de la propietat a Manresa, la característica bàsica és el procés de concentració de la propietat i, com a conseqüència, un afebliment de la petita i mitjana propietat, a benefici de la gran.

L'índex de concentració de Gini copsa perfectament aquest procés (quadre 3.88).

La concentració augmenta cada any analitzat. El 1860 però, no s'arribarà a les elevades xifres de d'altres pobles sempre superiors a 0,75.

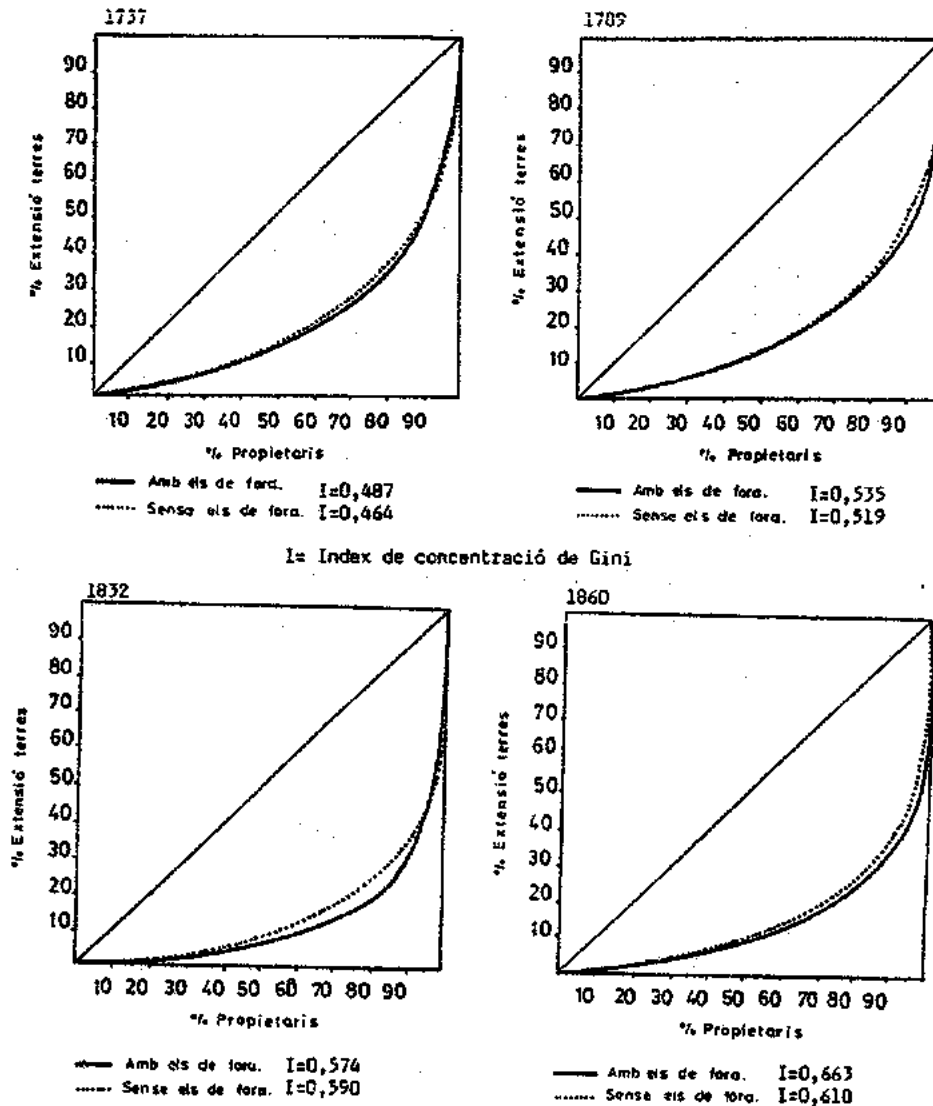
Estudiem a continuació la distribució dels conreus per grups i la seva evolució en el temps (Quadres 3.67, 3.73, 3.79 i 3.84).

a/ La gran propietat (+ de 66 Q.) engloba a propietaris de cases de pagès que s'han mantingut fins el segle XIX, amb canvis de propietaris però sense participació de terres (excepte potser el Mas del Xup):

Es l'únic grup en què el bosc té un pes notable però, com és lògic, en

QUADRE 3.88

Corba de Lorenz de l'estructura de la propietat de la terra a Manresa, el 1737, el 1789, el 1832 i el 1860.

franca regressió (33%, 29,6%, 22 %, 20,6 %).

-El cereal de secà és conreat en forma de quintana extensiva per satisfer les necessitats del masos (mitjana de 20 a 25 Q. per mas). El 1860, suposa el 7,9 % del grup (el 1737, el 13,9 %).

-La vinya augmenta, en canvi, considerablement el seu pes dins del grup (15 %, 19,9 %, 21,6 %, 45,4 %). El salt endavant es fa el 1860, però possiblement degut al fet que hi ha els rabassaires incorporats a la propietat.

-L'increment de la vinya desplaça el pes del regadiu en el grup (de 12,8 % al 9,8 %). Els masos -potser perquè obtenien el cereal de les quintanes no s'entusiasmaren gaire pel regadiu i, per això, aquell tenia molt poca importància en el grup.

-L'erm no ha d'ésser considerat aquí com a "quaret de vinya" sinó com a

terres no productives. Com en el bosc, també hi ha reducció.

b/ El grup de 33 a 66 Q. inclou els grans propietaris que s'han format a costa d'adquirir parcel·les als petits propietaris. Té uns trets característics respecte al grup anterior:

-La propietat per excel·lència és el regadiu: el 1737, ja suposava el 29,1 % de terres del grup, el 40,9 % el 1789, el 47,8 % el 1832 i un lleuger retrocés el 1860 -42,9 %-.

-La vinya és el segon conreu en importància: el 26,2 %, 33,1 %, 29,5 %, 35,6 %.

El regadiu i la vinya són els dos conreus fonamentals. El secà i l'olivera apareixen com a marginals, i el bosc retrocedeix amb unes oscil·lacions irregulars.

Val la pena assenyalar que el 1860, entre els dos grups hi havia 48 propietaris que controlaven el 46,3 % de les terres de regadiu, el 1737, eren 17 amb el 22,09 %. La concentració de regadiu en les terres millors del terme és un tret fonamental.

c/ En el grup de MPP (de 0 a 8,25) observem que:

-La vinya és el conreu que el tenen més individus (75,9 %) i que ocupa més terreny. Hi ha però una tendència a la disminució (75,9 % a 1789, 71,67 %, 60,3 %) aguditzada en el segle XIX. Hi hauria doncs una desposseïció dels MPP de vinya.

-L'erm complia el paper de guaret de vinya però s'esfondrà el 1832 i de 480 propietaris el 1737, es passa a 60. Si disminueix, implica una intensificació de les vinyes?

-El cereal de secà que controla el grup és minsa el 1737 (3,1 % de terres del grup), es redueix el 1789, 2,7 %, per augmentar lleugerament després fins el 8,8 % de 1860.

-El regadiu afecta el 55 % dels MPP, però es redueix a 30,96 % el 1789 i augmenta després fins al 37,5 % el 1860.

-El 40,2 % tenia el 1737 una petita parcel·la d'olivera. El 1860, solament el 13,7 %. És un conreu abandonat per la MPP.

La vinya era el conreu més característic del grup, a vegades complementada amb una parcel·la de regadiu. El bosc quedava per altres grups de propietaris.

d/ El grup de petits pagesos (de 8,25 a 16,5) ja hem copsat el seu afebliment (172/135/88) i lleugera recuperació el 1860 -117- La decadència dels propietaris mitjans i/o la incorporació de Viladordis podien ésser causes de la recuperació.

El conreu fonamental del grup era la vinya que ocupava del 53 al 55 % de les terres del grup. En segon lloc trobem el regadiu, però si dins del grup ocupa una quarta part, sobre les terres de regadiu del terme s'ha reduït el pes del grup de 25,6 el 1737, a 15,7 % el 1860.

e/ En el grup de 16,5 a 33 Q, la vinya augmenta el seu pes dins del grup (passa de 39,6 % el 1737, a 53,5 %) i el regadiu es manté en el grup (26,5 % el 1737 i 24,5 % el 1860). Oliveres i erm que afectaven a la meitat de propietaris en el segle XVIII, s'ha reduït a la meitat el 1860.

Si procurem fer una síntesi es podria dir que l'estructura de la propietat de Manresa evoluciona de la següent manera:

-La propietat està menys concentrada que als altres pobles: els petits propietaris tenen més terres i els grans, no són tan grans.

-L'evolució es basa en un procés de concentració molt aguditzat en el segle XIX: els grans propietaris acumulen gran quantitat de terres, i els MPP, no disminueixen respecte al total, però són cada vegada més petits (la mitjana del grup evoluciona: 3,15 el 1737, 2,85 Q. el 1860).

-La mitjana propietat també s'afebleix, i mostra altra vegada la seva inestabilitat: o s'incorpora a la gran o s'ensorra a la petita.

-Aquesta concentració i augment de la desigualtat respecte a l'accés a la terra es reflecteix també en els conreus: les terres acumulades pels grans propietaris són les terres de regadiu, evidentment les millors. Els petits, en canvi, són apartats progressivament i la vinya -en petites dimensions- és el conreu més destacat.

-L'estructura de Manresa és, al llarg del temps, diferent de les que hem vist fins ara: els masos tradicionals apareixen a les rodalies de la ciutat (Mas Oller, Farreres, Font de la Serra, Corrons de la Pila ...) i ocupen extensions notables i es comporten com els que hem estudiat. No els interessa el regadiu. Però no són el grup dominant a la Ciutat. El característic de la ciutat és la fragmentació de la terra en multitud de petites parcel·les de secà, vinya o de regadiu i els petits propietaris tenen accés a aquesta. No tots són pagesos, les activitats industrials tenen un pes important i es complementen amb la terra. I es crea progressivament una burgesia urbana que juntament als cavallers i ciutadans honrats -petita noblesa creada en el s. XVIII- té interès en controlar les millors terres de regadiu i d'elles expulsen progressivament els petits els quals en tot cas, hi hauran d'accedir per la via de l'arrendament.

Anem a estudiar l'evolució de la propietat forana a Manresa (quadres 3.68,

74,80,85) El primer que s'observa és que els propietaris forasters augmenten de forma notable al llarg del període estudiat.

ANY	PROP.	%	TERRES
1737	7	0,6	5,3 %
1789	67	6,3	8,3 %
1832	129	13,3	9,2 %
1860	227	21,9	35,- %

D'ésser pràcticament inexistents el 1737 es passa a la cinquena part dels propietaris el 1860, i les terres del 5,3 % al 35,- %.

Dins dels propietaris en podem distingir diversos tipus:

a/ La propietat de pobles de la rodalia: s'intensifica al llarg del segle XVIII, unes vegades per veïnatge, d'altres per l'atracció del regadiu de Manresa i altres per herències de cavallers que en un moment determinat s'havien instal·lat a Manresa. (140)

b/ Propietat forana de petita noblesa no resident a Manresa: d'alguns, a vegades ni es diu que no vivien a Manresa. Es tracta normalment de petita noblesa que havia residit a Manresa en un moment determinat, o d'herències rebudes per petita noblesa barcelonina fruit d'estratègies matrimonials determinades (141). Controlen sobretot terres de regadiu.

c/ El 1860, sols apareix el qualificatiu de "forasteros" i d'entre ells es detecta un tercer grup: sectors de la burguesia manresana que van a Barcelona. No vol dir desvincular-se de Manresa, però tenen un peu al centre econòmic més important (142).

d/ Es detecten persones de fora que han comprat o heretat els masos del terme i el què era propietat pagesa, passa a ser d'un altre grup social (143).

Amb aquest augment de propietaris forans, sobretot el 1860, l'estructura de la propietat de Manresa resulta en part distorsionada per les petites parcel·les del pobles de les rodalies que configuren l'estructura de la propietat del seu poble. En el mateix sentit, els propietaris de Manresa podien tenir terres al terme veí de St. Fruitós. Malgrat que pogués existir una certa compensació, a nivell de petita propietat es copsen canvis notables (quadre 3.69, 75, 81, 86).

Els MPP passen de 871 el 1737, a 658 el 1860 en termes absoluts. En termes relatius els petits augmenten el seu pes (de 77,2 % a 81,2 %), redueixen considerablement les terres (35,7 % a 27,4 %) i el que més cal destacar, són molt més petits (la mitjana passa de 3,15 Q. el 1737 a 2,83 el 1860).

Els grups següents (8,25 a 16,5 i 16,5 a 33) també disminueixen notablement, en la línia de l'afebliment ja indicada, però també per la marxa a Barcelona de gent, les possessions de Manresa dels quals són un complement d'altres activitats econòmiques.

Els grans augmenten les terres que controlen (45,6 % el 1860 front a 19,5 % el 1737).

El que ressalta, és la concentració de terres tan considerable que es produí pels sectors de la burgesia urbana, a costa de la petita propietat.

Les conclusions sobre grups de propietat i conreus estudiades més amunt són vàlides pels quadres (3.70, 76, 82 i 87) que mostren la distribució de conreus per grups, sense els forans.

Queda un darrer aspecte per estudiar, la distribució de la terra per professions, la qual sols es pot fer pels cadastres de 1737 i 1789. El 1832 les dades són molt incompletes i el 1860 mai s'indica la professió del propietari (quadres 3.71 i 77).

No utilitzem la mateixa distribució dels grups que hem fet en els altres pobles per dues raons: perquè alguns grups tenen molta importància i volem prestar-hi un xic d'atenció i per la dificultat de destriar la categoria de Mà de la Ciutat que engloba a la petita noblesa, treballadors de l'Ajuntament i burgesia incrustada en algun càrrec de l'administració municipal. Per grups observem:

a/ Els més nombrosos eren els pagesos (el 1737, el 39,5 % i controlaven el 35,2 % de la terra). El 1789 significaven el 44,8 % dels propietaris i controlaven el 36,9 % de la terra. Ara bé, aquest augment s'ha de matisar perquè al 1737, tenim 190 desconeguts (el 16,7 %), molts dels quals probablement fossin pagesos. No podem destriar jornalers -els que tenien alguna peça de terra insuficient per viure'n- i els pagesos que vivien de la terra

Controlaven sobretot cereal de secà, vinya, bosc, erm i roques -molt condicionat pels masos. El regadiu era més aviat baix (el 21,7 % el 1737) amb tendència a disminuir (el 19 % el 1789).

b/ La blanqueria fou la indústria més notable en el segle XVII. El 1737 controlaven el 8,7 % de la terra (però el regadiu estava per sobre d'aquesta mitjana, 13,1 %). No controlaven ni bosc ni secà i estaven més aviat instal·lats en el regadiu. La indústria de la blanqueria va decaure en el s. XVIII i els blanquers més importants es passaren a la seda (el 1789, controlaven només el 5,5 % de les terres).

c/ La indústria de la seda esdevindrà l'activitat més important de Manre-

sa en el s. XVIII. El 1737 no s'havia produït encara l'arrencada definitiva: comptava el grup amb 53 propietaris i el 6,5 % de les terres a 1737. Com tots els artesans eren propietats formades a base de parcel·les, sense cap control damunt del bosc i l'erm. El regadiu estava per sota la mitjana en aquest any (5,4 %).

El 1789, el creixement del grup ha estat espectacular -de 53 a 174- controlant el 16,7 % de les terres, però el regadiu ja és per damunt d'aquesta mitjana: en controlaven el 19,6 %.

Per altra banda, el conreu més freqüent del grup era la vinya que era conreada pel 75,9 % dels propietaris. El regadiu l'incorporaven els mestres vellers enriquits.

d/ Els gremis tèxtils recullen els artesans no vinculats a la seda (paraires, teixidors de lli etc...) Anaven a remolc de la seda i molts d'ells s'hi passaren. És un grup de propietaris realment feble: 66 propietaris el 1737, 76 el 1789, però de controlar el 5,1 % passen a controlar el 4,6 %. El conreu més important era la vinya.

e/ El grup que anomenem artesanat recull a la resta de menestrals no dedicats a la indústria tèxtil (ferrers, sastres, paletes etc...). És un grup important el 1737, 200 propietaris que controlen el 13,4 % de la terra, però no són dels grups socials més actius econòmicament. El 1789, s'han reduït a 174 i controlen el 9,2 % de les terres. El regadiu està per dessota d'aquesta mitjana (6,6 %). És un grup expulsat a poc a poc de les millors terres.

f/ Els artistes era un gremi format per individus dedicats sobretot al comerç (apotecaris, confiters, xocolaters) i en l'escala social era el grup més ben situat abans d'accedir a la petita noblesa. És difícil estudiar la seva evolució, perquè alguns d'ells ocuparan càrrecs a l'Ajuntament i apareixeran a la Mà de la Ciutat. Controlaven el 2,5 % de les terres el 1789 i havien passat de 11 a 17.

g/ La Mà de la Ciutat és una barreja fonamentalment de petita noblesa, burgesia ascendent amb càrrec a la ciutat i treballadors municipals. No insistirem en el tema ja analitzat (144) sols remarcar a nivell global, que malgrat l'heterogeneïtat del grup, dominen els grans propietaris. El 1737 controlaven el 15,2 % de la terra; per damunt d'aquesta mitjana hi trobem el cereal de secà -alguns tenen masos- i sobretot el regadiu (40 propietaris controlen el 25,5 % de les terres regades). El 1789, notarem l'acumulació de terres: el grup controla el 19,6 % de les terres (el 32,3 % del cereal de secà, el 31,1 % del regadiu i el 38,9 % del bosc).

h/ els eclesiàstics barregen en el grup les terres dels beneficis eclesiàstics i les terres de les institucions. Aquestes darreres són les que realment tenen pes (145). L'Església controlava a Manresa, el 6,2 % de les terres el 1737 amb lleugera reducció al 5,1 %, lligat a l'expulsió dels jesuïtes el 1767. El regadiu estava per damunt de la mitjana (8,1 %).

Malgrat que no podem estendre les nostres conclusions al s. XIX, en el control de la terra per professions destaquen diversos elements: que el regadiu -l'àrea més productiva de la ciutat- és controlat pels grups que econòmicament dirigeixen la ciutat (la burgesia sedera) i pels grups instal·lats tradicionalment en ella (petita noblesa), a costa d'altres professions que són progressivament eliminades (pagesos, artesans) i, que matisant més, coincidirà amb els grups de petits propietaris. Que la burgesia emprenedora -veïers sobretot- és el grup més actiu i que més terres acumula, a base però, de la compra/venda de petites parcel·les. Enfront a aquest element, dinamitzador de l'estructura de la propietat, un element estable: els masos de les rodalies, que en mans de pagesos o de ciutadans honrats, no compren regadiu i continuen amb l'estructura clàssica del mas. I, finalment, la pagesia significa el 40 % dels propietaris i es veuran pressionats pels grups dominants i arraconats en el regadiu.

No es tracta de destruir la petita propietat -la qual no perderà el control de la vinya- sinó d'evitar la seva reproducció completa amb la propietat de la terra i, per tant, posar-la al servei de la burgesia urbana de diferents maneres: aportant mà d'obra barata al procés d'industrialització, o generant renda mitjançant el contracte d'arrendament de les terres de regadiu. I damunt del regadiu s'orientava el creixement urbà amb el què tenia d'especulatiu.

3.4.8 Conclusió.

Després d'haver estudiat l'estructura de la propietat de set municipis del Bages en el segle XVIII i segle XIX, podem arribar a unes conclusions generals que defineixin els trets d'aquesta estructura.

S'ha copsat un únic model d'estructura de la propietat que ve matisat pel grau de desenvolupament urbà i activitats no agràries de la zona. El punt de partida és una estructura de masos que coincideix amb la gran propietat

i que controla gairebé la totalitat de terres del municipi. Aquests masos, tenen al Bages una extensió de secà -que anomenem quintanes- la qual produeix amb el sistema biennal, per l'abast de la casa, un hort per les verdures, un oliverar per la producció d'oli, un vinyar que el conrea directament la casa i no sol ser molt extens i la resta de terres dedicades al bosc. És aquesta extensió de bosc la que permetrà estendre la vinya, però el mas gairebé mai no assumirà directament el seu conreu sinó que preferirà cedir les parcel·les a rabassa morta als petits propietaris sota la seva orientació.

Les estructures apareixen polaritzades perquè a l'altra banda dels grans propietaris trobem una munió de petits propietaris -en realitat sempre els hem detectat en el grup de 0 a 8,25 Q- i els hem qualificat de MPP que controlen en propietat quantitats irrisòries de terra, normalment un hort que a vegades es substitueix per una parcel·la de secà minúscula que en realitat fa la funció d'hort. Pocs accedeixen a més terres (una vinya sobretot) però no sol consolidar-se. L'hort -i la casa com veïem en el poblament de Navarcles- seran posseïts pel MPP a propietat, emfiteusis o cens fix a llarg termini. Les terres per sobreviure no seran suficients i caldrà recórrer a l'oferta del mas: les terres de rabassa a parts de fruits. La relació d'explotació estava en marxa.

Aquests dos elements sintetitzen l'estructura de la propietat, però si el procés urbà està desenvolupat hi ha també activitats no agràries; el procés de fragmentació de les rodalies del poble és més elevat i apareixen alguns individus que deixen de ser MPP i passen a ser petits i alguns d'ells, fins i tot es converteixen en pagesia mitjana. Són unes propietats consolidades a base de comprar petites parcel·les. La comercialització dels productes dels petits pagesos i l'aprofitament de les dificultats de la comunitat, poden enlairar a algun petit propietari (veure el cas de Navarcles més endavant), però el risc també el pot enfonsar. A Navarcles i Artés s'ha detectat aquest grup, mentre que a Rocafort i Rajadell on l'aparició de la petita propietat és molt tardana no existeixen i la seva activitat econòmica en el segle XIX, ja és organitzada des dels pobles del Pla.

Els exemples de Castelladral i de Manresa són els més allunyats d'aquest model. A Castelladral l'avenç de la vinya és molt tardà i el poblament que s'origina és diferent: els petits pagesos no adquireixen en propietat un hort i una casa, sinó que estan establerts en masoveries de les cases de pages principals, normalment insuficients i han de servir-se també de la rabassa.

Però a mitjans segle XIX la MPP està poc desenvolupada i el pes extraordinari del bosc demostra que s'està lluny encara del model del Pla.

A Manresa, el procés urbanitzador i històric de la ciutat, havia fragmentat enormement les rodalies fins el límit dels propis masos del terme ja als afores. Els pagesos no eren majoritaris i, per tant, l'accés a la terra jugava el paper de complement a l'activitat menestral. Els mecanismes d'explotació cal plantejar-los aquí no tant en funció de la terra com de l'activitat industrial que desenvolupa la Ciutat. Els pagesos, també conreaven terres a rabassa dels masos del terme i de les rodalies, i s'establí la relació d'explotació descrita més amunt, malgrat que la burgesia urbana acumulava regadiu i reorientava l'explotació de la terra cap als seus interessos. En aquesta doble complexitat el cas de Manresa, desborda el model simplificat ja definit de l'estructura de la propietat bagenca.

3.5 L'ESTRUCTURA DE L'EXPLORACIÓ DE LA TERRA

Per aproximar-nos a l'estructura agrària bagenca, l'estructura de la propietat n'és solament un aspecte. Hem pogut observar com l'accés a la terra era profundament desigual -s'estableix a partir d'aquí una relació de poder entre els grups socials- i com els petits propietaris havien de recórrer a recursos fora de l'explotació per subsistir, ja fós en forma de jornals, ja fós en forma d'accés a la terra via contractes de conreu. En ambdós casos, la relació de poder que significava l'accés desigual a la propietat de la terra, derivava cap a relacions d'explotació que permetien a la pagesia de mas extreure excedent a la resta de la pagesia. L'ús de treball assalariat es limità a les èpoques de treball punta. La principal relació d'explotació s'establí per la via del contracte de masoveria i de rabassa morta. En el present apartat sols volem estudiar la seva extensió i, en definitiva, l'estructura de l'explotació que s'originà.

Les fonts presenten problemes. En els cadastres hem dit que mai -exceptuant els dubtes d'Artés- apareixen els rabassaires. A vegades -i no utilitzarem- es fa referència a algun mas conreat per rabassaires, però és molt esporàdic. Per altra banda, no sempre de manera precisa, s'especifiquen els masovers. En els amillaments passa al revés: tenim molt detallades les ra-

basses i cap notícia de les masoveries. Caldrà doncs fer aproximacions indirectes.

3.5.1 L'extensió de les masoveries.

Entenem aquí per masoveria, el mas que no és explotat per l'amo, sinó per un parcer al qual se li cedeix com habitatge el mas. Aquesta forma típica té variants: a vegades és una porció del mas en què hi ha una casa normalment d'inferior qualitat al mas principal, o bé, el masover resideix en algunes habitacions del mas principal i se li assigna per conrear una àrea determinada. Aquesta fórmula serà més típica del s. XIX.

En realitat, si exceptuem aquests dos casos, que impliquen una intensificació del mas, l'aparició d'una nova masoveria volia dir que s'havia eliminat un propietari pagès en benefici d'un altre pagès o d'un altre grup social. Podríem assenyalar diversos processos:

a/ Casament hereu/pubilla propietaris de masos: dos patrimonis es converteixen en la generació següent en un de sol. Es tracta de dos masos que fins aleshores havien estat conreats per dos propietaris. Ara queda en mans d'un, el qual habita i conrea un mas i cedeix l'altre a masoveria. En aquest cas es tracta de concentració de la propietat.

b/ Endeutament pagès i pèrdua de la propietat: més endavant estudiarem aquest problema. Dificultats econòmiques impliquen creació de censals, vendes a carta de gràcia i, al final, venda definitiva: el mateix pagès es pot convertir en masover, o, el nou amo en pot posar un altre.

c/ Domini útil mantingut pel senyor feudal o recuperació per fatiga d'aquell: el senyor havia cedit el domini útil però a les rodalies del castell no ho havia fet. Aquestes terres són conreades a masoveria, així com altres masos que per un procés històric determinat s'hagués reservat el domini útil.

d/ Abandonament del mas per ascens social del pagès o per heretament d'un cavaler ja instal·lat a ciutat i que no retorna al mas d'origen: pot ser que en el XVII, al Bages, s'hagin produïssin alguns casos (Mas Torras de Bages, Mas Llissach, Mas Mollet). Les tres famílies són petita noblesa en l'inici del segle XVIII a Manresa. Ni en el XVIII ni en el XIX hem trobat exemples d'aquest tipus.

D'aquest procés d'aparició de masoveries apareix sempre la pagesia de masos com a perjudicada i uns altres grups socials beneficiats: burgesos de

la ciutat, comunitats eclesiàstiques. Altres vegades són alguns pagesos de mas.

Al Bages hi ha una tendència històrica, confirmada de nou en el segle XVIII, que no consisteix en la desaparició de masos, ja que es mantindran com unitats d'explotació intactes, sinó en la concentració de la propietat de masos i de desviació cap a altres grups socials de l'excedent generat en l'explotació d'aquells. S'aconsegueix així: a/ reforçament d'una capa de pagesia benestant que constituïran la burgesia rural del s.XIX, b/ penetració de capital urbà que, amb l'excedent extret, contribuirà a finançar activitats industrials i crear rendistes i c/ extracció d'excedent per part de les comunitats eclesiàstiques amb el qual es mantindran els fills segons de les classes dominants. Aquests grups utilitzaran les mateixes relacions d'explotació que utilitza la pagesia de masos.

QUADRE 3. 88 (bia)

Extensió de les masoveries al Bages a la primera meitat s. XVIII

PARRÒQUIA	MASOS(A)	MASOS (B)	% (B/A)
ARTES	23	6	26,1
CALDERS	41	12	29,3
AVINYÓ	31	19	61,3
CASTELLADRAL	45	20	44,4
CASTELLET	10	5	50,-
CALLUS	11	7	63,6
CASTELLGAL I	23	5	21,7
CASTELLNOU	15	6	40,-
JUNCADELLA	7	5	71,4
NAVARCLES	6	1	16,7
ROCAFORT	16	3	18,8
RAJADELL	32	9	28,1
SALLENT	27	8	29,6
ST. MARTI TORROELLA	7	3	42,9
SALLELLS	6	3	50,-
ST. EUGENIA RELAT	15	6	40,-
ST. MATEU BAGES	16	6	37,5
VALL DELS HORTS	6	2	33,3
VILATORRADA	5	1	20,-
VILADORDIS	4	2	50,-
VALLHONESTA	6	1	16,7
TOTAL	352	130	36,93

En el quadre 3.88 bis utilitzem una mostra de cadastres de la primera meitat del s. XVIII i a partir de les indicacions que es fan a cada mas, destriem quins tenien masover i quins no. Dels 352 masos de la mostra, 130 estaven conreats per masover, que significa el 36,9 %, és a dir, una tercera part. Òbviament hem indicat les dificultats de la font cadastral i, per tant, aquestes xifres s'han de prendre com una tendència.

Els mecanismes de creació de masoveries continuaren funcionant al llarg del s. XVIII i XIX i, per tant, el percentatge segurament augmentà. Però els amilliaments no en diuen res dels masovers i és impossible elaborar un quadre com el que hem analitzat.

Per poder mostrar l'avenç de les masoveries i, la reducció de propietaris pagesos de mas, podem estudiar amb un cert detall el cas de Calders (146).

Vegem com funcionaven els diferents mecanismes:

a/ Masos traspassats a un altre grup social:

- MAS VILATERSANA- Pagès: Jacint Vilatersana, passa a Josep Riber de Moià. A 1851 el propietari era Sebastià Ribot de Morató de Barcelona.
- MAS COMELLAS - Propietari a 1741, Josep Batllés de Moià i Isidre Batllés a 1851.
- MAS SANTAMANS - Propietari pagès a 1741, Francesc Santamans. A 1851, Joan Casagemas de Moià.
- MAS REIXACH - Pagès propietari: Gabriel Reixach a 1741. Nou propietari: Antonio Casagemas de Moià. A 1851, Pau Vilaclara (no indica d'on és, ni que fa).
- MAS BOSCH - Pagès: Geroni Bosch. Propietari nou: Rda. Comunitat de Moià a 1741. A 1851 continua essent la Comunitat de Moià.
- MAS MUSSARRA - Pagès: Narcís Mussarra. Propietari nou: Rdo. Juan Bta. Trias a 1741. A 1851: Dª Vicenta Domingo y de Morató.

b/ Pagesos amb més d'un mas que foren habitats anteriorment probablement per pagesos propietaris:

- Jaume Reguant i Canadell	- MAS RUBIO
	- MAS BLANQUER
	- MAS CANADELL
	- MAS VINTRO
- Francesc Gamisans i Rossinyol	- MAS ROSSINYOL
	- MAS OLLER
	- MAS CASALDEU
- Francesc Vila	- MAS SERRAMALERA
	- MAS BELLBEHI

c/ Casaments amb pubilla:

- Jaume Reguant i Canadell: la pubilla es deia Canadell. No sabem però que van aportar els Reguant.
- Mas SOLERVICENS de Navarcles: en dues generacions successives acumularen per casament hereu/pubilla:

a/ Pubilla Coll de Granera. Aporta el Mas Coll de Granera (amb terres a Calders) i el Mas Saladich de Monistrol de Calders, que la família Coll posseïen a carta de gràcia (147).

b/ Pubilla Solervicens: es casa amb Miquel Vila, hereu del Mas Serramalera i Vellvehí de Calders.

- Mas ROSSINYOL: el 1850 es diuen Gamisans Rossinyol. Què aportaren els Gamisans?
- Mas SOLER: el 1850 la filla és pubilla i es casarà amb Valentí Sol i Bertran. No sabem si els SOL eren propietaris de cap mas.
- Mas SERRA: a principis del s XIX, l'hereu es casa amb Maria Parai i Garolera de Sta. Mª de Corcó, que aportava els masos Parai, Garolera, Simon i Simon Xic, la qual era filla d'un altre casament hereu/pubilla (149).

d/ Transferències per deutes: els traspessos a altres grups socials gairebé sempre es feien per problemes de deutes. Amb tota certesa podem documentar-ne tres casos:

- Mas TORRACABOTA: el 1851 propietat de Jaume Torracabota. Passarà per deutes a finals del s. XIX a mans dels Soler-Freixau de Cabrianes (150).
- Mas PUIGMARTÍ: passà a ésser propietat del Mas de l'Angla per un procés d'endeutament (151).
- Mas SALADICH: el 1850 estava venut a carta de gràcia a Josep Coll, pagès de Granera (el 1741 el pagès es deia Josep Saladich) (152).

e/ Processos d'ennobliment o adquirits per nobles: Ho detectem per la inclusió del "de" en els cognoms dels propietaris:

- Mas SOLÀ: propietat el 1850 de D. Juan BARO i de SOLA.
- MAS PAHISSA: és de D. Vicente de PLANELL.

La concentració de masos i el processos d'endeutament eren lents, però continuats i implicaven l'enfortiment d'alguns pagesos o el control de la terra per grups aliens a la comunitat pagesa. El caràcter de llarg termini del procés impedeix moltes vegades de copsar-lo però l'exemple de Calders, mostra perfectament aquesta tendència (quadre 3.89).

QUADRE 3. 89

Evolució dels propietaris de masos i les masoveries a CALDERS (1741-1851)

	1741	%	1851	%
Nº de masos	41	--	44	
Propietaris de masos	36	87,7	35	79,5
Propietaris de fora	8	--	9	
Propietaris de CALDERS	28		26	
Propietaris que es diuen com el Mas.	27(*) [32]	65,9	19	43,2
Masovers	12	29,3	16	36,4

* Si comptem els casos en que el canvi de propietari era immediatament anterior al 1741, els propietaris que es diuen com el Mas, arribarien a 32.

Per nosaltres l'aspecte clau està en els propietaris que es diuen com el mas, que sol ésser sinònim en el s. XVIII de propietari útil. Quan el pagès deixa el mas, aquest es continuava dient com es deia el pagès. Fixem-nos que a Calders passa de 32 (el 78 % dels masos) a 19 (el 43,2 %). En 13, s'havia produït alguna alteració de les assenyalades.

3.5.2 La rabassa morta en el s. XVIII.

Els amillaraments del segle XIX, permeten fer un estudi molt detallat del volum de terres cedides a rabassa i l'estructura de l'explotació que se'n deriva. Ho farem en els apartats següents. Els cadastres del s. XVIII, en canvi, no aporten cap notícia i és impossible fer una comparació. A partir de referències aïllades podem estudiar la seva expansió:

a/ El contracte de rabassa més antic que coneixem al Bages és de 1660 (153): un establiment que Jaume Abadal, pagès, amo del Mas Abadal d'Avinyó, feia a Joan Alegre, de 2 Q. de terra amb l'obligació de pagar el quart de fruits i plantar vinya. Però interessa fixar-nos amb les afrontacions:

- Est peça de terra establerta a Valentí MIRABILLES
- Migdia Id. a Pedro PONS
- Oest Id. a Joanni PUIGBO
- Tramuntana Id. a Iacobo ALSINA

Amb aquestes afrontacions l'establiment no era pas aïllat, sinó que formava part d'un conjunt més ampli.

b/ Un altre contracte de rabassa de 1696 del Mas Torracabota de Calders. L'exemple és idèntic a l'anterior. L'amo del Mas estableix "durante primia rabassia" a Joan Carner, pagès de Calders, 1,5 Q. de terra erma i les afrontacions generalitzaven el fenomen:

- Est - Jacint Carner de Calders, establerta per ell - l'amo del mas i plantada de vinya.
- Migdia - Id. a Josep Vila, pagès de Calders.
- Oest - Camí a Artés.
- Tramuntana - Peça de terra establerta a Pere Ponsa, pagès de Calders.

I un pacte a la rabassa que insinua la generalització del fenomen: "durant la present concessió hajau de donar pas y passatge als demes que tindran terres de pertinencies de dit Mas a plantar" (154).

A dos pobles diferents el mateix fenomen i idèntic mecanisme: establiments a rabassa per plantar vinya per part d'un mas que parcel·la l'erm i el bosc

entre diferents rabassers en extensions petites. En el s. XVIII i XIX es generalitzà aquesta pràctica.

c/ L'inventari de Manuel Calcina el 1734, ciutadà honrat de Barna, recull la propietat de 112,2Q de vinya cedides a rabassa morta; 102,3Q a la cinquena part de fruits i 9,9Q al quart, repartides entre 37 rabassaires que equival a una mitjana de 3,03Q per rabassaire (155).

d/ Els cadastres malgrat no aportat informació sobre les rabasses, algunes vegades, malauradament no molt abundants, descriuen la fragmentació d'un mas que, pel que s'ha anat veient, malgrat no s'expliciti el tipus d'establiment, suposem que eren a rabassa:

-Mas Monrós, Calders 1741: "Viñas nuevamente hechas". Afecta a 12 persones, totes d'Artés menys una de Sallent, que van plantar 28Q 10q de vinya a 2,4Q de vinya per rabassaire.

-el mateix pot deduir-se del Mas Pahissa, també de Calders el 1741 quan se'ns diu "Tierratenientes de la Pahissa" i apareixen 11 persones, totes amb terres plantades de vinya (0,82Q de mitjana).

-el Mas Bosc de Calders, propietat ja el 1741 de la Comunitat de Moià, apareix repartit entre 29 propietaris i la comunitat. Els 29 controlen 42,35Q que equivalen a 1,46Q per propietari. 20 d'ells tenien bosc i roques, 7 secà i 2 hort. Es tractava d'establiments de bosc recents per plantar vinya?

-Mas Llucià de Sallent a 1747 es concreta "repartida por parceros". En total són 19 parcers que exploten 73Q (64,35Q de vinya i 8,65 de secà) que suposen 3,84Q per parcer.

e/Un exemple més precís és la còrrua de contractes a rabassa firmats per Pau Verdaguer, pagès d'Avinyó, propietari del Mas Posa. Els contractes es firmaren entre el 24 de maig i l'1 de juny de 1770 i són establiments de peces de terres ermes del Mas Posa per plantar-hi vinya. De 18 rabassaires, un se'l qualifica de pagès, un altre de fuster, un altre de ferrer, i la resta de jornalers. Les parcel·les oscil·laven entre 2,5Q la més petita a 4,95Q la més gran. La mitjana per cadascú és de 3,31Q (156).

f/ Podem recórrer a alguns dels testimonis del XVIII quan l'expansió de vinya era ja una realitat:

"La causa de destrucción lastimosa de los montes que se experimenta en este corregimiento, se atribuye al exceso de plantación de viñas, asegurando que en el término de su capital apenas ay un palmo de tierra

que no este cultivado y ocupado de viñas".

"Desde Calders a Calaf y desde Monistrol de Montserrat hasta Balsareny que hai seis leguas de distancia, son todas montañas cultivadas de viñas(157).

"Su principal cosecha es de vino por las muchas viñas que pueblan los montes"(158).

L'enquesta de Zamora informa també del tipus de possessió de la terra: "Los terrenos estan divididos entre los vecinos de los pueblos de este partido, que unos lo poseen como propietarios y otros por emfiteusi y muy pocos por arriendo(...) Regularmente en el contrato de emfiteusis o establecimiento a raiz muerta se les impone la prestación de la quarta parte de sus frutos en especie" (159).

g/ El capbreu de Navarcles de 1779-1781 (160), explicita les parcel·les cedides a rabassa i en fa la història com totes les altres propietats. Malgrat que l'extensió del terme és petita i per tant, els establiments a rabassa no són abundants, podem elaborar una petita cronologia (Quadre 3.90):

QUADRE 3. 90
Cronologia dels establiments a rabassa a NAVARCLES

ANYS	RABASSA	%
Abans de 1700	6	8,2
1701-1710	7	9,6
1711-1720	16	21,9
1721-1730	14	19,2
1731-1740	4	5,5
1741-1750	3	4,1
1751-1760	3	4,1
1761-1770	5	6,8
1771-1780	1	1,4
No consten	14	19,2
TOTAL	73	

La cessió de parcel·les a rabassa es produí a Navarcles abans de 1730, data en què s'havien establert el 58,6% de les rabasses. Però no podem deduir que fos el període d'expansió. El terme municipal tan petit va fer potser que en aquesta data estés pràcticament saturat i els petits propietaris iniciessin l'expansió en els municipis de les rodalies.

Tots els exemples tenen com a objectiu mostrar, malgrat les escasses dades sobre el tema, com l'expansió de la rabassa es va produir en el

s. XVIII i en alguns indrets va començar abans. Però s'ha pogut ressaltar indirectament que són els propietaris de masos els que estableixen a rabassa morta en forma de petites parcel·les i amb l'obligació de plantar vinya. Els amillaraments del XIX permetran quantificar aquestes qüestions.

3.5.3. La rabassa morta en el s. XIX

Les estructures de l'explotació dels pobles que abans hem estudiat la de la propietat, inclouran solament la rabassa morta. És l'únic que especifiquen els amillataments. Arrendament i masoveria quedaran exclosos. L'estudi es pot mesaditzar quantitativament i detectar variacions en l'accés a la terra perquè era el contracte més estès.

A/ Artés

L'amillament detalla després de la terra en propietat si es conreen terres a rabassa, l'extensió de cada parcel·la i qui és el pagès propietari. A partir d'aquí es poden estudiar els trets de l'accés a la terra via rabassa morta.

El quadre 3,91 recull les parcel·les a rabassa, la seva extensió, els conreus i la relació amb el total d'Artés. Fixem-nos amb els totals:

-Les terres conreades a rabassa suposen el 40,6% de les terres del terme d'Artés. A rabassa es conrea el 10,4% del cereal de secà, el 60,1% de la vinya del terme i el 25,1% d'altres conreus -especialment erm, el qual juga un paper de guaret de vinya. Destaca que una bona part de la vinya del municipi està conreada a rabassa.

-Hi havia el 1872, 448 parcel·les a rabassa. De l'àrea plantada a rabassa, el cereal de secà suposa el 2,5% i la vinya el 71,1% i la resta era erm amb el seu caràcter complementari. La rabassa estava vinculada al conreu de vinya.

-L'extensió normal de les parcel·les oscil·la entre el 2 i 8Q que signifiquen el 70,8% del totals. Per dessota d'aquesta freqüència n'hi ha poques (més de 8Q el 13% i menys de 2 el 16,3%).

-Tingui l'extensió que tingui la parcel·la, la vinya sempre és el conreu predominant. S'aparta de la tònica global el grup més petit de 0 a 2Q que incrementa considerablement el cereal (per raons de funció de subsistència, o plantacions recents encara no a ple rendiment)

i els de més de 16Q que augmenten l'erm fins el 35,1% (potser no cal intensificar tant el conreu).

-La mitjana de les parcel·les és de 4,96Q i la mitjana del grup de més de 16 és 19,76Q, és a dir, que no s'allunya molt del mínim definit pel grup.

Analtzades les parcel·les de les que cada rabassaire podia tenir més d'una, el quadre 3.92 mostra les terres a rabassa que explotava cada rabassaire:

-Les 448 parcel·les del quadre anterior són explotades per 295 rabassaires.

-La distribució per grups d'explotació dona el nombre màxim (el 36,9%) al grup de 4 a 8Q. Aquest grup es complementa amb l'anterior i el posterior, amb el 21,4%.

-Les rabasses no consoliden grans explotacions de vinya, sinó més aviat, petits explotadors per dessota del límit marcat de la petita propietat (16,5Q). Si es té en compte que les rabasses pagaven el quart, aquest límit havia d'ésser superior (prop de les 22Q).

-La mitjana global és de 7,53Q, prou significatiu per corroborar que els explotadors no arribin al mínim necessari per la subsistència.

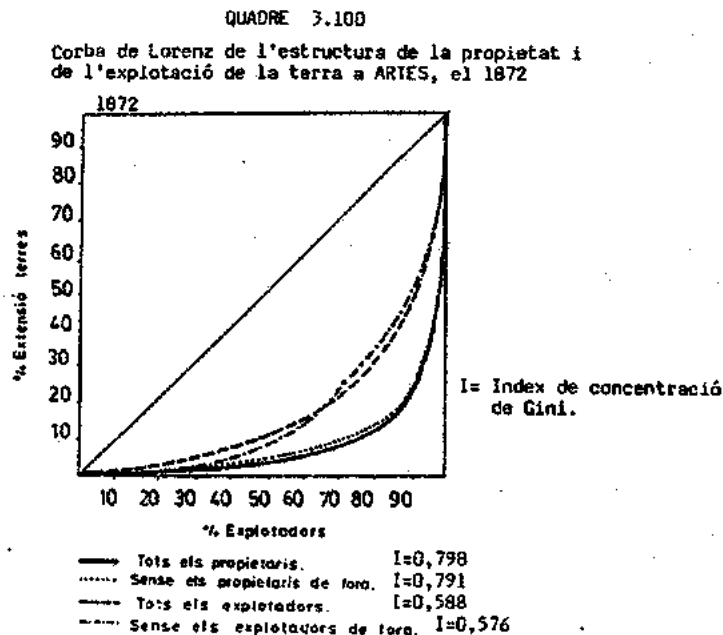
En el quadre 3.93 es mostra les parcel·les a rabassa que conrea cada rabassaire: el 63,1% tenen una parcel·la i el 24,4%, dues. Tenir-ne més, no era pas habitual. El quadre 3.94 relaciona propietaris d'Artés amb els explotadors per conreus. Interessa fixar-se sobretot, en el creixement d'uns sobre els altres: la vinya creix un 103% i l'erm un 85%. Els altres ho fan a escala molt menor.

Es a dir, l'explotació a rabassa fa augmentar el nombre d'explotadors de vinya i erm sobretot. Els altres conreus, si es posseïen ho eren en propietat. En les mitjanes del quadre es cospa el mateix: els únics conreus realment redistribuïts són la vinya i l'erm.

L'Estructura de l'explotació a Artés

En els quadres que segueixen (3.95, 3.96, 3.98, 3.99), la metodologia plantejada ha estat la següent: les terres a rabassa han estat afegides a qui les explotava juntament amb les que tenia a propietat i restades al propietari del mas, del qui sols considerem les terres no cedides a rabassa. Amb els mateixos grups que per l'estructura de la propietat ens aproximem -caldría introduir la masoveria- a l'estructura de l'explotació.

La rabassa redueix considerablement la polarització que existia entre petits i grans propietaris. L'índex de concentració de Gini ho mostra clarament. (Quadre 3.100)

El grup de MPE es redueix del 76,9% al 60,7% i controlen més terres de 7,5% a 16,8%. Igualment passa amb els petits explotadors i amb els mitjans. Per altra banda, els grans propietaris redueixen la superfície explotada la qual l'han cedida a rabassa als petits propietaris. S'ha establert una relació d'explotació.

Però cal fer una observació per nosaltres trascendental: la distribució de terres per explotar que fan paulatinament els amos dels masos, consolida el grup de petits explotadors (fins a 16,50) que equivalen en total al 80,9% del total i d'aquests la immensa majoria continuen essent MPE (el 60,7%). La petita explotació que en resulta de captar terres a rabassa serà encara insuficient per subsistir la unitat camperola. Caldrà recórrer a ingressos complementaris (agrícoles o industrials).

Es evident que, per altra banda, un grup d'explotadors (el 13,7%) es consoliden en l'explotació mitjana. El que alguns no aconseguiren via propietat, ho aconseguixen via explotació.

El quadre 3.96 mostra la distribució per conreus. Preferim estudiar aquesta quan els explotadors forans no hi siguin comptats.

El quadre 3.97 destria els explotadors forans dels del poble. Té més